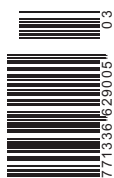

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XIII 3 • 2017 cena 2,99€

„DO SOVIETSKEHO ZVÄZU LAHKO, SPÄŤ CESTY NIET...“

TZV. MAĎARSKÝ NACIONALIZMUS V OBDOBÍ NORMALIZÁCIE

ZAKÁZANÝ DISKUSNÝ PRÍSPEVOK HANY PONICKEJ

V Bratislave 13. októbra 2017

Protest proti obsahu *Pamäti národa*, č. 2/2017

Ako členky Redakčnej rady časopisu Ústavu pamäti národa *Pamäť národa* **protestujeme** proti postupu vedenia ÚPN a šéfredaktora časopisu, ktorý vedie k strate vedeckej vážnosti a dôveryhodnosti periodika a k jeho jednostrannej politizácii, a **dištancujeme** sa od niektorých obsahov čísla 2/2017:

1. od štúdie Patrika Dubovského „Tridsať rokov nevyjasnená násilná smrť kňaza Štefana Poláka“. Článok nemá a nemôže mať charakter vedeckej štúdie, pretože je postavený na nepodložených domnienkach a hypotézach, ktoré nemajú oporu v pramennej báze, ba v niektorých zásadných bodoch jej otvorene protirečia a očividne nehľadajú historickú pravdu o vážnych udalostiach našich najnovších dejín, ale subjektívnymi fabuláciami ich dodatočne krivia a vytvárajú priestor na ich politicko-ideologickú inštrumentalizáciu. Na vážne nedostatky článku sme na zasadnutí redakčnej rady otvorene upozornili. V podobe, v akej sa publikoval v *Pamäti národa* č. 2/2017, s. 32-48, nebol redakčnou radou schválený a s jeho publikovaním sme nesúhlasili;
2. od politickej prílohy časopisu, najmä od Petície proti novele zákona o ÚPN, uverejnenej na vnútornej strane obálky časopisu, a od jednostrannej prezentácie výlučne odmietavých postojov vybraných osôb k novele zákona o ÚPN, uverejnenej na s. 118-124. Obe prílohy boli do časopisu zaradené bez toho, aby bola o tom redakčná rada upovedomená. Publikovanie jednostranných a politicky zaujatých stanovísk k aktuálnemu politickému daniu nie je v súlade s poslaním vedecko-popularizačného historického časopisu, ktorého úlohou je venovať sa *sine ira et studio* objektívnemu historickému výskumu obdobia rokov 1939 – 1989.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová

prof. Dr. phil. Emília Hrabovec

Branislav Kinčok
šéfredaktor

Vážení čitatelia,

po viac ako dvoch rokoch sa vám znovu prihovám ako šéfredaktor časopisu *Pamäť národa*. Počas tohto obdobia časopis prešiel vývojom, ktorý možno z viacerých pohľadov označiť ako kontroverzný. Na jeho stránkach sa totiž výrazným spôsobom prejavila neľahká situácia, v ktorej sa v posledných rokoch ocitol celý Ústav pamäti národa. Jedným z jej najvážnejších prejavov bol pokles odbornej úrovne časopisu, ktorý bol dôsledkom postupného nahrádzania vedeckých textov popularizačnými, ba neraz len informačnými správami s minimálnou výpovednou hodnotou, ktoré sa nevdojak stali hlavným prejavom „nového smerovania“ časopisu. Z pozície stálych prispievateľov sme sa spolu s niekoľkými kolegami zo Sekcie vedeckého výskumu a členmi redakčnej rady napriek tomu usilovali udržať časopis ako odborné periodikum, nakoľko sme presvedčení, že práve odbornosť predstavuje jeho najdôležitejší atribút. Naše hlasy však často zostávali nevyslyšané.

Zmeny, ktoré sa udiali v Ústave pamäti národa v uplynulých týždňoch, zároveň otvárajú možnosť prinavrátiť časopisu *Pamäť národa* pôvodný kredit a úroveň. Pred novozloženou redakciou stojí viacero krátkodobých i dlhodobých úloh. Naším prvoradým zámerom je vrátiť časopisu pevnú štruktúru pravidelných rubriík s dôrazom na odbornú stránku publikovaných textov. Chceme, aby sa jadrom jeho obsahu stali vedecké štúdiá a odborné texty, ktoré prehĺbia poznanie o období nedemokratických režimov, pričom sa budeme vyhýbať textom s politickým presahom. V tejto súvislosti sa chceme dištancovať od textov takéhoto zamerania uverejnených v niektorých predchádzajúcich číslach časopisu. Z dlhodobého hľadiska máme záujem opäť pritiahnúť k tvorbe časopisu špičkových slovenských odborníkov venujúcich sa problematike výskumu obdobia rokov 1939 – 1989 aj mimo Ústavu pamäti národa. Rovnako sa pokúsime nadviazať užšiu spoluprácu so zahraničnými partnermi a tak dostať na stránky časopisu pohľady na nedemokratické režimy zo širšej stredoeurópskej perspektívy, ktoré zároveň ponúkajú aj komparatívny pohľad.

Pevne verím, že sa mi spolu s členmi redakčnej rady a redakcie podarí čo najskôr splniť stanovené ciele, aby sa časopis *Pamäť národa* znovu stal dôstojnou „vlajkovou loďou“ publikačných výstupov Ústavu pamäti národa.

ŠTÚDIE

- 3 MICHAL ŠMIGEL
„Do Sovietskeho zväzu ľahko, späť cesty niet...“

- 27 PETER JAŠEK
Tzv. maďarský nacionalizmus v období normalizácie

DOKUMENTY

- 47 PATRIK DUBOVSKÝ
Zakázaný diskusný príspevok Hany Ponickéj na III. zjazde slovenských spisovateľov 2. marca 1977

MATERIÁLY

- 55 VLADIMÍR PALKO
Desaťročie sledovania: Využitie Tajnej technickej prehliadky v akcii „LEKÁR“

- 62 ŠTEFAN LAZORIŠÁK
Alexander Reis Francisty – Osud skrytý v kufříku

KARIÉRY V ŠtB

- 70 DANIEL HALČÍN
Michal Kasan, náčelník ŠtB v Západoslovenskom kraji

ROZHOVORY

- 79 MARTIN GAREK
Šepkaj, aby nás nenašli
 Rozhovor s Pavlom Traubnerom

PRÍBEHY

- 93 ALEXANDRA GRUŇOVÁ
Michal Šustek
 Oral history – Svedkovia z obdobia neslobody

- 95 JULIANA GUBIŠOVÁ
Rudolf Čavojský
 Oral history – Svedkovia z obdobia neslobody

- 97 RECENZIE

- 101 ANKETA
Prežívajúce symboly totalitných režimov

- 104 ÚPN ŽIVÁ PAMÄŤ

Pamäť národa

3 • 2017
 Ročník XIII
 Vychádza 4x ročne

vydáva

Ústav pamäti národa
 Miletičova 19
 820 18 Bratislava 218
 Slovensko
 IČO 37 977 997
 redakcia@upn.gov.sk
 www.upn.sk

redakcia

Šéfredaktor

Ing. Peter Juščák / Mgr. Branislav Kinčok

Redaktori

Mgr. Peter Jašek, PhD.
 Mgr. Andrea Púčiková
 Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

redakčná rada

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
 prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
 PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
 Beáta Katrebová-Bleková, PhD.
 prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
 PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
 Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
 Mgr. František Neupauer, PhD.
 PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
 PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
 doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
 PhDr. Marek Syrný, PhD.
 prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazyková úprava

Mgr. Štefan Berdis

Grafická úprava a sadzba

Dušan Babjak

Tlač

Ultra Print, s.r.o.
 Printed in Slovakia

Fotografia na obálke

Československí presídlení (optanti) na ukrajinskej Volyni, 50. – 60. roky
 (Zdroj: Súkromný archív Š. Kruška, Prešov)

Objednávky časopisu zasielajte
 na adresu vydavateľa.
 Ročné predplatné 10 €

Ústav pamäti národa 2017
 Všetky práva vyhradené
 Evidenčné číslo EV 3973/10
 ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
 16. 12. 2017

„DO SOVIETSKEHO ZVÄZU ĽAHKO, SPÄŤ CESTY NIET...“

SITUÁCIA SLOVENSKÝCH OPTANTOV NA UKRAJINSKEJ VOLYNI A ICH SNAHY O NÁVRAT NA SLOVENSKO (1947 – 1968)

MICHAL ŠMIGEL

Rusíni a Ukrajinci presídlení v roku 1947 zo Slovenska na územie ukrajinskej Volyne sa po svojom príchode a zistení skutočnej situácie v Sovietskom zväze cítili byť celou akciou československo-sovietskeho vzájomného presídlenia obyvateľstva oklamaní a podvedení – dostali sa do oveľa horších podmienok, než z akých prišli, a ktoré vôbec nekonvenovali so sovietskou agitáciou a propagandou – a už od začiatkov svojho pôsobenia na Ukrajine vyvíjali snahu o nekompromisný návrat do pôvodnej vlasti, na Slovensko. Ich prejavy nespokojnosti a odhodlanie reemigrovať boli spôsobmi neposlušnosti, na ktoré vtedajšia sovietska nomenklatúra nebola zvyknutá. Uvedomujúc si riziká svojho konania, organizovali hromadné pochody, jednotlivo alebo v skupinách sa vydávali k hraniciam s cieľom ich nelegálneho prekročenia (v dôsledku čoho čelili sovietskej perzekučnej mašinérii). Tí, ktorí sa nelegálne vrátili na Slovensko, a neskôr aj tí, ktorí od polovice 50. rokov – v 60. rokoch 20. storočia reemigrovali, sa stali jednými z prvých „zvestovateľov“ o skutočnej situácii v ZSSR. Experiment presídlenia do ZSSR hlboko oľutovali a prelomili všetky prekážky brániace ich návratu do pôvodnej vlasti. Nepodarilo sa to však všetkým...

Problematika opcie a presídlenia slovenských Rusínov a Ukrajincov na sovietsku Ukrajinu (ukrajinskú Volyň) v roku 1947 v rámci procesu povojnovej vzájomnej výmeny obyvateľstva medzi Československou republikou (ďalej ČSR) a Zväzom sovietskych socialistických republík (ďalej ZSSR) výrazne zarezonovala v slovenskej historiografii v 90. rokoch minulého storočia a na prelome storočí. Postupne takpovediac obhájila svoju

pozíciu a zaradila sa medzi procesy politiky zbavovania sa národnostných menšín v republike a budovania etnicky homogénneho štátu Čechov a Slovákov v rokoch po II. svetovej vojne. K danej téme na Slovensku vyšlo v uvedenom období niekoľko knižných publikácií¹ a množstvo odborných štúdií.² Obzvlášť sa vo vedeckej spisbe pozornosť prioritne sústredila na objasnenie okolností vzniku dvoch tzv. opčných dohôd uzatvorených vládami ČSR a ZSSR

v rokoch 1945 – 1946 v kontexte povojnového „politického presídlenia národov“ v strednej Európe, na analýzu príprav a priebeh presídlenia optantov na sovietsku Ukrajinu a aj zmapovania dopadov presídlenia na rusínsko-ukrajinskú menšinu na Slovensku.

Menšia pozornosť však bola venovaná postaveniu a situácii optantov (optant podľa SCS práv. osoba vykonávajúca právo opcie – právo slobodnej voľby medzi dvoma práv-

1 КРУШКО, С.: *Оптанты. Збірник статей, спогадів, документів та фотографій*. Пряшів 1997 [KRUŠKO, Š.: *Optanti. Zborník statí spomienok, dokumentov, fotografií*. Prešov 1997]; ВАНАТ, І.: *Волинська акція*. Пряшів 2001 [VANAT, I.: *Volynská akcia*. Prešov 2001]; GAJDOŠ, M. (zost.): *Čo dala – vzala našim rodákot optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. Košice; Prešov 2002. КРУШКО, С.: *Арештанты. Збірник спогадів, документів бувших в'язнів трудових таборів та тюрем з рядів чехословацьких переселенців-оптантів у СРСР*. Пряшів 2003 [KRUŠKO, Š.: *Areštanti, zborník spomienok, dokumentov bývalých väzňov pracovných táborov z radov československých presídlencov-optanov v ZSSR*. Prešov 1997]; KRUŠKO, Š.: *Domov v cudzine alebo žili sme na Ukrajine*. Prešov 2007; ŠMIGEL, M., KRUŠKO, Š.: *Opcia*. Prešov 2005; ŠMIGEL, M., KRUŠKO, Š.: *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947)*. Bratislava 2011.

2 Ide predovšetkým o štúdie M. Gajdoša, S. Konečného, M. Šmigeľa a tiež J. Vaculíka, M. Barnovského atď.

ne relevantnými možnosťami, najmä voľba štátnej príslušnosti) už na ukrajinskej Volyni po presídlení zo Slovenska (ČSR) v roku 1947, útekcom optantov do pôvodnej vlasti na konci 40. – začiatkom 50. rokov, ako aj reemigračnému prúdu v priebehu 2. polovice 50. – a v 60. rokoch (ale aj v 90. rokoch) 20. storočia. Práve toto obdobie „volyňskej anabázy“ je v slovenskej historiografii a aj v kruhoch širšej verejnosti menej známe. Ide pritom o pozoruhodnú problematiku, ktorá prináša pohľad do existenčných problémov 12 400 slovenských presídlencov vo vychvaľovanej krajine sovietskych, potvára náhľad do reálií povojnovej spoločnosti a každodennosti na sovietskej Ukrajine koncom 40. – začiatkom 50. rokov a napokon dôkladnejšie osvetľuje samotný proces reemigrácie bývalých optantov do vlasti (v rámci jedinečnosti tohto javu) a problémov reemigrantov (reoptantov) na Slovensku v 60. rokoch minulého storočia. Práve na tieto aspekty sa zameriava štúdia a podrobnejšie ich rozvedie v nasledujúcich riadkoch.

•••

Popri odsune sudetských i karpatských Nemcov a realizácii vzájomnej výmeny obyvateľstva medzi Slovenskom a Maďarskom, následne – v súvislosti so situáciou okolo Podkarpatskej Rusi, vznikom Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (ďalej UNRP) a nastolení tzv. ukrajinskej otázky na východnom Slovensku³ – prišiel rad aj na Rusínov a Ukrajincov na Slovensku. V ich prípade československá vláda uzatvorila s vládou Sovietskeho zväzu dohody o výmene obyvateľstva, a to na spôsob tzv. opčných zmlúv.

3 Podrobnejšie: ŠMIGEL, M.: Ukrajinská národná rada Prjaševščiny a hnutie za pričlenenie severovýchodného Slovenska k sovietskej Ukrajine (1945). In: GAJDOŠ, M., KONEČNÝ, S., ŠMIGEL, M. (eds.): *Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny*. Krakov 2013, s. 102 – 121.

4 V medzinárodnom verejnom práve sa vo všeobecnosti opciou nazýva každé oprávnenie fyzických osôb určiť si prejavom vlastnej vôle pomer príslušnosti k štátu. *Optant* (t. j. osoba podieľajúca sa na opcii) má určitú štátnu príslušnosť a opciou si volí inú štátnu príslušnosť, respektíve aspoň istú príslušnosť zamietá. Teda *opciou* rozumieme *právo fyzických osôb voliť spravidla medzi občianstvom dvoch alebo viacerých štátov. Ide o zánik doterajšieho a zároveň nadobudnutie nového štátneho občianstva*. Najčastejšie sa opcia vyskytuje pri zme-

Informačný list č. 2/1946

AK SI RUSKÝ - TVOJE MIESTO JE V RUSKU!

Nám Rusom je v prvom rade potrebné silné Rusko! Drahí bratia a sestry. Termín podania prihlášok na prijatie sovietskeho občianstva a presídlenie do Sovietskeho zväzu pomaly končí, t. j. do 1. marca 1946.

Veľká možnosť, ktorá je daná nášmu ľudu sovietskou vládou, príležitosť, na ktorú náš ľud čakal desiatky storočí pod ťažkým útlakom iných panujúcich národov končí a my sme pritom nezaujali žiadne stanovisko, neurobili sme ústretový krok. Zastavili sme sa nehybne na mieste. Pri tejto príležitosti je potrebné si položiť otázku: prečo tak konáme a za akých okolností? Pred nami je veľká idea a cieľ – zjednotenie celého ruského národa, ktorý už viac nebude trpieť od sociálneho a nacionalistického útlaku. A možno sme sa zľakli úžasnej propagandy, ktorú rozpúťali naši nepriatelia o ZSSR, možno sa bojíme ruského národa, možno sa obávame kolchozného zriadenia v Rusku, možno sa bojíme nového socialistického zriadenia v Rusku?

Odpovede na tieto otázky sú krátke a jasné. Sovietske socialistické zriadenie a systém sú najvyššou formou demokracie na celom svete. Je to forma, pri ktorej pracujúci ľud prevzal moc do svojich rúk a pod vedením Komunistickej strany vytvára zázraky. On pretvoril staré zaostávajúce Rusko na najpokrokovejší štát na svete, na štát, ktorý zvíťazil nad svetovým fašizmom a priniesol slobodu národom celej Európy. Národy Sovietskeho zväzu sa môžu teraz rozvíjať po stránke kultúrnej, politickej a ekonomickej, kde sa nemôžu vyskytnúť krízy a nezamestnanosť, tam každý človek má právo na prácu a slobodný život.

Áké sú práva a povinnosti pri opcii do ZSSR? Podľa informácií zo sovietskeho konzulátu v Bratislave, každý Rus, Ukrajinec alebo Slovák, ktorý bol účastníkom bojov v radoch Červenej armády môže sa prihlásiť o občianstvo v ľubovľnom mieste Sovietskeho zväzu. Celý majetok hnutelný, t. j. poľnohospodársky inventár, dobytok, obilie, dosky, veci do domácnosti bude možné zobrať so sebou na náklady štátu železničnou dopravou. Za nehnuteľný majetok štát uhradí cenu vlastníčkovi. V ZSSR je možnosť pracovať na pôde, v závode, na úrade alebo podľa kvalifikácie. Je možnosť pridelenia pôdy do vlastníctva toľko, koľko môže sám obhospodáriť. Do doby výstavby nových domov bude poskytnuté dočasné ubytovanie sovietskou vládou. Vycestovať z ČSR je potrebné ešte v roku 1946. K žiadosti o prijatie občianstva je potrebné doložiť tieto doklady: potvrdenie MNV o tom, že optant je ruskej (ukrajinskej) národnosti a žije na území ČSR, rodný list, domovský list. Toto treba doručiť na Generálny konzulát ZSSR v Bratislave, ul. Gonduličova č. 12.

Drahí bratia, celú vec si poriadne rozmyslite a kujte železo kým je horúce. Podobné možnosti sa dávajú v dejinách nášho karpatoruského národa len zriedkavo. A aj keď ešte niekedy budú aktuálne, nemožno ich ponechať bez povšimnutia.

Budúcnosť patrí nám – naša budúcnosť je v ZSSR!
Február r. 1946.

(Zdroj: Súkromný archív Š. Kruška, Prešov)

Prvá z nich sa zrodila v kontexte odstúpenia Podkarpatskej Rusi (v sovietskom pomenovaní Zakarpatskej Ukrajiny) Sovietskemu zväzu a bola jedným z výsledkov tzv. moskovskej arbitráže o tešínskej otázke (25. – 30. júna 1945). Dohoda o postúpení Podkarpatska (Zakar-

patska) ZSSR uzatvorená v Moskve 29. júna 1945 obsahovala dodatkový protokol, podľa ktorého – na jednej strane – sa osobám slovenskej a českej národnosti s trvalým pobytom na Zakarpatsku udeľovalo právo opcie⁴ československého občianstva a presídlenia na územie Československa.

Adekvátne – na druhej strane – osobám ukrajinskej ruskej národnosti žijúcim na území ČSR (v okresoch Slovenska) poskytovalo právo opcie sovietskeho občianstva a presídlenia na územie ZSSR.⁵

V prípade Protokolu k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945 (ďalej *Protokol k Dohode z 29. júna 1945*) je možné po formálnej stránke hovoriť o klasickej opčnej dohode, spĺňajúcej sprievodné atribúty tohto inštitútu. S ohľadom na vecnú stránku treba poznamenať, že právo opcie sa viazalo na etnickú príslušnosť občana, čo v skutočnosti bolo veľmi vzdialené od slobody a spravodlivosti. Všetko teda nasvedčovalo tomu, že vláda ČSR mala záujem iba o Čechov a Slovákov. Skrátka, iné národnosti – potenciálne menšinové obyvateľstvo, ju nezaujímali. Pramenilo to aj zo stanoviska ZSSR, ktorý absolútne nemal záujem na väčšom úbytku obyvateľstva z pričleneného podkarpatského územia.

Následne, a to skôr ako došlo k samotnej realizácii prvej opčnej dohody, 10. júla 1946 v Moskve bola podpísaná ďalšia zmluva týkajúca sa opcie a vzájomného presídlenia obyvateľstva medzi ČSR a ZSSR. Podpísanie druhej dohody naznačovalo, že československá vláda to s výmenou obyvateľstva myslí vážne, a práve na tento spôsob – spôsob opcie – pokračuje

čuje v repatriácii Slovákov a Čechov zo ZSSR, sledujúc pritom zámer recipročného presídlenia menšinového ukrajinského a ruského (rusínskeho) obyvateľstva do ZSSR.

Na rozdiel od prvej opčnej zmluvy bola druhá československo-sovietska dohoda z 10. júla 1946 omnoho širšie koncipovaná. Iniciatíva na jej uzavretie vzišla zo strany československej vlády a eminentného záujmu o presídlenie českej minority zo ZSSR – z ukrajinskej Volyne (tzv. volyňských Čechov⁶) do Československa. Oficiálne rokovania so ZSSR sa začali v júli 1945, keď československá delegácia pri príležitosti rokovania o odstúpení Podkarpatskej Rusi predložila námestníkovi ľudového komisára zahraničných vecí ZSSR A. J. Vyšinskému aide-mémoire týkajúce sa podmienok presídlenia volyňských Čechov.⁷ Od tej doby sa rokovania viedli na úrovni obidvoch ministerstiev zahraničných vecí. Za istý precedens poslúžila pritom poľsko-ukrajinská dohoda o obojstrannom presídlení z 9. septembra 1944 (jedna z tzv. Lublinských dohôd).⁸ Práve táto zmluva československej vláde vyhovovala, pretože mala zámer uskutočniť podobnú výmenu obyvateľstva so ZSSR. „*Dohoda medzi vládou Československej republiky a vládou Zväzu sovietskych socialistických republík o práve opcie a vzájomného presídlenia občanov českej a slo-*

venskej národnosti žijúcich v ZSSR na území bývalej Volyňskej gubernie a československých občanov ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti žijúcich na území Československa“⁹ (ďalej *Dohoda z 10. júla 1946*) zdôrazňovala, že vzájomný prechod do druhého občianstva a presídlenie na územie druhého z uvedených štátov sa má uskutočniť na princípe úplnej dobrovoľnosti.

Uvedený princíp – princíp dobrovoľnosti – bol v prípade oboch opčných dohôd československou stranou aj v plnej miere naplnený. Kontroverznosť oboch dohôd skôr pramenila z vymedzenia okruhu osôb, ktorým sa poskytovalo právo opcie sovietskeho občianstva a presídlenia do ZSSR – československých občanov ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti. Zrejme tvorcovia dohody volili rafinovanú taktiku. Ako ukázal samotný realizačný proces, vo svojej podstate Dohoda z 10. júla 1946 sa mala vzťahovať ako na Rusov, Ukrajincov a Bielorusov – emigrantov zo sovietskeho Ruska, respektíve ZSSR, ktorí v rokoch 1918 – 1939 z rôznych dôvodov opustili svoju vlasť a našli v ČSR priaznivé podmienky na svoje živobytie, tak aj na miestnych „Ukrajincov a Rusov“, teda slovenských Rusínov (označovaných v tomto období raz za Ukrajincov, raz za Rusov, resp. „ruských“). Totiž nejednoznačným

ne štátnych hraníc, pri *cesii* územia (postúpení územného teritória jedným štátom druhému), keď sa určitým kategóriám osôb žijúcim na konkrétnom území, ktoré na základe medzinárodnej zmluvy prechádza pod suverénnu moc iného štátu, umožňuje voliť medzi občianstvom doterajším a novým.

5 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, č. 81/1946*. Praha 1947, s. 1176 – 1178, 1180 – 1182.

6 **Volyňskí Česi** – minorita Čechov na ukrajinskej Volyni (za cárského Ruska – *Volyňská gubernia*) pôsobiaca od 80. rokov 19. storočia do roku 1947. Prakticky od roku 1917 sa Česi všestranne snažili o návrat do pôvodnej vlasti. Časť Čechov z volyňskej minority v počte 12 000 osôb v marci 1944 vstúpila na území ZSSR do 1. Čsl. armádneho zboru gen. L. Svobodu. Boli motivovaní príslubom získaným od gen. Svobodu a exilového prezidenta E. Beneša, že po vojne bude prinavrátená celá česká volyňská minorita do ČSR. V májových dňoch roku 1945 prišlo do Prahy v radoch príslušníkov armádneho zboru 3 900 volyňských Čechov, ktorí zostali v republike, predpokladajúc skorý návrat celej minority do pôvodnej vlasti. Aj keď boli príslušníkmi Čsl. armády, zostávali zároveň občanmi ZSSR. V ČSR boli dislokovaní ako zvláštna vojenská skupina v Žatci, kde sa okrem vojenských úloh pripravovali na možnosti osídlenia v českom a moravskom pohraničí na majetkoch vysídlených Nemcov. (VACULÍK, J.: *Poznámky k historii české minority na Volyni (1868 – 1945)*. Brno 1980.)

7 VACULÍK, J.: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945 – 1948*. Brno 1984, s. 70, 72 – 73.

8 Государственный архив Российской Федерации, Москва, ф. 5446, оп. 48, д. 50. [Štátny archív Ruskej federácie, Moskva, fond (ďalej f.) 5446, op. 48, d. 50].

9 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha, f. TO SSSR 1945 – 1954, škatuľa (ďalej šk.) 42.

vymenovaním osôb v dohode, t. j. Rusov, Ukrajincov a Bielorusov, celá záležitosť sa posunula do dvojznačného ponímania, pričom jedna alternatíva sa doplňovala tou druhou, respektíve sa navzájom nevylučovali. Navyše jedným z presvedčivých dôkazov dvojznačného ponímania procesu je fakt, že opcia na základe Dohody z 10. júla 1946 sa vzťahovala na celé územie ČSR a opčné rajóny, respektíve opčné komisie (na príjem a registráciu žiadosti) sa vytýčovali, respektíve rozmiestňovali ako v západnej časti republiky (Praha, Plzeň, Brno, Bratislava), tak aj v jej východnej časti (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Prešov). Teda v potenciálnych centrách Rusov i Ukrajincov – emigrantov a v sídelnej oblasti „Rusov i Ukrajincov“ – rozumej Rusínov a Ukrajincov na severovýchodnom Slovensku.

Napriek všetkým ťažkostiam sprevádzajúcich realizáciu oboch opčných dohôd, celkové výsledky vzájomného presídlenia medzi ČSR a ZSSR nedosiahli recipročné hodnoty, na ktorých trvala sovietska strana.¹⁰ Na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 bolo v rokoch 1946 – 1947 do ČSR z bývalej Podkarpatskej Rusi presídlených (podľa sovietskych oficiálnych údajov) 1 551 rodín – 5 000 osôb (podľa československých údajov 5 377 osôb) Čechov a Slovákov. Neoficiálne údaje boli však omnoho vyššie. Na základe druhej opčnej zmluvy – Dohody z 10. júla 1946 – sa do ČSR v roku 1947 presídlilo zo ZSSR 10 912 rodín – celkom 33 077 osôb volyňských Čechov.¹¹

Proces opcie a presídlenia optantov z Československa do Sovietskeho zväzu sa začal realizovať od 6. decembra 1946, keď na územie repub-

liky pricestovala 50-členná sovietska opčná misia pod vedením splnomocnenca vlády ZSSR pre opciu a presídlenie A. Mogilu. V nasledujúcom období sa na severovýchodnom Slovensku rozpútala mohutná propagandistická kampaň. Región bol zaplavený sovietskymi agitátormi, ktorí za pomoci domácich aktivistov uskutočňovali masovú agitáciu medzi miestnymi Rusínmi. V mestách a obciach východného Slovenska boli zvolávané zhromaždenia občanov, na ktorých agitátori verbovali na presídlenie, rozdávali letáky a vyhlášky. Ľuďom sľubovali prosperitu v „spravodlivej a čestnej“ krajine sovietskych, prekrásnu budúcnosť, dostatok a neobmedzené možnosti: pôdu, prácu, bezplatné školstvo a zdravotníctvo, veľkolepé prýbytky a hospodárstva po volyňských Čechoch, možnosť zobrať si so sebou hnutelný majetok, ako aj vlastný dobytok. „Daj svoj podpis nádeje na lepší zajtrajšok a staneš sa novým človekom na novej zemi!“ – zneli heslá agitátorov.¹² Mohutná kampaň na propagáciu opcie a presídlenia do ZSSR prebiehala aj na stránkach komunistickej a regionálnej tlače.¹³

Samotné presídľovanie sa začalo 27. januára 1947. Toho dňa sa z bardejovskej železničnej stanice podarilo vypraviť prvý vlak s optantmi z východného Slovenska do ZSSR. Mal 14 vagónov a viezol prvých 140 osôb, obyvateľov obce Lukov Bardejovského okresu. Pri tejto príležitosti pricestovali do Bardejova vysokí sovietski predstavitelia – veľvyslanec ZSSR v Prahe V. Zorin, generálny konzul ZSSR v Bratislave N. J. Demianov, hlavný splnomocnenec vlády ZSSR A. Mogila, generálny riaditeľ transportu L. Soboliev; a tiež miestni predstavitelia a zástupco-

via tlače. Celá odchádzajúca vlaková súprava bola vyzdobená zástavami ZSSR a ČSR, portrétmi Lenina, Stalina a Beneša.¹⁴

V ten istý deň v neskorších popoludňajších hodinách vypravili z Bardejova aj druhý transport optantov. Na ďalší deň, 28. januára 1947, predpoludním odišli dva transporty optantov do ZSSR z Levoče a Podolínca. V období od 27. januára do 17. apríla 1947 z bardejovskej železničnej stanice bolo vypravených celkovo 794 vagónov s 3 535 presídlenkami z okresov Bardejov a Svidník. Podobne zo Sabinovského okresu v období od 4. februára do konca apríla 1947 zo staníc Sabinov, Lipany, Plaveč a Orlov bolo vypravených okolo 3 000 presídlenecov do ZSSR.¹⁵ Ďalšie súpravy odchádzali z Levoče, Podolínca, Kežmarku, Prešova, Sniny, Humenného, Medzilaboriec a iných okresov podľa harmonogramu.

Komunistická a regionálna tlač v tomto období venovala presídleniu do ZSSR zvýšenú pozornosť. Informovala o „pompézosti“ odchodu optantov, snažila sa materiál podať tak, aby vyzeral ako slávnosť, ako „začiatok novej cesty do života“. Sovietskych predstaviteľov vykresľovala ako čestných, dobrosrdečných a milých ľudí. Všetko malo totiž prilákať aj ostatných, ešte nerozhodnutých alebo váhajúcich, na presídlenie do Sovietskeho zväzu. Aj samotná organizácia odchodu transportov bola detailne premyslená – štátne zástavy, portréty „vodcov“ národov, slávnostné vystúpenia miestnych československých a sovietskych predstaviteľov, orchestrová hudba na železničných staniach, oficiálne hymny, pohostenia a priaznivé ohlasy tlače – tak, aby odchod bol doslova veľkolepý. Ten mal zapôsobiť na

10 KAPLAN, K., ŠPIRITOVÁ, A. (eds.): *ČSR a SSSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládnych jednání*. Brno 1997, s. 247.

11 ŠMIGEL, M., KRUŠKO, Š.: *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947)*, s. 155.

12 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja. Neuveriteľné príbehy na ceste za šťastím*. Svidník 2004, s. 26.

13 Pozri: *Pravda, Východoslovenská pravda, Hlas ľudu, Пряшевщина [Prjaševščina]* v období december 1946 – apríl 1947.

14 *Východoslovenská pravda*, 29. januára 1947.

15 ВАНАТ, І.: *Волинська акція [VANAT, I.: Volyňská akcia]*, s. 49.

CELKOVÝ POČET ČESKOSLOVENSKÝCH OPTANTOV PRESÍDLENÝCH V ROKU 1947
DO ZSSR

Presídlenecký rajón	Na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945		Na základe Dohody z 10. júla 1946		Spolu na základe dvoch opčných dohôd	
	rodín	osôb	rodín	osôb	rodín	osôb
Praha	-	-	109	236	109	236
Plzeň	-	-	32	70	32	70
Brno	-	-	23	56	23	56
Bratislava	-	-	12	24	12	24
Bardejov	603	3 046	678	2 858	1 281	5 904
Humenné	19	83	219	968	238	1 051
Medzilaborce	131	543	575	2 545	706	3 088
Prešov	33	173	407	1 799	440	1 972
Celkovo:	786	3 845	2 055	8 556	2 841	12 401

ďalších potenciálnych optantov pre ZSSR. Bola to opäť iba forma agitácie a propagandy.

V období od 27. januára 1947 do 10. mája 1947 na ukrajinskú Volyň (na majetky reemigrujúcich volyňských Čechov) – na základe dvoch opčných dohôd¹⁶ bolo presídlených celkovo 2 841 rodín – 12 401 osôb československých optantov (z toho z východného Slovenska bolo presídlených 2 665 rodín – 12 015 osôb, čo predstavuje takmer 97% presídlených).¹⁷

Výsledky opcie a presídlenia do ZSSR nespĺnili očakávania žiadnej

zo zainteresovaných strán. Sklamanie sovietskych orgánov spočívalo v tom, že sa im nepodarilo nadobudnúť plánovaný recipročný počet optantov. V Československu sa nevydarilo spraviť masový nábor ľudí, ktorí by s nadšením išli budovať vojnu zničené sovietske národné hospodárstvo. Sklamaní zostali aj tí – na československej strane – ktorí verili, že presídlením časti obyvateľstva do ZSSR dosiahnu určitú konsolidáciu kritickéj povojnovej situácie na severovýchodnom Slovensku a zároveň vyriešia „ukrajinskú“ otázku v Československu.

Najväčšie sklamanie a v niektorých prípadoch aj osudné tragédie zažili samotní optanti. Rusíni a Ukrajinci z východného Slovenska, ktorí sa vybrali hľadať lepší život v krajine soviетov, veľmi rýchlo pochopili, že pre vlastnú naivitu a neznalosť ozajstných pomerov v ZSSR sa dali naverbovať ľživou sovietskou propagandou.

Boli to práve českí reemigranti (transporty ktorých prichádzali na územie krajiny súbežne z transportmi odchádzajúcich optantov), ktorí donášali na Slovensko neradostné správy o pobyte a rozčarovaní prvých presídlenecov na Ukrajine a súčasne informovali o skutočnej situácii v ZSSR.¹⁸ Realita povojnového ZSSR veľmi skoro priniesla rozčarovanie, lebo optanti sa neraz dostali do oveľa biednejších podmienok, než z akých prišli.¹⁹

Prvý kontakt so sovietskou realitou aj u tých najodvážnejších vyvolal rozčarovanie a strach z budúcnosti v novej socialistickej vlasti, občianstvo ktorej si dobrovoľne zvolili. Vzhľadom k tomu, že presídlenie do ZSSR sa začalo iba koncom januára 1947, krátko na to (a v nasledujúcich mesiacoch) boli zaznamenané viaceré prípady nelegálneho návratu optantov do pôvodných bydlísk.²⁰ Ešte aj začiatkom júna 1947 Okresný národný výbor (ďalej ONV)

16 Proces presídlenia na základe dvoch opčných dohôd sa realizoval súbežne. Je však potrebné upozorniť, že osoby, ktoré mali záujem o presídlenie do ZSSR, boli opčnými komisiami osobitne rozdeľované na tých, kto optoval na základe Protokolu k Dohode z 29. 6. 1945 a Dohody z 10. 7. 1946, čomu nasvedčuje aj dobová dokumentácia. Inými slovami – rozdiel medzi realizáciou opcií na základe prvej dohody (1945) a na základe druhej zmluvy (1946) bol len vo formálnom zadelení optantov do osobitných výkazov. Ich presídlenie do ZSSR sa realizovalo jednotne a všetci smerovali na ukrajinskú Volyň.

17 ŠMIGEL, M., KRUSKO, Š.: *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947)*, s. 155.

18 VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů III. (1945 – 1948)*. Brno 2001, s. 66.

19 GAJDOŠ, M., KONEČNÝ, S.: *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice 1991, s. 60.

20 Už 14. februára 1947 sovietska hraničná stráž prichytila v snahe nelegálne prekročiť hranicu a vrátiť sa na Slovensko prvého nespokojného optanta Ivana Ilečka. Za tento čin bol odsúdený Užhorodským národným súdom takmer na jeden rok väzenia. Podobný prípad sa zopakoval začiatkom apríla 1947, keď bola v Užhorode zaistená skupina piatich slovenských optantov, presídlených na ukrajinskú Volyň do mesta Rovna, ktorí sa pokúšali o nelegálny návrat do ČSR. BAHAT, I.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 49. Za podobných podmienok sa pokúšali o návrat aj bratia Babiakovci pôvodom z Jurkovej Vole v okrese Svidník, boli však sovietskymi pohraničnými zistení a po krátkom súdnom procese putovali do sovietskych väznic. Nelegálne prekročiť dobre stráženú sovietsku hranicu a vrátiť sa na Slovensko sa však podarilo v roku 1947 Jozefovi Miškovovi z Vyšného Orlika (okres Svidník) a aj bratom Rusínovcom zo Svidníka. (ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 32 – 33).

Rozlúčka s optantmi presídľujúcimi sa do ZSSR v Snine (1947) (Zdroj: Fotoarchív Vihorlatského múzea v Humennom)

v Kežmarku hlásil, že „v poslednej dobe sa ilegálne vrátilo zo ZSSR niekoľko osôb, ktorí pred niekoľkými týždňami optovali a do ZSSR odišli“. ²¹ Po nich nasledovali ďalší, ktorí sa cítili byť celou opciou a presídlením do ZSSR oklamani a žili jedinou myšlienkou – ako sa vrátiť domov. Podarilo sa to však iba jednotlivcom. ²² Heslo: „Do Sovietskeho zväzu je ľahko, ale odtiaľ cesty niet“ – malo svoje opodstatnenie. ²³

SITUÁCIA ČESKOSLOVENSKÝCH OPTANTOV NA UKRAJINSKEJ VOLYNI V ROKU 1947

Už v priebehu presídlenia optantov na ukrajinskú Volyň sa ukázala nepripravenosť sovietskych orgánov na dôstojné prijatie nových ob-

čanov. Ako uviedol I. Vanat, „táto nepripravenosť, kvôli vojnovou spôsobenými obrovskými škodami v krajine a morálnymi vadami sovietskeho byrokratického aparátu všetkých stupňov hierarchickej stupnice, sa už v prvých dňoch pobytu na teritóriu ZSSR bolestne dotkla optantov a vyvolala v nich pocit sklamaní“. ²⁴

V súlade s opčnými dohodami prepravu presídlencom zabezpečovala na svojom teritóriu každá zo zmluvných strán. V prípade optantov to znamenalo, že vlakové súpravy vypravené z jednotlivých lokalít východného Slovenska končili za štátnou hranicou na prekladacej stanici v Mukačeve. Tu optanti svojpomocne, bez rampy a techniky prekladali svoj majetok z českosloven-

ských nákladných vagónov do sovietskych širokorozchodných vagónov, v ktorých mali cestovať ďalej na Volyň.

Organizáciu presídlenia na sovietskej strane, t. j. dopravu optantov od Mukačeva na Volyň, ich usídľovanie a hospodárske zabezpečenie, riadil Presídľenecký úrad pri Rade ministrov Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (ďalej USSR). Nezodpovednosťou jeho pracovníkov a tiež vedúcich ukrajinských železničiarov sa situácia komplikovala najmä na Mukačevskej prekladacej stanici. Obojstranným pribúdaním vlakových súprav volyňských Čechov a optantov zo Slovenska sa tu nahromadila veľká masa vagónov, čím sa sťažovalo samotné prekladanie majetku a termíny odchodov transportov v oboch smeroch. V zimných a skorých jarných mesiacoch tak presídľenci aj niekoľko dní zostávali v nevykúrených vagónoch. Navyše pracovníci sovietskeho presídľeneckého aparátu neboli schopní zabezpečiť pre ľudí teplú stravu a pitnú vodu, pre dobytok – krmivo. ²⁵ V transportoch zavládol nepokoj. „Eufória vyprchala, nadšenie kleslo. Zmizla aj improvizovaná sovietska zástava z vagóna pred nami. Už sa nespievali veselé piesne...“ ²⁶

V Mukačeve, v priebehu týchto nepredvídaných prestávok, zbierali optanti aj svoje prvé skúsenosti a dojmy zo sovietskej reality. Ich náladu zhoršovali a určité predstavy vyvracali najmä stretnutia s volyňskými Čechmi, ktorí optantom rozprávali o situácii v ZSSR, varovali pred kolchozmi a banderovcami, delili sa so skúsenosťami a takpovediac dávali im aj rady do živo-

21 Štátny archív (ŠA) v Prešove pracovisko Archív Poprad, f. Okresný národný výbor (ONV) Kežmarok 1945 – 1948, šk. 29, č. 2/1947 prez. Situačná správa za jún 1947 – hlásenie ONV v Kežmarku.

22 Pozri КРУШКО, С.: *Арештанту* [KRUŠKO, Š.: *Areštantí*], s. 41.

23 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 21.

24 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 42.

25 СЕРГІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*]. In: *Вісті з України [Správy z Ukrajiny]*, 1993, č. 22, s. 10.

26 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 27 – 28.

ta.²⁷ Niektorých z optantov, najmä mladých a tých, ktorí cestovali sami, prvé stretnutie so sovietskou realitou viedlo k rozhodnutiu okamžitého návratu na Slovensko. Najčastejšie si našli tajný úkryt vo vagónoch volyňských Čechov a spolu s nimi sa snažili opätovne prekročiť hranice.²⁸ Mnohých na hranici vypátrali, zaisťovali a nasledovne aj odsúdili. Niektorým sa predsa podarilo takýmto spôsobom v krátkom čase vrátiť na Slovensko.

Podobne komplikovaným bol aj prevoz optantov z Mukačeva na Volyň. Vlaku v ukrajinských Karpatoch často zastavoval, alebo bol bez vysvetlenia odstavovaný na vedľajšiu koľaj. Cesta, ktorá za bežných podmienok trvala niekoľko dní, sa tak zbytočne naťahovala niekedy aj na viac ako týždeň. Týmto spôsobom sa československým optantom naskytla možnosť pozorovať krajinu, v ktorej sa ocitli a ktorá sa mala stať ich novým domovom. To, čo však videli, ani zďaleka nekonvenovalo s tým, čo počas agitácie na Slovensku rozprávali sovietski komisári. Optanti sa ocitli v krajine, ktorá ešte aj po dvoch rokoch po skončení vojny ležala v ruínach, kde kulminoval hlad,²⁹ vládla chudoba, kde tisíce sovietskych občanov brázdilo krajinu v snahe nájsť kúsok chleba pre seba a svoje deti. Ako uviedol M. Mušínska, „*hlad učil ľudí kradnúť a aby unikli hladnej smrti – kradli*“. Vďačným objektom pre nich boli československí optanti, ktorí prevážali so sebou celý svoj majetok aj so zásobami potravín.³⁰

Samozrejme, že za podobných

Odchod optantov do ZSSR zo železničnej stanice v Snine (1947) (Zdroj: Fotoarchív Vihorlatského múzea v Humennom)

Odchod optantov do ZSSR zo železničnej stanice v Snine (1947) (Zdroj: Fotoarchív Vihorlatského múzea v Humennom)

27 VACULÍK, J.: Souvislosti reemigrace volyňských Čechů a přesídlení slovenských Rusínů. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia*. Košice; Prešov 2002, s. 22.

28 КРУШКО, С.: *Арештанты* [KRUŠKO, Š.: *Areštanti*], s. 33.

29 V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že roku 1946 európsku časť ZSSR postihlo veľké sucho, ktoré spolu s agrárnou politikou sovietskej vlády malo za následok, že vo východných, južných a centrálnych oblastiach Ukrajiny, v Bielorusku a južnom Rusku vypukol neľútostný hlad. V snahe zachrániť sa od smrti hladom, obyvateľstvo po tisícoch utekalo do menej postihnutých západných oblastí Ukrajiny. Hlad na Ukrajine sa začal v januári 1947, rýchlo zosilnel vo februári a kulminoval v marci – apríli, čiže presne vtedy, keď sa odohrávalo obojstranné presídlenie reemigrujúcich Čechov a slovenských optantov. Celkovo mu podľahlo takmer milión ľudí, o čom sa pravdaže nehovorilo. (ŠVANKMAJER, M. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha 1996, s. 415.)

30 MUŠINKA, M.: Moja expedícia k optantom v Rovenskej oblasti roku 1964. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia*, s. 66.

podmienok sa optanti bez žiadnej ochrany stali počas presídlenia nielen objektom rabovania zo strany ľudí hnaných hladom, ale aj od ukrajinských železničiarov, vojakov, milicionárov – všetkých, ktorí prichádzali s nimi do styku. Už pri prevoze na Volyň (ako aj neskôr na miestach vykladania) boli zaznamenané prípady prepádavania a vykrádania – hlavne nákladných vozňov s inventárom, dobytkom, zásobami potravín a obilia.³¹ Napríklad M. Mušínska popisuje tragickú udalosť, ktorá sa stala jednej z rodín československých optantov. Po ceste na Volyň im umrelo dieťa. Rodičia ho uložili do drevenej truhlice s tým, že na mieste nového bydliska dieťa pochovajú. Počas nočnej zastávky niekto truhlicu s mŕtvolou ukradol, pravdepodobne uvažujúc, že v nej sú potraviny.³²

Po príchode na Volyň sa začali vynárať ďalšie problémy a nedorozumenia. Tie spočívali hlavne v slabej informovanosti sovietskych miestnych úradov o tom, že na Volyň príde 12 000 „akýchsi“ presídlencov z Československa. Preto často dochádzalo k tomu, že po príchode na miesto cieľovej stanice optantov nikto nečakal, alebo sa im dostatočne nevenoval počas ich nasledovnej prepravy do miest bývania. Ľudia spávali rovno na stanicích pod otvoreným ne-

bom aj po niekoľko dní. Svojpomocne hľadali odvoz do českých dedín, za ktorý platili nemalú sumu peňazí, respektíve sa vyrovnávali naturáliami.³³

Ako už bolo naznačené, novým domovom československých optantov sa stali Rovenská a Volyňská oblasť (historický názov Volyň; do 17. septembra 1939 súčasť Poľska), nachádzajúce sa v severozápadnej časti Ukrajiny. Obidve oblasti (zriadené 4. decembra 1939) obývali prevažne obyvatelia ukrajinskej národnosti – podľa sovietskych štatistík (1951) okolo 94%. Región poznačený absenciou priemyslu, v povojnových rokoch mal výrazne zaostalý agrárny charakter. Obidve oblasti, ako aj celá európska časť ZSSR, boli značne poškodené vojnovými udalosťami. Odstránenie následkov vojny a riešenie zložitých ekonomicko-spoločenských pomerov značne zaostávalo pod vplyvom kritickej politickej situácie, ktorá sa vyvinula na západnej Ukrajine v povojnových rokoch.

Československí optanti, presídlenie ktorých bolo ukončené koncom apríla 1947, boli rozsídľovaní najmä v južných rajónoch uvedených oblastí. V počte 1 858 rodín – 8 892 osôb ich rozmiestnili v deviatich rajónoch Rovenskej oblasti. Ďalších 670 rodín – 3 244 osôb bolo rozmiestnených v siedmich rajónoch Volyňskej ob-

lasti. Okrem toho ďalších 330 rodín, prevažne nemajetných jednotlivcov, umiestnili v iných oblastiach Ukrajiny, alebo sa pridali k rodinám optantov osídleným v Rovenskej a Volyňskej oblasti.³⁴

Optanti, ktorí sa presídlili na Volyň ako prví – vo februári 1947, v domoch ešte zastihli volyňských Čechov. Tí čakali na prístavenie vagónov na cestu do starej historickej vlasti. Určitý čas bývali spolu. Spoločne aj hospodárili. Česi sa podelili o potraviny, krmivo pre dobytok, nechali optantom niečo zo svojich zásob, nábytku, zemiakov, osiva a hlavne – dali im rady do života, upozornili na miestne pomery, situáciu, spôsob vedenia hospodárstva. Nabádali k opatrnosti, obozretnosti, upozorňovali na nebezpečenstvá. Neskôr Česi odišli.

Na novom mieste presídlencov čakalo mnoho neočakávaných prekvapení. S nevôľou ich vítali miestni obyvatelia a funkcionári, ktorí len zriedka vedeli, že na miesto odsťahovaných Čechov prídu noví prisťahovalci.³⁵ Išlo im najmä o veľké, obhospodárené a kvalitné (na tú dobu) české usadlosti, o ktoré mali mimoriadny záujem. „*Načo ste tu prišli, kto vás volal? My sme za túto zem na fronte svoju krv prelievali! My sme tu doma, to patrí nám!*“ – boli aj takéto reakcie miestnych obyvateľov.³⁶

31 СЕРПІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

32 МУШІНКА, М.: *Моя експедиція к оптантам в Ровенській області року 1964*, s. 66.

33 Cestu a príchod na Volyň opisuje vo svojich spomienkach M. Škurla nasledovným spôsobom: „*Čím hlbšie do Ukrajiny sme sa dostali, tým viac sme boli z toho, čo sme videli, znepokojení a priam zúfalí. Pred nami bola reálna skutočnosť: vypálené a zničené ukrajinské dediny a mestá, rozbité mosty, cesty, fabriky a závody. Stovky hladných žobrákov a všelijakých zlodejov sa potulovalo po stanicích a na zastávkach obliehali náš transport, prosili jesť a hľadali, čo by sa dalo ukradnúť. Pozerat' sa na to bolo nielen nepríjemné, ale až strašné. [...] V Lvove nás držali asi dva týždne. Minuli sa zásoby chleba, suchárov a potravín. Nemali sme čo jesť. Konečne sa transport pohol a dorazili sme na miesto určenia do železničnej stanice Senkevyčivka. [...] Tu, na senkevyčivskej železničnej stanici sme museli v marcový čas nepohody čakať dlhé dva týždne. Z vagónov sme povykľadali svoj skromný majetok pod holé nebo a modlili sa, aby nezačalo pršať. Lenže pršať začalo, ako naschvál, s takou silou ako to v marcových časoch býva. [...] Ťažko si predstaviť, aký bôľ sa rodil v dušiach sedliakov na senkevyčivskej železničnej stanici, pozerajúc na svoje deti, ako ležia pod perinami na rodičovských posteliach a zhora na nich leje studený jarný dážď. [...] Potom nás rozviezli po dedinách, odkiaľ sa vysťahovali volyňskí Česi. To boli začiatky krížovej cesty Rusínov, ktorí sa pustili na Ukrajinu, aby našli lepšie živobytie.*“ (ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 27 – 29.)

34 КРУШКО, С.: *Оптанты* [KRUŠKO, Š.: *Optanti*], s. 203 – 207. Роговнай: ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volyňská akcia*], s. 50.

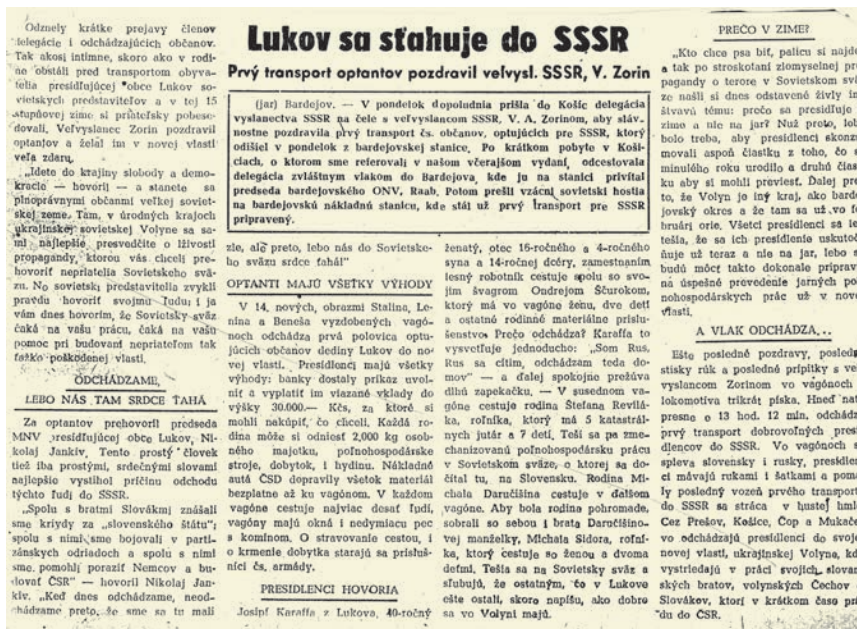
35 Державний архів Волинської області (ДАВО), Луцк (Ukrajina), ф. Р-919, оп. 14/1947, [Štátny archív Volyňskej oblasti (DAVO), Luck (Ukrajina), f. R-919, op. 14/1947].

36 КРУШКО, Ш.: *Домов в чужині або жили ми на Україні*, s. 10.

Ďalším problémom, s ktorým sa stretli optanti z ČSR, bolo ich samotné rozsídľovanie na majetkoch po reemigrujúcich volyňských Čechoch. Vzhľadom na celkový počet obojstranne presídlených teoreticky nemali vzniknúť žiadne ťažkosti. Z Volyne sa išlo vysťahovať 10 275 rodín Čechov, ktorí zanechali 22 364 budov – 6 812 obytných a 15 552 hospodárskych,³⁷ do ktorých sa malo nasťahovať 2 841 rodín optantov. To znamenalo, že každej z rodín optantov mal byť – v súlade s Dohodou – pridelený osobitný dom, respektíve hospodárstvo. Napriek tomuto však optantov rozsídľovali na jednu usadlosť (dom) po dve, tri a niekedy aj viac rodín. Mnoho českých majetkov obsadili ukrajinskí presídlenci z Poľska³⁸, presídlenci z ukrajinského vnútrozemia alebo miestne obyvateľstvo. Ostatné zanechané české domy boli nezákonne odovzdané rôznym organizáciám, úradom, stranickým štruktúram atď.³⁹

Inými slovami, české domy a majetky sa československým presídlencom prideľovali neadekvátne, nebral sa ohľad ani na početnosť rodín. V otázkach prideľovania obydlí a rozmiestnenia optantov na Volyni prevládala korupcia, na dennom poriadku boli prípady okrádania presídlencov a prípadný odpor sa riešil zastrašovaním väzením a Sibírou. Takýto chod udalostí samozrejme vyvolal u optantov veľkú nespokojnosť.

Postupne sa vynárali ďalšie problémy. Najväčšie starosti na Volyni mali optanti najmä s nadobúdaním

Propaganda režimu a realita boli rozdielne... (Zdroj: Východoslovenská pravda, 29. 1. 1947)

priemyselného tovaru, keďže povojnová sovietska predajná sieť nebola schopná zabezpečiť obyvateľstvo žiadaným spotrebným tovarom. Neexistoval tu ani prídelový systém, ako to bolo v ČSR v prvých povojnových rokoch. Problémy boli aj v zdravotníckej a sociálnej starostlivosti obyvateľstva, s čím samozrejme presídlenci nepočítali.

Podobná situácia sa prejavila aj v školskej dochádzke detí presídlencov. Takmer tretina z nich v dôsledku nedostatku obuvi a šatstva, ako aj veľkej vzdialenosti do škôl, vyučovanie najmä v zimných mesiacoch nenavštevovala. Napríklad – podľa údajov z roku 1948 – z počtu 1 934 de-

tí československých optantov osídlených v Rovenskej oblasti školu navštevovalo len 1 564 (tzn. štvrtina nenavštevovala). Podobne vo Volyňskej oblasti z 1 709 detí školskú dochádzku uskutočňovalo len 1 252 (zhruba tretina sa vyučovania nezúčastňovala).⁴⁰

Najhoršou stránkou presídlenia bola politická situácia na západnej Ukrajine, ktorá sa vytvorila v prvých rokoch po druhej svetovej vojne – doslova občianska vojna, do prostriedku ktorej boli československí optanti takpovediac hodení.

Politiku sovietskej vlády v západných oblastiach Ukrajiny v povojnových rokoch nemožno nazvať ináč,

37 VACULÍK, J.: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945 – 1948*, s. 97.

38 Na základe poľsko-ukrajinskej dohody o vzájomnom presídlení uzatvorenej 9. septembra 1944 v Lubline bolo v rokoch 1944 – 1946 z Poľska na územie Ukrajiny presídlených celkovo takmer pol milióna (488 057) osôb ukrajinskej a rusínskej národnosti. (HALCZAK, B.: *Łemkowszczyzna w latach 1944-1947. Pivdennij archiv (istoričny nauky)*. Vypusk XVI. Cherson 2004. [Južný archiv (historickej vedy)], Vydanie XLV. Cherson 2004], s. 279).

39 Ako ukázala neskoršia kontrola uskutočnená pracovníkmi Presídleneckého úradu Rady ministrov USSR, z 3 848 domov zanechaných českými reemigrantmi v rájoch Rovenskej oblasti bolo 1 840 rodinám československých optantov pridelených len 1 620 domov, v ktorých však už bývalo 276 rodín presídlencov z Poľska. Podobná, ba aj horšia situácia sa ukázala vo Volyňskej oblasti, kde z 1 047 českých domov bolo 673 rodinám optantov pridelených len 545 domov, ktoré už obývalo 461 rodín presídlencov z Poľska. (BAHAT, I.: *Волынська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 56).

40 КРУШКО, С.: *Оптанты*, [KRUŠKO, Š.: *Optanti*], s. 198; Pozri aj: BAHAT, I.: *Волынська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*] s. 56.

než ďalším „krkolonným experimentom“. Postavila si za dostupný cieľ urýchlene začleniť západoukrajinské oblasti (získané od Poľska) do celorepublikového a celozväzového prúdu hospodárskeho a spoločenského života, a to bez najmenšieho rešpektovania špecifik kraja. Pritom sa mocenské orgány vydali cestou typických stalinských metód riešenia sociálno-ekonomických úloh, uplatňovaných hrubým až represívnym, veliteľsko-nátlakovým spôsobom.

Za masový odpor proti sovietskej moci v regióne, ktorú aktívne podporovalo podzemie Organizácie ukrajinských nacionalistov (ďalej OUN) a Ukrajinskej povstaleckej armády (ďalej UPA; tzv. banderovci), príliš draho zaplatilo obyvateľstvo západoukrajinského regiónu. Navyše rezistencia a činnosť UPA na západnej Ukrajine poskytovali perfektnej mašinérii sovietskych trestných orgánov zámienku na plné využitie svojich neobmedzených možností. Do chodu bol uvedený celý arzenál „tajnej vojny“ orgánov sovietskeho NKVD, resp. (od roku 1946) „Ministerstva gosudarstvennoj bezopasnosti“ (ďalej MGB, slov. Ministerstvo štátnej bezpečnosti).

Akcie proti príslušníkom UPA – banderovcom sa bezdôvodne rozšírili na značnú časť obyvateľstva. S „Berijovým požehnaním“ sa uskutocňovali čekisticko-vojenské operácie, rozsiahle čistky kádrov v podnikoch a inštitúciách (pritom sa zaisťovalo 14 600 podozrivých a nepriateľských elementov) a masové deportácie na Sibír „účastníkov a pomocníkov bánd“ (podľa oficiálnych údajov vyše 200 000 osôb).⁴¹ Neraz boli na západnej Ukrajine celé dediny vyhlasované za „banditské“ a na dennom poriadku boli verejnosti demonštrované popravy ukrajinských povstalcov. Súčasne sa likvidovala

Sovietsky dobový plagát o pripojení západnej Ukrajiny do ZSSR (1939) (Zdroj: internet)

aj gréckokatolícka cirkev, ktorá bola označovaná za buržoáznu, nacionalistickú a probanderovskú.

Samozrejme, nemenej vynadávaní boli aj príslušníci banderovských skupín, ktorí kládli neúctný odpor sovietskej moci, Červej armáde a NKVD, resp. MGB. Zo

dňa na deň v priebehu rokov 1944 – 1951 prichádzali z týchto končín správy o vraždách stranických a sovietskych pracovníkov, ktorí prišli z východných oblastí Ukrajiny alebo aj z Ruska, o útokoch na miestne milície, o požiaroch kolchozov, dedinských budov, obilných skladov,

41 Podľa iných údajov v rokoch 1945 – 1950 bolo z územia západnej Ukrajiny deportovaných okolo 500 000 osôb obvinených z kulactva, podpory OUN a UPA, protištátnej činnosti, odmietania oficiálnej politiky atď. (BOJKO, O., GONĚČ, V.: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno 1997, s. 177).

mašťali s dobytkom, marenia mobilizácie do Červenej armády, ničení a poškodzovaní kolchozného inventáru, techniky, telefónneho spojenia atď. Podľa oficiálnych štatistík v boji proti sovietskemu režimu príslušníci UPA vykonali v tomto období 14 500 diverzných a likvidačných akcií, počas ktorých zahynulo viac ako 30 000 predstaviteľov sovietskej a straníckej moci a doposiaľ nespočítané tisíce obyvateľov.

Takáto neuveriteľná nenávisť, zákernosť a nemilosrdnosť v tomto bratovražednom zabíjaní boli z oboch strán a zodpovedali mimoriadnym podmienkam. Moc orgánov sovietskej bezpečnosti v druhej polovici 40. rokov nadobudla v západných oblastiach Ukrajiny neobmedzený charakter.⁴² Nepodliehali fakticky ani straníckym orgánom a „súdili i trestali“ podľa vlastného uváženia – premenili západnú Ukrajinu na „zónu odcudzenia“.⁴³

Za tejto situácie pozornosť na seba obracia veľmi dôležitý psychologický aspekt pobytu optantov na sovietskej Volyni. Bol nim neprestajný stav strachu, v ktorom presídlenci žili. Aj v treťom roku po vojne v tomto regióne pokračovali protibandevské akcie, horeli domy a studne sa cez noc zaplňali zabitými ľuďmi. Svojou prítomnosťou predovšetkým UPA naháňala slovenským presídlencom obrovský strach a zmätok. Často sa stávalo, že v noci navštevovali aj ich domy, niekedy sa chovali slušne, pýtali len stravu. Iní optantom odoberali peniaze, potraviny, veci a odvádzali dobytok. Boli zaznamenané aj prípady šikanovania a vraždy optantov. Obeťami UPA na Volyni sa stali dvaja presídlenci – Andrej Olenčin z Mikulášovej (okres

Bardejov) a Vasiľ Patrik z Veľkých Bukoviec (okres Stropkov).⁴⁴

V každom rajóne, v každom meste a obci na západnej Ukrajine pracovala represívna mašinéria sovietskej moci, ktorá podozrivých z anti-sovietskej činnosti likvidovala. Optanti však videli, čo sa dialo okolo nich. Boli svedkami akcií uskutočnených orgánmi sovietskeho MGB, pri ktorých bolo terorizované ukrajinské miestne obyvateľstvo. Videli, ako podozrivých a členov ich rodín po tisícoch násilne deportovali na Sibir. Toto všetko sa zákonite muselo odraziť na psychike presídlencov, neoboznámených s pomermi a politickou situáciou v regióne, ktorí sem prišli hľadať krajší osud pre seba a pre svoje deti.

Najdôležitejším problémom optantov bol problém adaptácie. Ich idealizovaná predstava o novej vlasti sa už v prvých dňoch pobytu na území Sovietskeho zväzu postupne rozplynula do krutej sovietskej reality. Všetko, čo tu videli a počuli, vyvolalo strach a neistotu o budúcnosť. Teraz pochopili, že fakty, ktoré sa o ZSSR rozprávali medzi ľuďmi u nich doma a ktoré boli oficiálne označované za nepriateľskú antisovietsku propagandu, sú skutočnosťou. Cítily sa byť podvedení, uvedomili si svoje postavenie a to všetko vplývalo na spomalenie procesu ich integrácie do novej spoločnosti. Na druhej strane aj domáce ukrajinské obyvateľstvo, ktorým vláda deportovala blízkych, sa s určitou nedôverou stavalo k československým presídlencom, ktorých v podstate tá istá vláda osídľovala na ich rodnej zemi.⁴⁵ Preto mali optanti na začiatku problémy vo vzťahoch s pôvodným obyvateľstvom a musel uplynúť istý

čas, pokiaľ zmizla atmosféra obojstrannej nedôvery a nevraživosti.

Posledným momentom, ktorý obojstranne povedané doplnil čašu trpezlivosti optantov, bola *povojnová kolektivizácia* západnej Ukrajiny, ktorá bola síce začatá v rokoch 1940 – 1941, ale v dôsledku vypuknutia vojny sa nestihla zrealizovať. Proces násilnej kolektivizácie sa obnovil už v roku 1944, hneď po oslobodení, a s každým nasledujúcim rokom naberal na intenzite. Jeho vyvrcholenie nastalo v rokoch 1948 – 1949. Aj keď v oficiálnych vyhláseniach zaznieval princíp dobrovoľnosti, bežnými metódami uskutočňovania socialistických premien sa stalo nie presvedčovanie, ale nátlak, teror, masové represálie a deportácie.⁴⁶

V dôsledku tejto politiky sa československí presídlenci skutočne dlho netešili z vysnívanej ukrajinskej úrodnej pôdy, ktorú im úradne prideliť po presídlení na Volyn v roku 1947. Po uplynutí ročného prechodného obdobia sa stalo to, čoho sa najviac obávali – *núteného vstupu do kolchozov*. Keďže miestne obyvateľstvo malo s tým určité skúsenosti pred vojny, hlavnú pozornosť úrady obrátili na presídlencov z Poľska a Československa. Do obcí nastúpili splnomocnenci a opäť sa rozbehla agitácia. Tých, ktorí odmietali dobrovoľne vstúpiť do kolchozov, individuálne predvolávali na obecný soviet. Najprv agitovali, sľubovali a dokonca ponúkali aj funkcie. Keď to nešlo, zapracovala represívna mašinéria – zastrášovali ich väzením či „všadeprítomnou“ Sibírou, zatvárali ich na niekoľko dní do pivníc a väzenia, hrozili aj popravou. Jeden z takýchto prípadov sa odohral v obci Noviny Mlynovského

42 BABEROWSKI, J.: *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Praha 2004, s. 180.

43 KOVAĽ, M.: Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945. *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 683 – 684.

44 Державний архів Рівненської області (ДАРО) Рівне ф. ОКДБ Ровенської області, оп. 7474, 7476, ч. 2/1951, с. д. 9366. [Štátny archív Rivnenskej oblasti, DARO, Rivné, (Ukrajina), f. OKDB Rovenskej oblasti, op. 7474, 7476, č. 2/1951, s. d. 9366].

45 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 73.

46 ВОЙКО, О., ГОНЕЧ, В.: *Нейновější dějiny Ukrajiny*, s. 177.

rajónu Rovenskej oblasti, keď splnomocnenec Okresného výboru Komunistickej strany (bolševikov) Ukrajiny (ďalej KS(b)U) Halenko v opitom stave demonštroval miestnemu obyvateľstvu popravu československého presídlenca. Kvôli tomu, že nechcel v prospech kolchozu odovzdať voz.⁴⁷

Pod vyvíjaným masívnym nátlakom optanti postupne ustupovali a do kolchozov neskôr vstupovali. Kolektivizáciou im odobrali pridelenú pôdu a zároveň v prospech kolchozov museli odovzdať aj vlastný dobytok, kone, obilie, poľnohospodársky inventár či stroje dovezené z Československa. Práve prechod od samostatného spôsobu hospodárenia na kolektívnu formu sa stal prelomovým momentom v živote optantov a v konečnom dôsledku znamenal aj výrazné zhoršenie sociálno-ekonomických podmienok ich života na Volyni. Ako poznamenal vo svojich spomienkach M. Škurla: „Uskutočnila sa stalinská kolektivizácia a my sme sa ocitli tam, kde sme boli na začiatku.“⁴⁸

SKLAMANIE A PRVÉ PREJAVY NESPOKOJNOSTI OPTANTOV NA VOLYNI

Pretrvávajúce problémy, nespokojnosť s vlastným postavením a strach z procesu kolektivizácie spôsobili, že sa medzi presídlencami začali šíriť nálady návratu na Slovensko. Argumentovalo sa tým, že sovietski agitátori ešte v Československu sľubovali, že keď sa im na Ukrajinu nebude páčiť, môžu sa do dvoch rokov vrátiť naspäť. Nálady postupne prerastali do konkrétnych činov. Presídlenec začal posielat kolektívne žiadosti na ústredné orgá-

ny v Moskve a Kyjeve a diplomatické zastupiteľské úrady ČSR v Sovietskom zväze, v ktorých sa sťažovali na svoje existenčné podmienky na Volyni a v ultimatívnej podobe sa dožadovali návratu do Československa.

Enormný nárast počtu takýchto žiadostí donútil Ústredný výbor (ďalej ÚV) KS(b)U a Radu ministrov USSR zriadiť špeciálne komisie na prešetrenie skutočností okolo pobytu československých presídlenecov na ukrajinskej Volyni. Za vedúcich komisií boli menovaní bývalí predstavitelia sovietskej presídleneckej misie v ČSR (1946 – 1947): A. Mogila (vo Volyňskej oblasti) a A. Bulgakov (v Rovenskej oblasti), ktorí dôkladne ovládali opčnú problematiku. Nimi vedené komisie pracovali na Volyni od 25. septembra do 15. októbra 1947. Počas tohto obdobia navštívili desiatky obcí, v ktorých žili optanti, a zorganizovali s nimi desiatky stretnutí.⁴⁹

Neskôr členovia prešetrovacích komisií konštatovali jednoznačnú nespokojnosť presídlenecov so svojím postavením v ZSSR a odhodlanie za akúkoľvek cenu sa vrátiť naspäť do Československa. Na zhromaždeniach, ktoré zvolávali členovia komisií, zazneli jednoznačne negatívne názory. Napríklad optant I. Cenker z obce Pidhajci Mlynovského rajónu vyhlásil, že „sovietsky systém presídlencom nevyhovuje, pretože pri ňom ich všetkých represujú“. Presídlenec I. Marchevka z obce Novosilky Horochovského rajónu v rozhovore s členom komisie okrem iného povedal: „Prešiel som Bulharsko, Poľsko, Francúzsko, Československo, lenže horšieho života ako v Rusku, nikde som ne-

videl. Tu veľa hladných chodí a príčina všetkému – kolchozy. Skús len niečo povedať – hneď ťa zaistia.“ Náladu presídlenecov Dubnovského rajónu vyslovila M. Ujacká z obce Myrohošča: „Keby sme vedeli, ako nám tu bude ťažko žiť, nešli by sme sem na Ukrajinu nikdy.“ S podobnými náladami sa členovia komisií stretávali takmer vo všetkých miestach osídlenia československých optantov.⁵⁰

Ako A. Mogila, tak aj A. Bulgakov vo svojich správach predložených ÚV KS(b)U a Rade ministrov Ukrajinskej SSR, menovite L. M. Kaganovičovi⁵¹ a N. S. Chruščovovi⁵², potvrdili vážnosť situácie. V záležitosti osídľovania československých optantov na Volyni poukázali na nedôslednú prácu miestnych sovietskych a straníckych orgánov, uviedli aj prípady hrubého a násilného zaobchádzania s presídlencami.

Pre odstránenie naliehavých otázok okolo postavenia československých presídlenecov na Volyni, vedúci prešetrovacích komisií navrhovali uskutočniť predovšetkým systematickú a premyslenú masovo-agitačnú činnosť. Ďalej: zastaviť a potrestať prejavy krádeží a rabovania presídlenecov; uskutočniť ukážkové súdy nad osobami, ktorí sa dopustili porušení sovietskych zákonov, a to aj z radov predstaviteľov miestnych orgánov; odstrániť osoby rozširujúce antisovietsku agitáciu a zastrahujúce optantov; realizovať odsťahovanie presídlenecov z Poľska zo spoločnej domácnosti s optantmi, zabezpečiť každú rodinu osobitným domom, usídľovať presídlenecov takým spôsobom, aby obce boli komplexne alebo v prevažnej miere obývané optantmi z ČSR; dbať na lep-

47 СЕРГІЙЧУК, В.: Трагедія українців з Чехословаччини [SERHIJČUK, Š.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

48 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 41.

49 Державний архів Львівської області (ДАЛО) Львів (Ukrajina), ф. Р-3229, оп. 54-72, 75-76. [Štátny archív Lvovskej oblasti (DALO) Lvov (Ukrajina), f. R-3229, op. 54-72, 75-76].

50 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 76 – 77.

51 Lazar Mojsejevič Kaganovič, v období od decembra 1946 do novembra 1947 tajomník ÚV KS(b)U.

52 Nikita Sergejovič Chruščov, od apríla do novembra 1947 predseda Rady ministrov USSR. Od novembra 1947 do roku 1953 – tajomník ÚV KS(b)U USSR.

šie vzdelávanie československých presídlencov, sociálnu a lekársku starostlivosť; zabezpečiť ich priemyselným a spotrebiteľským tovarom, hlavne materiálom na opravu príbytkov, ako aj detským odevom, obuvou a lacnejšími látkami. Napokon prejavovať pochopenie k problémom presídlencov.⁵³

Popri Kyjeve sa do celej veci zapája aj Moskva. Koncom apríla 1948 poprední predstaviteľia USSR N. S. Chruščov a D. S. Korotčenko⁵⁴ dostali balík z kancelárie vtedajšieho zástupcu predsedu Rady Ministrov ZSSR V. M. Molotova. V ňom sa nachádzali dva dokumenty: sprievodný list ministra MGB ZSSR V. S. Abakumova a hlásenia ministra MGB USSR genpor. Savčenka. Akousi rekapituláciou udalostí okolo presídlenia československých optantov do ZSSR a vtedajšou zložitou situáciou ich postavenia v Rovenskej a Volyňskej oblasti, pôsobil práve druhý z uvedených dokumentov: „Miestne stranícke a sovietske orgány potrebnú masovo-výchovnú robotu medzi československými presídlencami neorganizovali. V dôsledku toho sa medzi časťou presídlencov prejavili tendencie o návrat do ČSR. Na krádeže a rabovania na miestach rozmiestnenia optantov a na hrozby zo strany banderovských elementov, orgány milície a prokuratúry nereagovali. Tieto prípady sa nevyšetrovali a vinníci potrestaní neboli. [...] Tieto elementy, využívajúc nespokojnosť presídlencov, aktivizujú svoju činnosť tým, že odporúčajú presídlencom poselať listy za hranice rodinám a blízkym so žiadosťami o pomoc pre ich návrat do ČSR. Značná časť listov za hranice bola napísaná tajnopisom. [...] V ďalšom, pod vplyvom antisovietskych elementov posielajú presídlenci z Československa kolektívne listy na Veľvyslanectvo ČSR v Moskve a Prezídium Najvyššieho so-

vietu ZSSR a USSR so žiadosťami vrátiť ich naspäť do ČSR. [...] O všetkých nedostatkoch boli nami informovaní ÚV KS(b)U a Rada ministrov USSR, ktorí v decembri 1947 poslali do miest rozmiestnenia optantov komisiu, pre oboznámenie sa so situáciou presídlencov. Tá neskôr konštatovala, že antisovietske elementy efektívne využívajú vo svojej záškodníckej činnosti: nedostatočné zásobenie presídlencov vecami základnej potreby (soľ, zápalky, horľaviny); pasivitu orgánov milície a prokuratúry v boji s kriminálnym elementom, fakty nedostatočnej stranícko-propagačnej činnosti miestnych stranícko-sovietskych orgánov a to v čase, keď prebieha akcia kolektivizácie poľnohospodárstva na západnej Ukrajine.“

Ďalej sa v hlásení ministra Savčenka zdôrazňovalo: „Pod vplyvom antisovietskych elementov z prostredia samotných optantov ako aj miestnych kriminálno-banditských zločiek z radov ukrajinských nacionalistov [...] presídlenci posielajú kolektívne žiadosti na Najvyšší soviat USSR, v ktorých si v ultimatívnej forme vymáhajú povolenie na návrat do Československa. [...] Takéto žiadosti boli podané 28. marca 1948 od 6 presídlencov z obce Pidvysoke Kozynského rajónu Rovenskej oblasti, od 92 presídlencov obce Rutnovyči Verbského rajónu Rovenskej oblasti a 4. apríla od 390 presídlencov žijúcich v Dubnovskom, Rovenskom a Mizočskom rajóne Rovenskej oblasti. V týchto žiadosťiach presídlenci prezentujú, že keď im nebude povolené vrátiť sa do Československa v oficiálnom poriadku, tak oni organizovane 15. – 20. apríla 1948 samovoľne opustia územie ZSSR. [...] Zámery presídlencov samovoľne odísť zo ZSSR sa nachádzajú aj v ich korešpondencii so známymi a blízkymi v zahraničí. [...] V súvislosti so vzniknutou situáciou sa väčšina presídlencov nepripisuje

k jarným prácam a začala sa zásobovať potravinami na cestu, opravovať a prispôbovať vozy, kupovať kone a rozpredávať majetok.“⁵⁵

Pod vplyvom ukrajinských ústredných orgánov, komisie ÚV KS(b)U a Rady ministrov USSR, na prelome rokov 1947 – 1948 regionálne orgány vlády začala urýchlene pracovať nad zlepšením sociálno-ekonomického postavenia optantov. Predovšetkým došlo k čiastkovému odsťahovaniu rodín presídlencov z Poľska a miestneho obyvateľstva, ktorí nezákonne obsadili majetky volyňských Čechov. Zároveň boli dodatočne vyčlenené domy pre rodiny československých presídlencov, ktoré bývali v domoch iných optantov. Okresné stranícke a sovietske orgány začali optantov aktívnejšie zapájať do verejného života. Išlo predovšetkým o zriadenie miestnej samosprávy – obecných soviatov v obciach s majoritným počtom presídlencov z ČSR. Z radov optantov tak vyberali predsedov a obecné zastupiteľstvo, neskoršie aj predsedníctvo kolchozov. Vyberali najmä z komunistov, účastníkov odboja a vzdelaných optantov.

Ako sa však neskôr ukázalo, boli to polovičaté opatrenia. Napriek snahe Kyjeva aj neskoršie komisie konštatovali svojvôľu miestnych orgánov. Nakoniec Rada ministrov a ÚV KS(b)U prijali uznesenie, v ktorom boli uvedené konkrétne termíny na vykonanie tých či iných úloh určených výkonným orgánom na oblastnej a rajónnej úrovni v procese zlepšenia sociálno-ekonomického postavenia presídlencov z Československa. Zároveň regionálnym štruktúram moci na Volyni bolo nariadené regulárne informovať ústredné orgány o svojej činnosti v tomto procese. Napriek všetkým uvedeným opatreniam sa záležitosti československých presídlencov vybavova-

53 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 184 – 194.

54 Demjan Sergejevič Korotčenko, od novembra 1947 – 1954 predseda Rady ministrov USSR.

55 СЕРГІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

li príliš pomalým a nedostačujúcim tempom.⁵⁶

Na druhej strane aj sovietske bezpečnostné orgány uskutočnili rad opatrení, smerujúcich predovšetkým k zaisteniu a sledovaniu „organizátorov nepokojov“ – agitátorov a iniciátorov návratu do Československa. Koncom marca 1948 bol zaistený Vladimír Drikalovič, obvinený zo šírenia emigračných nálad a z toho, že za peniaze vyzbierané od optantov niekoľkokrát navštívil československé veľvyslanectvo v Moskve, kde predkladal optantské žiadosti a urgoval vybavenie dokladov na vystaňovanie do Československa.⁵⁷ Počas vyšetrovania bola odhalená „Drikalovičova sieť“ – optanti Ivan Cenkler (Mlynovský rajón), Sekerák (Kozynský rajón), I. Fedčík (Rovenský rajón) a Ivančák (Dubnovský rajón).⁵⁸ Dňa 12. apríla 1948 bol zatknutý Peter Zakuťanský, ktorého však kvôli razantným protestom presídencov za niekoľko dní prepustili. Druhýkrát ho zaistili 22. apríla 1948.⁵⁹ V apríli 1948 bol zatknutý Andrej Čučvara, obvinený zo spolupráce s V. Drikalovičom a agitácie medzi presídlencami o návrat do Československa (oblastným národným súdom v Rovne bol následne odsúdený na jeden rok vä-

Československí presídlenci (optanti) na ukrajinskej Volyni (50. – 60. roky) (Zdroj: Súkromný archív Š. Kruška, Prešov)

zenia).⁶⁰ V tom istom období sa zatýkania dotkli aj optantov Jozefa Proca, Michala Škumaniča a S. Halajdeka (po odsúdení si odpykali uložené tresty na Sibíri).⁶¹

Boli „odhalené“ aj ďalšie „skupiny“ vykonávajúce podobnú činnosť, t. j. agitáciu, zbieranie žiadostí a ich predkladanie orgánom sovietskej vlády v Moskve a Kyjeve. Napríklad

v Dubnovskom rajóne v obci Molodavo vykonával takúto činnosť Jurij Zakuťanský v spolupráci s I. Mokrišom a Onuferom, v obci Myrohošča to bol Šambronský, v Moskovščyne (Mlynovský rajón) – M. Šimo atď.⁶² Sovietske bezpečnostné zložky začali zároveň nepretržite sledovať ďalších podozrivých a vyvíjať činnosť pre monitorovanie a rozklad

56 KRUŠKO, Š.: *Domov v cudzine alebo žili sme na Ukrajine*, s. 11 – 27.

57 СЕРПІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

58 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 82, 191.

59 Peter Zakuťanský (pôvodom z Cigeľky, okr. Bardejov) na prosbu svojich krajanov v júli 1947 napísal petíciu, v ktorej sovietsku vládu žiadal o návrat na Slovensko a ktorú podpísala takmer stovka optantov. Za peniaze vyzbierané optantmi odcestoval do Moskvy a osobne ju doručil predsedovi Prezídia Najvyššieho Sovietu ZSSR N. M. Šverniovovi. V marci 1948 napísal druhú žiadosť, v ktorej sa v ultimatívnej podobe domáhal návratu presídlencov do ČSR. Tú osobne doručil predsedovi Rady ministrov USSR D. S. Korotčenkovi v Kyjeve. Dňa 12. apríla 1948 bol zatknutý, ale hneď na to prepustený. Koncom apríla ho zatkli druhýkrát. Počas vyšetrovania bol obviňovaný z agitácie, organizácie nepokojov, diverzií atď. Začiatkom júna 1948 ho Rovenský oblastný národný súd odsúdil na 10 rokov odňatia slobody a 5 rokov straty občianskych práv. Z rovenskej väznice P. Zakuťanský napísal niekoľko odvolaní, na základe čoho Najvyšší súd USSR rozhodnutie oblastného súdu zrušil a začalo sa nové vyšetrovanie. Ďalší súd, ktorý sa uskutočnil 18. – 19. februára 1949, zmiernil trest na 7 rokov odňatia slobody a 3 roky straty občianskych práv. Zakuťanský sa nevzdával a v odvolaniach odmietal priznať svoju vinu. Napokon ho po 1 a pol roku prepustili. Na Slovensko reemigroval v roku 1966. V 90. rokoch 20. storočia bol ukrajinskými úradmi rehabilitovaný. (ZAKUŤANSKÝ, P.: Diskusný príspevok. In: *Čo dala – vzala našim rodákot optácia*, s. 86; ВОВКАНИЧ, І.: *Чехословаччина в 1945 – 1948 роках*. Ужгород 2000 [VOVKANYČ, I.: *Československo v rokoch 1945 – 1948*. Užhorod 2000, s. 264]; KRUŠKO, Š.: *Areštanty*, s. 30 – 31).

60 DARO Rivné (Ukrajina), f. OKDB Rovenskej oblasti, op. 7474, 7476, č. 2/1951, s. d. 9366.

61 ВОВКАНИЧ, І.: *Чехословаччина в 1945 – 1948 роках*, [VOVKANYČ, I.: *Československo v rokoch 1945 – 1948*], s. 264; ZAKUŤANSKÝ, P.: Diskusný príspevok, s. 88.

62 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 82, 191.

Československí presídlenci (optanti) na ukrajinskej Volyni (50. – 60. roky) (Zdroj: Súkromný archív Š. Kruška, Prešov)

emigračných nálad medzi presídlencami. Z tohto dôvodu do miest ich osídlenia boli pravidelne vysielaní operatívni pracovníci MGB Rovenskej a Volyňskej oblasti.⁶³

Zaujímavým je v tejto situácii pohľad do slovenskej tlače – predovšetkým to, akým spôsobom vykreslovala život optantov na ukrajinskej Volyni v prvých krízových rokoch po presídlení. Pozornosť pútajú najmä listy optantov uverejnené v júli – auguste roku 1947 na stránkach tlačového orgánu UNRP „Prjaševščina“. Prvý z nich bol publikovaný pod názvom „List zo Sovietskeho zväzu“. Redakcia novín vysvetlila, že tento list napísal „slávny partizán Ivan Onufer, rodák z obce Lukov Bardejovského okresu, ktorý využil právo opcie a teraz žije s našimi presídlencami v Rovenskej oblasti Ukrajinskej SSR“. V liste, ktorý redakcii predložil poslanec Peter Babej, bolo uvedené nasledujúce: „Vážení súdruh Babej! Prijmi odo mňa srdečný pozdrav zo Sovietskeho zväzu, ako aj od všetkých pre-

sídlencov Bardejovského okresu. Všetci sme sa šťastne dostali na svoje nové miesta a začína sa pre nás nový život. Ľudia dostali obytné domy aj s hospodárskymi budovami, taktiež aj pôdu, ktorú už podľa možností zasiali. Každý hospodári samostatne, ale niektorí už vstúpili do kolchozov. Život beží v znamení budovania Nemcami rozrušeného národného hospodárstva, aby bolo všetko na predvojnovovej úrovni. V niektorých oblastiach krajiny sú ťažkosti, nakoľko tieto kraje v minulom roku postihlo veľké sucho. Mladým ľuďom v Sovietskom zväze, najmä študentom, sú dané veľké možnosti učiť sa. Aj ja sa začiatkom mesiaca septembra plánujem prihlásiť na stranícku školu pri Ústrednom výbore. Starší ľudia nemôžu zabudnúť svoje rodné Karpaty a akási čarovná sila ťahá ich k nim. Tu, samozrejme, nie je možné vidieť ani najmenší kopec – veľká a priestranná ukrajinská zem! Pozdravujem súdruha Rohaľa, Karamana atď., a všetkých našich rodákov na Prjaševščine. Prosím ťa na-

píš mi odpoveď, ako ide život u vás. Budem čakať. ZSSR, 2. júna 1947.“⁶⁴

Druhý list redakcii „Prjaševščiny“ zaslal Slovanský výbor ZSSR v Moskve. Pochádzal od optantky Tatiany Barbarovej presídlenej do obce Kvasyliv Rovenskej oblasti. Podobne ako v prvom liste vykresloval život optantov na Volyni bez závažnejších nedostatkov. „V obci Kvasylive Českom, kam sme sa presídlili zo Slovenska, žijú najmä naši presídlenci. Okrem nich, je tam niekoľko rodín miestnych obyvateľov a ukrajinských presídlencov z Poľska. Presídlenci z Československa dostali domy a pôdu volyňských Čechov, ktorí sa vrátili do vlasti.“ Ďalej sa v liste popisoval život optantov, pracujúcich nad usporiadaním svojich usadlostí a majetku po presídlení. Ani riadok o začiatkových problémoch, nedostatkoch, zložitej politickej a sociálno-ekonomickej situácii regiónu. „Samozrejme, že v prvých mesiacoch po prýjazde boli všetci presídlenci zaneprázdnení prvorado usporiadaním si svojich hospodárstiev. Čas pre nich beží v neustálej práci. V nedeľu starší navštevujú miestny kostol, mládež sa zabáva a na večer aj tí aj druhí sa schádzajú v dome kultúry, kde bývajú hudobné zábavy a kino.“⁶⁵

Uvedenými listami sa tlačový orgán UNRP pravdepodobne snažil upokojiť situáciu na východnom Slovensku v súvislosti s nedávno realizovanou opciou a presídlením do ZSSR a zároveň opodstatniť jej účinnosť, vykresľujúc spokojnosť optantov v novej vlasti, ich harmonickým hospodárskym zabezpečením (čo však rozhodne nebolo pravdou), možnostiach, ale aj perspektívach života v Sovietskom zväze. Týmto spôsobom sa zrejme „Prjaševščina“ snažila eliminovať aj „ľživé“ správy o pomeroch v ZSSR a antisovietsku propagandu.

Jediným možným zdrojom ako

63 СЕРГІЙЧУК, В.: Трагедія українців з Чехословаччини [SERHIJČUK, V.: Tragédia Ukrajincov v Československu], s. 10.

64 Пряшевщина [Prjaševščina], 3. júla 1947.

65 Пряшевщина [Prjaševščina], 1. augusta 1947.

sa dalo informovať verejnosť v Československu o skutočnom postavení a živote československých optantov v ZSSR, o ich zložitej a niekedy aj kritickej situácii, zostávala už iba súkromná korešpondencia s blízkymi (príbuznými, známymi, rodákmi) na Slovensku. Písomný styk však bol nespoľahlivý a riskantný. Všetky listy, ktoré sa posielali za hranice Sovietskeho zväzu, boli otvárané a cenzurované.⁶⁶ Stávalo sa, že mnoho listov, ktoré optanti posielali na Slovensko, sa k adresátom nikdy nedostali. Toto potvrdzujú, respektíve naznačujú viaceré fakty. Napríklad pri výsluchu zaisteného optanta Andreja Čučvaru, pôvodom z obce Komloša (dnes Chmelová) Bardejovského okresu, mu vyšetrojúci milicionár povedal, že v jednom z listov „ohovára a kritizuje sovietsku vlasť a socialistické zriadenie“. Odpoveď slovenského presídlenca bola razantná: „Sovietsky zväz nie je moja vlasť a toto zriadenie neuznávam!“⁶⁷

Pri svojej korešpondencii optanti používali často vopred (ešte na Slovensku) dohovorené frázy, ktorými dávali vedieť, že na sovietskej Ukrajine nie je všetko tak dobré, ako to hlásala dobová propaganda.⁶⁸ Svoje postavenie a spôsob života na povojnovej Volyni najčastejšie prirovnávali k životu rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Napríklad: „Máme sa tak, ako hluchý Vaňo na Mlynisku“, čo znamenalo, že ako miestny najchudobnejší Róm v ich domovskej osade.⁶⁹ Iný príklad: „Tak sa nám tu dobre žije ako tým, čo na nižšej fare...“, to znamenalo ako Rómom v ich rodnej dedine na Slovensku.⁷⁰ Ďalší prípad uvádza M. Mušínska: „Máme sa tu veľmi dobre, nič nám nechýba, na dvore – dve studne stále plné vody, z kolchozu sme dostali viac

obilnia ako má najväčší boháč v Kurove Petro z Jankivky. Da zdravstvujet tovarišč Stalin!“, písala optantka z Kurova (okres Bardejov) Katarína Špirková niekedy koncom 40. – začiatkom 50. rokov v liste svojej sestre, ktorá ihneď pochopila jeho konšpiračný význam. „Dve studne“ znamenali oči plné slz a „boháč Petro z Jankivky“ bol najbiednejší Róm, ktorý nikdy obilie nemal.⁷¹

Pre porovnanie s informáciami publikovanými v tlači na východnom Slovensku (v súvislosti so „šťastným“ životom slovenských optantov na ukrajinskej Volyni) a zároveň pre lepšie vykreslenie skutočnej sovietskej reality z obdobia povojnových rokov je na mieste uviesť niektoré fragmenty z memoárovej práce M. Škurlu, v ktorých autor popisuje svoje detstvo strávené na sovietskej povojnovej Volyni: „Ja s rodičmi, sestrou Máriou a bratmi Ivanom a Miškom sme sa dostali do dedinky Čornyj Lis Volyňskej oblasti. Bol to v pravom zmysle slova zapadákov, maličká dedina vzdialená od civilizácie bez obecného úradu, pošty, nemocnice, lekárne, elektriny, rozhlasu, asfaltovej cesty, autobusového spojenia, či akejkoľvek inej vymoženosti civilizácie. [...] Dodnes si pamätám na zrobené, vychudnuté ruky mojej mamy a na tvrdé mozolnaté ruky môjho otca, ktorí museli od rána do večera ťažko pracovať v kolchoze. Bola to riadna drina, za ktorú sa „platilo“ abstraktnými pojmami – pracovnými jednotkami. Plat ľudia nedostávali mesačne, ale až na jeseň alebo v zime. Na ilustráciu uvediem, že môj otec za rok „zarobil“ v kolchoze dve vrecia zrna a 200 rubľov v starej mene. V novej mene to bolo 20 rubľov, to znamená 200 Kčs za rok! Dnes už na Slovensku je tomu ťažko uveriť. V lete sme

pracovali v kolchoze aj my – deti. Vykonávali sme skoro všetky poľnohospodárske práce a tak sme niesli spolu so svojimi rodičmi na svojich pleciah ťažký balvan systému, ktorý jeho lídri nazvali socializmom. V skutočnosti to bola otrokárska spoločnosť, ktorá sála krv a ľudskú silu a v ktorej ľudský život nič neznamenal. Aj keď už bola v OSN prijatá rezolúcia o zákaze využívania detskej pracovnej sily, v ZSSR sa deti využívali na prácu vo veľkej miere. [...] Na stenách vtedy viseli heslá typu: „Práca v ZSSR – vec cti, slávy a hrdinstva!“, alebo „Žijeme v takej dobe, keď všetky cesty vedú ku komunizmu!“ V skutočnosti ale všetky tieto cesty viedli k biede, nešťastiu a stalinško-berijovským gulagam. Už v škole nám vtĺkali do hláv, že žijeme v prekrásnej krajine, kde „dnešok znamená už zajtra“, a že máme veľké šťastie žiť v prvej krajine socializmu. V triede viseli na prednej stene portréty Lenina a Stalina a medzi nimi heslo „Ďakujeme súdruhovi Stalinovi za šťastné detstvo“. V tom „šťastnom“ detstvom som chodil až do piateho ročníka bosý, v jednej košeli a odratých nohaviciach, ktoré mi mama ušila na šijacom stroji značky „Singer“, čo sme so sebou doviezli z Československa. Po celý ten čas sme žili vo veľkej biede. [...] Peniaze sme nemali – nebolo ich kde zarobiť. V lete sme ako deti chodili po poli a zbierali klásky, ktoré zostali za kombajnom. V zime sme po nociach boli nútení kraďnúť plevy, slamu, zemiaky a mrkvu z kolchozu. Robili sme to, lebo sme boli chudobní. Na vlastnej koži sme vyskúšali realitu vtedajšieho hesla: „Neukradneš – neprežiješ“. Každé ráno, dokonca aj v sobotu a nedeľu, sa pod oknami objavoval skupinový vedúci (kolchoznej brigády) a bez pozdravu kričal: „Gazda, „job tvoju mať“, do robo-

66 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 43.

67 Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s optantom Andrejom Čučvarom.

68 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 43.

69 Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s optantom Andrejom Čučvarom.

70 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 43.

71 MUŠINKA, M.: *Moja expedícia k optantom v Rovenskej oblasti roku 1964*, s. 58.

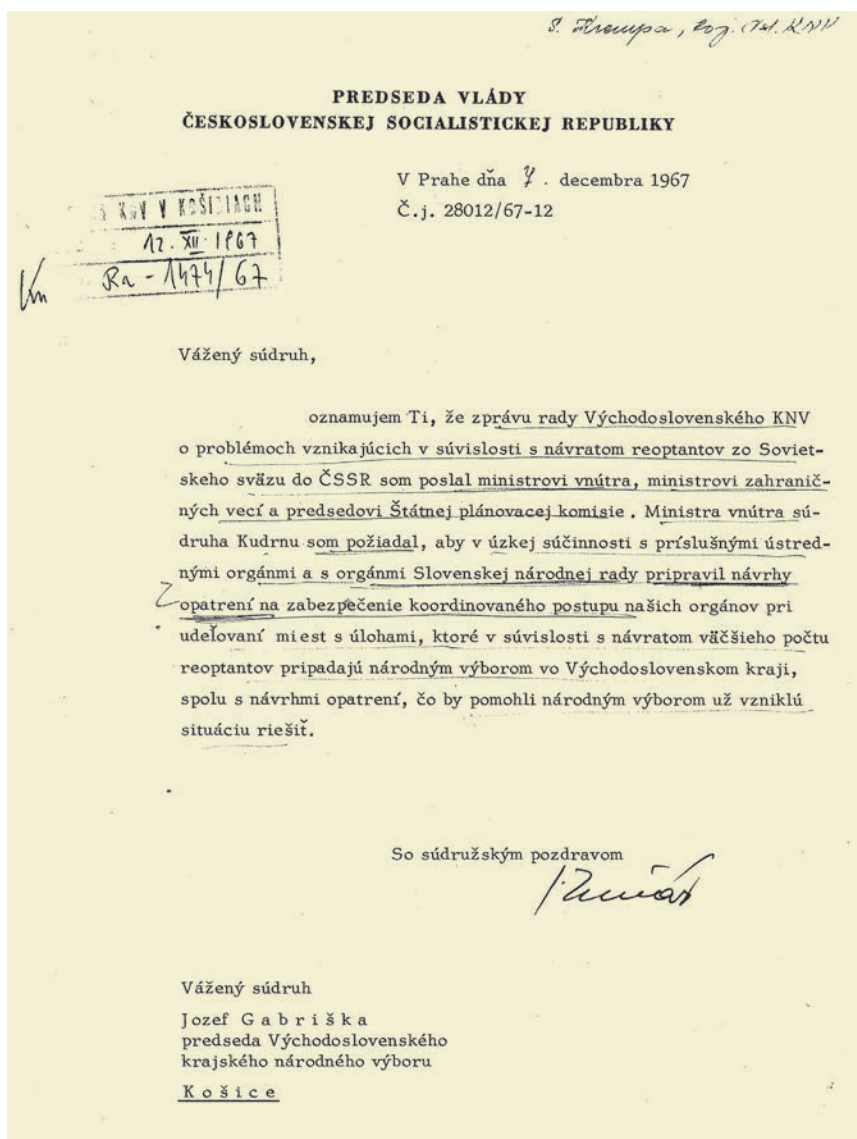
ty!⁷² Uvedené fragmenty zjavne nepotrebujú komentár.

Už od prvých dní svojho pobytu na ukrajinskej Volyni československí optanti pocítili, že sú na novom mieste nečakaní a neželaní. Miestne orgány sa správali k novým občanom bez rešpektu, hrubo a násilnícky. Odoberali im pôdu, vymáhali peniaze, alkohol a potraviny, zastrášovali ich väzením či vysídlením na Sibír, silou ich nútili podpísať žiadosti na vstup do kolchozu alebo plniť plán dodávok poľnohospodárskych produktov atď. (množstvo takýchto prípadov uvádzajú vo svojich hláseniach práve predstavitelia sovietskych orgánov: minister Savčenko, predsedovia vyšetrovacích komisií A. Mogila či A. Bulgakov).⁷³ Na ich správanie sa nebolo komu a kde sťažovať. Nebolo možné hľadať pomoc, záštitu či ochranu. Na takéto spôsoby presídlení zo Slovenska neboli zvyknutí a nemohli sa s tým zmieriť. Toto vyvolalo nechť naďalej zotrvať na Ukrajine, a preto sa začali pripravovať na návrat na Slovensko. Zo Sovietskeho zväzu začali utekať.

ÚTEKY Z VOLYNE NA SLOVENSKO (1947 – 1952)

Prvé prípady útekov boli zaznamenané už počas cesty do ZSSR. Ešte na území Slovenska niektorí optanti vyskočili z vlaku, alebo počas zastávky vlak opustili a už sa k nemu nikdy nevrátili. Ďalší sa definitívne rozhodli vrátiť, keď prišli do styku so sovietskou realitou hneď po prechode štátnej hranice. Nakoniec, keď prišli na Volyň, usadili sa tu a nejaký čas žili – pochopili, že sem očividne nepatria. Začali seriózne pomýšľať o návrate na Slovensko. Ovládlo ich sklamanie a neochota naďalej zotrvať v „šťastnej krajine sovieta“.

Keďže sa ich problémy neriešili, respektíve sa riešili príliš poma-

List predsedu vlády ČSSR (Zdroj: Štátny archív v Košiciach)

ly a miestne úrady aj napriek kontrolám a inštrukciám z Kyjeva naďalej bojkotovali riešenie otázky československých presídlencov (čo v očiach presídlencov ešte viac podryvalo autoritu ZSSR a jeho štátnych predstaviteľov), nespokojnosť a reemigračné nálady sa stupňovali.⁷⁴

Nespokojní optanti, najmä hlavu ich rodín sa tajne schádzali v do-

moch, stretávali sa v záhradách alebo na dohodnutých miestach mimo dedín v lese. Počas týchto stretnutí debatovali, rozoberali situáciu a navzájom sa sťažovali. Tu sa rodili plány eventuálneho návratu na Slovensko, upresňovali sa termíny, črtali sa trasy a návody, ako sa dostať na československú hranicu, ako nachystať a upraviť voz, kto s kým spriahne ko-

72 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 29 – 30, 37 – 39.

73 СЕРГІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

74 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 80.

ne, aké nevyhnutné veci sú potrebné na cestu. Do obcí, v ktorých bolo sústredených najviac presídlencov, sa posielali spajky, aby informovali aj ostatných.⁷⁵

Najaktívnejšou bola skupina v obci Kvasyliv Rovenského rajónu, kde žili prevažne presídlenci zo Sninského okresu (z obcí Pichne, Pčoliné, Nechválová Polianka, Telepovce-Osadné). Členmi skupiny boli optanti M. Škumanič, A. Pirič, J. Proco, I. Parihužič, J. Goľa, Š. Berdej, I. Blažovský, V. Lukáč, J. Sydivár, Besehanič a komunista, zakladajúci člen strany Ján Hakoš. Podobné skupiny sa vytvárali aj v iných volyňských obciach.

Prvé nelegálne pokusy masového návratu na Slovensko sa odohrali začiatkom mája 1948. V noci z 5. na 6. mája približne 40 rodín⁷⁶ presídlencov z obcí Kvasyliv, Špakov a Martynivka Rovenského rajónu naukladali svoj majetok na vozy,

zobrali so sebou aj dobytok a začali cestovať v smere československo-sovietskych hraníc.⁷⁷ V obci Hrušvyc'ja (asi 25 km od Kvasylova) ich zastavil miestny milicionár V. Dmitrišin, ktorý ihneď kontaktoval orgány bezpečnosti, s pomocou ktorej boli presídlenci navrátení do pôvodného bydliska. Potom prišli do obce na 20 autách príslušníci milície a vojaci. Občanom prerezali konské postroje, vozy vrátili do dvorov a mužov zaistili, niektorých neskôr aj odsúdili a uväznili.

Podobný prípad sa čoskoro zopakoval aj v obci Mytynyc'ja Kozynského rajónu. Optanti sa dostali až do mesta Oles'k Lvovskej oblasti, vzdialeného takmer 200 km od ich obce.⁷⁸ Ďalší prípad sa uskutočnil 10. mája 1948, keď v smere československých hraníc začali cestovať optanti z obcí Myrohošča a Molodavo Dubnovského rajónu. Podobným spôsobom sa vydali na „útek“ aj presídlenci z ob-

cí Moskovščyna (Mlynovský rajón), Chomut (Dubnovský rajón) a Boratyn (Lucký rajón). Všetky snahy o návrat na Slovensko boli zásahom bezpečnosti zmarené, ale napriek všetkému, nebolo možné odstrániť túžbu po návrate. Niektorí presídlenci otvorene vyhlasovali: „*My aj tak odídeme, aj keď budete strieľať.*“⁷⁹

Po takýchto incidentoch orgány sovietskeho MGB uskutočnili odvetu. Opäť došlo k zatýkaniu podnikovateľov a iniciátorov pokusov o nelegálny návrat do Československa. Po druhýkrát bol zaistený Andrej Čučvara. Spolu s ním boli zatknutí Mikulaš Škovran, Andrej Porač a Štefan Mikita, pôvodom z obce Šoma (Drienica) Sabinovského okresu.⁸⁰ Nasledovne došlo k zaisteniu a neskôr aj odsúdeniu Andreja Starinského⁸¹, Juraja Kubiňu⁸² a Jozefa Bobalika⁸³. Boli zatknutí aj ďalší iniciátori a agitátori návratu z radov československých optantov. Zároveň orgánmi

75 Na jednej takejto schôdzke bola dokonca vyslovená myšlienka obrátiť sa so žiadosťou o pomoc na banderovcov. Poradiť sa s nimi, ako majú postupovať, aby sa vrátili na Slovensko. Takéto stretnutie (sprostredkované optantom A. Poračom z obce Dubrivka Rovenského rajónu) sa odohralo začiatkom marca 1948 v dome A. Čučvaru. Banderovci odporúčali optantom informovať blízkych a príbuzných za hranicou o svojom skutočnom postavení na Volyni. (ДАРО Рівне (Ukrajina), ф. ОКДБ Ровенської області, оп. 7474, 7476, ч. 2/1951, с. д. 9366.) [DARO, Rivne (Ukrajina), ф. ОКДБ Ровенської області, оп. 7474, 7476, ч. 2/1951, с. д. 9366].

76 Podľa iného zdroja to bolo o niečo neskôr – 15. júla 1948 a k československým hraniciam začalo cestovať až 75 rodín presídlencov z Kvasylyva. (ВОВКАНИЧ, І. – СЮСКО, І.: Оптація між ЧСР та СРСР в 1945 – 1947 рр. та проблеми мови і освіти [VOVKANYČ, І. – SJUSKO, І.: Опція medzi ČSR a ZSSR v rokoch 1945 – 1947 a problémy jazyka a vzdelania]. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 3, 2000, č. 1, s. 5).

77 СЕРГІЙЧУК, В.: Трагедія українців з Чехословаччини [SERHIJČUK, V.: Tragédia Ukrajincov v Československu], s. 10.

78 КРУШКО, С.: *Оптанти* [KRUŠKO, Š.: Optanti], s. 176.

79 СЕРГІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIJČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

80 Dňa 15. mája 1951 všetkým štyrom československým optantom Rovenský oblastný národný súd vyniesol obvinenie a rozsudok 25 rokov pozbavenia slobody. Neskôr v priebehu prešetrenia súd zmiernil trest iba A. Čučvarovi, ktorého odsúdil na 10 rokov väzenia s konfiškáciou majetku a na 5 rokov zbavenia občianskych práv. Trest si odpýkával v tábore Steplag v okolí Džeskazhana v Kazachstane. Na základe uznesenia Najvyššieho soviету ZSSR o amnestii sa A. Čučvara vrátil 28. júna 1956 na Volyň. Na Slovensko sa rodina A. Čučvaru emigrovala v októbri 1966. (Záznam rozhovoru so Zuzanou Čučvarovou – súkromný archív Š. Kruška).

81 Andrej Starinský bol Zdobunovským okresným národným súdom obvinený z protištátnej činnosti a odsúdený na 10 rokov väzenia. Po odvolaní bol mu znížený trest na 12 mesiacov verejných prác v mieste pobytu. (БАНАТ, І.: *Волинська акція*) [VANAT, І.: *Volynská akcia*, s. 80].

82 Juraj Kubiňa (pôvodom z obce Porač v okrese Spišská Nová Ves) bol 30. júla 1951 odsúdený na 10 rokov odňatia slobody údajne „za spoluprácu s banderovcami“. Trest si odpýkával v okolí Vorkuty. Stal sa priamym účastníkom najväčšieho štrajku politických väzňov lágrov v oblasti Vorkuty. Tu prežil aj smrť Stalina, po ktorej nasledovala amnestia. Na Volyň sa vrátil roku 1956. V roku 1993 bol ukrajinskými úradmi rehabilitovaný. (Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s J. Kubiňom; КРУШКО, С.: *Арештанти* [KRUŠKO, Š.: *Areštanti*], s. 34 – 38).

83 To, že akékoľvek previnenie optantov (často nie z vlastnej vôle) poslúžilo sovietskej moci na prísne exemplárne potrestanie, svedčí prípad Jozefa Bobalika (pôvodom z obce Lukov v Bardejovskom okrese). Počas jednej z večerných dedinských zábav, usporiadaných optantskou mládežou, do miestnosti vtrhlo niekoľko banderovcov, ktorí, vyhrážajúc sa zbraňou, donútili J. Bobalika nahlas prečítať antisovietsky leták. O niekoľko dní ho zaistila sovietska bezpečnosť a čoskoro bol J. Bobalik postavený pred vojenský tribunál, ktorý po krátkom pojedná-

Bezpečnosti boli vyhotovené zoznamy iniciátorov príprav samovoľného výjazdu do ČSR. Len v Rovenskej oblasti sa našlo 40 takýchto osôb. Medzi nimi: Š. Berdej, Besehanič, I. Blažovský, J. Dufala, Fenič, Halajdik, J. Hakoš, J. Huraj, P. Glitta, J. Goľa, Jančák, A. Kosmač, M. Kitan, V. Lukač, I. Malega, Mikulaška, Mindroš, J. Minčík, I. Ondiš, H. Oravec, J. Pangrac, G. Panič, I. Parihužič, A. Pirič, J. Proco, M. Purda, N. Rabatin, A. Rohaľ, Rusinka, M. Strenk, J. Sydivar, M. Šimo, V. Škovran, M. Škumanič, M. Šuťak, M. Ujacký, Š. Vaško, M. Veličko, J. Vencurak, J. Zakuťanský, J. Zlatokanič. Tí boli stále pod dohľadom milície.⁸⁴

Charakteristickým pre toto obdobie je list V. Behmyho, tajomníka Rovenského oblastného výboru KS(b)U, adresovaný tajomníkovi ÚV KS(b)U N. S. Chruščovovi, ktorý navrhoval zaistiť „z každej obce 3 – 5 rodín iniciátorov“ a deportovať za hranice Ukrajiny (rozumej na Sibír) niekoľko desiatok rodín presídencov, ktorí vedú „provokačnú agitáciu“ na výjazd do ČSR. Toto by malo poslúžiť ako varovanie pre ostatných nespokojných československých pre-

sídencov. Údajne bol vypracovaný aj zoznam osôb určených na deportáciu, ktorý obsahoval mená štyridsiatich československých optantov. Medzi nimi J. Dufala, P. Glitta, M. Kitan, I. Ondis, J. Papeš, M. Šuťak, I. Ujacký, I. Vencurik, M. Veličko, J. Zakuťanský a ďalší.⁸⁵ Našťastie k realizácii tohto zámeru nedošlo.

Ani bezpečnostné opatrenia nastolené sovietskymi úradmi však nedokázali eliminovať túžbu vrátiť sa do pôvodnej vlasti. Za takejto situácie aj československí presídlenci zmenili svoju stratégiu. Keďže veľké skupiny boli veľmi nápadné, začali sa vytvárať malé skupiny, ktoré sa vydávali k československo-sovietskym hraniciam s úmyslom nelegálne ich prekročiť a dostať sa na Slovensko. Bol to odvážny a súčasne aj veľmi nebezpečný čin. Týmto rozhodlancami boli prevažne mladí ľudia – muži a ženy. Napríklad v roku 1949 stanica NB v Kružlove (okres Bardejov) podávala hlásenie Okresnému oddielu ŠtB ČSR o optantke Júlii Lazarovej-Jurekovej, narodenej v obci Krivé Bardejovského okresu, „ktorá ilegálne utiekla zo ZSSR po prekročení československo-soviet-

skych štátnych hraníc 2. júna 1948“. Tiež informovala o optantoch Petrovi Zelenakovi pôvodom z obce Kríže a Petrovi Sidorovi z obce Krivé Bardejovského okresu, ktorí 24. októbra 1948 ilegálne prekročili hranice.⁸⁶ Poznáme priezviská aj ďalších osôb, ktorí sa ilegálne vrátili na Slovensko: Juraj Bittner a Mikuláš Medvedický (obidvaja z obce Kamienka v okrese Stará Lubovňa), Vasiľ Hrebeňak (z obce Pichne, okres Snina), Michal Kmeč (z Jarabiny, okres Stará Lubovňa), Juraj Kostuň (obec Pčolíné, okres Snina).⁸⁷ Niektorí sa o útek pokúšali aj viackrát.

V súčasnosti poznáme celkom 40 prípadov, keď sa optantom podarilo dobre stráženú hranicu prekročiť a vrátiť sa do Československa. Tu čoskoro padli pod drobnohľad československých bezpečnostných orgánov, ktoré však nevedeli, ako sa majú k utečencom zachovať, keďže sovietske pohraničné úrady ich spočiatku odmietali prevziať.⁸⁸ Čoskoro však československé a sovietske orgány „urobili nápravu“ a optanti, ktorým sa podarilo nelegálne vrátiť sa na Slovensko, boli československou bezpečnosťou bez problé-

vaní vynesol rozsudok – 10 rokov väzenia v pracovných táboroch. Nepomohlo ani odvolanie. V roku 1949 Najvyšší sovietsky RSFSR potvrdil prvostupňový rozsudok a J. Bobalika z väznice v Dubne odtransportovali do pracovného tábora Ozerlag v Tajsete (Irkutská oblasť). V roku 1951 ho prevelili do tábora na ostrove Sachalin, ďalej smeroval do Magadanu, neskôr na pobrežie Mora Laptevovcov za polárnym kruhom. Na základe amnestie (z 24. apríla 1954) vo februári 1955 J. Bobalik opustil posledný tábor a vrátil sa Volyň. V júni 1955 ho Dubnovský národný súd rehabilitoval. Na Slovensko sa vrátil roku 1987. (Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s J. Bobalikom; КРУШКО, С.: *Арештанты* [KRUŠKO, Š.: *Areštanti*], s. 25 – 30; BOBALIK, J.: *Sedem rokov na Severe*. Bratislava 2009). V roku 2009 Ústav pamäti národa (ÚPN) vo svojej edícii Memoáre vydal spomienky J. Bobalika pod názvom „*Sedem rokov na Severe*“. V tom istom roku ÚPN v spolupráci so Združením inteligencie Rusínov Slovenska natočil o J. Bobalikovi dokumentárny film „*Jozef a jeho bratia*“ (režia Anna Hlaváčová), v premiére bol odvysielaný 29. júna 2011 na STV2.

84 СЕРГІЙЧУК, В.: *Трагедія українців з Чехословаччини* [SERHIČUK, V.: *Tragédia Ukrajincov v Československu*], s. 10.

85 КРУШКО, С.: *Арештанты* [KRUŠKO, Š.: *Areštanti*], s. 40.

86 ŠA v Prešove pracovisko Archív Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, šk. 24, č. 216/1949 prez. Dožiadanie OŠB v Prešove.

87 КРУШКО, С.: *Арештанты* [KRUŠKO, Š.: *Areštanti*], s. 41.

88 Napríklad 11. augusta 1948 kpt. Kubík, prednosta Odboru Štátnej bezpečnosti (OŠB) v Košice, informoval Povereníctvo vnútra (III. odbor) v Bratislave o tom, že „do okresov v tunajšej oblasti (východné Slovensko – pozn. aut.), v ktorých žije ukrajinské obyvateľstvo a odkiaľ v rámci opčnej dohody medzi ČSR a ZSSR optovalo toto obyvateľstvo do ZSSR, sa títo ilegálne vracajú. Vyskytli sa prípady, že takto vrátení optanti boli zadržaní pre ilegálny prechod hraníc a pri ich odovzdávaní sovietskym pohraničným orgánom, ich tieto nechceli prevziať. So zreteľom na vyššie uvedené, prosím o vydanie inštrukcií pre OŠB, Zbor národnej bezpečnosti (ZNB) a ONV, ako postupovať proti ilegálne sa navracajúcim optantom“. Bratislavské Povereníctvo vnútra o tejto situácii informovalo Prahu a Ministerstvo vnútra (MV) ČSR neskôr odporučilo utečencov odovzdávať do sovietskeho zberného strediska v Prahe „pokiaľ nebude učinené ďalšie opatrenie, aby sovietske pohraničné orgány týchto utečencov prijímali“. (Slovenský národný archív (SNA), f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor (PV – bezp.), šk. 470. Ilegálny návrat optantov pre ZSSR na Slovensko).

mov odovzdávaní sovietskym bezpečnostným zložkám a pohraničným orgánom. Na sovietskej strane ich čakal trest, sklamanie a súčasne aj vytriezvenie z ilúzie o záchrane v rodnej krajine.⁸⁹

Utekajúci optanti, poučení takými prípadmi, sa preto na území východného Slovenska snažili dlho nezdržovať. Odchádzali hneď mimo región, z ktorého pochádzali a kde ich mohli spoznať, respektíve udať. Najčastejšie na Ostravsko, Mostecko či do západných Čiech. Tu sa takpovediac strácali v dave, hľadali si zamestnanie, bývanie a postupne si zakladali rodiny. Známe sú prípady, že niektorí emigrovali do Nemecka a odtiaľ do USA.⁹⁰

Lenže nie všetci mali šťastie, mnohých v pohraničí chytili a neskôr aj potrestali. Za takéto spôsoby nelegálneho prekročenia hranice ich súdili súdy v Zakarpatskej oblasti. Výška trestu sa odvíjala od toho, v akom hraničnom pásme ich zadržali, či kládli odpor, alebo či útek bol kolektívny a pod. Na odpýkanie

trestu boli posielaní do pracovných táborov na Ukrajine, ale aj za Ural a na Sibír.⁹¹

•••

Napokon sovietsky systém „povolil“. Prvé (ojedinelé) prípady oficiálneho návratu do pôvodnej vlasti sa uskutočnili až v roku 1952, odkedy sovietske úrady začali dovoľovať optantom návštevy príbuzných v Československu. Po príchode do krajiny však títo hľadali spôsoby, ako tu zostať a nevrátiť sa do ZSSR. S pomocou blízkych si najprv predlžovali pobyt, hľadali si zamestnanie i bývanie a neskôr si vybavovali oficiálne povolenia trvalého pobytu na Slovensku. Slobodné mladé ženy sa po príchode na Slovensko snažili okamžite vydať, keďže ako manželky československých občanov automaticky dostávali povolenie na trvalý pobyt.

Sovietske orgány, poučené takými prípadmi, nepúšťali na Slovensko na návštevu celú presídľeneckú rodinu – deti so sebou nemohli vziať

pre prípad, ak by takí manželia vyvíjali úsilie o usadenie sa na Slovensku. Stalo sa, že mnohým rodinám práve československé úrady pobyt na Slovensku zastavili a vyhostili ich z republiky (takýto osud postihol napríklad rodiny optantov I. Purdeša, I. Masicu a Š. Kruška).⁹² Tí, ktorí predsa na Slovensku zostali, mali množstvo problémov so zabezpečením bývania, zamestnania atď.

MASOVÁ REEMIGRÁCIA NA SLOVENSKO V ROKOCH 1963 – 1968

Od polovice 50. rokov optanti čoraz častejšie navštevovali príbuzných a blízkych na Slovensku, súčasne skúmali možnosti návratu do pôvodnej vlasti, ktorú pred niekoľkými rokmi opustili.⁹³ Po návrate do ZSSR informovali svojich krajanov na Volyni o hospodársko-ekonomických zmenách, ktoré sa udiali v Československu, o zlepšení celkovej sociálno-ekonomickej situácie na Slovensku a najmä o industrializácii východného Slovenska.

89 Jeden z takýchto prípadov zažili optanti Ivan Stebila (zo Zvaly) a Ivan Lipčák (rodák z obce Oľky). Pred presídlením do ZSSR obidvaja študovali na jednom z pražských učilíšť. Pod vplyvom rodiny I. Lipčáka podľahli sovietskej agitácii vychvaľujúcej možnosti štúdia a perspektívy zamestnania v ZSSR. Na Volyn sa presídlili spolu s Lipčákovou rodinou. Po pár mesiacoch pobytu na sovietskej Ukrajine sa obaja rozhodli vrátiť do ČSR a pokračovať v prerušenom štúdiu v Prahe. Príležitostnými transportmi sa v lete 1947 dostali do ukrajinského pohraničného mesta Velykyj Bereznij, odtiaľ pokračovali lesmi a v noci smerom na československú hranicu. Tú prekročili v noci 6. júla 1947. Nasledujúcej noci v okolí Novej Sedlice na Slovensku v jednom z hostincov zostali prespať, kde na udanie miestneho občana boli zaistení príslušníkmi bezpečnosti. Vypočúvali ich v Snine a po ukončení vyšetrovania 12. júla 1947 boli odovzdaní sovietskym pohraničným orgánom. Užhorodský okresný národný súd obidvoch odsúdil na dvojročný trest odňatia slobody. Odpýkali si ho najprv spoločne v Mykolajive na juhu Ukrajiny. Neskôr I. Lipčáka odtransportovali na nútené práce na Sibír. I. Stebila skončil v baniach Donbasu. Na Slovensko sa napokon vrátil, ale až v 60. rokoch. (Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s Ivanom Stebilom).

90 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 32.

91 Na ilustráciu je možné uviesť prípad niekoľkých utekajúcich do ČSR žien – optantiek z Volyne. Paulína Falatová (z Ľutiny Sabinovského okresu, presídlená do obce Boratyn Luckého rajónu) spolu s rovesníčkami krajankami Duhaňovou a Mihalikovou a taktiež optantkami z Hlins'ka Zdobunovského rajónu – Vierou Tetřovou s dvoma maloletými deťmi (optovali z Českej Lípy) a Tatianou Kutikovou z Prahy, sa v roku 1948 rozhodli nelegálne vrátiť do ČSR. Našli aj prevádzča, ktorý sa za určitý poplatok podujal prepraviť ich cez štátnu hranicu. K hraniciam sa presúvali peši, lesnými cestami, pod prikrývkou noci. Pri obci Kostrné v pohraničnom pásme ich prevádzča zmizol. Hneď na to boli zaistení sovietskymi pohraničníkmi. Po vypočúvaní ich Užhorodský krajský národný súd odsúdil na 18 mesiacov väzenia. Trest si odpýkali na nútených prácach v Užhorode, Ľvove a Charkove. Tu ich rozdelili. P. Falatová a Mihaliková odtransportovali do mesta Sejda v Komijскеj ASSR. Na krajnom severe boli nasadené na opravu a údržbu železničných tratí. Mihaliková tam ochorela na týfus a bola predčasne oslobodená. P. Falatová sa vrátila na Volyn po ukončení trestu v roku 1949. V roku 1966 reoptovala na Slovensko. (Súkromný archív Š. Kruška, záznam rozhovoru s Paulinou Falatovou).

92 КРУШКО, С.: *Оптанты* [KRÚŠKO, Š.: *Optanti*], s. 179.

93 ŠA v Prešove pracovisko Archív Stará Ľubovňa, f. ONV Stará Ľubovňa 1945 – 1960, šk. 166, č. 216/1954. Prehlásenie pre občanov ZSSR; ŠA Košice, f. Východoslovenský Krajský národný výbor v Košice – odbor organizačný (ďalej VsKNV-K – odb. org.) 1960 – 1969, šk. 46. „Aktia reoptanti zo ZSSR“, č. 24/1967.

Nový nárast kolektívnych žiadostí o návrat do ČSR začal od polovice 50. rokov. Okrem Moskvy a Kyjeva, presídlenci žiadali o reemigráciu aj Prahu i Bratislavu, dokonca aj jednotlivé ONV na východnom Slovensku.⁹⁴ Pozitívnu odpoveď samozrejme nedostávali, keďže to nespádalo do kompetencií ONV. Podobne ani vtedajšia legislatíva ZSSR *kolektívny výstup* zo sovietskeho občianstva a presídlenia na trvalý pobyt za hranice neumožňovala.

Individuálne žiadosti presídlencov však sovietske orgány začali vybavovať a v naliehavých prípadoch (za účelom spojenia rodín, opatrovanie chorých rodičov atď.) dávali im súhlas na presídlenie do ČSR za predpokladu, že k žiadosti presídlenci doložili pozvanie od príbuzných. Ku koncu roka 1955 sovietske úrady povolili vystaňovanie do ČSR (na trvalý pobyt) bezmála 100 osobám z Rovenskej a v rokoch 1952 – 1956 začali vybavovať žiadosti 350 osôb z Volyňskej oblasti.⁹⁵

V polovici 50. rokov sa časť optantov začala sťahovať z Volyne do Zakarpatskej oblasti Ukrajiny – bližšie k československým hraniciam, kde plánovali vyčkať na priaznivejšie podmienky presídlenia do ČSR.⁹⁶ Podľa oficiálnej štatistiky v roku 1956 bývalo v Zakarpatskej oblasti 51 rodín z Volyňskej a 85 rodín z Rovenskej oblasti (v ďalších rokoch počet optantov presídlených na Zakarpatsko stále narastal a koncom roku 1963 sa tu nachádzalo viac ako 400 rodín volyňských optantov).⁹⁷ Tieto

sťahovania fakticky podporovala aj regionálna sovietska moc, očakávajúc tým zmiernenie snahy presídlencov o masový návrat do ČSR.

Počet ochotných reemigrovať do Československa prudko stúpol začiatkom 60. rokov 20. storočia. Na rozdiel od roku 1948 nabrala táto snaha o návrat organizovanejšiu podobu a realizovala sa v priaznivejších politických podmienkach. Stále narastal počet kolektívnych listov a žiadostí zasielaných ústredným orgánom v ZSSR a Československej socialistickej republike (ČSSR; od roku 1960) o povolenie na návrat do pôvodnej vlasti.

Do akcie sa zapojilo aj viacero intelektuálov, ktorí sa snažili pomôcť svojim nespokojným krajanom. Najväčšiu iniciatívu v tomto smere vyvíjal právnik JUDr. Jozef Marusin, optant pôvodom z obce Roztoky Svidníckeho okresu. Po absolvovaní štúdia na moskovskej Štátnej univerzite M. V. Lomonosova sa z Volyne presťahoval na Zakarpatsko, kde si našiel zamestnanie. Medzi bývalými československými optantmi inicioval a stal sa organizátorom *hnutia za organizovaný návrat do Československa*.⁹⁸

S pomocou spojok, ktoré pracovali v Rovenskej, Volyňskej a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, J. Marusin skoordinoval posielanie žiadostí na najvyššie orgány straníckej a sovietskej moci a na ústredné orgány ČSSR. Bol autorom niekoľkých memoránd („Výzva“ „Prezumpcia“, „Žiadosť 81 komunistov“, „Žiadosť

československej mládeže“) vypracovaných začiatkom 60. rokov a adresovaných tajomníkovi ÚV Komunistickej strany Československa (KSČ) Antonínovi Novotnému, tajomníkovi ÚV Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) N. S. Chruščovovi, predsedovi vlády ČSSR J. Lenártovi, tajomníkovi ÚV KS(b)U Nikolajovi Podgornému, tajomníkovi ÚV Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP) v Prešove I. Humennikovi a veľvyslanectvám niektorých štátov. V týchto deklaráciách kritizoval československo-sovietsku dohodu o opcii a presídlení z roku 1946 a žiadal vlády obidvoch štátov o jej anulovanie.⁹⁹ J. Marusinom vedená delegácia niekoľkokrát navštívila ÚV KSSZ a Veľvyslanectvo ČSR v Moskve, kde predkladali svoje požiadavky o organizovanej reemigrácii. Kvôli tejto činnosti bol v nemilosti regionálnych štruktúr sovietskej moci a nachádzal sa pod dozorom KGB.¹⁰⁰ V každom prípade jeho snaženie a úsilie jeho krajanov čoskoro priniesli aj konkrétnejšie výsledky.

Sovietske ústredné orgány, v porovnaní s rokom 1948, reagovali na túto situáciu dosť neobvykle. Najprv podriadeným inštanciam v Rovenskej, Volyňskej a Zakarpatskej oblasti odporúčali zasiahnuť a odstrániť príčiny, ktoré viedli presídlencov k snahe o kolektívnu reemigráciu, a len v *individuálnej forme* dovoliť tým občanom, ktorí mali na to príčiny, reemigrovať do ČSSR. Podobne aj československá strana v dô-

94 Tak napríklad 20. februára 1955 sa 13 rodín československých presídlencov z obce Myrotyn Zdobunovského rajónu Rovenskej oblasti obrátilo písomne na ONV v Bardejove a križanský Miestny národný výbor (MNV), odkiaľ sa presídlili v roku 1947 a vo svojom liste doslova prosili: „O prijatí nás na zavalanie na československú zem naspäť“. Opätovne žiadali aj listom z 25. marca 1955. (ŠA v Prešove pracovisko Archív Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, šk. 188, č. 93/1955 adm. list – žiadost' optantov o návrat do ČSR z 25. 3. 1955).

95 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 89.

96 ВОВКАНИЧ, І.: *Чехословакини в 1945 – 1948 роках* [VOVKANYČ, I.: *Československo v rokoch 1945 – 1948*], s. 265.

97 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 89 – 90.

98 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 63.

99 Pozri: ŠKURLA, M.: Diskusné vystúpenie. In: *Čo dala – vzala našim rodákam optácia*. Košice; Prešov 2002, s. 92. Tiež: ŠA Košice, f. VsKNV-K – sekretariát predsedu a Rada KNV Východoslovenského kraja (ďalej VsKNV-K – sekr. preds.) 1960 – 1969, šk. 223. Rezolúcia reoptantov, bývalých členov KSČ a nestraníkov.

100 ŠKURLA, M.: *Odsúdení do raja*, s. 63.

sledku neustále posielaných žiadostí, urgencií na československom veľvyslanectve v Moskve a domnievame sa, že aj pod vplyvom správy Mikuláša Mušinka¹⁰¹, začala venovať tejto otázke náležitú pozornosť. Po konzultáciách so sovietskou stranou rozhodla, že eventuálny návrat bývalých optantov povolí taktiež v individuálnom poriadku. Tak sa začala reemigrácia, respektíve reoptácia bývalých optantov (teraz reoptantov) do Československa.

K reemigrácii bolo potrebné predložiť písomné pozvanie na trvalý pobyt v Československu, overené predsedom, respektíve tajomníkom MNV či Mestského národného výboru (MsNV). V tomto dokumente malo byť uvedené, že pozývajúci na slovenskej strane sa zaväzuje poskytnúť pre pozvanú rodinu primerané „ubytovanie, materiálne, sociálne a zdravotné zabezpečenie“ a že „že od československého štátu nebudú požadovať žiadnu finančnú pomoc“. Takéto pozvania vybavovali pre presídlencov najčastejšie príbuzní (požadovalo sa aj prehlásenie o príbuzenskom pomere), ktorí po overení na MNV – MsNV, respektíve ONV zasie-

lali dokumenty na Ukrajinu.¹⁰² Je dôležité zdôrazniť, že jednotlivé miestne národné výbory na východnom Slovensku v tomto období vychádzali v ústrety občanom pozývajúcim na trvalý pobyt svojich blízkych zo ZSSR.¹⁰³

Veľká časť bývalých optantov však aj naďalej prichádzala na Slovensko v rámci návštev a na území Československa sa pokúšala vybaviť si potrebné doklady na trvalý pobyt. Nasvedčujú tomu viaceré správy. Napríklad ONV v Prešove v tejto súvislosti uviedol: „Občania ZSSR, ktorí ako československí štátni občania v roku 1947 optovali do ZSSR a optáciou stratili čl. štátne občianstvo až do roku 1963 prichádzali na návštevu svojich príbuzných v ČSSR iba v ojedinelých prípadoch. Dňom 1. januára 1963 vstúpila do platnosti dohoda medzi ČSSR a ZSSR o bezvízovom styku oboch štátov pre návštevy blízkych príbuzných, ktoré netrávajú dlhšie ako 3 mesiace. Od toho času prichádzali a prichádzajú optanti častejšie na návštevu svojich príbuzných a známych. Tieto návštevy sa postupne rozšírili a v poslednom čase smerovali hlavne k tomu,

aby si optanti mohli preskúmať situáciu a možnosti na trvalý pobyt v ČSSR. V rokoch 1964 – 1965 sa vyskytli aj prípady, že optanti, ktorí prišli na návštevu svojich príbuzných v ČSSR, sa nechceli vrátiť späť do ZSSR. To sa týkalo hlavne slobodných a bezdetných manželov. Keď boli upozornení na povinnosť vrátiť sa späť do ZSSR, začali vyhľadávať s pomocou svojich známych rôzne cesty a potvrdenia od MNV, ktoré by potom mohli predložiť Generálnemu konzulátu v Bratislave za účelom vydania potvrdenia na trvalý pobyt v ČSSR.“¹⁰⁴ V podobnom duchu aj Východoslovenský Krajský národný výbor (VsKNV) v Košiciach hlásil, že bývalí československí optanti „prichádzajú na návštevy k príbuzným a potom žiadajú sovietske a naše orgány o súhlas trvalého pobytu v ČSSR“. Podľa VsKNV len od januára do septembra 1967 po príchode do ČSSR sa 105 osôb „rozhodlo zostať trvale u nás, a to 70 z dôvodu uzavretia manželstva a ostatní chcú zostať pri deťoch, rodičoch a podobne. Ich žiadosti o trvalý pobyt v ČSSR sú v štádiu vybavovania“.¹⁰⁵

Kým v roku 1963 sa legálnou cestou vrátilo na Slovensko 76 optant-

101 Mikuláš Mušinka – v tej dobe mladý aspirant Katedry etnológie a folklóru Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe – v roku 1964 v rámci folklórneho výskumu v Rovenskej oblasti na Ukrajine navštívil bývalých optantov z východného Slovenska. V priebehu troch týždňov sa pohyboval medzi svojimi rodákmi (navštívil desať obcí) a pozoroval skutočný stav ich života v ZSSR. Po návrate na Slovensko vypracoval správu „*Postrehy nad životom československých presídlencov v Rovenskej oblasti*“, ktorú začiatkom roku 1965 doručil Vasilovi Kapišovskému, vtedajšiemu predsedovi ÚV KZUP v Prešove. M. Mušinka poukázal aj na nálady a odhodlanie optantov vrátiť sa do pôvodnej vlasti, ako aj na represie uskutočnené sovietskymi orgánmi v rámci pacifikácie šírenia uvedených nálad. V. Kapišovský túto správu doručil vtedajšiemu tajomníkovi ÚV KSS Vasilovi Biľakovi, ktorý ho ubezpečil, že otázka návratu optantov do ČSR bude prerokovaná na najbližšom zasadnutí predsedníctva ÚV KSS a Československo-sovietskej vládnej komisie. (MUŠINKA, M.: *Moja expedícia k optantom v Rovenskej oblasti roku 1964*, s. 58-64; МУШИНКА, М.: *Колеса крутятся... Книга I. – Спогади*. [MUŠINKA, M.: *Kolesá sa krúčia... Kniha I. Spomienky*], Prešov 1998, s. 51 – 52). A skutočne sa od roku 1965 začalo masové presídlenie – návrat optantov na Slovensko. V roku 2001 sa tajomník Koordinačného výboru reoptantov SR Štefan Kruško písomne obrátil na V. Biľaka s otázkou, či skutočne dostal Mušinkovu správu. Odpoveď V. Biľaka bola kladná.

102 ŠA v Prešove pracovisko Archív Stará Ľubovňa, f. MNV Kamienka 1945 – 1972, šk. 22, č. 314/1967.

103 S pozvaním z Československa sa potenciálni reoptanti obracali najprv na sovietske kompetentné úrady (príslušnú úradovňu milície) so žiadosťou o vystavenie zahraničného pasu a tým aj získania súhlasu na vycestovanie (vystáhovanie) z krajiny. (Tamže, f. ONV Stará Ľubovňa 1945 – 1960, šk. 166, č. 216/1954. Prehlásenie pre občanov ZSSR – overovanie.) Následne sa žiadatelia obracali na československé zastupiteľské úrady v ZSSR. Na základe pozvania (bolo hlavnou podmienkou k presídleniu) a v prípade, že spĺňalo požiadavky vytýčené československou stranou – pozvanie mohlo byť iba od blízkych príbuzných; overené národným výborom v ČSSR; bol v ňom prísľub zabezpečenia primeraného bývania pozvanej osobe a prípadného zamestnania – vydával zastupiteľský úrad československé vstupné víza na presídlenie do republiky s cieľom trvalého pobytu. (ŠA Košice, f. VsKNV-K – odb. org. 1960 – 1969, šk. 46, „Akcia reoptanti zo ZSSR“.)

104 Tamže, šk. 46, „Akcia reoptanti zo ZSSR“, č. 24/1967.

105 Tamže, f. VsKNV-K – sekr. preds. 1960 – 1969, šk. 196, č. 1474/1967. Správa VsKNV v Košice.

ských rodín – 249 osôb, s každým nasledujúcim rokom ich počet stúpal a svojho kulminačného bodu dosiahol reoptačný proces v rokoch 1966 – 1967. Podľa štatistiky VsKNV v Košiciach sa ku koncu roku 1966 vrátilo na Slovensko 3 029 osôb, k 31. marcu 1967 to bolo už 4 673 osôb.¹⁰⁶ Koncom augusta 1967 reemigrovalo do kraja 5 038 osôb – 1 227 rodín (z toho 1 371 detí vo veku do 15 rokov). Popritom najviac sa ich usadilo vo vtedajších okresoch Bardejov (1 723 osôb), Prešov (1 136 osôb), Košice (625 osôb), Poprad (603 osôb), Humenné (336 osôb) a menšie počty rodín v ostatných okresoch kraja.¹⁰⁷ V dôsledku vyhrotených politických udalostí v ČSSR súvisiacich s vnútornou a vonkajšou elimináciou tzv. dubčekovského „obrodného procesu“ v priebehu roku 1968 sa proces reemigrácie spomalil a v dôsledku okupácie republiky štátmi Varšavskej zmluvy sa ku koncu roku 1968 takmer úplne zastavil. Podľa údajov Predsedníctva Slovenskej národnej rady (SNR) sa začiatkom augusta 1968 v ČSSR nachádzalo približne 8 035 reoptantov, pričom z uvedeného počtu sa vo Východoslovenskom kraji z nich usadilo viac ako 7 000 osôb.¹⁰⁸

Je potrebné zdôrazniť, že nie všetky rodiny slovenských optantov

na Volyni skúšali žiadať o návrat do Československa (z viacerých dôvodov). Boli však aj takí, ktorí sa hanbili vrátiť sa do krajiny svojho pôvodu. Faktom je, že aj na Slovensku sa reoptanti stretli s nepochopením, veľkým počtom problémov a ťažkosťami s prijatím naspäť za občanov republiky. „Svoji prijali nás ako cudzích. Neočakávali sme zvláštne privítanie na hranici, ale aspoň od svojich trochu ľudského tepla, porozumenia a pochopenia, ktorého bohužiaľ sme sa nedočkali,“ – sťažovali sa reoptanti na stránkach regionálnej tlače.¹⁰⁹

Samotné pozvania, ktoré mali zabezpečiť navrátilcom materiálno-sociálne zabezpečenie, boli totiž iba prostriedkom na dosiahnutie reemigrácie. V skutočnosti sa po návrate na Slovensko museli reoptanti starať o seba sami, pričom bytová otázka bol tou najpálčivejšou.¹¹⁰ Celkovo v dôsledku príchodu väčšieho počtu reoptantov na Slovensko narastali (a dlhšie pretrvávali) aj problémy okolo ich sociálneho zabezpečenia, trvalého umiestnenia, celkovej adaptácie a zaradenia sa do spoločnosti. Na takýto nával miestne orgány vo Východoslovenskom kraji skrátka neboli pripravené. Z tohto dôvodu VsKNV v Košiciach ústredným orgánom vlády ČSSR navrhoval značne zredukovať počet reoptan-

tov, a to viacerými opatreniami.¹¹¹ Následne ministerstva vnútra a zahraničia ČSSR skutočne zobrali na vedomie odporúčania VsKNV v Košiciach a v roku 1968 sa podstatne prísnejšie vybavovali žiadosti eventuálnych reoptantov na presídlenie na územie ČSSR. Aj československé zastupiteľské úrady v ZSSR začali prísne posudzovať a odmieľať žiadosti bývalých optantov o reemigráciu. Nepomáhali pritom ani odvolania, opätovne podávané žiadosti, plač, modlitby ani prosby.

Na druhej strane VsKNV v Košiciach začal aktívne venovať reoptantskej problematike na východnom Slovensku. V roku 1967 predsa VsKNV Jozef Gabriška vypracoval správu, ktorá obsahovala konkrétne návrhy na riešenie právnych, sociálno-ekonomických s kultúrno-komunálnych problémov, ktoré bolo potrebné „riešiť z hľadiska spoločenského a ľudského“.¹¹² Následne sa uskutočnilo aj niekoľko stretnutí predstaviteľov krajských orgánov so zástupcami reoptantov v Prešove a Košiciach, na ktorých bol prerokovaný rad otázok týkajúcich sa návratu a usadenia sa reoptantov v kraji. Napriek týmto snahám riešenie reoptantskej problematiky na Slovensku sa realizovalo komplikovane, a to v dôsledku rýchleho pádu poli-

106 ŠA Košice, f. VsKNV-K – odb. org. 1960 – 1969, šk. 46, „Akcja reoptanti zo ZSSR“, č. 11/1967.

107 Tamže, f. VsKNV-K – odb. org. 1960 – 1969, šk. 46, „Akcja reoptanti zo ZSSR“, č. 23/1967; f. VsKNV-K – sekr. preds. 1960 – 1969, šk. 196, č. 1474/1967. Správa VsKNV v Košice.

108 Tamže, f. VsKNV-K – sekr. preds. 1960 – 1969, šk. 229, č. 1200/1968. Výsledky prerokovania správy s VsKNV na Predsedníctve SNR v Bratislave 12. 8. 1968.

109 ВАНАТ, І.: *Волинська акція* [VANAT, I.: *Volynská akcia*], s. 101.

110 Podľa štatistiky VsKNV v Košice z roku 1967 otázka bývania bola definitívne vyriešená len u 620 reoptantských rodín. Provizórne (u príbuzných) bolo ubytovaných 341 rodín a u cudzích občanov (na podnájme) dočasne bývalo 256 rodín. Celkom „*nevyhovujúco býva 597 rodín s počtom 2 511 osôb*“. (ŠA Košice, f. VsKNV-K – odb. org. 1960 – 1969, šk. 46 „Akcja reoptanti zo ZSSR“, č. 23/1967.) Ani v roku 1968 sa situácia výrazne nezmenila, podľa VsKNV aj naďalej bývalo „*50 % presťahovaných rodín v nevyhovujúcich bytoch*“. (Tamže, f. VsKNV-K – sekr. preds. 1960 – 1969, šk. 229, č. 1200/1968. Správa VsKNV v Košice.)

111 Konkrétne: povoľovať prisťahovanie výlučne za účelom zlúčenia rodín, nepovoľovať prisťahovanie ďalším rodinám, ktorí žiadajú o prisťahovanie za príbuznými, ktorí sa predtým do ČSSR presťahovali (okrem osamelých osôb); overovať pozvania na prisťahovanie do ČSSR iba výlučne na ONV; dôsledne kontrolovať prísľuby zamestnania, ubytovania, zaopatrenia atď.; prijímať žiadosti na prisťahovanie (trvalý pobyt) na československých zastupiteľských úradoch v ZSSR a na území ČSSR len vo výnimočných prípadoch (napr. v prípade sobášov). (Tamže, f. VsKNV-K – odbor vnútorných vecí (ďalej – odb. vnút.) 1960 – 1969, šk. 78, č. 42/1968. Súčasné hľadiská na povolenie prisťahovania sovietskych štátnych príslušníkov do ČSSR.)

112 Tamže, f. VsKNV-K – sekr. preds. 1960 – 1969, šk. 196, č. 1474/1968. Správa VsKNV v Košice.

tických udalostí v ČSSR na prelome rokov 1967 – 1968.¹¹³

Napokon – ako už bolo naznačené – reemigračný potok bývalých slovenských optantov do ČSSR zastavila dôležitá historická skutočnosť, ktorá sa odohrala v Československu 21. augusta 1968 (obsadenie republiky vojskami Varšavskej zmluvy) a ktorá poznačila osud republiky na ďalšie obdobie jej existencie. Vzniknutá politická situácia znemožnila ďalšie presídlenie z ukrajinskej Volyni. Aj samotné žiadosti o návrat

do ČSSR sa od roku 1968/69 vyskytovali už iba zriedkavo. Paradoxom bolo, že k reemigračným žiadostiam zaujala najčastejšie odmietavé stanovisko práve československá strana (obzvlášť od roku 1969).

V každom prípade priaznivá politická klíma 60. rokov 20. storočia napomohla k návratu do Československa viac ako 8 000 bývalých optantov – reoptantov (z pôvodných 12 400), hoci pre ostatných neúprosny osud zariadil ich ďalšie zotrvanie na severovýchode Ukrajiny – v kom-

paktom etnickom ostrove osídlenia v Rovenskej a Volyňskej oblasti. Muselo ubehnúť ďalšie štvrtstoročie, kým sa sovietska opona odomkla a skôr zhoda náhod im otvorila cestu na Slovensko. Bola to černo-byľská havária na Ukrajine v roku 1986 a s ňou súvisiaci proces presídlenia zvyškov volyňských Čechov a bývalých slovenských optantov z Volyne do (už suverénnej) Českej republiky a Slovenskej republiky v rokoch 1993 – 1998. Je to však už iná kapitola problematiky.¹¹⁴

Michal Šmigel • “An Easy Way to the Soviet Union, but There is No Way Back...” Situation of Slovak Optants in Ukrainian Volyn and their Efforts to Return to Slovakia (1947 – 1968)

Resettlement of Slovak Rusyns and Ukrainians to USSR based on Czechoslovak-Soviet agreements of option and reciprocal resettlement of population (1945 – 1946) has been the next step in the process of establishing ethnically homogenous state of the Czechs and Slovaks after WWII. Although it was performed using the principle of voluntariness within an intensive propagandist campaign, only 12.400 persons applied to resettle to the USSR. After their arrival and finding out what the real situation in USSR was, the Slovak Rusyns and Ukrainians resettled in 1947 to Ukrainian Volyn felt betrayed by the whole campaign of the Czechoslovak-Soviet reciprocal resettlement of population – they were caught in even worse conditions as they used to live before, the situation that did not correspond to Soviet campaigning and propaganda at all. Since the beginning of their activities in Western Ukraine, they unconditionally tried to return to Slovakia. Their dissatisfaction and efforts to re-emigrate back to their homeland were understood as forms of disobedience the Soviet nomenclature was not used to. Being aware of the risk of their activities, they organised demonstrations and either individually or in groups, they marched towards borders with the aim to cross them illegally (but they were punished for it and had to face persecution carried out by the Soviet machinery). Those who returned to Slovakia illegally, together with those who re-emigrated from the half of the 50s and 60s of the 20th century were among those first “annunciators” on the real situation in the USSR. They deeply regretted the experiment of resettlement to the USSR and overcame all obstacles impeding their arrival to their homeland.

Doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD. (1975)

Absolvent Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Pôsobí na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Prednáša novoveké svetové dejiny (19. – 20. storočia). Vo vedeckom výskume sa orientuje na národné, regionálne a nadregionálne dejiny 20. storočia, venuje sa migračným procesom v strednej Európe a na Slovensku, národnostnej otázke povojnového obdobia, problematike pôsobenia oddielov UPA (tzv. banderovcov) na Slovensku a prejavom antisemitizmu v povojnových rokoch (1945 – 1948). Je autorom niekoľkých monografií, editorom viacerých vedeckých zborníkov a autorom desiatok štúdií publikovaných na Slovensku a v zahraničí.

113 Tzv. Pražskou jarou (1967 – 1968) vyvrcholil v ČSSR proces demokratizácie režimu a spoločnosti, v dôsledku čoho sa vymenili kádre na všetkých úrovniach štátneho a stranického aparátu. Noví funkcionári a úradníci o problematike reemigrácie nemali takmer žiadne informácie a skúsenosti. Muselo sa začínať odznova. Napriek tomu predstavitelia reoptantov očakávali, že „v novom, demokratickejšom systéme bude ich otázka vyriešená spravodlivým spôsobom“. (Tamže, šk. 223, č. 494/1968. Rezolúcia reoptantov.)

114 Podrobnejšie pozri: KRUŠKO, Š., ŠMIGEL, M.: *Naši „černo-byľci“: Presídlenie osôb slovenského pôvodu z územia Ukrajiny postihnutého černo-byľskou haváriou na Slovensko (1993 – 1998). Problémy adaptácie a integrácie do Slovenskej spoločnosti.* Prešov; Banská Bystrica 2008.

Tzv. MAĎARSKÝ NACIONALIZMUS V OBDOBÍ NORMALIZÁCIE

PRÍPAD MIKLÓSA DURAYA A SPOLUPRÁCA VÝBORU NA OCHRANU PRÁV MAĎARSKEJ MENŠINY V ČESKOSLOVENSKU S CHARTOU 77

PETER JAŠEK

V období normalizácie (1969 – 1989) sa na Slovensku vyprofilovalo niekoľko prúdov disentu, ktoré sa medzi sebou diferencovali predovšetkým obsahovým a ideovým zameraním. Zo slovenského uhla pohľadu boli bezpochyby najšpecifickejšou skupinou disentu jeho predstavitelia z radov maďarskej národnostnej menšiny, ktorí režim kritizovali z pohľadu jeho skutočných (či domnelých) krívd na národnostných právach menšín na Slovensku, osobitne maďarskej. V tomto prostredí bol najvýznamnejším aktivistom Miklós Duray, od roku 1984 aj signatár Charty 77. Predkladaná štúdia chce na pozadí sledovania M. Duraya priblížiť aktivity tohto, v prostredí slovenskej historiografie málo zmapovaného, prúdu disentu na Slovensku. Jedným z cieľov štúdie je predstaviť jeho spojenie s Chartou 77, s ktorou tento prúd spolupracoval možno rovnako intenzívne ako občiansky disent na Slovensku. Text, berúc do úvahy šírku problematiky maďarského disentu na Slovensku, ako aj politiky normalizačného režimu voči maďarskej menšine¹ a akciám Štátnej bezpečnosti zasadených do rámca tejto politiky, preto nemá za cieľ komplexné zmapovanie problematiky. Napriek svojej špecifickosti, a neraz aj istej dávky kontroverzie, tvorili disidenti z radov maďarskej menšiny integrálnu súčasť odporu proti normalizačnému komunistickému režimu na Slovensku.

MAĎARSKÁ MENŠINA A NORMALIZAČNÉ ČESKOSLOVENSKO

Po vyhnaní a odsune sudetských Nemcov krátko po druhej svetovej vojne zostali Maďari najväčšou národnostnou menšinou v komunistickom Československu. Podľa oficiálnych štatistík sa k maďarskej národnosti v období normalizácie hlásilo približne 570 000 osôb,² čo predstavovalo asi 11 percent obyvateľov

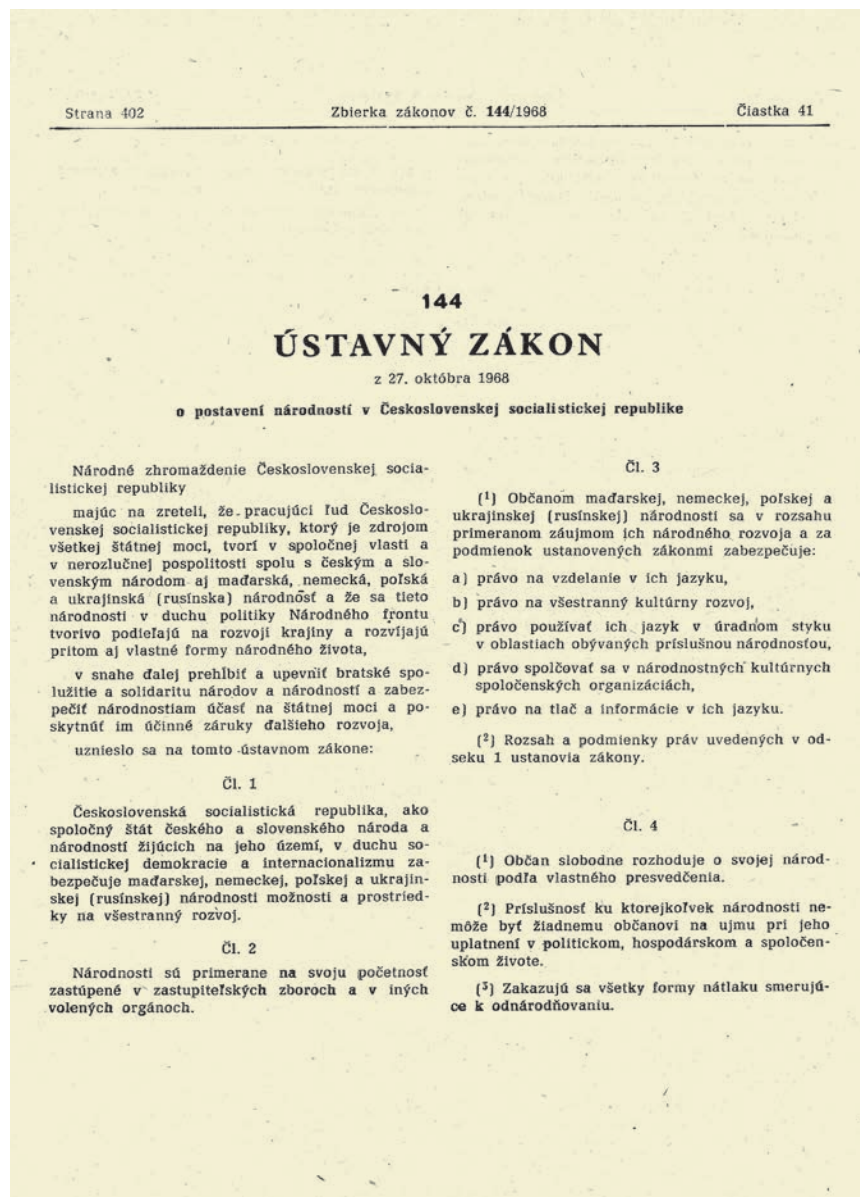
vtedajšieho Slovenska. Postavenie Maďarov na Slovensku nebolo hlavne v prvých povojnových rokoch jednoduché. Udalosti spojené s Viedenskou arbitrážou, odnárodňovaním Slovákov v horthyovskom Maďarsku počas druhej svetovej vojny, ako aj s povojnovým vývojom po sebe zanechali (dodnes) nezahojené rany a pocity krívd tak na slovenskej, ako aj maďarskej strane. Československí predstavitelia v exile plánovali rôz-

ne varianty riešenia situácie maďarského obyvateľstva na južnom Slovensku, vrátane plánu vysídliť Maďarov (podobne ako Nemcov) do materskej krajiny. Tieto sa z rôznych (predovšetkým medzinárodných) príčin nenaplnili.³ Keď veľmoci neschválili koncepciu jednostranného odsunu, československá vláda realizovala niekoľko opatrení s cieľom vyriešiť postavenie Maďarov na Slovensku inou cestou. Opatrenia zahŕ-

- 1 Pozri k tomu najmä MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: KMEŤ, N., MARUŠIAK, J. (ed.): *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov 2002, s. 222 – 279.
- 2 Podľa oficiálnych čísiel z roku 1971 žilo v Československu 578 000 občanov maďarskej národnosti, čo predstavovalo 4 % počtu obyvateľov Československa. Na Slovensku to bolo 558 000 a celkovo 12,2 % podiel. Pozri *Demografia*, 1972, č. 2, s. 182. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1980 to bolo 559 000 a v roku 1991 to bolo 567 000. Pozri <http://sodb.infostat.sk>.
- 3 Viac pozri HRABOVEC, E.: Akcia JUH. Jeseň 1949 na južnom Slovensku v tieni Štátnej bezpečnosti. In: MIKLOŠKO, F., SMOLÍKOVÁ, G., SMO-LÍK, P. (eds.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948:1989. I. diel*. Prešov 2001, s. 425 – 426.

ňali výmenu maďarského obyvateľstva za Slovákov z Maďarska, čiastočný jednostranný odsun a reslovakizáciu.⁴ Ani jedno z nich sa napokon neuplatnilo komplexne, ale aj tak boli prvé povojnové roky na južnom Slovensku poznačené represívnymi opatreniami československých orgánov, ako boli strata občianskych a menšinových práv, majetková konfiškácia, či násilný nábor pracovných síl do českých krajín.⁵ Zmenu v postavení maďarskej menšiny priniesol, paradoxne, až február 1948, kedy komunisti po štátnom prevrate uchopili moc v Československu. Vo vzťahu k maďarskému obyvateľstvu presadili novú politickú líniu. Z rozhodnutia najvyšších orgánov KSČ vláda zrovnoprávnila maďarské obyvateľstvo a čiastočne zabezpečila jeho menšinové práva. Tieto práva sa však realizovali v politickom systéme komunistického Československa, ktorý obmedzoval základné ľudské práva, tak Maďarov, ako aj Slovákov. Preto keď v nasledujúcom období prišlo na územiach južného Slovenska k represiam, tieto zväčša neboli motivované z národnostného hľadiska, ale uplatňovaním straníko-politických kritérií.⁶ Pri jednotlivých prípadoch represíí v tomto období však nie je jednoduché medzi jednotlivými kritériami diferencovať, a represívne metódy boli nepochybne integrálnou súčasťou menšinovej politiky v každom z komunistických štátov.

V druhej polovici 50. rokov sa politika štátu voči maďarskej menšine niesla v duchu tézy o rozvoji a zblížovaní národov a národností, ktorá mala za cieľ homogenizáciu obyvateľstva Československa, čo sa negatívne dotklo nielen Maďarov, ale aj ďalších národov vrátane Slovákov (vo vzťahu k Čechom). V neposled-

Ústavný zákon o postavení menšín v ČSSR definoval ich práva v období normalizácie (Zdroj: Zbierka zákonov ČSSR 1968)

nom rade, sa postavenie maďarského obyvateľstva na Slovensku dotkli aj udalosti, ktoré sa v Maďarsku odohrávali v roku 1956 v súvislosti s krvavým potlačením maďarského povstania sovietskymi tankmi. Situá-

cia sa začala meniť v polovici 60. rokov ako jeden z dôsledkov celkovej demokratizácie komunistického režimu v Československu. Paradoxne, dôležitým impulzom, ktorým ovplyvnil aj maďarskú menšinu, bo-

4 K tejto problematike pozri najmä monografie BOBÁK, J.: *Maďarská menšina v Česko-Slovensku 1944 – 1948*. Martin 1996; ŠUTAJ, Š.: *Reslovakizácia: Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice 1991; ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava 2012; VADKERTI, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava 2002.

5 HRABOVEC, E.: *Akcia JUH*, s. 428 – 429.

6 Tamže, s. 431.

lo rozhodnutie o preskúmaní kritiky slovenského buržoázneho nacionalizmu,⁷ v rámci ktorého došlo k odsúdeniu uplatňovania princípu kolektívnej viny voči maďarskej menšine v prvých povojnových rokoch ako prejavu protimaďarského nacionalizmu.⁸ Vrcholom demokratizácie bol rok 1968 so svojimi rozsiahlymi reformami „socializmu s ľudskou tvárou“, na svete známom ako Pražská jar. Demokratizácia sa dotkla aj postavenia národnostných menšín, rázne ju však ukončila okupácia vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Jedným zo štátov, podieľajúcim sa na invázii vojensky aj politicky, bolo kádárovské Maďarsko, hoci v priebehu roku 1968 sa jeho postoje spomedzi intervenčných štátov Varšavskej zmluvy mohli javiť ako najmiernejšie a voči Československu najzmiernivejšie.⁹

V súvislosti s maďarskou menšinou treba pripomenúť, že súčasťou demokratizačného procesu v dubčekovskom Československu bola aj otázka demokratizácie postavenia menšín v rámci pripravovaného zákona o česko-slovenskej federácii. Napriek okupácii situáciu menšín upravil Ústavný zákon o postavení národností v Československej socialistickej republike č. 144/1968, ktorý platil aj počas nasledujúceho obdobia normalizácie. Podľa tohto zákona mala Československá socialisticкая republika (ďalej ČSSR) zabez-

pečovať „v duchu socialistickej demokracie a internacionalizmu“ menšinám „možnosti a prostriedky na všestranný rozvoj“, vrátane primeraného zastúpenia v zastupiteľských zboroch a volených orgánoch, práva na vzdelanie v jazyku menšiny, všestranný kultúrny rozvoj či právo na masmédiá v jazyku menšiny. Zákon zakazoval všetky formy útlaku smerujúce k odnárodnovaniu a pri zastupiteľských zboroch mali byť zriadené orgány, zabezpečujúce práva národností.¹⁰ Hoci Ústavný zákon o postavení národností v Československej socialistickej republike č. 144/1968 bol prijatý na federálnej úrovni, kompetencie v oblasti menšinovej legislatívy a v oblasti praktického výkonu národnostnej politiky boli zverené republikovým vládam.¹¹ Na Slovensku sa postupne vytvorili aj zodpovedajúce štátne úrady, ako boli minister bez kresla majúci na starosti národnostnú politiku, výbor Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) pre národnosti, Sekretariát predsedníctva SNR pre národnosti, rada vlády Slovenskej socialistickej republiky (ďalej SSR) pre národnosti, minister poverený riadením národnostnej problematiky, odbor pre národnosti Úradu vlády SSR, odbor pre národnostné školstvo pri ministerstve školstva SSR, odbor pre národnostnú kultúru pri ministerstve kultúry SSR. Avšak podobne ako aj Ústavný zákon o českosloven-

skej federácii z 27. októbra 1968, ani Ústavný zákon o postavení menšín sa nenaplnil v pôvodných intenciách a v 70. rokoch došlo k postupnému okliešťovaniu práv, ktoré určoval.¹² Napriek mnohým pozitívnym ustanoveniam mal veľkú chybu – naplňoval sa v normalizačnom režime, znamenajúcim negáciu demokratizácie 60. rokov a výdobytkov reformného procesu v roku 1968. Režim sa v období normalizácie vrátil k faktickému uplatňovaniu vedúcej úlohy KSC a marxisticko-leninskej ideológie v spoločnosti a tlmil všetky aktivity nekorešpondujúce s jeho politikou. Nepohodlní jednotlivci a inštitúcie boli pod prísnu kontrolou represívnych a straníckych orgánov, predovšetkým všadeprítomnej Štátnej bezpečnosti. Pre odporcov režimu v tomto období sa vžilo pomenovanie disidenti. V jazyku režimu išlo o „vnútorných nepriateľov“. Na tento index, a do pozornosti Štátnej bezpečnosti, sa v priebehu 70. rokov dostali aj niektorí predstavitelia maďarskej menšiny vystupujúci mimo jej oficiálnych straníckych štruktúr.

Dôležitým medzníkom pre vývoj disentu v radoch maďarskej menšiny bol rok 1978. Disidentské hnutie, ktoré sa v prvej polovici 70. rokov len postupne formovalo, dostalo silný impulz podpisom Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráce v Európe (tzv. Helsinská dohoda) v roku 1975, kto-

7 Tzv. slovenskí buržoázni nacionalisti (Husák, Novomeský a spol.) boli odsúdení v procesoch 50. rokov na dlhoročné tresty väzenia. K procesu pozri KINČOK, B.: Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Proces s Gustávom Husákom a spol. *Pamäť národa*, roč. 8, 2012, č. 2, s. 35 – 51; KALOUS, J.: Proces proti tzv. slovenským buržoáznyim nacionalistám. Husák a Okáli před soudem. In: MICHÁLEK, S., LONDÁK, M. a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*. Bratislava 2013, s. 458 – 479.

8 SIKORA, S.: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava 2002, s. 96.

9 Dubčekovo vedenie dokonca dúfalo, že Kádár by sa mohol v niektorých veciach postaviť aj voči Brežnevovi. Obe krajiny v tomto spájalo niekoľko čiastkových cieľov, najmä snahy o hospodárske reformy. Zároveň maďarská tlač ako jediná zo štátov Varšavskej zmluvy písala o vývoji v Československu nie v úplne odsudzujúcich tónoch. Azda aj preto bolo Maďarsko v nejednom prípade udalostí roku 1968 akýmsi prostredníkom medzi čs. vedením na jednej a zvyšnými štátmi Varšavskej zmluvy na druhej strane. Viac k téme vzájomných vzťahov v období roku 1968 pozri PAUER, J.: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení*. Praha 2004, s. 80 – 85.

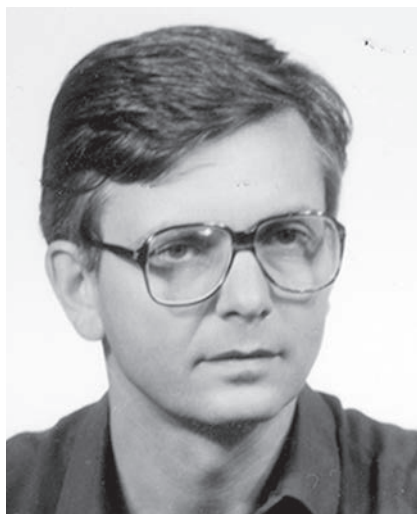
10 *Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky*, Zákon č. 144, Ročník 1968, s. 402 – 403.

11 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 224.

12 Podrobnejšie k tomu, vrátane menšinových práv Maďarov a ich postupnému okliešťovaniu v období nastupujúcej normalizácie na Slovensku pozri MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 226 – 234.

rých signatárske štáty (medzi nimi aj Československo) sa v nich o. i. zaviazali rešpektovať ľudské a občianske práva, ako aj náboženské slobody. Nepochybne táto skutočnosť sa stala impulzom pre rozvoj disidentského hnutia vo všetkých komunistických štátoch. V normalizačnom Československu sa uvedené tvrdenie prejavilo v januári 1977 vznikom Charty 77, ktorá sa z pohľadu Západu stala najvýznamnejším disidentským hnutím v Československu. Na Slovensku Charta 77 nezískala veľa prívržencov, čo však ani zďaleka neznamená, žeby tu nebolo aktívne hnutie proti normalizačnému režimu. Naopak, fungovala tu hustá sieť aktivistov skrytej cirkvi, pôsobila skupina v normalizačných čistkách vylúčených komunistov okolo Alexandra Dubčeka, ako aj malé skupinky občianskeho disentu či umelci odmietajúci sa podriaďiť režimom oktrojovaným zásahom do ich tvorby a organizujúcim neoficiálne kultúrne podujatia.

V tomto prostredí bol pre disidentov v radoch maďarskej menšiny dôležitý rok 1978. Nepochybne povzbudení vznikom Charty, zareagovali na udalosti, kedy slovenské úrady prijali niekoľko opatrení redukujúcich práva maďarskej menšiny vyplývajúce zo zákona č. 144/1968. Išlo najmä o rozhodnutie rozšíriť vyučovanie slovenského jazyka na národnostných školách zavedením dvojazyčného vyučovania niektorých – najmä prírodovedných a technických – predmetov.¹³ M. Duray neskôr vyšetrovateľom ŠtB na margo tohto kroku uviedol: „Uvedomil som si, že taká-

Miklós Duray bol najvýznamnejším predstaviteľom Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu (Zdroj: www.disidenten.eu)

*to predstavba [...] by znamenala prakticky zánik maďarského kultúrneho jazyka medzi maďarskou menšinou a materinský jazyk by sa degradoval na kuchynský. Každý, kto o tejto jazykovej predstavbe vedel, s ňou nesúhlasil.*¹⁴ Proti rozhodnutiu protestovali aj predstavitelia režimových maďarských inštitúcií. Možno však súhlasiť s tézou slovenského historika a politológa Juraja Marušiaka, že slovenské orgány ani vedenie KSS nemali jednoznačnú predstavu o smerovaní národnostnej politiky. Napokon, faktorov ovplyvňujúcich túto politiku bolo viacero, rozhodujúce však boli preberania sovietskeho modelu národnostnej politiky v duchu tézy o rozvoji a zblížovaní národov a národností a obavy o vplyv liberálnejšieho prostre-

dia maďarského režimu.¹⁵ Pri uvedených opatreniach hrali svoju úlohu aj snahy o zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, osobitne snaha o zvyšovanie počtu vysokoškolských študentov.

Každopádne, snaha o zavedenie tzv. dvojazyčného vyučovania sa stala bezprostredným impulzom vzniku maďarskej disidentskej organizácie na Slovensku, *Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu*. Medzi jeho zakladajúcich členov patrili Miklós Duray, László Nagy a Péter Püspöki Nagy. Vo svojom prvom vyhlásení Výbor kritizoval práve chystanú úpravu zákona, považujúc ju za prejav diskriminácie maďarskej menšiny.¹⁶ V liste podpredsedovi slovenskej vlády Jánovi Gregorovi z januára 1979 dokonca snahu o zavedenie dvojazyčného vyučovania označili za opatrenie, ktorého cieľom je „*dopomôcť k postupnej likvidácii hlavne maďarskej národnosti*“ a cieľom „*dosiahnutie homogénneho slovenského štátu obývaného len Slovákmi*.“¹⁷ Napokon v súvislosti s témou je dôležité spomenúť, že navrhované úpravy neprešli ani pri opakovaných pokusoch, čo ukazuje, že komunistickému režimu nebola otázka možnej aktivizácie maďarskej menšiny ľahostajná.

Výbor bol svojou činnosťou a štruktúrou v mnohom podobný hnutiu Charta 77, s ktorým neskôr nadviazal čulé kontakty: vydával najmä protesty proti rozhodnutiam slovenských orgánov, ktoré z jeho hľadiska porušovali práva maďarskej menšiny, ako aj stanoviská o situácii maďarskej menšiny; v jeho

13 Tamže, s. 238.

14 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej iba A ÚPN), fond (ďalej iba f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB S-ŠtB) Bratislava, Vyšetrovacie spisy, archívne číslo (ďalej iba a. č.) 16473, s. 76. Záznam o vypočúvaní Miklósa Duraya dňa 15. 7. 1982, s. 1.

15 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 241 – 242.

16 Tamže, s. 239. V maďarskom prostredí vôbec nebrali do úvahy stanoviská slovenského ministerstva školstva, ktoré uvedený krok odôvodňovalo potrebou zvýšiť počet vysokoškolských študentov maďarskej národnosti, či poukazovaním na prax maďarského národnostného školstva.

17 Tamže, s. 240.

mene vystupoval designovaný „hovorca“, v tomto konkrétnom prípade jediný signatár jeho dokumentov Miklós Duray. Napriek tomu charakter dokumentov, a hlavne ich informačná hodnota prezrádzali, že za jeho činnosťou stojí viacero ľudí, vrátane pracovníkov štátnych orgánov či komunistickej strany s maďarskou národnosťou, ktorí Durayovi a ďalším nepochybne sprostredkovali informácie o opatreniach a postupe štátnych orgánov.¹⁸ Vznik a pôsobenie Výboru ovplyvnili aj predstavitelia demokratickej opozície v Maďarsku, ako neskôr Duray konštatoval, „bez ich duchovnej podpory by Výbor nedokázal vykonať prácu, ktorej rozsah odzrkadľujú vydané dokumenty.“¹⁹

V prvom dokumente Výboru bola pozornosť venovaná problematike maďarskej mládeže na Slovensku. Počas vypočúvania Štátnou bezpečnosťou Duray ako druhý dokument Výboru označil svoj protestný list prezidentovi Husákovi (ale aj redakciám popredných periodík) z januára 1979 proti údajnej slovakizácii maďarských škôl. V treťom dokumente, nazvanom *Memorandový list Výboru pre ochranu práv maďarskej národnosti v ČSSR*, poukazoval na údajnú diskrimináciu Maďarov v oblasti kultúry, školstva, hospodárstva a politiky, ktorú považoval za protiústavnú.²⁰ Tento dokument, hlavne jeho publikovanie na Západe (v českom exilovom periodiku *Svědectví*, v maďarských exilových časopisoch, ktoré uverejnili viaceré dokumenty Výboru, ako aj v niektorých zahraničných novinách ako rakúske *Die Presse*), zviditeľnilo aktivity Výboru,

a zároveň vyvolalo ostré polemiky s jeho názormi, hlavne v prostredí slovenskej emigrácie. Na stránkach *Bulletinu Svetového kongresu Slovákov* zareagoval na memorandum maďarského disentu dr. Jozef Staško slovami: „Človek opravdu nevie, ako sa na túto akciu dívať [...] Ide tu o disidentstvo voči Csemadoku [...] pre jej kolaborantstvo s komunistami, alebo tu ide o akciu jednotlivcov, ktorí smelým poukazom na trpiacu maďarskú menšinu na Slovensku, chcú vyvolať svetovú odozvu a propagandistickú senzáciu?“ Zároveň vzhľadom na komplexnosť problematiky vzájomných vzťahov volal po racionálnom postoji a priamom dialógu s maďarskou stranou.²¹ Veľmi trefne zhrnul vyhlásenie maďarského Výboru člen SKS Eugen Löbl: „Nepochybujeme, že Maďari na Slovensku majú dôvody, aby boli nespokojní. Ale ktože na Slovensku alebo v Česku nie je nespokojný?“²² Navyše, časť Slovákov v exile presadzovala skôr stratégiu poraziť najskôr komunizmus ako spoločného nepriateľa všetkých štátov a národov v sovietskom bloku a až potom verejne diskutovať o parciálnych (aj keď nepochybne mimoriadne závažných témach ako menšinové otázky), ktoré boli problematickým bodom vzájomných vzťahov jednotlivých národov.²³ Proti tomuto dokumentu napísali odmietavé stanovisko aj zástupcovia amerických Slovákov, čo vyvolalo následnú polemiku aj so samotným Výborom.²⁴ V máji 1980 podpísali viacerí reprezentanti slovenského exilu (na čele s Emanuelom Böhmom) ostrú sťažnosť proti stanoviskám Výboru, kritizujúce ho, že účelovo vyťahuje menšinovú

problematiku a oslabuje spoločnú obranu v čase existencie spoločného nepriateľa vo forme komunistického režimu v štátoch strednej a východnej Európy. Už vtedy pripomenuli predstavitelia slovenského exilu, že mnohé z toho, na čo sa Výbor sťažoval, vyplývalo viac z existencie nedemokratického režimu ako národnostného útlaku, a napokon aj to, že slovensko-maďarské vzťahy majú dlhšiu minulosť než od roku 1968, a tak ako má problémy maďarská menšina, má ich aj slovenská menšina v Maďarsku.

Štvrtým dokumentom Výboru bol list *Charte 77* informujúci ju o vzniku „koncepčnej opozície“ v prostredí maďarskej menšiny a v stručnosti vysvetľujúci postavenie maďarskej menšiny na Slovensku.²⁵ V piatom dokumente Výboru, *Správě o postavení maďarskej národnosti v ČSSR* z februára 1980, Duray porovnával postavenie maďarskej menšiny na Slovensku na základe analýzy dokumentov vydaných OSN v problematike diskriminácie, pričom dokument poslal zástupcom zahraničných veľvyslanectiev v Československu ako signatárskym štátom Helsinských dohôd, na ktoré sa odvolával.²⁶ Ďalší z dokumentov Výboru mal slúžiť ako podklad pre rokovania madridskej následnej konferencie v roku 1980, ktorý chceli na rokovaniach predložiť maďarskí občianski aktivisti. Analyzuje možnosti medzinárodno-právnej ochrany menšín v Európe. V apríli 1981 vydal Výbor ďalšie dva dokumenty. V poradí už siedmy dokument je venovaný výlučne školskej otázke, pričom rovnako aj ôsmy dokument, list „Vážne-

18 Tamže, s. 242.

19 KOPASZ, L.: Maďarská inteligencia na Slovensku na sklonku normalizácie. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 4.

20 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-16473. Protokol o výsluchu M. Duraya z 18. 7. 1982, s. 60.

21 STAŠKO, J.: Kto vlastne utvára slovensko-maďarské a maďarsko-slovenské vzťahy? *Bulletin SKS*, 1980, č. 42, s. 11.

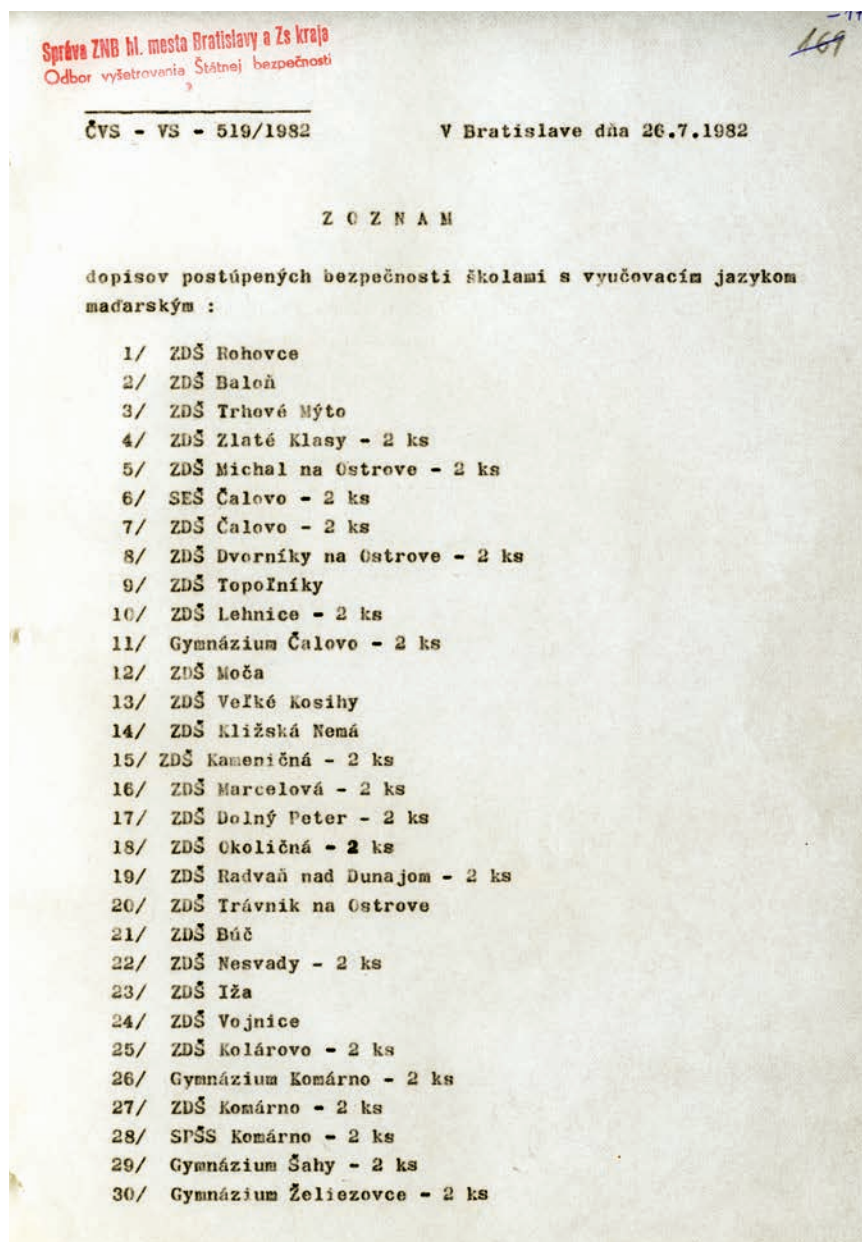
22 LÖBL, E.: Na okraj diskusie o maďarskej otázke. *Bulletin SKS*, 1981, č. 45, s. 10.

23 KIRSCHBAUM, J. M.: Na okraj maďarskej propagandy proti Slovensku v zahraničí. *Bulletin SKS*, 1983, č. 56, s. 4.

24 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-16473. Protokol o výsluchu M. Duraya.

25 Tamže. Protokol o výsluchu M. Duraya z 12. 7. 1982, s. 62.

26 Tamže. Protokol o výsluchu M. Duraya zo 4. 6. 1982, s. 48.

Zoznam škôl, ktoré podstúpili Durayove listy bezpečnostným zložkám (Zdroj: A ÚPN)

ní rodičia a pedagógovia!“ distribuo-
vaný školám s maďarským vyučova-

cím jazykom, protestuje proti zme-
ne vyučovacieho jazyka na školách

s maďarským vyučovacím jazykom, ktorý mal medzi Maďarmi na Slovensku značný ohlas. Zrejme práve uvedený list a jeho hromadné rozoslania bolo rozhodujúcim impulzom štátnej moci na zásah proti Durayovi. V liste apeluje na rodičov a pedagógov, aby obhajovali právo na výučbu v materinskom jazyku a protestovali proti porušovaniu práv vyplývajúcich z menšinového zákona.²⁷ V nasledujúcich dvoch dokumentoch Duray komplexne spracoval postavenie maďarskej menšiny na Slovensku, vrátane krátkeho historického exkurzu.

V neskoršom období Výbor rozšíril svoj tematický záber aj o ekologické otázky a osobitnú pozornosť venoval problematike výstavby vodného diela Gabčíkovo-Nagymaros, prostredníctvom ktorej nadviazali kontakty aj s prostredím slovenských ochrannárskych aktivistov,²⁸ a ktorá napokon mala svoju reflexiu aj v niekoľkých textoch Charty 77.²⁹

MIKLÓS DURAY POD DOHLADOM ŠTB

Ako bolo vyššie uvedené, Duray bol najznámejším disidentom v prostredí maďarskej menšiny a signatárom všetkých dokumentov Výboru, a preto jeho aktivity priťahovali intenzívnu pozornosť Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB), obávanéj politickej polície komunistického režimu. ŠtB začala Durayove aktivity monitorovať už od roku 1974, kedy naňho zaviedla pozorovací zväzok, v druhej polovici 70. rokov ho už evidovala ako nepriateľskú osobu s krycím menom „GEOLÓG.“³⁰ V roku 1979 mu náčelník krajskej správy ZNB v Bratislave udelil výstra-

27 Tamže. Protokol o výsluchu M. Duraya z 13. 7. 1982, s. 69. Je však zaujímavé, že pri výsluchu na ŠtB všetci riaditelia a učitelia škôl s maďarským vyučovacím jazykom uvedený dokument hodnotili ako nepravdivý.

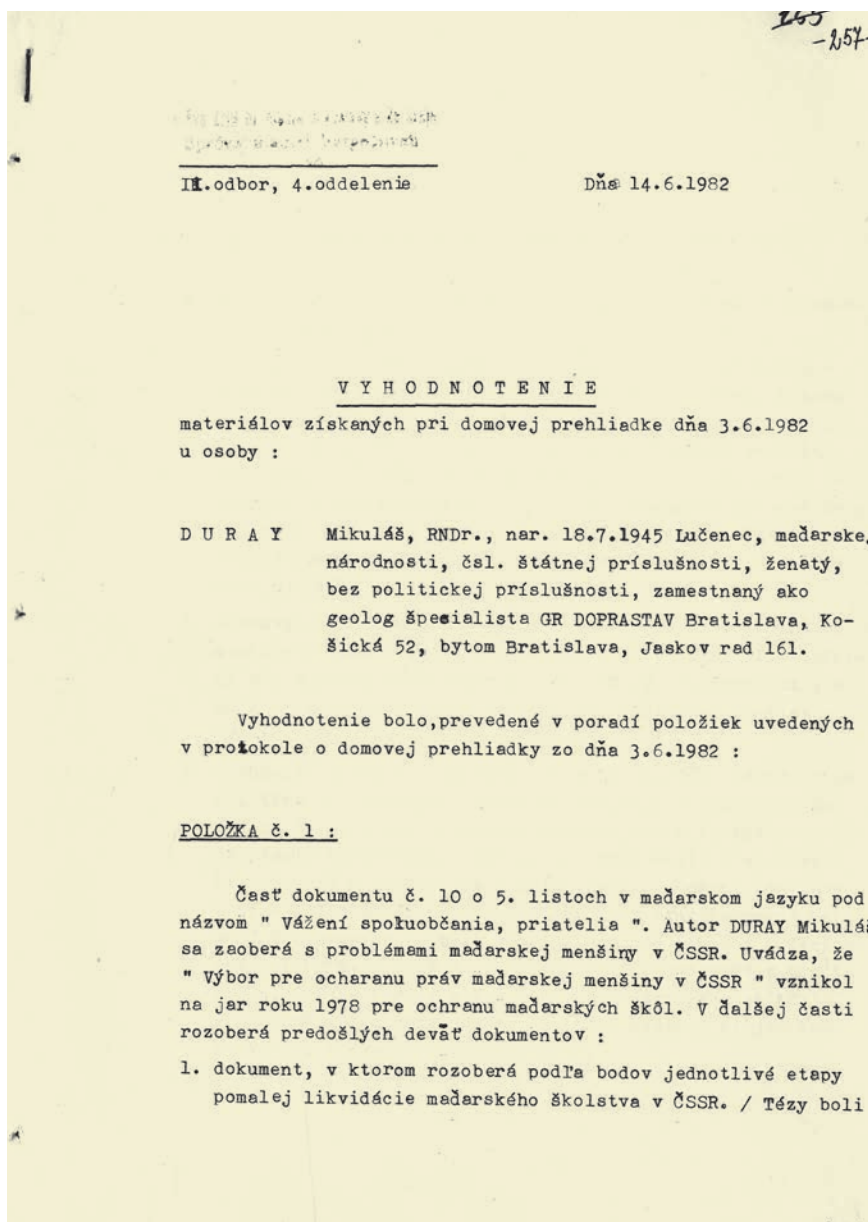
28 HUBA, M.: *Ideál – Skutočnosť – Mýtus. Príbeh bratislavského ochranárstva*. Bratislava 2008, s. 51 – 65.

29 Pozri napr. CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 314, s. 733 – 735; *Informace o Chartě*, roč. 11, 1988, č. 18, s. 11 – 12. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>; Tamže, dok. 532, s. 1094; Tamže, dok. 559, s. 1129 – 1130.

30 Pozri URL <<http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=65&strana=94&zaznam=59785>>. Zväzok bol zaregistrovaný pod reg. č. 15853 dňa 1. 8. 1974 na Správe ŠtB Bratislava v problematike maďarský nacionalizmus.

hu, čo svedčilo o tom, že jeho aktivity režim monitoruje a vyhodnocuje ako nepriateľské.³¹ Napriek sledovaniu zo strany ŠtB Duray vo svojich aktivitách neprestával. Významným bola najmä skutočnosť, že popri aktivitách v rámci maďarskej menšiny komunikoval s predstaviteľmi pražského disidentského hnutia, a osobitne s Chartou 77. K prvým kontaktom a stretnutiam prišlo už v priebehu roku 1979.³²

Priamy zásah na seba nenechal dlho čakať. ŠtB napokon v dôsledku aktívnej účasti na protestoch proti pokusom o „slovakizáciu“ škôl začala proti Durayovi v júni 1982 trestné stíhanie, obvinia ho z trestného činu poburovania podľa §100, zatiaľ si však vystačila s domovou prehliadkou. V tom čase zároveň nemalo rezonovala kontroverzná Durayova kniha *Kutyaszoritó*, v rámci ktorej podával svoj vyhranený pohľad na udalosti spojené v rokmi 1938 – 1948, ako napr. spomínanie na udalosti okolo Viedenskej arbitráže či vlastnú nechť naučiť sa rozprávať po slovensky.³³ Nakoľko však vyšetrovanie pokračovalo (aj keď Duray nebol uväznený), v novembri 1982 bolo obvinenie prekvalifikované na trestný čin podvracania republiky podľa §98 a Duray bol 10. novembri 1982 zaistený do vyšetrovacej väzy.³⁴ Prokurátor podal obžalobu proti Durayovi 28. decembra 1982, pričom v žalobe konštatoval: „Je preukázané, že rôzne inštitúcie ako aj súkromné osoby maďarskej národnosti v ČSSR od roku 1979 obdržali písomnosti v maďarskom jazyku, ktoré majú poburujúci obsah nepriateľsky zameraný k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu.“³⁵ Z pohľadu režimu bola kritika skresľovaním skutočného postavenia a bola založená na nepravdivých informá-

Materiály zhabané pri domovej prehliadke poskytli vyšetrovateľom cenné zdroje informácií (Zdroj: A ÚPN)

ciách. Konštrukcia obžaloby sa opiera o desať vyššie citovaných dokumentov *Výboru*, ktoré Duray k téme postavenia maďarskej menšiny v rokoch 1979 – 1981 napísal a rozpo-

slal štátnym inštitúciám, pričom zároveň boli odoslané a publikované aj v zahraničí. Počas domovej prehliadky u Duraya príslušníci ŠtB objavili a zhabali niekoľko dokumen-

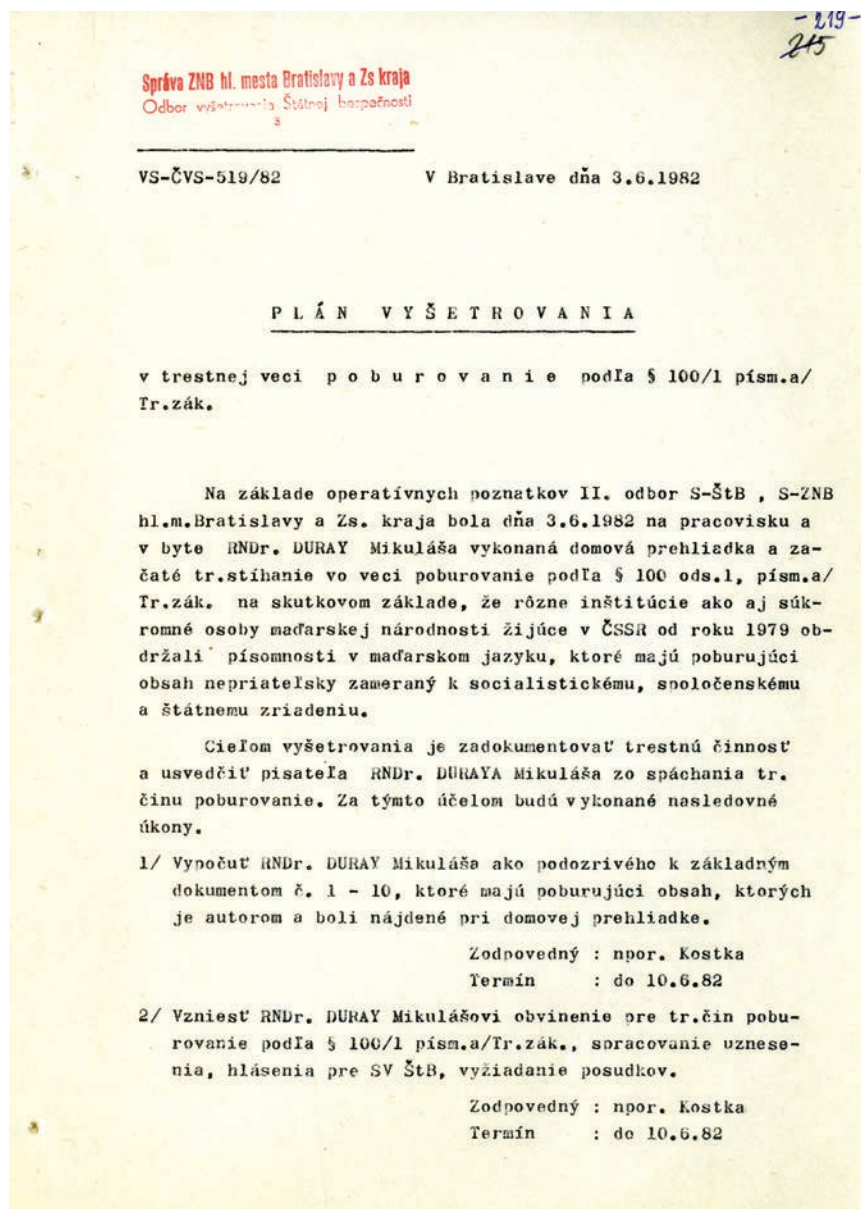
31 *Informace o Chartě*, květen 1983, č. 5, s. 6. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

32 KOPASZ, L.: Maďarská inteligencia na Slovensku na sklonku normalizácie, s. 5.

33 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 248.

34 *Informace o Chartě*, 1983, č. 1, s. 8. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

35 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-16473, s. 6. Obžaloba proti Miklósovi Durayovi.

Plán vyšetrovania Durayovho prípadu (Zdroj: A ÚPN)

tov, pohľadníc, kníh, ale aj písací stroj, osobnú korešpondenciu a domácky vyhotovený rozmnožovací stroj.³⁶

Duray vyšetrovateľom povedal, že písomnosti o postavení maďarskej

menšiny začal vydávať v roku 1979. Zaoberal sa v nich postavením maďarskej menšiny v oblasti školstva, politiky, kultúry a hospodárstva. Ich expertízu pre potreby vyšetrovania vykonal Ústav marxizmu-leninizmu

ÚV KSS, ktorý skonštatoval, že obsah dokumentov vydávaných Durayom „zodpovedá celkovej línii buržoázneho nacionalizmu, šírenej niektorými nacionalistami z radov maďarskej menšiny. Šírenie názorov o školstve, hospodárskych a iných pomeroch sú vlastne iba kepienkou na hanobenie československej socialistickej demokracie a socializmu v ČSSR“.³⁷ Podľa posudzovateľov v nich Duray informácie „zámerne vyhocuje proti Československu a proti socializmu“. Posudok končil konštatovaním, že Durayove tvrdenia sú „vo všetkých hlavných ukazovateľoch hrubou falzifikáciou skutočnosti“. Posudok to dokladal konkrétnymi tvrdeniami Duraya, pričom skutočne niektoré jeho názory nezodpovedali pravde a mali nádych kontroverzie. Ako príklad uveďme Durayov názor, že južné Slovensko je územím maďarského etnika.³⁸ Záver posudku bol však jednoznačný: „[Durayove materiály, pozn. P. J.] obsahujú jednoznačne a zámerne skreslené údaje o postavení maďarskej národnosti v ČSSR a svojim demagogickým obsahom a falošnou interpretáciou faktov sú schopné [...] vyvolávať protisocialistické, nacionalistické nálady a postoje; spolu s protisocialistickou činnosťou Duraya nahrávajú zahraničným antikomunistickým a emigrantským centrálam najmä vytváraním falošného zdania, že v ČSSR existuje „odpor“ proti národnostnej politike KSČ a socialistického štátu a absencia reálneho riešenia národnostnej otázky.“³⁹ Predstavitelia Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných (ďalej VONS, ktorých v stanovisku podporila aj Československá liga pre ľudské práva) komentovali odborné posudky a obžalobu nasledujúcimi slovami: „V obžalobe se objevuje varující a na padesátá léta upomínající zneužitelné označení ‚buržoásní nacio-

36 Tamže, s. 11. Záznam o domovej prehliadke u Ing. Mikuláša Duraya z 3. 6. 1982.

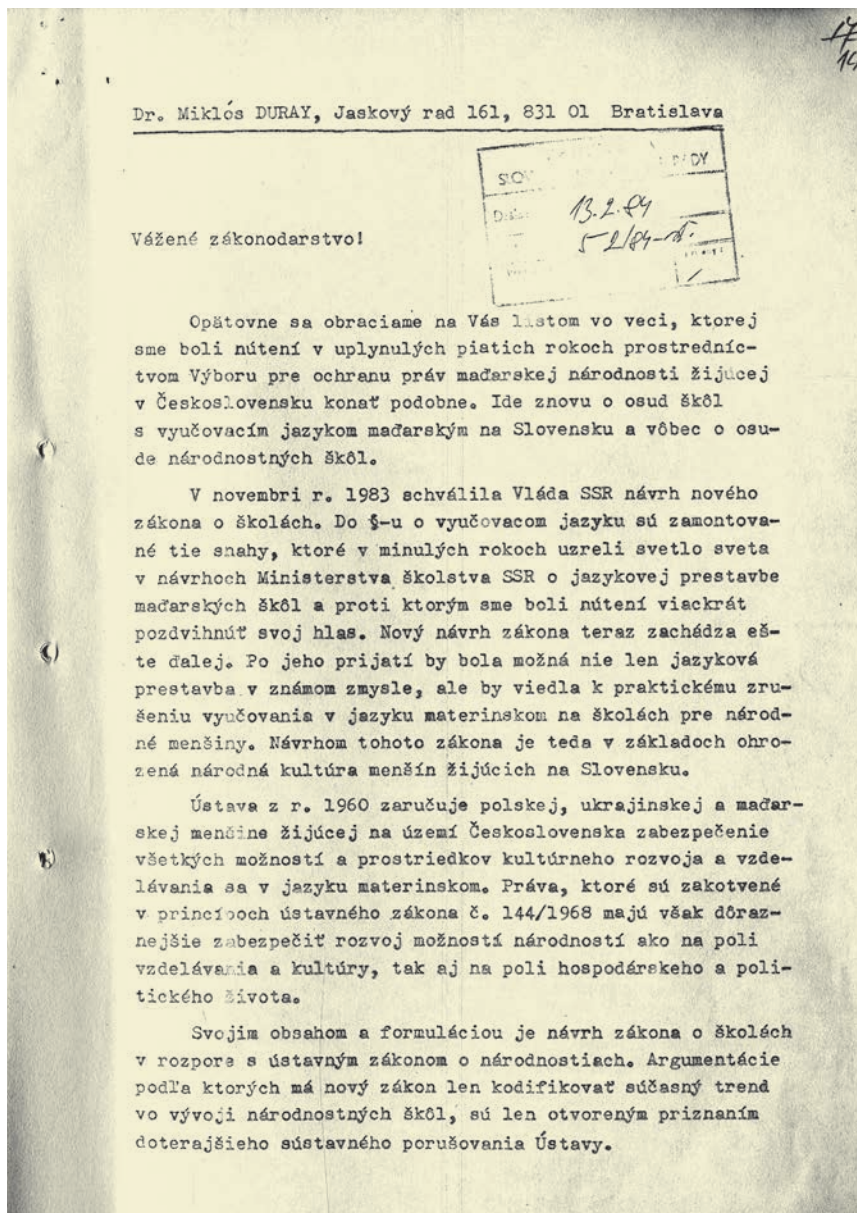
37 Tamže, s. 34. Posudok Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS, s. 1.

38 Tamže, s. 3.

39 Tamže, s. 7.

nalista, aniž je rozebráno, v čem spočívá toto nařčení. Formulace jsou vágní a všeobecné, uvedená tvrzení nejsou dokumentována.“ Zároveň sa vyjadřili v zmysle, že hlavným Durayovým motívom bola snaha upozorniť na problémy a vyvolať diskusiu, ktorá by viedla k náprave niektorých necitlivých zásahov štátnych orgánov okresávajúcich práva menšín podľa zákona č. 144/1968.⁴⁰ V čase jeho uväznenia Výbor oficiálne svoju činnosť nevykonával, avšak dočasne ho nahradila mladšia generácia disentu z radov maďarskej menšiny, najmä Károly Tóth a László Óllös. Po Durayovom prepustení Výbor znovu obnovil svoju činnosť.⁴¹

Režim pôvodne zamýšľal perzekúciu Duraya dotiahnuť do formy jeho odsúdenia a uväznenia, pričom hlavné súdne pojednávanie bolo stanovené na január 1983. Neskôr však bolo odložené na február, aby bolo následne bez vynesenia rozsudku prerušené a Duray bol vo februári 1983 podmienčne prepustený na slobodu. Napriek tomu bol stále pod dohľadom Štátnej bezpečnosti, ktorá ho obklopila sieťou svojich tajných spolupracovníkov a intenzívne monitorovala jeho kontakty, osobitne s predstaviteľmi slovenského disentu a Charty 77, pričom vyšetrovanie jeho prípadu naďalej pokračovalo.⁴² Možno sformulovať tézu, že to bolo práve jeho štvormesačné uväznenie na prelome rokov 1982/1983, prostredníctvom ktorého sa Duray stal známou postavou aj v kruhoch českého a slovenského disentu, vyvolalo solidaritu s väzneným a do istej miery prelomilo izoláciu maďarského disentu v Československu. Najmä Duray postupne nadväzoval opatrné kontakty aj v prostredí slovenského, osobitne občianskeho, disentu. To sa neskôr prejavilo pri jeho druhom zatknutí a väznení v rokoch 1984 a 1985, kedy na jeho podporu

Slovenský preklad Durayovho listu s protestom proti novele školského zákona, preložený pre potreby vyšetrovateľov (Zdroj: A ÚPN)

vystúpilo niekoľko slovenských disidentov.

Keďže Duray vo svojej kritike menšinovej politiky režimu nepoľavil ani napriek pokračujúcemu vyšetrovaniu – skôr naopak, jeho aktivity akoby sa zintenzívnili. Dňa

7. februára 1984 podpísal Chartu 77 a po schválení novely školského zákona v marci 1984 Duray tento zákon, ktorý podľa jeho názoru otváral cestu k zrušeniu maďarčiny ako vyučovacieho jazyka, odsúdil a podnikol niekoľko verejných apelov. Pre-

40 *Informace o Chartě*, květen 1983, č. 5, s. 7. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

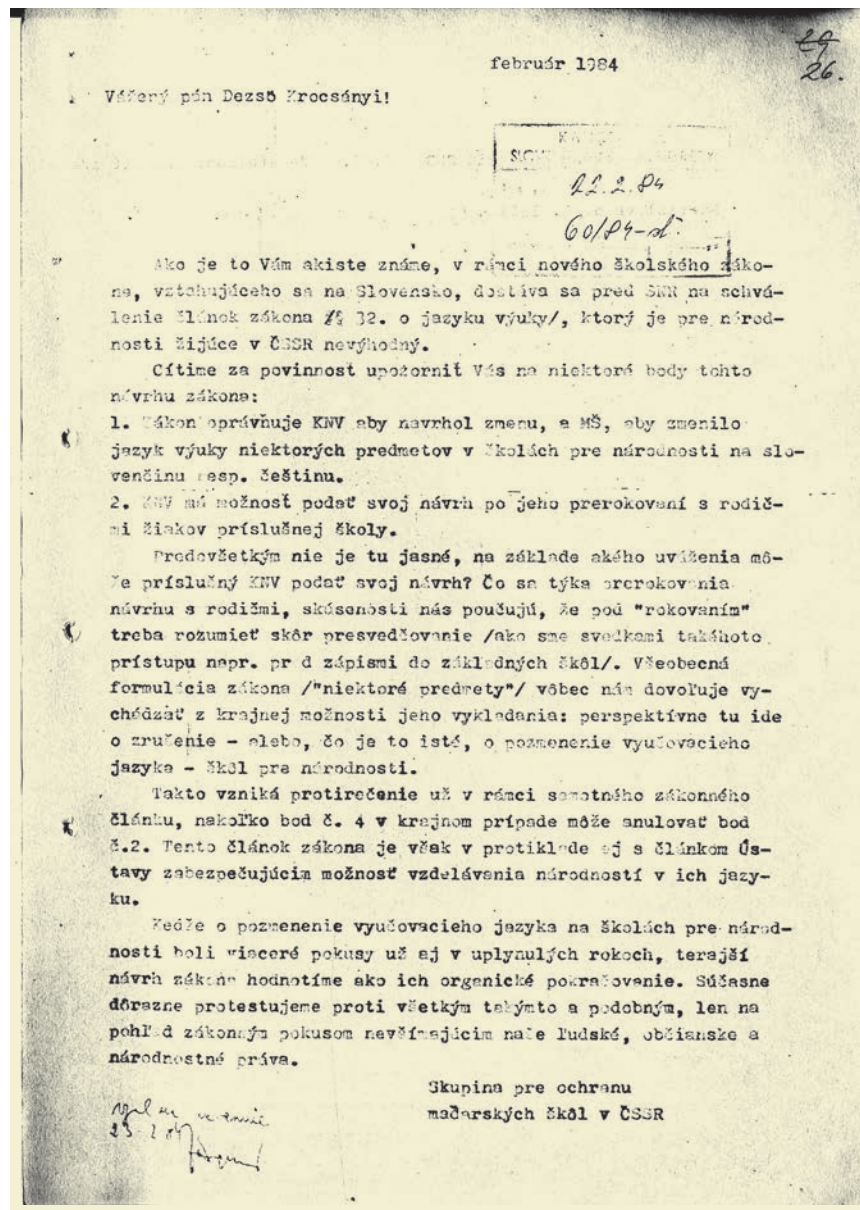
41 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 249.

42 *Informace o Chartě*, květen 1983, č. 5, s. 7. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

dovšetkým, stál na čele iniciatívy vedúcej k vzniku *Skupiny na obranu maďarských škôl* a inicioval rozsiahlu petíciu, ktorú podpísmi podporilo asi 10 000 ľudí.⁴³ Zároveň skonci- poval a poslal generálnemu tajomníkovi komunistickej strany a česko-slovenskému prezidentovi Gustávo- vi Husákovi protestný list kritizujúci spomenutý zákon.

Dňa 10. mája 1984 vyšetrova- tel ŠtB Ján Kostka⁴⁴ zatkol Duraya po druhýkrát. Tentoraz bol obvine- ný z porušovania záujmov republiky v cudzine a šírenia poplašných správ (§§ 112 a 199), čoho sa mal dopus- tiť vydaním svojich diel v štátoch na Západe. Podľa obžaloby šírenie je- ho diel v Československu malo za cieľ vyvolať nepokoj medzi občanmi maďarskej národnosti, keďže sa ve- noval predovšetkým kritike nového školského zákona.⁴⁵ V októbri 1984 prokuratúra toto pôvodné obvinenie prekvalifikovala na podvracanie re- publiky podľa § 98 pravdepodobne preto, lebo tento paragraf umožňo- val udeliť vyšší trest. Vyšetrovanie ale postupovalo pomaly, a zároveň silnel tlak na Durayovo prepustenie. Jednak išlo o osobitne citlivú otázku práv menšín, a jednak silnela podpo- ra Duray tak z medzinárodného, ako aj českého a slovenského prostredia. Na jeho obranu dokonca vystúpili niektorí slovenskí disidenti, ako Ján Čarnogurský, Milan Šimečka, Miro- slav Kusý a Jozef Jablonický.⁴⁶

Ich vystúpenia majú svoj význam aj preto, lebo zohľadňovali špecifí- kosť a kontroverznosť Durayových názorov zo slovenského uhla po- hľadu, významne sa však zastáva- li jeho práva na slobodu slova. Záro- veň poukazovali na otázku, ktorá je

Predstavitelia maďarskej menšiny apelovali aj na oficiálnych zástupcov menšiny v straní-
ckych orgánoch (Zdroj: A ÚPN)

s postavením maďarskej menšiny na Slovensku do nemalej miery spojená – a to postavenie slovenskej men-
šiny v Maďarsku; a zároveň pripo-

43 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 276, s. 613.

44 Kpt. Ján KOSTKA (1953), do služieb ZNB vstúpil ako vyšetrovateľ v roku 1977, už ako vyučený právnik. Od roku 1980 pracoval ako vyšetro- vateľ odboru vyšetrovania ŠtB v Bratislave, od roku 1985 ako starší vyšetrovateľ. pozri: Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, f. Osobní evidenční karty MV, personálna karta Jána Kostku.

45 *Informace o Chartě*, květen 1984, č. 5, s. 11 – 12. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-char- te-77>>.

46 SIVOŠ, J.: Štátna bezpečnosť a hon na falzifikátora slovenských dejín. In: KMEŤ, N., SYRNÝ, M. a kol.: *Odvalujem balvan. Pocta historické- mu remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava 2013, s. 374.

mínali komplexnosť otázky maďarskej menšiny v širšom rámci slovensko-maďarských vzťahov, vrátane ich historického vývoja posledných 100 rokov. Známy slovenský historik Jozef Jablonický vo svojom proteste vyjadril znepokojenie nad Durayovým zatknutím a o. i. napísal: „Duray má názory, ktorými sa netají. K problematike postavenia maďarskej menšiny na Slovensku pristupuje jednostranne, ale umlčovať ho väzením nie je dobrým príspevkom k bilancii slovensko-maďarských vzťahov [...] Problémy sa majú riešiť k spokojnosti oboch národov, Slovákov i Maďarov. Z histórie sa môžeme nielen poučiť, ale aj hľadať v nej korene názorov, ktoré zastáva dr. Duray. Pri vecnom posudzovaní komplexu problémov okolo slovensko-maďarských vzťahov nebude potom na škodu pripomenúť dr. Durayovi a iným, že existovala maďarizácia a že existuje tiež slovenská menšina v Maďarsku. [...] Podľa môjho názoru sa spory a problémy s postavením Maďarov na Slovensku sa majú riešiť iným spôsobom ako perzekúciou dr. Miklosa Duraya.“⁴⁷ Ján Čarnogurský vo svojom liste, adresovanom predsedovi slovenskej vlády Petrovi Colotkovi, konštatoval, že Duray na základe dlhoročného výskumu problematiky postavenia maďarskej menšiny na Slovensku „dospel k určitým názorom, s ktorými možno polemizovať, ale pokladám za vonkoncom pomýlené, ak sa ich snaží Štátna bezpečnosť potrieť Durayovým uväznením. Uväznenie je len priebežným vyvrcholením zásahov proti dr. Durayovi [...] Harmonické spolužitie Maďarov s ostatnými občanmi je dôležité pre

vnútornú pevnosť Československa. Možno predpokladať, že zatknutie dr. Duraya takému spolužitiu neprospeje, skôr naopak.“⁴⁸ Predseda slovenskej vlády Peter Colotka si mohol v júni prečítať aj tretí list na Durayovu podporu, ktorého autorom bol popredný predstaviteľ občianskeho disentu na Slovensku, novinár a filozof Milan Šimečka. Ten konštatoval, že hoci nemá osobnú skúsenosť s postavením občanov maďarskej národnosti v Československu a nedokáže posúdiť oprávnenosť Durayových pripomienok, s istotou vie, že „súdny stíhaním sa nedá posudzovať pravdivosť či nepravdivosť akéhokoľvek pokusu o analýzu národnostných problémov“ a Colotkovi pripomenul: „[...] ešte neuplynulo ani 20 rokov odvtedy, keď sa vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi považoval tradičný asymetrický model za ideálne riešenie a každá pochybnosť o ňom vyvolávala represie. Tým skôr by sa dnes mala prejaviť veľkorysosť ku kritickému postoj.“ Na záver svojho listu dodal: „Som hlboko presvedčený, že záujem republiky v cudzine oveľa viac poškodzuje každé uväznenie za kritický názor než existencia takéhoto názoru.“⁴⁹ Pre režim bolo iste nepríjemné, že protestné listy slovenských disidentov sa prostredníctvom signatárky Charty 77 Věry Vránovej dostali k Ivanovi Medekovi, ktorý ich ako redaktor rozhlasovej stanice Hlas Ameriky vo Viedni odvysielal.⁵⁰

Miroslav Kusý ako signatár Charty 77 napísal protestný list 1. tajomníkovi ÚV KSS Jozefovi Lenártovi. Obsiahlo mu v ňom opisoval vlastné výsluchy a otázky vyšetrovate-

lov smerujúce k problematike postavenia maďarskej menšiny, o ktorú sa však Kusý v tej dobe nezaujímal. Konštatoval: „Je vylúčené, aby som prinajmenšom nesympatizoval s Durayom. Robí presne to isté, čo robím i ja a moji priatelia: bojuje za uplatňovanie ľudských a občianskych práv v tejto republike, iba s tým rozdiel, že mu ide o práva takej jednej špecifickej skupiny ľudí, akou je u nás maďarská menšina. Robí to tými istými prostriedkami, ako to robím ja a moji priatelia: zverejňovaním svojich názorov, kritických k našej dnešnej súčasnosti, podnetmi k verejnej diskusii o problémoch [...] To čo som sa o Durayovi a jeho činnosti pri ochrane záujmov maďarskej menšiny u nás dozvedel, čo som si doteraz o tom od neho prečítal, ma utvrďuje v tom, že ničím neprekročil svoje práva a neporušil svoje povinnosti občana tejto republiky.“ Lenárta tiež upozornil, že zatknutím Duraya sa problémy, na ktoré poukazuje, nevyriešia, skôr sa prehĺbia a „maďarská menšina u nás dostane ku všetkým svojim otvoreným problémom ešte aj svojho mučeníka za svoju vec“. Kusý svoj list zakončil vyjadrením sympatií s Durayom a podporil jeho „nezadateľné demokratické právo bojovať za svoju vec“.⁵¹

Durayova kauza rezonovala aj za hranicami, v prostredí slovenského politického exilu, v rámci ktorého sa Durayovým kontroverzným názorom ušla kritika.⁵² Vyššie sme spomenuli reakcie v prostredí Svetového kongresu Slovákov už po vydaní prvých dokumentov Výboru. K Durayovmu väzneniu sa vyjadril aj člen pročeskoslovenského prúdu Martin

47 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o disente III. Záznamy a písomnosti*. Bratislava 2007, s. 248.

48 *Informace o Chartě*, červenec – srpen 1984, č. 7/8, s. 25. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

49 *Tamže*, s. 26. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

50 ABS, f. Správa kontrarozviedky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (ďalej A36), inv. č. 383. Informácia o bezpečnostnej situácii a aktuálnych otázkach práce 2. odboru XII. správy ZNB Bratislava za III. štvrtrok 1984.

51 *Informace o Chartě*, červenec – srpen 1984, č. 7/8, s. 25 – 26. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

52 Pozri MARUŠIAK, J.: *Maďarská menšina v slovenskej politike*, s. 245.

Kvetko, žijúci v USA, kde pôsobil ako generálny tajomník Stálej konferencie slovenských demokratov v exile, napísal list podporujúci postoj Jozefa Jablonického, aby Duray nebol trestaný za prejavený názor. Na druhej strane ale zdôraznil, že „výhrady k Durayovej sťažnosti musí mať každý, kto pozná zložitost etnických problémov v strednej Európe a na slovensko-maďarskom pomedzi zvlášť [...] Pán Duray sa dáva na cestu iredenty.“⁵³ Kvetko tým mal na mysli skutočnosť, že Duray považoval za jednu z hlavných príčin súčasného stavu medzinárodné rozhodnutia, ktoré vôbec spôsobili existenciu maďarskej menšiny.⁵⁴ Slovenskí disidenti (ale aj exilové kruhy) pripomínali, že problematika slovensko-maďarských vzťahov je veľmi komplikovaná a zahŕňa aj otázky maďarizácie na prelome 19. a 20. storočia a postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku.

Veľký význam mala aj podpora vyjadrovaná Durayovi zo zahraničia, osobitne z prostredia maďarskej demokratickej opozície v Budapešti. Na zastrešenie podpory tam v roku 1984 vznikol Maďarský výbor na obranu Miklósa Duraya, ktorého členmi boli György Benczo, Gyula Benda, Mihály Hamburger, Bálint Nagy, Erika Törzeöková a János Vargha. Po dobu svojej existencie monitoroval podmienky, aké mal Duray vo väzení, nakoľko sa šírili (aj podľa informácií VONS-u neodôvodnené) správy, že Duray bol držaný v samoväzbe a vyšetrovatelia pri výsluchoch používali nedovolené donucovacie prostriedky. Maďarský výbor bol pripravený v prípade procesu mobilizovať verejnosť v Maďarsku

a zabezpečiť na súde prítomnosť medzinárodných organizácií na ochranu ľudských práv, ako aj zástupcov maďarskej verejnosti.⁵⁵ Rozpustil sa hneď potom, ako Duraya pustili z väzenia a pri bilancovaní svojej činnosti konštatoval, že Duray síce po ročnom pobyte vyšiel z väzenia pochudnutý, ale v uspokojivom zdravotnom stave a mohol nastúpiť na svoje pôvodné pracovné miesto geológa v Doprastave. Predstavitelia Maďarského výboru poďakovali za podporu všetkým, ktorí sa Duraya zastali, a osobitne vyzdvihli Chartu 77 a štyroch vyššie uvedených slovenských disidentov, ktorí v prospech Duraya poslali podporné listy predsedovi slovenskej vlády a prvému tajomníkovi komunistickej strany na Slovensku. Ich postoje ocenil v mene výboru Sándor Csóri slovami: „Tito čtyři příslušníci slovenské inteligence prolomili hráz lhostejnosti a vězenskými mřížemi nyní podali ruce Miklósi Durayovi a jeho prostřednictvím Maďarům na Slovensku, vystaveným skličujícímu osudu. [...] Když zatčení Maďara Duraye vzbudilo morální starosti a obavu ve čtyřech příslušnících slovenské inteligence, je možno doufat, že ji vzbudí i v jejich přátelích a postupně i v přátelích jejich přátel.“⁵⁶ Maďarom v exile sa podarilo na podporu Duraya zorganizovať aj niekoľko medzinárodných protestov, spomeňme aspoň protestný list popredných spisovateľov ako Irving Howe či Kurt Vonnegut, ktorý bol v marci 1983 uverejnený v *New York Revue of Books*. Ruka v ruke s protestmi zároveň šírili informácie o údajnom útlaku maďarskej menšiny na Slovensku.⁵⁷

Existujú tiež isté indície, podľa

ktorých mali v prospech Durayovho prepustenia intervenovať u prezidenta Gustáva Husáka priamo poprední predstavitelia maďarského komunistického režimu. Vo svojich spomienkach to uvádza vtedajší náčelník Krajskej správy ZNB Západoslovenského kraja a hl. mesta Bratislava (a budúci námestník federálneho ministra vnútra a de facto šéf ŠtB Alojz Lorenc), ktorý sa mal z titulu svojej funkcie zúčastniť porady o stave vyšetrovania tohto prípadu, zvolanej vedúcim oddelenia ÚV KSS. Okrem Lorenca sa porady zúčastnili špičky normalizačného režimu na Slovensku: generálny prokurátor, minister vnútra SSR, náčelník XII. správy ZNB v Bratislave a náčelník správy vyšetrovania ŠtB. Lorencovi krátko pred odchodom na poradu telefonoval federálny minister vnútra Vratislav Vajnar a informoval ho, že v ďalšom vyšetrovaní prípadu sa pokračovať nebude, pretože to Husák osobne prisľúbil Kádárovi.⁵⁸ Na Kádára v tomto smere apelovali predstavitelia maďarského Výboru na obranu Milósa Duraya, ktorí 27. novembra 1984 pri príležitosti stretnutia Kádára s Husákom vydali vyhlásenie žiadajúce maďarskú vládu aj komunistickú stranu, aby zakročila v Durayov prospech, konštatovali však, že snaha bola bezvýsledná.⁵⁹ Pravdou však je, že prístup Kádárovho režimu k problematike maďarských menšín v susedných štátoch bol dvojznačný: na jednej strane nerobil verejné vyhlásenia o postavení maďarských menšín, na strane druhej počas rokovaní s predstaviteľmi rumunského aj československého režimu sa snažil lobovať za práva menšín, osobitne

53 Citované podľa HÜBL, M.: *Češi, Slováci a jejich sousedé*. Praha 1990, s. 125 – 126.

54 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 255.

55 *Informace o Chartě*, roč. 8, 1985, č. 10, s. 16. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

56 Tamže.

57 Pozri BÖHM, E.: Štatistika v politických službách Maďarov. *Bulletin SKS*, 1983, č. 60, s. 13.

58 Tento závažný údaj bude v budúcnosti treba verifikovať z viacerých zdrojov. Pozri LORENC, A.: *Ministerstvo strachu? Neskartované spomienky generála Lorenca*. Bratislava 1992, s. 99.

59 *Informace o Chartě*, roč. 8, 1985, č. 10, s. 18. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

v kultúre a školstve.⁶⁰ Preto rozhodne nie je vylúčené, že Kádár spomenutú intervenciu v prospech Duraya urobil.

Zrejme aj pod tlakom protestov, režim sa napokon rozhodol trestné stíhanie Duraya v máji 1985 prerušiť. Svedčí o tom skutočnosť, že vyšetrovatelia prekvalifikovali jeho obvinenie na trestný čin podľa §163, ktorý bol limitovaný trestnou sadzbou vo výške maximálne jedného roka. Na základe pôvodného obvinenia totiž mohol Duray očakávať trest až vo výške od troch do desiatich rokov väzenia. Výbor na obranu nespravodlivo stíhaných konštatoval, že takáto zásadná zmena vo vyšetrovaní iba potvrdila, „že tr. stíhaní M. Duraye není věcí posuzování a nelézání práva, ale že naopak tr. právo je služebníkem nástroje represe, jímž mají být takoví aktivisté umlčeni anebo naopak, pokus se to jeví pro politické orgány státu potřebným, jeho pomocí mohou být naopak propouštěni na svobodu a zbavení mnohaletých útrap.“⁶¹ Napokon bol Duray z väzenia prepustený v dôsledku Husákovkej amnestie 10. mája 1985. Počas svojho druhého väzenia tak strávil za mrežami jeden rok. K celkovej dobe jeho väzenia v období normalizácie treba pripočítať aj štyri mesiace vyšetrovacej väzby z prelomu rokov 1982/1983, čo predstavuje jeden rok a štyri mesiace strávených vo väzbe.

Rovnako ako po prvom prepustení, ŠtB ani tentoraz neprestala Durayove aktivity pozorne sledovať a viedla na neho pozorovací vzťah

s krycím menom „KALDERA“.⁶² Už v októbri 1986 figuruje jeho meno medzi signatármi *Spoločnej výzvy*, ktorú podpísalo 118 občanov Československa, Maďarska, NDR a Poľska pri príležitosti 30. výročia maďarskej revolúcie v roku 1956. Vo výzve, podpísanej najmä českými disidentmi na čele s Václavom Havlom (spomedzi Slovákov Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý a Milan Šimečka), si signatári pripomínajú výročie a konštatujú, že sa budú spoločne zasadzovať o politickú demokraciu, pluralizmus založený na zásadách samosprávy, mierové zjednotenie rozdelenej Európy a jej demokratickú integráciu, rovnako ako aj o uplatnenie práv menšín.⁶³ Vo februári 1987 ŠtB Durayovi neumožnila vycestovať na stretnutie predstaviteľov Charty so zástupcami amerického Kongresu a Výboru pre sledovanie Helsinských dohôd.⁶⁴ Neskôr ho ŠtB opäť vypočúvala v súvislosti s listami Výboru, písanými vo veci protimaďarských výtržností v Bratislave v marci 1987. Po celých 80. roky mal problémy s cestovaním – od roku 1982 mal zadržaný pas a aj po jeho navrátení mu úrady sťažovali cestovanie za príbuznými do Maďarska, charakterizované najmä niekoľkohodinovými prehliadkami na hraniciach.⁶⁵

MAĎARSKÝ DISENT NA SLOVENSKU A CHARTA 77

Už vyššie sme ukázali, že disidenti maďarskej národnosti na Slovensku mali blízke kontakty na prostredie Charty 77, čoho dôkazom je nie-

len skutočnosť, že Duray bol signatárom Charty a niekoľko dokumentov Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny vyšlo v chartistickom samizdate *Informace o Chartě*, ale aj viaceré priamo Chartou vydávané dokumenty. K prvým vzájomným kontaktom prišlo krátko po vzniku Výboru, kedy ako bolo vyššie uvedené, v novembri 1979 Duray poslal Chartu 77 list s informáciou „o začatí formovania koncepcnej opozície v radoch maďarskej menšiny, ktorá vyústila do založenia Výboru pre ochranu práv maďarskej menšiny v Československu“. Zároveň so sprievodným listom poslal dokument zhrnujúci jeho pohľad na celkový stav celoštátnej a národnostnej politiky, ako aj údaje o vývoji a postavení maďarskej menšiny.⁶⁶

Prvým stanoviskom Charty 77 vo veci maďarskej menšiny je, symptomaticky, list Charty 77 generálnej prokuratúre ČSSR zo dňa 28. decembra 1982, ktorým Charta upozorňuje na prípad prvého uväznenia Miklósa Duraya dňa 10. novembra 1982.⁶⁷ Charta Duraya charakterizuje ako človeka, „který je znám jako zastánce dobrého soužití se Slováký a dodržováním lidských a občanských práv v naší republice; v tomto smyslu vždy též usiloval o plné dodržování čs. legislativní soustavy.“⁶⁸ Chartisti vo svojom dokumente vyslovili znepokojenie nad prípravou ďalšieho politického procesu, a preto upozornili generálnu prokuratúru na možné porušenie československej legislatívy. Viac sa Charta vo svojich dokumentoch prípadu Duray neve-

60 BOZÓKI, A.: The Independent Historical Memory of the Hungarian Democratic Opposition. [Nezávislá historická pamäť maďarskej demokratickej opozície]. In: JAŠEK, P. (ed.): *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava 2012, s. 243.

61 *Informace o Chartě*, 1985, č. 7, s. 11. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

62 BALUN, P. (ed.): *1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava 2009, dok. 6, s. 212.

63 *Informace o Chartě*, roč. 9, 1986, č. 12, s. 17. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

64 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 370, s. 850.

65 *Informace o Chartě*, roč. 10, 1987, č. 12, s. 16. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

66 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. 16473, s. 62. Vypočúvanie Miklósa Duraya v júli 1982, s. 2.

67 Správa o Durayovom zatknutí vyšla ako súčasť informácií Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných v samizdate *Informace o Chartě*, 1983, č. 1, s. 8.

68 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, I. diel, dok. č. 223, s. 485.

novala, a to ani počas jeho druhého zatknutia v rokoch 1984 – 1985.

Zato sa v niekoľkých svojich dokumentoch venovala nielen postaveniu maďarskej menšiny, ale aj výstavbe sústavy vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros, ktoré sa v priebehu 80. rokov ukázali byť takým problematickým komponentom (česko)slovensko-maďarských vzťahov. Pre zaujímavosť stojí za pozornosť, že zo zvyšných menšín v Československu sa Charta venovala už iba rómskej, aj to len v jednom dokumente. Prepojenie medzi Chartou a maďarským disentom zabezpečoval priamo Miklós Duray, ktorý sa stal signatárom Charty 77, dňa 7. februára 1984⁶⁹ a bol zároveň signatárom všetkých dokumentov vydávaných *Výborom*. Dôležitým faktorom vzájomných kontaktov bola skutočnosť, že Charta mala v rámci svojej rozsiahlej medzinárodnej spolupráce vybudované veľmi dobré kontakty na prostredie maďarskej demokratickej opozície,⁷⁰ s ktorou sa vzájomne podporovali viacerými vyhláseniami a prejavmi solidarity. Podobné kontakty mala Charta aj na štruktúry poľskej opozície, čo umožňovalo prepájať vzájomné aktivity a dávalo im to nepochybne aj väčšiu silu.

Keď Charta vydala vo februári 1984 spoločný dokument s predstaviteľmi opozície v Poľsku, maďarskí demokrati sa zakrátko svojím vyhlásením k tomuto dokumentu pripojili. Vo svojom vyhlásení spomenuli, že „českoslovenští přátelé vědí, že

maďarská menšina žijící v jejich zemi je postižena diskriminací“, a preto „*požadujeme pro ně kulturní autonomii. Také práva a možnosti rozhodovat ve svých vlastních věcech prostřednictvím vlastních demokratických institucí, které se však teprve musí ustanovit. Vyzýváme přívržence spravedlnosti ve východní Evropě, aby se postavili proti nacionalismu a asimilační politice vzdělání, územního rozvoje a v osídlovací politice. jen tak může být přátelství našich národů úprinné“*.⁷¹

Aj z toho vidno, že problematika maďarskej menšiny už v priebehu 80. rokov presahovala hranice vtedajšieho Československa a bola agendou predstaviteľov demokratickej opozície v Československu, ako aj v Maďarsku. Rovnako sa Charta poďakovala maďarským disidentom združeným okolo časopisu *Beszélő*, ktorí jej gratulovali k desiatemu. výročiu založenia a oceňovali jej aktivity. V poďakovaní, vo vzťahu k maďarskej menšine na Slovensku, o. i. uviedla: „*Charta 77 odsuzuje sociokulturní diskriminaci maďarské menšiny a požaduje, aby se ústavní orgány zasadily o to, aby sdělovací prostředky a školy, zejména na Slovensku, pomáhaly vytvářet ovzduší národnostní snášenlivosti a vzájemného porozumění*“.⁷² O význame a kvalite kontaktov medzi Chartou 77 a maďarskou opozíciou svedčí, že v priebehu roku 1989 v Maďarsku demokratická opozícia zorganizovala v Budapešti manifestáciu solidarity s Václavom Havlom a ďalšími čes-

kými a slovenskými politickými väzňami. Manifestácie sa zúčastnilo asi 1 500 ľudí a asi 400 podpísalo petíciu podporujúcu kandidatúru Václava Havla na Nobelovu cenu mieru.⁷³ V auguste 1989 podali Charta 77 a maďarský Zväz slobodných demokratov ďalšie spoločné vyhlásenie, tentoraz k augustovej okupácii v roku 1968, v ktorom zároveň vyjadrili nádej na lepšiu budúcnosť: „*Před deseti lety se obhájci lidských práv z obou zemí poprvé spojili v boji proti porušování lidských práv, za zákony zaručující občanské svobody. I v budoucnosti musíme zůstat spojeni v boji proti státu ovládanému jednou stranou za skutečnou demokracii; proti šovinismu – za uznání práv menšin; proti hospodaření, které ničí vody, vzduch a lesy, proti nesmyslným investicím do gigantických projektů – za lidské podmínky k životu. Náš osud je spojen násilím. Naše budoucnost by měla být společná svobodnou volbou ve svobodné Evropě*“.⁷⁴ Napokon, predstavitelia maďarskej opozície tematizovali aj postavenie maďarských menšín v susedných štátoch a Miklós Duray aj spisovateľ Kalmán Janics publikovali články v časopise maďarskej demokratickej opozície *Beszélő*.⁷⁵ Prostredníctvom maďarskej demokratickej opozície sa darilo tiež publikovať Durayove dokumenty o postavení maďarskej menšiny v zahraničí. Na jar 1988 takto vo Francúzsku publikovali Durayov text *Sedemdesiat rokov maďarskej menšiny v ČSSR s dôrazom na posledných desať rokov od za-*

69 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha 2007, dok. č. 271, Oznámení jmen 25 nových signatářů Charty 77, s. 599.

70 K aktivitám maďarskej demokratickej opozície pozri napr. BOZÓKI, A.: *The Independent Historical Memory of the Hungarian Democratic Opposition*, s. 220 – 262. Autor tu analyzuje aj postoje predstaviteľov maďarskej demokratickej opozície k maďarským menšinám v susedných štátoch, pričom konštatuje, že predstavitelia opozície si mysleli, že maďarské menšiny boli zbavené ich národnostných práv. Časť predstaviteľov opozície tento stav pripisovala totalitným režimom v týchto štátoch, druhá časť si myslela, že to je dôsledok nedostatočného lobovania maďarskej vlády v prospech menšín v susedných štátoch.

71 *Informace o Chartě*, březen 1984, č. 3, s. 15. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

72 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 385, s. 869.

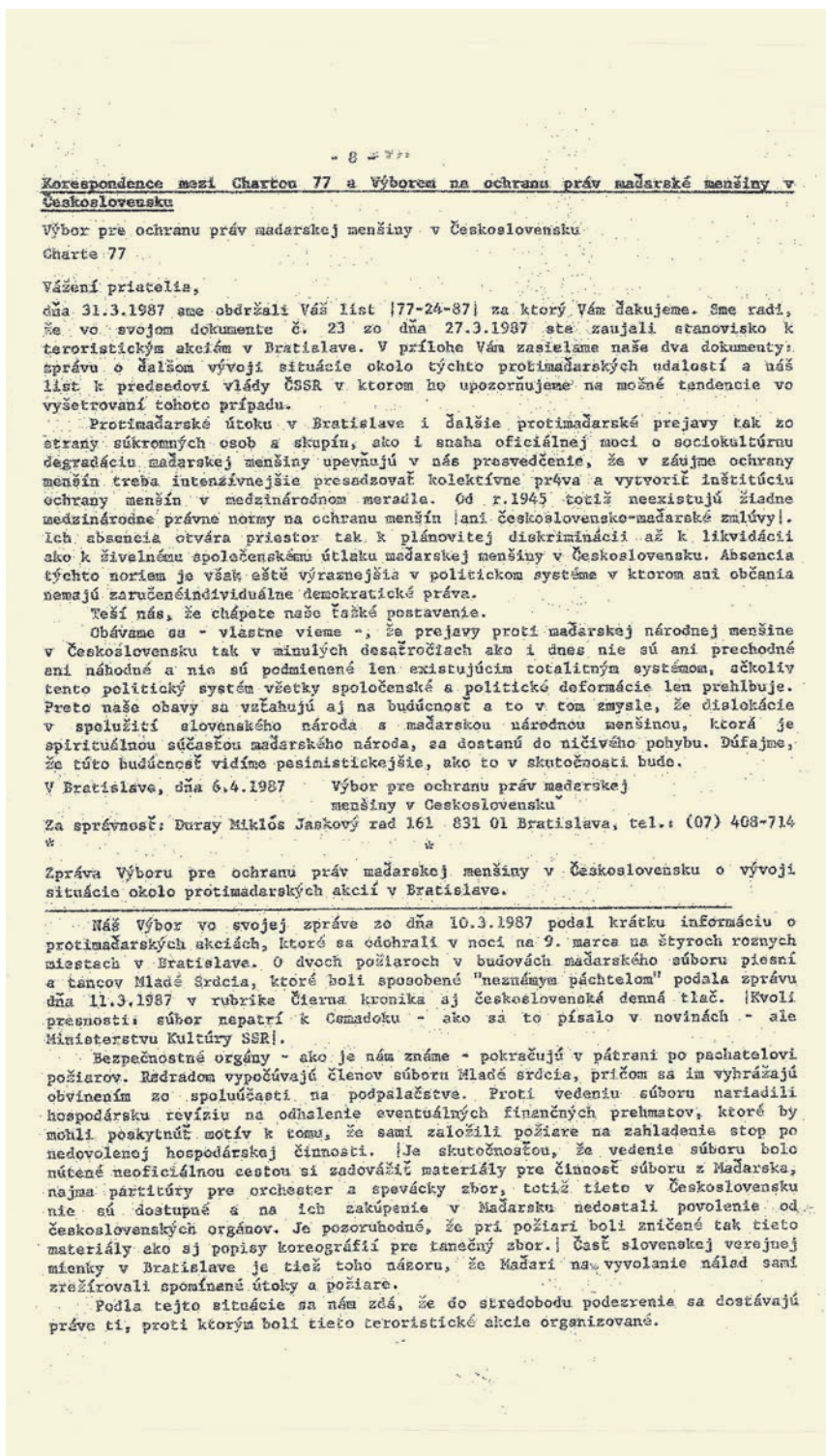
73 Tamže, dok. 529, s. 1090.

74 Tamže, dok. 574, s. 1151.

75 BOZÓKI, A.: *The Independent Historical Memory of the Hungarian Democratic Opposition*, s. 244 – 245.

loženia Výboru pre ochranu práv maďarskej menšiny, v ktorom kritizoval národnostnú politiku normalizačného režimu.⁷⁶

Pri príležitosti 10. výročia svojho vzniku dostala Charta 77 viacero listov a blahoželaní, a jeden z nich prišiel aj od Výboru (v zastúpení M. Duraya). Výbor Charte blahoželal k 10. výročiu pôsobenia, vyzdvihujúc „morálny postoj členov hnutia, ktorí – napriek svojim protichodným politickým názorom a navzdor mocenskému tlaku, devastujúcemu ľudský charakter – zaujali na obranu ľudských hodnôt a ľudskej dôstojnosti. Tým sa však stali príkladom nielen čl. občanom, ale aj iným politicky a inak zmýšľajúcim menšinám, ktoré žijú v podobných politicko-mocenských podmienkach“.⁷⁷ Hoci konštatovali, že morálny kapitál nahromadený Chartou za posledných 10 rokov je „neohroziteľný“, zároveň sa voči Charte nevyhli ani kritike. Tá sa týkala najmä naviazanosti Charty na Prahu a skutočnosti, že o jej aktivitách sa vie viac v zahraničí ako doma. Ďalšie body kritiky sa dotýkali toho, že v dokumentoch Charty sa „neodzrkadľuje zložitá historická, politická, spoločenská a národná skladba čl. spoločnosti“, ako aj toho, že podľa predstaviteľov Výboru Charta neanalyzuje historickú cestu vedúcu k súčasnej situácii. Samotnú kritiku však chápali v takom zmysle, že nejde o nedostatky Charty, ale „prostredníctvom týchto nedostatkov sa v jej profile odráža zložitá vnútropolitických a spoločenských problémov v Československu“. Záverom svojho dokumentu Výbor konštatuje: „Preto si myslíme, že v budúcnosti okrem ochrany občianskych práv jednotlivcov treba venovať pozornosť aj ochrane kolektívnych spoločenských a politických práv. Pri zásadnom protiklade demokracie a diktatúry, pluralizmu a totalitarizmu by sme mohli

Informácie o komunikácii medzi Chartou 77 a Výborem, publikované samizdatom (Zdroj: Informace o Chartě)

76 BALUN, P. (ed.): 1988. Rok pred zmenou, dok. 7, s. 221.

77 Informace o Chartě, roč. 10, 1987, č. 3, s. 23. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

s tým spoločne podporovať uplatňovanie demokratických zásad a pluralizmu.⁷⁸

V ďalšom z dokumentov týkajúcom sa maďarskej menšiny, datovanom 27. marca 1987, poslala Charta list československej vláde a Federálnemu zhromaždeniu a odsúdila v ňom protimaďarské výtržnosti, ku ktorým prišlo v Bratislave v noci z 8. na 9. marca 1987. Vo svojom stanovisku pritom Charta vychádzala z dokumentov a stanovísk Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu. Ten spomínal útoky proti budovám maďarských kultúrnych inštitúcií v Bratislave (konkrétne zdemolovanie skleneného vchodu do budovy redakcie denníka *Új Szó* a založenie požiaru v miestnosti maďarského kultúrneho súboru Mladé srdcia), ktoré podľa Charty „mohli byť buď výrazem národnostní nenávisť, alebo akcií teroristické bojovníky směřující k vyvolání neklidu, strachu a zášti mezi obyvateli Československa“. Spomínané výtržnosti považovali chartisti za „alarmující“, pretože podľa nich nimi kulminovali poľutovaniahodné prejavy národnostnej neznášanlivosti. Konkrétne uviedli dokonca inzultáciu a ponižovanie maďarsky hovoriacich občanov na uliciach! Charta požadovala od štátnych orgánov dôsledné vyšetrenie udalostí a apelovala na občanov, aby všetky národnosti v Československu „žili v přátelství a toleranci.“⁷⁹ Predstavitelia Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny dokonca v tejto súvislosti obviňovali úradné miesta z ľahostajnosti voči tomuto problému a dokonca nepriameho podporovania protimaďar-

ských prejavov zo strany oficiálnych orgánov!⁸⁰

O zblížení Charty s Výborom svedčia aj následné dokumenty z konca marca 1987. Charta poslala list s podporou dokumentom Výboru protestujúcim proti údajnej diskriminácii Maďarov na Slovensku a pripomínala nedávne incidenty v Bratislave, pričom ich dala do súvislosti „s dřívějšími akty protimaďarské zášti a šikany maďarských občanů“, označiac ich zároveň za „problémy krajní nesnášenlivosti“.⁸¹ Charta v dokumente vyjadrila príslušníkom maďarskej menšiny bezvýhradnú podporu v ich protestoch proti kultúrnej diskriminácii, najmä v školstve.⁸² Zároveň vnímala problém postavenia maďarskej menšiny ako občianskoprávny problém, ktorý sa stal problémom slovensko-maďarského spolunažívania. Charta vnímala aktivity Výboru ako „úsilí o vítěství rozumu proti pokusům o eskalaci vášní“ a chcela Výbor v tomto smere podporovať, „pokud jí silly stačí“.⁸³ V ďalšom liste predstaviteľom Výboru z apríla požiadala Výbor, aby boli chartisti naďalej informovaní o prebiehaní vyšetrovania prípadu.⁸⁴

Z ďalších dokumentov týkajúcich sa postavenia maďarskej menšiny chartistický samizdat *Informace o Chartě* uverejnil v marci 1987 list Výboru Generálnej prokuratúre proti zásahom Štátnej bezpečnosti voči vysokoškolským študentom maďarskej národnosti v Nitre vo februári 1987. Konkrétne malo ísť o prípad, kedy príslušníci ŠtB chceli v radoch študentov verbovať tajných spolupracovníkov a zároveň ich chceli od-

radiť od aktivizovania v Csemadoku a v klube maďarských vysokoškolákov.⁸⁵ V ďalšom čísle *Informací o Chartě* zverejnili list Výboru predsedovi federálnej vlády Štrougalovi vo veci spomínaných incidentov, z ktorých vzniku vinilo komunistické stranícke vedenie na Slovensku príslušníkov maďarskej menšiny. Výbor takéto obvinenia úplne odmietal, prirovnajúc ich k prípadu zapálenia Reichstagu v roku 1933 a upozorňoval na nárast protimaďarských nálad v slovenskej spoločnosti: „[...] vášne, které vznikajú proti maďarskej menšine v Československu korenia v duchu školskej a spoločenskej výchovy.“ Takéto nálady mali podľa Výboru jednoznačne svedčiť o „šírení neonacistických nálad na Slovensku, čo však bolo absurdné obvinenie“.⁸⁶

Následne si Výbor s Chartou vymenili listy, v rámci ktorých Výbor nielen ocenil, že Charta chápe jeho ťažké postavenie, ale aj navrhoval, na základe vyššie spomínaných protimaďarských útokov a v záujme ochrany menšín, vytvoriť inštitúciu ochrany menšín v medzinárodnom meradle. Podľa predstaviteľov Výboru absencia medzinárodných noriem „otvára priestor tak k plánovitej diskriminácii až likvidácii ako k živelnému spoločenskému útlaku maďarskej menšiny v Československu“. Výbor zároveň myslel aj na budúcnosť: „Obávame sa, vlastne vieme, že prejavy proti maďarskej národnej menšine [...] nie sú prechodné ani náhodné a nie sú podmienené len existujúcim totalitným systémom, aj keď tento politický systém všetky spoločenské a politické deformácie len pre-

78 *Informace o Chartě*, roč. 10, 1987, č. 3, s. 23. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

79 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 382, s. 865.

80 Tamže, príloha k dok. 382, s. 866.

81 Tamže, dok. 384, s. 868.

82 Pozri k tomu citovaný dokument Charty.

83 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, II. diel, dok. 384, s. 868.

84 *Informace o Chartě*, roč. 10, 1987, č. 6, s. 10. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

85 Tamže, č. 4, s. 34. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

86 Tamže, č. 6, s. 9. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

hlbuje. Preto naše obavy sa vzťahujú aj na budúcnosť a to v tom zmysle, že dislokácia v spoľžití slovenského národa s maďarskou národnou menšinou, ktorá je spirituálnou súčasťou maďarského národa, sa dostanú do ničivého pohybu. Dúfajme, že túto budúcnosť vidíme pesimistickejšie, ako to v skutočnosti bude.⁸⁷

Charta neskôr informovala, že voči tónu Durayových listov, a osobitne formulácii o šírení neonacistických nálad na Slovensku, sa ohradil Ján Čarnogurský, ktorý dikciu listov označil ako nevhodnú a obával sa, že takéto postoje ešte zvýšia napätie medzi Slovákmi a Maďarmi. Vo svojej odpovedi Duray odmietol Čarnogurského tvrdenia a požadoval verejnú diskusiu o problémoch. Charta tiež informovala o ďalších dokumentoch Výboru vo veci vyšetřovania marcových incidentov, ako aj o dokumentoch, v ktorých Výbor informuje o podobných prípadoch v nedávnej minulosti, vrátane rôznych incidentov na futbalových štadiónoch pri zápasoch futbalového mužstva DAC Dunajská Streda, či o rušení niektorých tried s maďarským vyučovacím jazykom.⁸⁸

Situácia okolo protimaďarských incidentov v marci 1987 v Bratislave akoby akcelerovala spoluprácu Výboru s Chartou, ako je to zrejme z vyššie citovaných dokumentov. A táto sa naďalej prehľbovala, prakticky od marca 1987 sa stanoviská Výboru pravidelne objavovali na stránkach samizdatu *Informace o Chartě*. Medzi takéto informácie patria napr. stanovisko Výboru k priebehu valného zhromaždenia

Csemadoku v apríli 1987, na ktorom sa kritizovalo obmedzovanie maďarského školstva na Slovensku, miznutie dvojjazyčných oficiálnych tabúľ na národnostne zmiešanom území či dostupnosť kníh v maďarskom jazyku.⁸⁹ V apríli 1988 pre zmenu uverejnili správu Výboru vypracovanú pri príležitosti blížiaceho sa 70. výročia vzniku Československa, analyzujúci československo-maďarské vzťahy a úlohu maďarskej menšiny v ich rámci. Výbor kritizoval najmä obmedzenia pri možnosti cestovať do Maďarska, ktoré pripisoval snahe izolovať maďarskú menšinu od Maďarska, keďže toto malo liberálnejší režim ako ČSSR. Kritika sa však nevyhla ani vyučovaniu maďarského jazyka a dostupnosti maďarských kníh a časopisov.⁹⁰ Zároveň koniec 80. rokov bol obdobím, kedy sa otázka slovensko-maďarských vzťahov dostávala v dôsledku menšinovej politiky oboch štátov na pretras aj v rámci verejného diskurzu, osobitne v Maďarsku, ale aj na Slovensku, kde si tému všimol najmä *Literárny týždenník* ako novo vzniknuté prestavbové periodikum na Slovensku.⁹¹

Vrcholom spolupráce medzi obojma združeniami bolo vydanie listu predsedníctvu československej vlády, slovenskej vláde a viedenskej následnej konferencii KBSE o zabezpečení práv národnostných menšín z 15. decembra 1987, ktorý vypracovali predstavitelia Výboru a Charta ho nielen podporila, ale vydala ako vlastný dokument a postarala sa o jeho rozšírenie na viedenských rokovaniach. Okrem troch hovorcov

Charty sa pod dokument podpísali aj Miklós Duray (ktorý dokument vypracoval), Miroslav Kusý a Milan Šimečka.⁹² V dokumente sa jeho tvorcovia odvolávali na medzinárodné záväzky prijaté v Helsinkách, v rámci ktorých sa signatári zaviazali dodržiavať aj práva národnostných menšín. Autori zdôrazňovali medzinárodnú dimenziu problému a apelovali na zabezpečenie demokratických práv pre menšiny: „Vzájomné vzťahy sú nevyhnutne ovplyvňované zaobchádzaním s menšinami. Zabezpečenie ich demokratických práv, dodržiavanie ich práva na sebaurčenie, resp. ich samosprávu, ako aj ich duševná pohoda tvoria bezprostrednú súčasť spolupráce európskych štátov, uvoľnenia medzinárodného ovzdušia a prehlbenia spravodlivosti.“ V tomto duchu aj apelovali na čs. vládu, aby na viedenskej schôdzke pri schvaľovaní záverečného dokumentu „podporovala prijatie tých princípov ľudských práv, ktoré môžu pozitívne ovplyvniť aj život národných menšín“.⁹³ V rámci konkrétnych požiadaviek išlo o zrušenie obmedzení brániacich voľnému styku s občanmi iných štátov, zabezpečenie voľného prúdenia a výmeny filmov, kníh, novín, televízneho a rozhlasového vysielať, ako aj zabezpečenie všetkých podmienok na pestovaní materinského jazyka a národnej kultúry menšín. Osobitný bod požiadaviek sa týkal prístupu k vzdelaniu, v rámci ktorého požadovali „právo a podmienky k úplnému školskému vzdelaniu vo vlastnom materinskom jazyku [...] Prijmú také opatrenia, ktoré umožnia občanov návštevu

87 Tamže, č. 6, s. 8. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

88 Tamže, č. 10, s. 23. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

89 Tamže, č. 12, s. 16. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

90 Tamže, roč. 11, 1988, č. 4, s. 15 – 16. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>>.

91 K verejnému diskurzu pozri MARUŠIAK, J.: The Nationalizing Process in Slovakia 1969-1988. The Case Study of Hungarian Minority [Proces nacionalizácie na Slovensku v rokoch 1969-1988. Prípadová štúdia o maďarskej menšine]. *Central European Papers*, roč. 3, 2015, č. 1, s. 88 – 107. [citované 17. júla 2017]. Dostupné na URL <http://www.slu.cz/fvp/cz/web-cep/archiv-casopisu/2015%2C%20vol.%203%2C%20no.%201/20150301_Marusiak.pdf>.

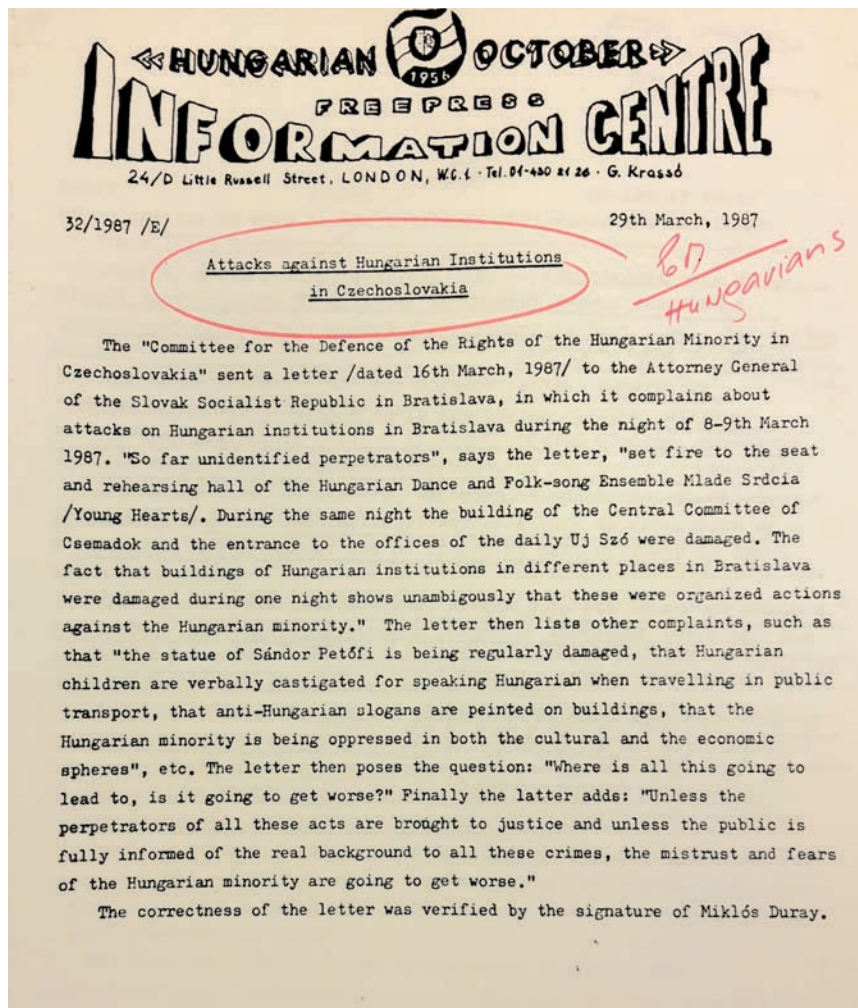
92 CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V. (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*, II. diel, dok. 435, s. 962 – 964.

93 Tamže, dok. 435, s. 962.

stredných a vysokých škôl na území iných štátov“. Požiadavky v oblasti používania jazyka smerovali k dvoj-jazyčnosti v úradnom styku na území obývanom menšinou, ako aj zabezpečeniu zverejňovania zákonov a nariadení v jazyku menšín. Medzi požiadavkami mal dôležité miesto aj zákaz násilného a organizovaného odnárodňovania či zákonná ochrana práva slobodnej voľby národnosti, ako aj umožnenie nerušených osláv národných, historických a kultúrnych výročí.⁹⁴

Symptomatické pre dokumenty Výboru a ich publikovanie na stránkach *Informácií o Chartě* je, že okrem citovania listu Jána Čarnogurského k nim chýba stanovisko slovenskej strany. Podobne sa k dokumentom Výboru nevyjadrovala ani samotná Charta 77, ktorá sa snažila túto problematiku vnímať z ľudsko-právneho hľadiska. V prípade posledne citovaného – a mimoriadne závažného – dokumentu Charta zverejnila stanovisko Jána Čarnogurského, keďže tu išlo o skutočne veľmi citlivú tému, a preto chartisti chceli poznať aj názor Slovákov na uvedený dokument. Čarnogurský považoval dokument za „vyrovnaný a správny text“, nakoľko zabezpečenie práv menšín považoval za dôležitú súčasť zabezpečenia ľudských práv a sloboda je nedeliteľná pre príslušníkov národnostných väčšín aj menšín: „Spomenutý text obsahuje práva a ich záruky, ktoré by mohli pomôcť národnostným menšinám pri rozvoji ich kultúry. Kládne stanovisko k uvedenému textu sa mi píše tým ľahšie, že ľudia, ktorých na Slovensku poznám, nechcú upierať práva, uvedené v texte, národnostným menšinám na Slovensku.“⁹⁵

V nasledujúcom období rokov 1988 a 1989, ktoré vyvrcholili pádom komunistického režimu v Čes-

Informácie o výtržnostiach v Bratislave prenikli aj do maďarských exilových periodík (Zdroj: Open Society Archives)

koslovensku, prichádzalo k výraznému nárastu aktivít predstaviteľov disentu na Slovensku vo všetkých jeho skupinách. Maďarská menšina v tomto smere nebola výnimkou,⁹⁶ práve naopak, pričom jej aktivity boli v nemalej miere ovplyvnené vývojom v Maďarsku, ktoré smerovalo k demokracii výrazne rýchlejšie ako Československo. V správe o štátno-bezpečnostnej situácii na Slovensku za rok 1988 náčelník XII. správy na margo vývoja v problematike „ma-

ďarský nacionalizmus“ konštatuje: „Svoji činnosť aktivizovali i maďarští nacionalisté [...] Úsilí je zaměřeno na rozšíření nepřátelské základny o osoby stejného smýšlení propojení činnosti s dalšími antisocialistickými živly z prostředí „charty“, nelegální církve a laického apoštolátu i z MLR a kapitalistického zahraničí.“⁹⁷ Nemôže byť prekvapením, že čo sa týka kontaktov, tak ŠtB konštatovala najmä prepojenie na Chartu 77. O výraznej aktivizácii maďarského disentu svedčí

94 Tamže, dok. 435, s. 963.

95 Tamže, dok. 435, s. 964.

96 K téme pozri najmä KOPASZ, L.: Maďarská inteligencia na Slovensku na sklonku normalizácie. *Paměť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 3 – 21.

97 BALUN, P. (ed.): 1988. *Rok pred zmenou*, dok. 5, s. 202.

Miklós Duray (Zdroj: www.dissidenten.eu)

skutočnosť, že len v roku 1988 spracoval Výbor celkovo 25 dokumentov⁹⁸ zameraných na údajné porušovania národnostných práv maďarskej menšiny. Tieto popri zverejňovaní poslal na vedomie aj zástupcom amerického veľvyslanectva v Prahe.⁹⁹ Všeobecne v druhej polovici 80. rokov cítiť najmä z dokumentov ŠtB, že prepojenie na akreditovaných diplomatov a novinárov zo západných štátov bolo omnoho intenzívnejšie ako v predchádzajúcom období. Duray figuruje až do roku 1988 ako hlavný predstaviteľ disentu v radoch maďarskej menšiny, Štátna bezpečnosť preto stále pozorne monitorovala aktivity, hoci v auguste 1988 odišiel na stáž do USA. Podobne intenzívne sledovala aj čin-

nosť Výboru, keďže koncom 80. rokov sa výrazne aktivizovali aj ďalší jeho predstavitelia (namiesto Duraya vedenie Výboru prevzal Alexander Varga¹⁰⁰) vrátane príslušníkov nastupujúcej generácie na čele s Károly Tóthom, a navyše sa podarilo vybudovať efektívne spojenie na predstaviteľov opozície v Maďarsku. Z väčších akcií tohto obdobia spomeňme aspoň podpisovú akciu s požiadavkou vyučovania všetkých predmetov v maďarskom jazyku na Pedagogickej fakulte v Nitre, ktorú podpísalo 101 ľudí.¹⁰¹ Mimoriadny význam malo aj publikovanie dvoch memoránd z prostredia maďarskej menšiny v roku 1988, ktoré komplexným spôsobom analyzovali postavenie maďarskej menšiny na Slo-

vensku. Texty dvoch kľúčových dokumentov, osobitne *Memorandum 1988* (popri ňom ešte výrazne text miernejší text *Memorandum 33*) dokonca išlo tak ďaleko, že požadovalo zmenu politického systému.¹⁰² Zároveň dochádzalo aj k čoraz väčšiemu zblížovaniu nielen s Chartou 77, ale aj niektorými predstaviteľmi slovenského disentu či formujúcou sa Demokratickou iniciatívou v Čechách na čele s Bohumírom Doležalom.¹⁰³

V tomto období však dochádza k postupnej erózii normalizačného režimu, aj pod tlakom výrazného oživovania takých otázok, akým bolo postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. Diskusia o tejto otázke však naberala čoraz intenzívnejšiu podobu aj na slovenskej strane, ktorá pripomínala postavenie a faktickú asimiláciu ešte po vojne početnej slovenskej menšiny v Maďarsku. Diskusia na tieto témy v roku 1989 tak predznamenal situáciu, ktorá nastala po páde komunistického režimu v novembri 1989.

ZÁVER

Postavenie maďarskej menšiny v Československu v období normalizácie predstavuje z pohľadu slovenskej historiografie nespracovanú tému, ktorá v sebe ukrýva osobitný diel komplikovanej skladačky ťažkých slovensko-maďarských vzťahov v 20. storočí. Jej špecifickou súčasťou sú aktivity skupiny ľudí, ktorí stáli v opozícii voči normalizačnému režimu a sformovali dokonca prvú organizovanú skupinu disentu na Slovensku, zastrešenú Výborom na ochranu práv maďarskej menšiny

98 Pre porovnanie, od svojho vzniku v roku 1978 do roku 1982 vydal Výbor celkovo 10 dokumentov. Pozri MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 246.

99 BALUN, P. (ed.): 1988. Rok pred zmenou, dok. 6, s. 212. Vyhodnotenie plnenia plánovaných úloh ročného plánu činnosti II. odboru S ŠtB Bratislava za I. štvrtrok 1988.

100 Alexander Varga bol od roku 1973 evidovaný pod kryciami menami „ARCHIVÁR“ a „BELA“ evidovaný ako agent Štátnej bezpečnosti.

101 Tamže, dok. 7, s. 221. Vyhodnotenie plnenia plánovaných úloh ročného plánu činnosti II. odboru S ŠtB Bratislava za II. štvrtrok 1988.

102 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 268 – 273. Text Memoranda 1988 pozri ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 89 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*. Bratislava 1999, dok. s. 254 – 256.

103 MARUŠIAK, J.: Maďarská menšina v slovenskej politike, s. 273.

v Československu. Jeho dokumenty a vyhlásenia boli veľmi úzko zamerané na problematiku postavenia maďarskej menšiny na Slovensku a iste nie je náhoda, že nedokázal – a na základe doposiaľ známych informácií s výnimkou individuálnych kontaktov ani nehľadal – nájsť cestu k ďalším prúdom slovenského dissentu, a to dokonca ani počas procesu ich vzájomnej integrácie v rokoch 1988 a 1989. Na základe doterajšieho výskumu sa nám javí, že najlepšie fungovalo jeho spojenie s predstaviteľmi Charty 77, ktorá vydala viacero dokumentov podporujúcich maďarský dissent a M. Duraya.

Zo slovenského pohľadu treba zdôrazniť aj tú skutočnosť, že dikcia a tézy obsiahnuté vo viacerých vyhláseniach Výboru sú kontroverzné pre jednostrannú interpretáciu uve-

deného problému výlučne z maďarského hľadiska, ktoré neboli celkom korektné voči menšinovej politike realizovanej na Slovensku, osobitne v porovnaní s menšinovou politikou kádárovského Maďarska a jeho zaobchádzaniu so slovenskou menšinou – ďalšou nespracovanou témou v slovenskej historiografii.

Na druhej strane, aj maďarský dissent bol integrálnou súčasťou odporu proti normalizačnému komunistickému režimu na Slovensku pred rokom 1989. Režim prenasledoval jeho predstaviteľov najmä preto, že kritizovali opatrenia v menšinovej politike, a čo bolo nemenej dôležité, mali vybudované veľmi dobré spojenie na Západ, kde sa im podarilo prezentovať viacero dokumentov *Výboru*. Do úvahy treba tiež vziať skutočnosť, že v období vlády normalizač-

ného režimu boli prenasledovaní, umlčivani a spoločensky šikanovali takmer všetci ľudia, ktorí proti režimu vystupovali: nepohodlní novinári a spisovatelia, veriaci, ktorí chceli žiť autentickým kresťanským životom, umelci, ktorí neboli ochotní podriať sa zásahom režimu do svojej tvorby... Prenasledovanie vyplývalo z existencie nedemokratického režimu, ktorý neumožňoval verejnú diskusiu o problémoch, ktoré jeho politika hromadila, a v tomto kontexte treba vnímať prenasledovanie maďarských disidentov predovšetkým ako politickú perzekúciu režimu, čo napokon naplno potvrdil aj vývoj po roku 1989, kedy sa v 90. rokoch verejná diskusia o tejto téme rozohoreli naplno.

Peter Jašek • “Hungarian Nationalism” under the Surveillance of Normalisation. Using the Example of Miklós Duray and the Cooperation between the Committee to Protect the Hungarian Minority Rights in Czechoslovakia and Charter 77

The author of the study has been analysing the performance of dissent within the Hungarian minority in Slovakia during the period of the normalisation; the topic is very complex and multiple and so the author has been focusing on two issues: contacts of dissidents being members of the Hungarian minority with Charter 77, and the persecution of Miklós Duray, the leading Hungarian dissident. He calls the attention to excellent connection between Charter and the Hungarian dissent in Slovakia, and the fact that the Charter used to publish number of Hungarian dissent's materials in its own documents. What Miklós Duray is concerned, the author presents his imprisonment and investigation carried out by the State Security. At the same time, he focuses on his position in the Committee to Protect the Hungarian Minority Rights in Czechoslovakia, the body that used to copy the Charter 77 by its structure. Duray was the most important representative of the Committee.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983)

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. Venuje sa slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu druhej svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom viacerých zborníkov, ako aj spoluautorom odborných monografií a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa.

ZAKÁZANÝ DISKUSNÝ PRÍSPEVOK HANY PONICKEJ NA III. ZJAZDE SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV 2. MARCA 1977

PRÍSPEVOK „VYŠKRTNUTÝCH A VYŠKRTANÝCH“ AUTOROV

PATRIK DUBOVSKÝ

V roku 1972 sa konal II. zjazd Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS), ďalší po zakladajúcom z júna 1969 v období tzv. normalizácie a potom, čo zo ZSS bolo v októbri 1971 vylúčených rekordných tridsaťšesť spisovateľov a siedmim bolo pozastavené členstvo. Navyše v období rokov 1969 – 1972 bolo vylúčených ďalších deväť spisovateľov. Dohromady bolo teda postihnutých 52 spisovateľov, teda vyše 20% vtedajšieho členstva ZSS¹. ZSS sumarizoval svoju činnosť po II. zjazde v brožovanom dokumente s názvom Správa o činnosti Zväzu slovenských spisovateľov za obdobie medzi II. a III. zjazdom². Dva dni pred II. zjazdom „znormalizovaného“ ZSS boli 29. 5. 1972 prijaté nové stanovy ZSS, ktoré o. i. hovorili aj o vylúčení člena ZSS, resp. o zániku členstva. Podľa znenia stanov o vylúčení člena rozhodoval Výbor ZSS dvojtretinovou väčšinou, pričom vylúčený/á sa mohol/la odvolať zjazdu ZSS³. Začiatkom februára 1972 tak potom ZSS mal 225 členov, počet ktorých sa k dátumu II. zjazdu zvýšil na 231 a v novembri 1975 to bolo skoro „prednormalizačný“ počet, teda 250 členov, z toho 96 členov KSČ⁴.

Začiatkom roka 1977 mal Zväz slovenských spisovateľov (ZSS) vyše 250 členov. 2. marca 1977 sa v Bratislave konal III. zjazd slovenských spisovateľov. Už 1. marca sa zišla skupina členov KSS v ZSS na stránickej pôde o pripravila priebeh zjazdu. Zjazd bol pripravovaný a konal sa v napätej atmosfére po zverejnení Charty 77 a perzekúcií jej prvých signatárov, ako aj atmosfére nátlakovej kampane na jej odsudzovanie po vyjdení Vyhlásenia československých výborov umeleckých zväzov

Za nové tvorivé činy v mene socializmu a mieru, tzv. anticharty. V tom čase sa v Prahe konal i zjazd českých spisovateľov.

III. zjazdu sa osobne zúčastnilo do 220 spisovateľov. V duchu „vedúcej úlohy KSČ“ tento zjazd svojim priebehom a výsledkami automaticky reagoval, či mal reagovať na „závery XV. zjazdu KSČ v oblasti kultúry a umenia“, a teda mal prejavíť „odhodlanie spisovateľov tieto závery plniť“. Ďalším stimulom bolo blížiacie sa výročie tzv. Veľkej októbro-

vej socialistickej revolúcie v ZSSR. Toto bolo podčiarknuté aj prítomnosťou delegácie KSS na zjazde, vedenou 1. tajomníkom ÚV KSS Jozefom Lenártom a jeho vystúpením, ako aj znením zjazdovej správy o vývoji slovenskej literatúry za ostatných päť rokov, ktorá o. i. konštatovala „nebývalý rozmach literárnej tvorby“ na základe metódy „socialistického realizmu“. Predsedajúcim zjazdu bol Vladimír Mináč.

Jednou z vtedajších členiek ZSS bola spisovateľka Hana Ponická⁵

1 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Zväz slovenských spisovateľov, Preberací protokol spisov ZSS do SNA.

2 Tamže, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 5, Správa o činnosti ZSS medzi II. a III. zjazdom ZSS. Brožovane vyšla v roku 1974.

3 Tamže, šk. č. 1, Stanovy ZSS z 29. 5. 1972.

4 Tamže, šk. č. 1, Správa o činnosti ZSS od XIV. zjazdu KSČ do II. zjazdu ZSS.

5 Hana Ponická sa narodila 15. júla 1922 v Haliči a zomrela symbolicky 21. augusta v roku 2007. Svoj vzdor z polroka Charty 77, III. zjazdu ZSS i svojho vyhodnenia z neho prežila o 30 rokov. Študovala medicínu, nedokončila ju a v roku 1945 začala pracovať ako ošetrovateľka Červeného kríža. Počas SNP pracovala ako ošetrovateľka v nemocnici v Turčianskom sv. Martine. Od roku 1948 s manželom Štefanom Žárým žila v Taliansku, od roku 1954 do 1968 pracovala ako profesionálna spisovateľka. V roku 1956 na zjazde českých a slovenských spisovateľov podporila Jaroslava Seiferta a Dominika Tatarku, ktorí žiadali viac slobody v spoločnosti. V roku 1968 protestovala proti invázii vojsk do Československa. Do roku 1972 pracovala ako redaktorka Smeny. Potom ju „znormalizovali“, zbavili zamestnania a Ponická odišla žiť do Lukavice. V roku 1989 podpísala Chartu 77 a zúčastnila sa pre ňu „pamätného“ III. zjazdu ZSS. Zo ZSS ju vylúčili. Jej vylúčením sa zaoberalo aj Predsedníctvo ÚV KSS a minister kultúry SSR Miroslav Válek. Odvtedy nesmela publikovať.

a jedným z dokumentov na zjazde mal byť jej diskusný príspevok⁶. Preto cieľom tejto práce je najmä predstaviť tento Ponickéj príspevok ako jedinečný dokument snahy o revolútu, udržanie a obhájenie vlastnej ľudskej i spisovateľskej dôstojnosti a pokusu o malú reformu skostnatej a zideologizovanej spisovateľskej kultúry na Slovensku v čase vrcholajúcej normalizácie.

Podľa stanov ZSS mal každý člen právo sa písomne prihlásiť do diskusie zjazdu a odovzdať svoj príspevok, ktorý sa tak stával súčasťou protokolu zjazdu. Hana Ponická sa do diskusie prihlásila pred začatím rokovania zjazdu. Šiestim spisovateľom, medzi nimi i Ponickéj, neumožnili príspevky predniesť. V priebehu rokovania totiž zjazd odhlasoval, údajne pre krátkosť času, aby týchto šesť príspevkov neodznalo. No jediná Ponická svoj príspevok nemohla predniesť z oveľa závažnejších dôvodov⁷.

Vedenie zjazdu argumentovalo, že jej príspevok je jediným, ktorý mal byť v rozpore s „ideovou líniou“ ZSS a jeho stanovami ako výberového umeleckého zväzu. V Správe o priebehu III. zjazdu ZSS z 25. mája 1977 v časti nazvanej Príspevok H. Ponickéj (a ďalších päť príspevkov, označených ako neprednesené – odovzdané do protokolu zjazdu) sa k tomu píše: „Z... pozitívneho prístupu zjazdu k... problémom... sa vymyká iba neprednesený diskusný príspevok Hany Ponickéj, ktorý autorka odovzdala do protokolu zjazdu. Tento... obsahoval fakty zo spoločenskej oblasti, skresľujúce našu skutočnosť a nastoľoval problémy, ktorých riešenie na zjazde by neprispelo ku konštruktívnemu ovzdušiu rokovania. Preto sa obsahom tohto diskusného príspevku zaoberalo predsedníctvo

Hana Ponická (Zdroj: www.magnificat.sk)

ZSS a stranická skupina výboru ZSS (rozumej skupina KSS – pozn. PD), ktorá navrhla konkrétne opatrenia“⁸.

Čo teda malo a bolo zakázané odznieť z úst Hany Ponickéj? Tá chcela povedať:

6 Tento príspevok sa ako prepis nachádza v archívnom fonde Predsedníctva ÚV KSS v SNA (viď pozn. 7). V archívnych dokumentoch III. zjazdu ZSS vo fonde Zväz slovenských spisovateľov v SNA sme predmetný príspevok in extenso nenašli.

7 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1485, Informácia o riešení prípadu spisovateľky Hany Ponickéj zo dňa 30. 5. 1977.

8 SNA, f. Zväz slovenských spisovateľov, šk. č. 5, III. zjazd ZSS, r. 1977. Správa o priebehu III. zjazdu ZSS z 5. 5. 1977.

Vážené zhromaždenie,

máme svoj tretí spisovateľský zjazd slovenský. Za tých päť rokov od nášho posledného zjazdu v roku 1972 sme iste každý niečo napísali, tomu i onomu jedna – dve knihy vyšli, ba niekomu i veľa kníh vyšlo alebo vyjde nezaveľa. Teda početne to so slovenskou súčasnou literatúrou nie je najhoršie už aj preto, že sa vydávajú v starostlivej úprave i diela našich klasikov, ako aj reedície slovenských prekladov klasickej svetovej spisby. Aby som nebola neosobná, priznám sa i k svojmu dielu. Mám na rováši za obdobie od nášho posledného zjazdu filmovú poviedku, podľa ktorej spracovaný celovečerný film bude premietať v našich kinách v tomto roku. Tiež mi v tomto roku vyjde prvý diel trilógie prozaickej knihy pre deti. Druhý diel má v práci vydavateľstvo, tretí dokončujem. V období od posledného zjazdu mi vyšli aj básne v próze s biografickou esejou o slovenskom grafikovi, ktorý zahynul v SNP. Za túto prácu som v súťaži k 30. výročiu SNP dostala odmenu. A mám tiež rozpracovanú prózu širokej koncepcie, ktorá si vyžiadala viacročnú prípravu. A predsa nie som, nemôžem byť spokojná.

Na poliach okolo dedinky, kde žijem už päť rokov, vídam v jeseni plno nezobratej úrody. Ale mňa mrzí tiež nezobratá úroda z našich polí spisovateľských.

Žijeme už deväť rokov v ovzduší mimoriadneho napätia celospoločenského. Aj pri dlhšom trvaní takéhoto napätia môže vzniknúť, aj vznikajú dobré diela pre čitateľov i pre náročnú kritiku. No vznikajú, vznikli aj škody neúmerne. Stratili sme v čerstvo uplynulých rokoch viacerých významných spisovateľov. Umreli, ale ich dielo sa i ďalej vydáva. Popri nich sme však stratili i veľa významných živých, tu aj inde žijúcich spisovateľov, tvorby plne schopných. Ich dielo už viac rokov nevychádza. Podnes nie sú spolučlenmi našej spisovateľskej organizácie, ani nesmú publikovať takí spisovatelia ako Dominik Tataraka, Peter Karvaš, Ladislav Ťažký, Ctibor Štítnický. Ani vysokohodnotné preklady Zory Jesenskej na rozdiel od diel iných, v poslednom období zosnulých spisovateľov nevychádzajú, nesmú vychádzať.

Podnes nesmú publikovať svoje básne a prózy, dramatické útvary, alebo prekladať, články, eseje, kritiky o literatúre písať s nádejou na ich publikovanie aj ďalší bývalí členovia alebo kandidáti našej spisovateľskej organizácie alebo i nečlenovia a spolupracovníci našich kultúrnych časopisov ako: Ján Rozner, Pavel Hružík, Milan Hamada, Jozef Bžoch, Fedor Cádra, Miroslav Kusý, Zlata Solivajsová, Miroslav Hýsko, Michal Gáfrik, Július Vanovič, František Andraščík, Štefan Moravčík, Roman Kaliský, Juraj Špitzer, Ján Kalina, Albert Marenčín, Agneša Kalinová, Soňa Čechová, Ladislav Dobos, Ivan Kadlečík, Tomáš Vinkler, Bálint Petröci a i.

Ak sú v mojom výpočte omyly, ak v prípade niektorých autorov medzi tým nastali administratívne zmeny, nie je

to moja vina. Stretávame sa v rámci našej celej organizácie tak málo, ako nikdy predtým.

Teda nemáme v svojich radoch nášmu ľudu dobre známych mnohých tvorcov literatúry, kritiky i publicistiky. A podobne stratili sa ich mená aj z katalógov knižníc a ich knihy z políc verejných knižníc.

A predsa tu medzi nami, lepšie povedané mimo a okolo nás chodia, žijú. Pracujú na pracoviskách, i keď nie v každom prípade najhorších, ale zväčša im cudzích, pre nás podradných. Niektorí z mladších, čo sa nestihli stať členmi Zväzu slovenských spisovateľov, chytili sa aj čakať a lopaty, ale sú medzi nimi aj takí, čo doslovne živia fyzicky, morálne, duševne – z penzie. A čo zvlášť zaráža je aj to, že mnohí boli vyznamenaní pred rokmi najvyšším umeleckými titulmi a hodnotami. Pokiaľ viem, neboli im tieto tituly odobraté. Z toho usudzujem, že nespáchali nič také, za čo mohli alebo i mali byť popohnaní na súd, kde by im na základe trestu boli i tituly odobraté. Tak tituly ostali, ale publikovať nesmú. A nikdy nezapudnem ani na obraz našej súčasnej literatúry, aký sa mi zjavil pred pár rokmi, keď mi žiaci aj ich učitelia a profesori slovenčiny ukazovali z príležitosti mojich besied na školách celé popreškrtané stránky v učebniciach literatúry. S akým poučením o našej čerstvej histórii vyjdú raz do sveta tieto deti, tá mládež, ktorá musela vlastnými rukami škrtat v učebniciach mená a diela svojich žijúcich spisovateľov, ktorých sa pred časom učila vážiť si, milovať ich? Aj tento obraz preškrtanej súčasnej literatúry patrí do nášho bilancovania za posledné obdobie medzi zjazdové. Dnes má mládež už nové učebnice, v ktorých nerobí škrtky, lebo už v nich nie sú vyradení autori.

Dnes sa koná i zjazd českých spisovateľov v Prahe. Tak číta – ak číta, možno niekto mnohonásobne väčší počet spisovateľov a autorov, ktorých stratou je ochudobnená súčasná česká spisba početne a najmä hodnotne. Česká a slovenská literatúra ako i v celku česká a slovenská kultúrna história mali odjakživa dôležité medzníky a etapy osudove spoločné. Preto straty na jednej i druhej strane znásobujú sa vzájomne. No treba povedať, že straty tvorivých síl literatúry, umenia i celej kultúry na českej strane sú neporovnateľne vyššie než na strane slovenskej.

Ja osobne pociťujem trvanie tohto stavu podnes ako veľkú chybu našej kultúrnej politiky, ako ťažkú krivdu na tvorcach aj na našich literatúrach. Tým, že krivdíme tvorcach našich súčasných socialistických hodnôt kultúrnych, krivdíme nielen nášmu socializmu, ale i predstave o socializme, ideálu pokrokových ľudí v zemiach s inou spoločenskou sústavou než je naša.

Pred 21 rokmi povedal básnik Vítězslav Nezval na konferencii o českej poézii v Prahe: „Dokud v této zemi chodí třebas jen jeden jediný básník s pocitem, že nemůže vydávat, pak tu, soudruzi, není něco v pořádku“. A o rok neskôr, na 2. zjazde československých spisovateľov r. 1956

v Prahe hovorí básnik František Hrubín: „Kto si z nás spokojne chodí, píše, spokojne pobíra honoráre a klidne usína, jakoby o ničom nevedel, kto neřekne nahlas: Zde se děje křivda! – je zakuklený měšťák a sobec, a ten, kto dokáže se tajně len stydět, je zbabělec!“

Vážené zhromaždenie, nevládzem sa už ďalej tajne „stydět“. Nevládzem sa už hanbiť tajne, že ja smiem publikovať, zatiaľ čo druhí nesmú. Mám síce pre seba ospravedlnenie, a síce, že som patrila k tým, čo dlho verili, dúfali, že konflikty a krivdy sa napravia a vyriešia, veď s úmyslom pomáhať v ťažkej celospoločenskej situácii najmä mladým ľuďom, pracovala som od jesene r. 1968 až do konca r. 1971 v redakcii mládežníckych novín. Potom som akosi prestala dúfať. Ale bolo mi treba vytvoriť si pracovné prostredie, spraviť niečo. Pracovala som s vypätím fyzicky i duševne, nachádzala svoje miesto v novom prostredí, kde sa veci nazývajú pravým menom a po dlhých uvažovaniach i každodenných rozhovoroch s ľuďmi, odchádzajúcich z našej aj okolitých dedín autobusmi do tovární, na železnicu aj na iné rozličné pracoviská alebo stávajúcimi na príslušných dvoroch a poliach JRD, teda po nabratí nových skúseností i poznaní, aj pri sledovaní našich domácich svetových dejov z tlače i rozhlasových staníc našich i svetových – rozhodla som sa úprimne hovoriť o tom, čo nás bolí i mrzí. Trpíme morálne, a naše morálne utrpenie je z morálnych útrap druhých, z neustálych rozporov medzi slovom a činom, z bujnenia poloprávd, ba i lží, zo stále sa stupňujúcich dvojtvárností, z nepochopiteľných zákrokov, škodlivých našej spoločnosti. Náš štúrovský básnik pred 130 rokmi povedal: „u nás sa ľúbi!“ druhý zasa: „u nás sa spieva!“ A náš básnik ľud, lebo je to podnes náš básnik najväčší, neprekonaný v sršaní iskier energie v poézii aj v časoch najhlbšieho útlaku – tento náš ľud – básnik, konkrétny jeho človek dnes hovorí: „U nás sa klame!“

A počúvajte ho ďalej: „Však nepoviem, tak trošku každý z nás... aj ja starú trošku oklamem, keď si na decík nechám, no ale tu sa klame ako na každý deň a iba na neďelu trochu tej pravdy ostane.“

Že slobodne vyznávame? Poza humny sa zakrádaj, ak si chceš dať dieťa okrstiť. Nerovnoprávnosť, hľa: Decko, prosím, vyznamenané, skúšky prijímacie dobre zložilo, obaja rodičia robotníci, – a decko neprijaté na školu ani na odvolanie. Lebo vraj i to prijímanie na odvolanie treba dopredu, ono, že i o tom sa dopredu na tých vyšších miestach rozhoduje. Tak mi to tam povedali, nech skapem, ak nie tak!“ zakončí náš človek a ide hľadať do iného okresu nejaké prázdne miesta na iné stredné školy.

Náš ľud je vďačný svojmu zriadeniu za materiálne pozdvihnutie a primkol sa úzko k socializmu. No má i svoju dušu, a akú dušu má od vekov, a preto ho neuspokoja len jeho ukojené materiálne potreby. On chce mať svoju plnú, osobnú dôstojnosť, úctu svojho okolia ku všetkému, čo je v ňom. Aj k jeho svojráznej schopnosti samostatne veci zvažovať a dospievať k svojim úsudkom a názorom bez neustáleho presvedčovania a vnucovania nalinajkových hotových názorov, ako i bez strachu, že vzniknú nepríjemné dôsledky, ak nepovie vždy na „a“, „a“, ale i „b“ i „c“ a tak až do „zet“. A patrí k potrebe plnej dôstojnosti nášho človeka pospolitosti aj pocit skutočnej slobody vyznania a vykonávania príslušných úkonov. Nemožno predsa len tak hocijako rýchle a nasilu chcieť dosiahnuť, aby sa z celej tretiny nášho všetkého obyvateľstva ČSSR, ktorá ešte nábožensky verí stali hneď ateisti.

Nedotýkam sa širšie ani odbornejšieho bilancovania našej celej literatúry za posledné medzizjazdové obdobie, pretože nepoznám všetky nové diela. No čítavam zväčša z našich nových kníh i dielka – diela na dobrej úrovni, ba i majstrovské. No viem tiež, že z našej súčasnej literatúry vypadol experiment a novátorstvo a že sa v nej ustálili predovšetkým vkus, idea a formy konvenčné. Tie novátorské, ak sa tu i tam vyskytnú, nie sú priam vítané. Ba je zatlačovaný aj význam vynikajúcich diel, ak ich autor je mimo zoznamu simulovaných autorov, ak síce smie publikovať, ale bez publicity. Tým vznikajú veľké medzery i v súčasnej literárnej kritike a histórii. Ale paleta spôsobov ako obmedzovať spisovateľskú aktivitu i kriticko-recenzentnú časť je ešte pestrejšia, je naozaj zaujímavá rôznorodá, individuálna.

Vážené zhromaždenie, končím. Hovorila som prevažne kriticky, lebo keby som hovorila pochvalne, bolo by to po chválenkárstve o našej súčasnej literárnej tvorbe v našej tlači, – iba nosením dreva do lesa. Hovorila som prevažne kriticky aj z opatrnosti, aby sa totiž nebudaj nestalo, že z môjho príspevku sa uverejní niekde len nejaký pozitivistický výňatok. Stáva sa to u nás dokonca aj spisovateľom poslancom. Celkom nakoniec si ešte dovoľujem navrhnúť, aby naše diskusné príspevky z tohto zjazdu boli uverejnené. Myslím, že teraz, keď naša tlač prejavila v poslednom čase až taký záujem o spisovateľov, o ich podpisy (pod tzv. antichartu – poz. PD), poskytne akiste ochotne i priestor pre ich diskusné príspevky z ich 3-tieho spisovateľského zjazdu⁹. Ďakujem, že ste ma počúvali.

Hana Ponická,
v. r., v Bratislave, 2. marca 1977.

9 Podľa iných autorov v origináli Ponickéj príspevku je malá odchýlka od textu znenia: “[...] pre diskusné príspevky z ich tretieho zjazdu”.

Priebeh marcového III. zjazdu ZSS hodnotilo v polovici marca 1977 Predsedníctvo ZSS a zaoberalo sa aj Ponickéj príspevkom. Odsúdilo ho ako pokus o rozbitie zjazdu a úmyselné skresľovanie situácie vo zväze i v slovenskej literárnej tvorbe. Toto bolo považované za nezlučiteľné s členstvom v samotnom ZSS. Ponickú kritizovali i za jej „nesprávne činy“ či kontakty s „exponentmi pravice“ v Prahe¹⁰. Predsedníctvo svoj postoj pritrvalo, keď skonštatovalo, že: „obsah diskusného príspevku a úmysel Hany Ponickéj ho predniesť na zjazde jasne dokumentuje taký politický postoj a politickú demonštráciu menovanej, ktoré sú v rozpore so Stanovami ZSS. Predsedníctvo ZSS navrhuje Výboru ZSS vylúčiť H. Ponickú zo ZSS v zmysle Stanov ZSS (čl. IV, bod 6 a 7, podľa ktorého mohol byť člen ZSS z neho vylúčený, ak si dokázateľne dlhší čas neplnil povinnosti člena ako „konať vždy v zhode so čtú socialistického spisovateľa a dodržiavať Stanovy ZSS“).¹¹ Návrh podporili prítomní členovia predsedníctva ZSS ako Andrej Plávka, Ján Solovič, Pavel Koyš, Vladimír Mináč, Vladimír Reisel, Vladimír Šabík, Stanislav Šmatlák a Vojtech Mihálik.

Vedenie ZSS pozvalo na 19. apríla 1977 Hanu Ponickú na prerokovanie jej diskusného príspevku, resp. jej žiadosti, aby ako oficiálne prihlásený bol aj zaprotokolovaný do zjazdových dokumentov. S Ponickou sa stretli členovia redakčnej rady protokolu zjazdu Ján Poničan, zároveň predseda kontrolnej komisie ZSS, ktorý mimochodom nebol na zjazde prítomný a Libor Knězek, tajomník Členskej komisie ZSS¹².

Poničan skonštatoval, že Ponickéj nebolo umožnené príspevok predniesť, lebo bol údajne v nesúlade

s hlavnou správou zjazdu a aj ostatnými príspevkami. Podľa neho príspevok bol opozičný, nerešpektujúci pozitívny vývoj, ktorý literatúra na Slovensku prešla. Ponická sa podľa neho ujala chartistov a tých, ktorí sa v rokoch 1968/69 zachovali „protistranícky“ ako Dominik Tarkar, Roman Kaliský, Ján Rozner, Milan Hamada a iní. Ponická údajne vyvolala dojem, že je proti politike ZSS a prítomní súdruhovia ju vyzvali, aby sa vyjadrila, či trvá na zaradení svojho príspevku do protokolu zjazdu. Hana Ponická však na zaradení príspevku a na jeho znení trvala. Zopakovala, že mnohí spisovatelia nemôžu publikovať, a to niektorí aj po podpise „anticharty“, napríklad Ladislav Ťažký. Oponovali jej, že niektorým spisovateľom, ako Milanovi Ferkovi, Antonovi Hykischovi alebo Pavlovi Števkovi, už činnosť umožňujú, čo inými slovami znamenalo prijatie sebakritiky za ich postoj po okupácii 1968. Ján Poničan pritrval, keď povedal, že „diela nepriateľov socializmu sa nebudú publikovať alebo propagovať“. Ponická k diskusii na zjazde povedala, že táto bola manipulovaná a „odopretie jej vystúpenia na zjazdovej diskusii považuje za porušenie práv člena ZSS, ako aj povinnosti zúčastňovať sa aktívnej činnosti zväzu“.

Ján Poničan, člen predsedníctva ZSS a národný umelec, sa k Ponickéj obhajobe Dominika Tarkaru v jej príspevku vyjadril, že práve on je tým ním spomenutým „nepriateľom socializmu“, a to už od prelomu rokov 1968/69. Poničan argumentoval tým, že Tarkar napríklad v roku 1972 podpisom nepodporil novú preambulu „normalizačných“ stanov ZSS a najnovšie je signatárom Charty 77. L. Knězek vyjadril obavu,

že Hana Ponická bude šíriť tieto kritické myšlienky, namierené nielen proti ZSS, ale i „proti práci strany“ aj na besedách. Napriek tomu Hana Ponická stále trvala na zaradení jej príspevku do protokolu zjazdu. Stretnutie sa skončilo bez zmeny stanovísk.

6. mája 1977 k tejto kauze vypracoval vedúci oddelenia kultúry ÚV KSS Rudolf Jurík informačný dokument adresovaný tajomníkom pre ideologickú prácu všetkých Okresných výborov KSS. Príspevok Ponickéj označil ako v rozpore k ideovej línii ZSS. Ponická sa mala postaviť na stranu „exponentov pravicového oportunizmu“, tvrdiac, že v kultúrnej politike sa dejú krivdy na niektorých tvorcach a tým podporuje Chartu 77. R. Jurík ďalej informuje stranu v okresoch, že predsedníctvo ZSS tento (neprednesený) príspevok Ponickéj odsúdilo¹³.

Aby na okresoch nevznikli nejaké pochybnosti, Jurík píše, že koncom apríla sa zišla stranická skupina Výboru ZSS, na rokovaní ktorej bol i tajomník ÚV KSS a predseda jej ideologickej komisie Ľudovít Pezlár, ktorý apeloval na jednotu strany najmä v období potom, čo ČSSR podpísala Záverečný dokument KBSE v Helsinkách, keďže sa podľa neho „buržoázna propaganda“ sústreďuje na otázky slobody a postavenie človeka v spoločnosti“ – myslel tým tej tzv. socialistickej spoločnosti v ČSSR v čase, keď vyšla Charta 77. Tá práve kritizovala komunistický režim v ČSSR z nedodržiavania vlastných záväzkov práve z Pezlárom spomenutej konferencie v Helsinkách, ktorej záverečný akt, najmä v časti „ľudsko-právneho koša“, podpísal aj prezident G. Husák¹⁴.

Členovia straníckej skupiny Výbo-

10 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1485, Zápis z rokovania P ÚV KSS zo dňa 14. 6. 1977, príloha III. Informácia o riešení prípadu spisovateľky Hany Ponickéj.

11 SNA, f. Zväz slovenských spisovateľov, šk. č. 23, r. 1977, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva ZSS zo 16. 3. 1977.

12 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1485, Úradný záznam zo dňa 19. apríla 1977.

13 Tamže, Informácia všetkým OV KSS, tajomníkom pre ideologickú prácu zo dňa 6. mája 1977.

14 V Zbierke zákonov ČSSR bol v roku 1976 uverejnený Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach a Medzinárodný pakt o hos-

ru ZSS J. Poničan, V. Reisel, L. Knězek, M. Krno, V. Mináč, D. Okáli, J. Kot, P. Jaroš, V. Mihálik, M. Jančová, L. Luknár a J. Števec oponovali Ponickéj názoru, že viacerí spisovatelia, ktorí sa v minulosti dopustili „politických omylov“, nemôžu publikovať. Dehonestovali Ponickéj tvorbu, ktorú nazvali periférnou s nízkou úrovňou. To bolo v istom kontraste s poslednými titulmi, ktoré sama Ponická uvádzala vo svojom príspevku, i celou jej dovtedajšou tvorbou¹⁵.

Členovia skupiny KSS Výboru ZSS navrhli Ponickú vylúčiť zo ZSS potom, čo takýto návrh prijalo aj Predsedníctvo ZSS. Zároveň straníci Výboru ZSS konštatujú, aby okresné výbory strany predišli besedám Ponickéj v okresoch.

Ponickéj príspevok však 4. mája 1977 v plnom znení vyšiel vo francúzskom *Le Monde* a komentovali ho niektoré západné médiá. Naopak, v dokumentácii zjazdu sa napokon Ponickéj príspevok nenachádza, hoci príspevky piatich vyššie spomenutých spisovateľov, ktorých príspevky takisto neodznegli, áno. Podobne chýba i prihláška Ponickéj do diskusie a na zozname prihlásených do diskusie je jej meno dopísané rukou dodatočne¹⁶.

Hana Ponická žila prevažne v obci Lukavica v okrese Zvolen, preto sa jej „prípadosť“ zaoberal aj Okresný výbor KSS vo Zvolene. Ako zosummarizovali stranícke orgány: Zrušenie členstva Hany Ponickéj v ZSS ako výberovej ideovej organizácie je „plne opodstatnené“.

Hana Ponická reagovala na celú situáciu listom výboru Slovenského literárneho fondu (SLF) z mája 1977¹⁷. Je zrejme, že jej odvážny

príspevok zo začiatku marca 1977 uzavrel jej možnosti realizovať sa ako spisovateľka. Celý list je najmä komplexnou sťažnosťou na zaobchádzanie s ňou oficiálnym vedením literárnej obce na Slovensku, vrátane straníckych orgánov po inkriminovanom zjazde ZSS. Totiž SLF v tom čase ignoroval Ponickú ohľadne jej žiadostí na tvorivé štipendium alebo na vybavenie dôchodku.

Ponická sa v tomto liste ohradila voči ponuke, aby sa odvolaním svojho zjazdového príspevku vyhla postihom. V liste znovu pomenúva tzv. režimu nehodných spisovateľov, nazvaných predstaviteľmi ZSS ako „rozvratníci či ideoví nepriatelia socialistického zriadenia“, ktorým, ako píše, však po podpise „anticharty“ režim sľuboval obnovenie ich publikačných možností. Ponická argumentuje, že títo tzv. nehodní spisovatelia boli ešte v roku 1972 oficiálne uverejnení v Správe Výboru ZSS pred konaním II. zjazdu slovenských spisovateľov a ďalšie vydanie tejto správy vo forme brožúry bola distribuovaná i delegátom III. zjazdu. Ponická píše, že ona sama čerpala niektoré mená práve z tejto brožúry pri ich menovaní vo svojom príspevku. Ponická i vyčíta ZSS, že si neuctil českého spisovateľa Jaroslava Seiferta pri príležitosti jeho 75. narodenín, čo ona urobila osobným blahoželaním, za čo bola Jánom Poničanom tiež skritizovaná. Vyčítky predstaviteľov ZSS o jej podpore chartistov Ponická odvracia tým, že jej nik nedal Chartu 77 prečítať a tú nepoznali ani v stredoslovenskej odbočke ZSS, keď od nej žiadali podpis anticharty. Preto ani Ponická antichartu nepodpísala.

Ponická opisuje situáciu pri odo-

vzdávaní jej diskusného príspevku, kedy bola informovaná, že na predjazdovej straníckej schôdzi spisovateľov deň pred zjazdom na ÚV KSS sa údajne prihlásilo dvadsať diskutujúcich, a tak nebolo možné povedať, či ďalší dostanú priestor. Je teda zrejme, že už deň pred zjazdom najvyšší stranícky orgán KSS ovplyvňoval zloženie diskutujúcich a príspevkov. Ponická to považovala za porušenie stanov ZSS, spisovateľskej etiky a práv vyplývajúcich zo Stanov ZSS, keďže sa priamo na zjazde do diskusie prihlásila ako prvá v poradí. Podobne aj odmietnutie zaprotokolovať neprednesený príspevok bol podľa nej porušením týchto stanov. Napokon bolo porušené aj jej právo ako nestraníčky, keďže už deň predtým sa na straníckej pôde KSS prijímali a schvaľovali príspevky spisovateľov – členov KSS.

Ponická konštatuje aj možné, či už vtedy plynúce dôsledky svojho diskusného príspevku. Očakáva zastavenie finančnej podpory jej rozpisovaných kníh a autorský honorár. List končí slovami: „*Nechcem byť hrdinkou, nedávajte k tomu príčinu, ale plňte, čo plniť máte.*“

14. júna 1977 predložil minister kultúry SSR Miroslav Válek na rokovanie Predsedníctva ÚV KSS materiál s názvom Hodnotenie zjazdov umeleckých zväzov v SSR, medzi nimi i Zväzu slovenských spisovateľov. Prácu zjazdov nazval bilanciou obnovy socialistického charakteru umenia a literatúry. Obnovou preto, lebo po zverejnení Charty 77 prebiehala od 28. 1. 1977 kampaň za jej odsúdenie, vyššie menovaná tzv. anticharta, ktorá mala obnoviť jednotné hlásenie sa k princípom socialistického realizmu aj v literatúre.

podárskych, sociálnych a kultúrnych právach, prijaté na helsinskej konferencii KBSE.

15 Hana Ponická je známa napr. ako autorka kníh pre deti. Prekladala zahraničnú literatúru zo štyroch jazykov. Jej prvá kniha poviedok s názvom *Ikarov palác* bola v roku 1949 zakázaná. Zaoberala sa tvorbou B. Slančíkovej Timravy. Zaoberala sa aj problematikou žien, života na dedine a v meste. Jej knihy boli po roku 1977 vyradené z knižníc a kníhkupectiev. Vrcholom jej tvorby pred novembrom 1989 sú v texte spomenuté *Lukavické zápisky*.

16 SNA, f. Zväz slovenských spisovateľov, šk. č. 5, r. 1977, III. zjazd ZSS, Záznam z priebehu zjazdu, Prihlášky do diskusie.

17 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1485, Prepis listu Hany Ponickéj Výboru Slovenskému literárnemu fondu datovaný dňa 11. mája 1977.

Podľa Válka na zjazde ZSS bol jediný rušivý moment, a to neprednesenie diskusného príspevku Hany Ponickéj. Válek Ponickú charakterizoval ako stojacu na periférii slovenskej literatúry; vychádzajúcej z platformy Charty 77; spochybňujúcu kultúrnu politiku KSC a útočiacu na cirkevnú a školskú politiku socialistického štátu. Preto bol jej príspevok „odsunutý do úzadia“.

Návrhom na vylúčenie Ponickéj zo ZSS sa zaoberal jeho výbor 20. júna 1977. Na ňom vedúci tajomník ZSS Ján Solovič informoval o skutočnostiach, ktoré viedli predsedníctvo ZSS k tomuto návrhu. Informoval, že Ponická svoj príspevok do protokolu zjazdu odovzdala a neodvolala ho. Podľa neho: „...diskusný príspevok Ponickéj neguje všestranné konsolidačné a tvorivé úsilie ZSS a Ponická sa v ňom solidarizuje s radom pravicovo orientovaných spisovateľov z krízových rokov 1968 – 69“. Kritickým postojom Ponickéj mala chýbať akákoľvek konštruktívnosť, naopak, mali úmysel škodiť ZSS, KSC a celému nášmu zriadeniu a mali byť v rozpore so Stanovami ZSS¹⁸. Výbor ZSS prijal uznesenie, ktoré znelo: „Výbor ZSS sa uznáva vylúčiť Hanu Ponickú z radov členov ZSS v zmysle stanov ZSS, kapitola VI., bod 9. Schválené jednomyselne.“¹⁹ Prítomní boli členovia výboru ZSS Ľubomír Feldek, Mária Jančová, Peter Jaroš, Ján Kot, Pavel Koyš, Miloš Krno, Emil Boleslav Lukáč, Vojtech Mihálik, Vladimír Mináč, Daniel Okáli, Andrej Plávka, Ivan Plintovič, Oliver Rácz, Karol Rosenbaum, Ján Solovič, Vladimír Šabík, Ján Šimonovič, Stanislav Šmatlák a Ján Števec. Zasadnutie viedol predseda Výboru ZSS Andrej Plávka.

Hana Ponická tak za svoj príspevok na III. zjazde slovenských spisovateľov bola po tomto zjazde v roku 1977 zo ZSS vylúčená. Proti tomuto rozhodnutiu sa Ponická odvolala 29. augusta 1977 na predsedníctvo i výbor ZSS. Odvolaním sa predsedníctvo i výbor ZSS zaoberali 28. septembra 1977 a predsedníctvo ZSS konštatovalo, že „nevidí dôvod meniť rozhodnutie výboru ZSS a odporúča výboru, aby svoje rozhodnutie potvrdil a v odpovedi uviedol konkrétne ustanovenie stanov ZSS, ktoré Hana Ponická porušila“.²⁰ Následne zasadal aj výbor ZSS. Ten konštatoval, že „Hana Ponická neuviedla žiadne nové skutočnosti. Naopak, Hana Ponická vo svojom odvolaní potvrdila pozície, ktoré sú pre výbor ZSS nepriateľské (sic!). Výbor ZSS vychádza aj zo stanoviska Kontrolnej komisie ZSS, ktorá odporučila odmietnuť odvolanie Hany Ponickéj“. Znenie uznesenia bolo: „Výbor ZSS sa uznáva odmietnuť odvolanie H. Ponickéj, pretože nevidí dôvod meniť niečo na svojom rozhodnutí z 20. júna 1977 vylúčiť H. Ponickú z radov členov ZSS. Výbor súčasne schvaľuje znenie listu, ktorý jej ZSS odošle ako odpoveď na jej odvolanie. Schválené jednomyselne“.²¹ „Za“ hlasovali Ľubomír Feldek, Peter Jaroš, Ján Kot, Miloš Krno, Emil Boleslav Lukáč, Vladimír Mináč, Daniel Okáli, Andrej Plávka, Ivan Plintovič, Karol Rosenbaum, Ján Solovič, Ján Šimonovič a Stanislav Šmatlák.

Hana Ponická odišla do obce Lukavica, kde prevažne žila ako disidentka až do roku 1989. Tam, podľa autora, napísala svoje najdôležitejšie dielo *Lukavické zápisky*, ktoré opisujú jej videnie deformácií života a ľudí i jej snahy a zápas počas komunistického režimu, ako aj reminis-

cencie na rodinný život, ale aj skúsenosti so sledovaním a vypočúvaním ŠtB²². Táto kniha vyšla najskôr v samizdatovom vydavateľstve Edice Petlice, neskôr v roku 1989 exilovým vydavateľstvom 68 – Publishers, za čo sa v exile zasadzoval aj Martin Kvetko. Po novembri 1989 vyšla kniha v dvoch vydaniach.

Hana Ponická vzišla z prostredia kritického, hoci „socialistického“ ponímania režimu a spoločnosti, no na III. zjazde sa chcela svojím príspevkom postaviť za autorov ako Tatar-ka, Karvaš, Ťažký či Štítnický, ktorí boli zo ZSS vylúčení a nesmeli publikovať. Zastala sa i ďalších spisovateľov ako Pavel Hruží, Milan Hamada, Jozef Bžoch, Miroslav Kusý, Július Vanovič, Zlatica Solivajsová, Štefan Moravčík, Roman Kaliský, Juraj Špitzer, Albert Marenčin, Agneša Kalinová, Soňa Čechová, Ivan Kadlečík a iných.

Videla to ako „krivdu na tvorcov našich súčasných socialistických kultúrnych hodnôt, krivdu na našom socializme a na predstave o ňom, krivdu na ideáloch pokrokových ľudí“.

No Hana Ponická sa už nevládala ďalej za toto „tajne hanbiť“, a preto chcela na zjazde vystúpiť. Chcela hovoriť o „morálnom utrpení z morálnych útrap iných, z rozporov medzi slovom a činom, z bujnenia poloprávd a lží, zo stupňujúcej sa dvojitvornosti“.

Nechcela byť hrdinkou, ako napísala v máji 1977. Dvanásť rokov žila vo vnútornom exile. Písala príspevky do samizdatov. Stretávala sa s disidentmi ako Dominik Tatarka, Jaroslav Seifert, Zora Jesenská, Miroslav Kusý, Václav Havel, Ludvík Vaculík, Milan Šimečka, Jozef Jablonický, Zlata Solivajsová, Ivan Kadlečík a ďalší. Podpísala Chartu 77 a ako

18 SNA, f. Zväz slovenských spisovateľov, šk. č. 1, Stanovy ZSS z 29. 5. 1977.

19 Tamže, šk. č. 20, r. 1977, Zápisnica z Výboru ZSS z 20. 6. 1977.

20 Tamže, šk. č. 23, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva ZSS z 28. septembra 1977.

21 Tamže, šk. č. 23, Zápisnica zo zasadnutia Výboru ZSS z 28. septembra 1977.

22 Od januára 1978 bola v registračných protokoloch ŠtB Hana Ponická vedená ako nepriateľská osoba. Od septembra 1979 bol na ňu zavedený kontrolný zväzok s krycím menom MLYN (zrejme narážka na mlyn v Lukavici, kde žila). V septembri 1989 bola KS ZNB správou ŠtB Bratislava znova zaregistrovaná pod týmto krycím menom ako nepriateľská osoba.

vedúca osobnosť Hnutia za občiansku slobodu (HOS) na Slovensku sa najmä v roku 1989 zapojila sa do protestných a spomienkových akcií, ktoré režim zakazoval alebo ich monitorovala ŠtB. Spolupracovala s rádiom Slobodná Európa. Ako očitý svedok sledovala zásah proti Sviečkovej demonstrácii 25. marca 1988 a napísala aj kritické vyjadrenie na zásah proti demonštrantom. Počas aktivít HOS na Slovensku v augus-

te 1989 súdená v skupine niektorých členov HOS nazvanej Bratislavská päťka²³. Nechcela, no hrdinkou sa stala.

V roku 1990 sa konal zjazd jednej z nástupníckych organizácií ZSS Spolku slovenských spisovateľov (SSS)²⁴, vedeného spisovateľmi „reformátormi – 68-kármí“, na ktorom okrem iného bolo rehabilitovaných všetkých štyridsaťsedem za obdobie normalizácie vyškrtnutých spisova-

teľov ZSS, medzi nimi aj Hana Ponická. Zjazd nazval tieto vylúčenia za „politicky motivované“²⁵. Hana Ponická sa po decembrovom mimoriadnom zjazde ZSS v roku 1989 stala členkou novovzniknutej Obce spisovateľov Slovenska (OSS). Jej členmi boli okrem iných Martin Bútora, Lajos Grendel, Milan Šimečka, Ján Štrasser, Ivan Štrpka, Peter Zajac, Miloš Žiak, Stanislava Chrobáková, Valér Mikula, Milan Hamada.

Patrik Dubovský • Prohibited Speech of Hana Ponická Planned to be Presented at the 3rd Congress of Slovak Writers – the Congress of “Banned and Censored Authors” on 2 March 1977

The 3rd Congress of Slovak Writers (ZSS) took place on 2 March 1977 and it was characterised by an atmosphere of confrontations and pressure after Charter 77 was published. The writer Hana Ponická wanted to present her critical speech at this congress, on the growing distance between the literature and its writers, and the problems of the citizens, on persecutions of several Slovak writers, also due to the fact they had signed the Charter, or had not signed the so-called Anti-Charter. Organisers of the congress and the leadership of the Association of Slovak Writers did not allow Ponická to speak, reasoning that her presentation was not in compliance with “the ideological programme of the ZSS”. Despite of this, Ponická requested her speech to be published in the congress protocol. ZSS leadership, and later also Communists within the ZSS Presidium, as well as the Central Committee of the Communist Party of Slovakia made pressure on Ponická, and public activities against her, so that she would give up. Ponická insisted on her request and subsequently she, as a non-party member, supported proscribed Slovak writers and defended her position of ZSS member. In June 1977 Hana Ponická was excluded from ZSS, on the proposal from members of the Communist Party of Slovakia in ZSS and its Presidium. She left to live in a small village of Lukavica, used to meet dissidents, she signed the Charter 77, supported the Candle Demonstration in Bratislava, became member of the Movement for Civic Freedom and in 1989 she was on a trial together with the so-called Bratislava Five.

Patrik Dubovský, PhD. (1965)

Archivár a historik, pôsobí v Ústave pamäti národa. Vyštudoval FF UK Bratislava, odbor archívniectvo. Graduoval na Katedre slovenských dejín FF UK Bratislava na tému perzekúcií cirkvi a ŠtB. Absolvoval študijný pobyt na škole slovanských a východoeurópskych štúdií Londýnskej univerzity. Venuje sa perzekúciám cirkvi na Slovensku po roku 1948 a nezávislým občianskym iniciatívam najmä za tzv. normalizácie v Československu. Je autorom knihy Salezián, misionár, väzeň Viliam Vagač (2015), spoluautorom knihy Spišské exody v 20. storočí (2015) a pracuje na knihe o Jánovi Langošovi. Je autorom niekoľkých štúdií o činnosti ŠtB, perzekúciách cirkvi a protirežimných aktivitách pred novembrom 1989. Spolupracoval na niekoľkých filmových dokumentoch ÚPN, ako Tiene barbarskej noci, Sviečková demonstrácia, Brainwashing, Na Metodovom stolci, Preosvješčenij biskup Vasil Hopko, Pilátova amnestia a iné.

23 K činnosti ŠtB i justície v tomto procese pozri viac: Archív Ústavu pamäti národa, f. BA – V-20516.

24 7. decembra 1989 sa konal mimoriadny zjazd ZSS. Z neho sa odčlenila skupina spisovateľov, ktorí predstavovali najmä mladú opozíciu v ZSS a založila Obec spisovateľov Slovenska. Okrem skupiny, ktorá sformovala SSS, vznikol PEN Klub, Klub nezávislých spisovateľov a iné spisovateľské organizácie.

25 SNA, f. Zväz slovenských spisovateľov, Preberacie protokoly ZSS do SNA, Návrh uznesenia o zrušení politicky motivovaných vylúčení členov ZSS.

DESAŤROČIE SLEDOVANIA: VYUŽITIE TAJNEJ TECHNICKEJ PREHLIADKY V AKCII „LEKÁR“

VLADIMÍR PALKO

Jednou z najvýznamnejších osobností tajnej cirkvi a laického apoštolátu na Slovensku v období komunistického režimu bol röntgenológ Silvester Krčméry (1924 – 2013). Kvôli svojim životným postojom a náboženskému presvedčeniu sa už na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia stal predmetom záujmu Štátnej bezpečnosti. Po prvýkrát ho zatkli a takmer štyri týždne vyšetrovali za jeho evanjelizačnú činnosť už v roku 1946. Opäť ho zatkli začiatkom 50. rokov počas základnej vojenskej služby. Po troch rokoch vo vyšetrovacej väzbe si v roku 1954 vypočul rozsudok 14 rokov odňatia slobody nepodmienečne za vlastizradu. Práve zo záverečnej reči pochádza slávny výrok S. Krčméryho charakterizujúci mocenský pomer totalitného režimu k občanom vlastnej krajiny: „*Vy máte moc, my máme pravdu!*“ Po prepustení z väzenia v roku 1964 pôsobil v Bratislave ako lekár.

Po návrate z väzenia rozpracovávalo Krčméryho proticirkevné oddelenie odboru boja proti vnútornému nepriateľovi Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave a neskôr Správy ŠtB Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti Bratislava (od roku 1976 Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja) v spravodajskom zväzku s krycím názvom „LEKÁR“.

Bratislavská ŠtB ho rozpracovávala od 12. decembra 1964 do 12. apríla 1968 v pozorovacom¹, neskôr osobnom² zväzku s registračným číslom 9291 a od 11. júna 1970 do 7. marca 1973 v pozorovacom zväzku s registračným číslom 11384. Napokon 8. januára 1974 založila ŠtB spis nepriateľskej osoby a na návrh operatívneho príslušníka 5. oddele-

nia II. odboru Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava Jána Korbela³ 11. februára 1975 aj signálny zväzok, ktorý 10. júna 1976 previedli na osobný operatívny zväzok. Spis nepriateľskej osoby zničila ŠtB, podľa záznamov v registračnom protokole, 5. decembra 1989, osobný operatívny zväzok presne o týždeň neskôr.⁴

Silvestra Krčméryho tajná politická polícia rozpracovávala spravodajskými metódami najmä kvôli jeho pôsobeniu medzi študentmi na vysokých školách, jeho snahe duchovne ich viesť, vyučovať teológiu, organizovať duchovné cvičenia, ale tiež rozmnožovať a distribuovať náboženskú literatúru. Štátna bezpečnosť ho považovala za vedúceho laického apoštolátu a podozrievala ho z organizovania činnosti laického

apoštolátu na Slovensku. Informácie o jeho názoroch, zámeroch a kontaktoch získavala prostredníctvom siete tajných spolupracovníkov, sledovania, preverky korešpondencie, ale aj prostredníctvom spravodajsko-technických úkonov. K takýmto úkonom patrila aj spravodajsko-technický úkon TA-144, resp. ANALÝZA.

SPRAVODAJSKO-TECHNICKÝ ÚKON TA-144 ALEBO ANALÝZA

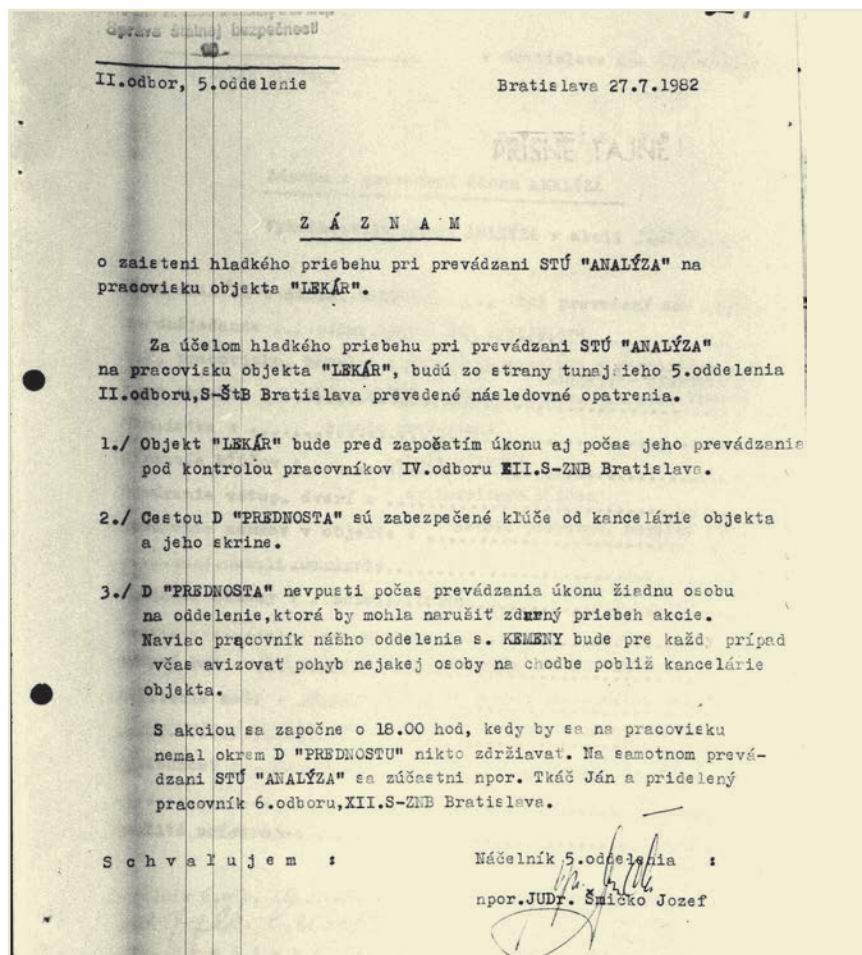
Pod krycím označením spravodajsko-technického úkonu TA-144, od roku 1980 ANALÝZA sa skrývala tajná technická prehliadka. Išlo o utajenú domovú prehliadku realizovanú príslušníkmi ŠtB bez povolenia sudcu a samozrejme aj bez vedomia držiteľa bytu. Príslušníci ŠtB prostredníctvom technických pros-

1 Pozorovací zväzok bol zavedený na osoby, u ktorých existovali náznaky protištátnej činnosti, ktoré si však vyžadovali dôkladné preverenie. Pozorovacie zväzky boli zavádzané ako predbežné opatrenie. Predchodcom pozorovacích zväzkov boli evidenčné zväzky.

2 Osobný zväzok bol zavedený na osobu, ktorá na základe preverených poznatkov vykonávala „protištátnu“ činnosť alebo bola z takejto činnosti podozrivá.

3 Ján Korbela (1925), dôstojník ZNB zložky ŠtB, od 1. 11. 1969 do 30. 9. 1980 starší referent proticirkevného oddelenia II. odboru Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava.

4 Pozri registračné protokoly Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava. [citované 19. apríla 2017]. Dostupné na URL <<http://www.upn.gov.sk/regpro/>>.

Záznam o príprave STÚ „ANALÝZA“ na pracovisku S. Krčméryho (Zdroj: ABS)

triedkov, resp. prostredníctvom rôznymi spôsobmi získanej kópie kľúča vnikli do určeného objektu s cieľom nájsť a zaevidovať kompromitujúci alebo protištátny materiál slúžiaci k diskreditácii alebo trestnému stíhaniu záujmovej osoby. Počas prehliadky sa vykonávalo fotografovanie nájdenej dokumentácie a samotných priestorov objektu. Na začiatku 80. rokov sa pod výrazom tajná tech-

nická prehliadka chápalo: „získávaní zpravodajských poznatkov, materiálov dokazujúcich trestnou činnosť, dokumentácie skrytých alebo špeciálne zajištených vecí bez poškodení (r. 1980) a provedení nástrahy (...). Jak již bylo uvedeno výše, prohlídka měla předcházet nasazení kontroly příjmu jednostranného radiového vysílání (k prohlídce mohli být rovněž přizváni odborníci z oboru elektroniky, che-

mie, daktyloskopie aj.)“⁵ Tajná technická prehliadka sa od roku 1957 delila na zložitú a bežnú. Zložitá prehliadka zahŕňala náročnejšie úlohy, ako vniknutie do zabezpečeného trezoru, bežná zase relatívne menej náročné úkony, napríklad prehliadku nábytku v priestoroch bytov, či kancelárií.

Povoľovanie spravodajského úkonu sa vyvíjalo postupne; začiatkom 50. rokov ho schvaľovali krajskí velitelia ŠtB, s výnimkou prípadov presahujúcich svojím významom hranicu kraja – tu bol potrebný súhlas veliteľa ŠtB. Potreba väčšej politickej kontroly ŠtB priniesla od 1. januára 1956 schvaľovanie tajnej technickej prehliadky ministrom vnútra, alebo jeho námestníkom. Už o 14 mesiacov sa povolilo schvaľovanie bežných tajných prehliadok náčelníkmi krajských správ a správ Ministerstva vnútra. Ďalšie zmeny smerníc prebehli v rokoch 1969, 1972, 1976, 1980 a 1982.

TAJNÁ TECHNICKÁ PREHLIADKA V AKCII „LEKÁR“ V ROKU 1982

V rámci operatívneho rozpracovania Silvestra Krčméry navrhol náčelník odboru boja proti vnútornému nepriateľovi Správy ŠtB Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja František Budaváry⁶ z dôvodu zlepšenia vedomostí o „nepriateľskej osobe“, ale aj kvôli možnosti získať kompromitujúce materiály realizovať v polovici roku 1982 tajnú technickú prehliadku (ďalej TTP) v kancelárii Silvestra Krčméryho.

V kancelárii Silvestra Krčméryho vykonala ŠtB utajenú prehliad-

5 POVOLNÝ, D.: *Operatívni technika v rukou ŠtB*, s. 20 – 21. [citované 10. apríla 2017]. Dostupné na URL <<http://www.policie.cz/soubor/operativni-technika-v-rukou-stb-nejen-steny-mely-usi-pdf.aspx>>.

6 František Budaváry (1940), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Po roku na oddelení VB v Leviciach ho v roku 1963 premiestnili na oddelenie ŠtB v Leviciach, ktoré od januára 1974 viedol. Od 1. 7. 1976 viedol ako náčelník 1. oddelenie I. odboru Správy ŠtB KS ZNB Bratislava (problematike rozviednych služieb USA, Veľkej Británie, Francúzska a ostatných kapitalistických štátov). V polovici októbra 1980 ho v rámci správy premiestnili na odbor boja proti vnútornému nepriateľovi ako zástupcu náčelníka, od 1. 4. 1982 do 31. 7. 1987 náčelníka odboru. Od 1. 8. 1987 1. zástupca náčelníka Správy kontrarozvedky v Bratislave (XII. správy ZNB). Dňa 9. 2. 1990 odvolaný a v hodnosti podplukovníka zaradený do záloh pre prechodne nezaradených príslušníkov ZNB. Pozri: SIVOŠ, J. (ed.): *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava 2008, s. 36.

ku v júni 1982, takmer pol roka pred zavedením novej smernice z októbra 1982.⁷ Priblížme si preto pravidlá pre TTP v Smernici pre používanie spravodajskej techniky A-oper-VI-1, vyhlásenej rozkazom ministra vnútra Jaromíra Obziny⁸ z 2. júla 1980, podľa ktorej sa riadili všetky zložky podieľajúce sa na úkone.

Právo vykonávať tajnú technickú prehliadku mala centrálna VI. správa ZNB a VI. odbor Správ ŠtB krajských správ ZNB, v prípade prehliadky u Silvestra Krčméryho VI. odbor Správy ŠtB Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja. Cieľom mohol byť ktokoľvek podozrivý z protištátnej činnosti, s výnimkou osôb zahrnutých v schvaľovacej nomenklatúre Ústredného výboru Komunistickej strany Československa. Náčelníci odborov zodpovedali aj za výsledok prehliadok, ich kvalitné a dostatočne utajené vykonanie, zdokumentovanie nálezu a rýchle odovzdanie získaných informácií útvaru, vyžadujúcemu úkon. Mohli v zmysle ďalších dohôd vyžadovať pomoc od iných štátnych inštitúcií a socialistických organizácií, ale aj od jednotlivcov (tajných spolupracovníkov) podľa konšpiratívnych zásad.

Aby mohla kontrarozviedka požiadať o prehliadku Krčméryho kancelárie (prípadne o iný technický úkon), musela podľa smerníc spĺňať podmienku založeného spisu, výnimka sa vzťahovala na žiadosť v prípade nebezpečenstva z omeškania, spis sa však musel založiť do troch dní od podania žiadosti. Tiež splniť podmienku, resp. deklaro-

Silvester Krčméry na väzenskej fotografii z 50. rokov (Zdroj: A ÚPN)

vať, že informácie nevie získať, alebo overiť iným spôsobom.

Samotná tajná technická prehliadka bola v Smernici zadefinovaná ako prostriedok získavania spravodajských poznatkov a materiálov dokazujúcich trestnú činnosť. Mohla sa využívať aj ako predvoj využitia iných technických úkonov, napríklad odpočúvania.

Všetky požiadavky na technické úkony vrátane TTP museli byť predložené pred uskutočnením samotného úkonu žiadajúcim náčelníkom kontrarozviedneho alebo rozviedneho útvaru príslušnému oddeleniu spravodajskej techniky, z dôvodu ďalších možností technického a taktického prevedenia akcie. Písom-

ný návrh operácie sa archivoval do zväzku príslušnej technickej správy alebo útvarov. Obe zložky tiež mali povinnosť vytvárať podmienky pre čo najlepší úspech prehliadky, pričom si písomne rozdelili úlohy a zodpovednosť. Na území Bratislavy a Západoslovenského kraja zabezpečoval montáž, údržbu a vyťažovanie spravodajsko-technických úkonov VI. odbor XII. správy ZNB, na území Stredoslovenského a Východoslovenského kraja zabezpečovali túto činnosť VI. odbory teritoriálnych útvarov ŠtB.

Po vykonaní utajenej prehliadky informovali odbory spravodajskej techniky operatívne zložky ŠtB ihneď v prípadoch získania dôležitých poznatkov a informácií, pri ktorých mohlo dôjsť k ich znehodnoteniu omeškaním. Keďže pri prehliadkach sa priestory aj fotili, článok 40 smernice nariadil odovzdanie fotokópií po ich vyvolaní v jednej kópii. Inak sa o výsledku akcie vyhotovovala písomná správa. Pracovníci rozviedky a kontrarozviedky ukládali do operatívnych zväzkov vlastné písomné vyhotovenie prehliadky. Všetka dokumentácia a materiály z prehliadky sa likvidovali podľa ďalších služobných predpisov, vyhotovený záznam o zničení dokumentácií sa následne priložil do operatívneho zväzku.

Schvaľovaciu právomoc v prípade TTP mali námestníci ministra vnútra ČSSR, ak si úkon nevyhradil minister vnútra. Tiež náčelník Spravodajskej správy Hlavnej správy Pohraničnej stráže a ochrany štátnych

7 Pozri: Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) RV – rozkazy, věstníky, služební pomůcky, inv. č. 38. Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 20/1982 z 11. 10. 1982 „Směrnice pro používání zpravodajské techniky A-oper-VI-1 a Směrnice o evidenci svazků zpravodajské techniky a spolupracovníků zpravodajské techniky A-oper-VI-2“.

8 Jaromír Obzina (1929 – 2003) sa narodil v Brodke u Přerova, v roku 1945 vstúpil do KSČ a už v období 1951 – 1953 pôsobil ako politický pracovník na Hlavnej politickej správe ČSLA. Po návrate z Vysokej stránickej školy v Moskve bol náčelníkom politického oddelenia na Vojenskej akadémii Antonína Zápotockého. Od roku 1965 pôsobil s krátkou prestávkou na ÚV KSČ v odbore školstva a vedy, v marci 1973 sa stal federálnym ministrom vnútra a zároveň poslancom Federálneho zhromaždenia. Schválil napríklad akciu „ASANÁCIA“, za ktorú bol po roku 1990 neúspešne stíhaný. Akcia spočívala vo vysťahovaní organizátorov a prívržencov Charty 77 na Západ. Ministerstvo vnútra ČSSR opustil v roku 1983, ale ako poslanec FZ zotrval až do januára 1990. Zároveň sa stal podpredsedom vlády ČSSR a predsedom Stálej komisie pre vedecko-technický a investičný rozvoj. Bližšie pozri: KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989*. Praha 2009, s. 130.

hraníc a náčelníci I., II., III., V., X., XI. a XII. správy ZNB v zábere svojej pôsobnosti, ak o to požiadala Správa ŠtB krajskej správy ZNB. TTP mohla byť spojená s inštaláciou krátkodobého odpočúvania a chemickej nástrahy.⁹

Dostupné archívne dokumenty evidujú domovú prehliadku u Silvestra Krčméryho vo februári 1978. ŠtB v rámci tzv. rozkladných opatrení, so súhlasom krajského prokurátora, vykonala oficiálnu domovú prehliadku, pričom našla približne 500 kg literatúry vydané Slovenským ústavom sv. Cyrila a Metoda v Ríme. Správa uvádza, že literatúra nebola zabavená, ale Krčméry sa sťažoval na odobratie literatúry, ako náboženského, tak súkromno-záujmového charakteru, a žiadal jej vrátenie. V marci 1978 mu odobrali cestovný pas.

Už v septembri 1979 vykonala ŠtB ďalšiu domovú prehliadku a opäť zabavila materiály dokumentujúce „jeho priamu účasť na realizované nepriateľské činnosti. Potvrdilo se, že jde o náboženského fanatika, nepřítele socialistického zřízení, který pokračuje bezohledně v nedovolené činnosti.“ Tu už materiály ŠtB zabavila, ale Krčméry žiadal vrátenie písomností späť a súčasne podal na všetkých iniciátorov a zúčastnených trestné oznámenie pre obmedzovanie slobody vyznania.

Na pohovore v novembri 1979 mu

major Vendelín Bábik¹⁰ z proticirkevného oddelenia II. odboru Správy ŠtB Bratislava a nadstrážmajster Vladimír Fecko¹¹ z oddelenia všeobecnej kriminality Obvodnej správy ZNB Bratislava II oznámili, že o vrátení zhabaných písomností rozhodne vyšetrovateľ po ukončení vyšetrovania jeho „nezákonnej činnosti“.¹²

NÁVRH NA PREVEDENIE SPRAVODAJSKO-TECHNICKÉHO ÚKONU „ANALÝZA“ V AKCII „LEKÁR“

Návrh na utajenú prehliadku Krčméryho kancelárie v Ústave tuberkulózy a respiračných chorôb v Podunajských Biskupiciach predkladal 1. júna 1982 náčelník II. odboru František Budaváry. Uskutočnenie úkonu vyplývalo z dlhodobého dokumentovania protištátnej činnosti Silvestra Krčméryho v rámci akcie „LEKÁR“.

V popise operatívnej situácie ŠtB konštatovala Krčméryho činnosť medzi mládežou, či využívanie súkromných domov, bytov a chat na účely duchovných cvičení. Tiež držanie náboženskej literatúry privážanej zo zahraničia a jej tajné rozmnožovanie. Predpokladala, že literatúru alebo jej kópie skladuje aj na svojom pracovisku.

Cieľom TTP bolo zadokumentovať materiály náboženského charakteru, potenciálne slúžiacim k prevá-

dzaniu duchovných cvičení, zistiť, či sa nejaká náboženská literatúra pripravovaná na rozmnožovanie nenachádza priamo v kancelárii. Okrem ilegálnej literatúry a samizdatov chceli príslušníci ŠtB získať odtlačky písacieho stroja, ktorý Krčméry používal na pracovisku. Dôvodom takéhoto konania bolo možné budúce stotožnenie rôznych písomností s osobou Krčméryho. Posledným cieľom prehliadky bolo nájsť a zadokumentovať všetku v kancelárii nájdenú korešpondenciu s rímsko-katolíckym duchovenstvom a laikmi.

Príslušníci proticirkevného oddelenia si prostredníctvom spolupracovníka s krycím menom „PREDNOSTA“¹³ presne zistili situáciu Krčméryho kancelárie v pavilóne B (rtg. oddelenie) v suteréne budovy a všetky prístupy do nej. Nachádzala sa na konci chodby, s možným prístupom z chodby alebo z kancelárie vedúceho rtg. oddelenia. Zistili tiež umiestnenie kľúča od kancelárie – po pracovnej dobe si ho Krčméry nebral so sebou, ale bol zavesený na vrátnici. Poznali aj vybavenie kancelárie, v itinerári sa nachádzal pracovný stôl, skriňa, gauč a lekárnička. V nich sa mohli potenciálne nachádzať kompromitujúce materiály.

Samotnú prehliadku mal vykonať pracovník VI. odboru XII. správy ZNB Bratislava, za akciu zodpovedal starší referent špecialista 5. oddelenia II. odboru npor. Ján Tkáč.¹⁴ V bu-

9 ABS, f. Sekretariát ministra vnútra VII. díl (ďalej A 2/7), inv. č. 186. Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 18 z 2. 7. 1980 „Směrnice pro používání zpravodajské techniky (A-oper-VI-1) a Směrnice o evidenci a registraci svazků zpravodajské techniky a spolupracovníků zpravodajské techniky (A-oper-VI-2)“.

10 Vendelín Bábik (1928), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Na Správe ŠtB KS ZNB Bratislava pracoval na problematike kultúry, školstva, a mládeže. V období od 1. 10. 1975 do 31. 12. 1975 bol poverený funkciou náčelníka 3. oddelenia II. odboru. Do dôchodku odišiel 31. 5. 1983 po tridsiatich rokoch služby.

11 Vladimír Fecko (1955), dôstojník ZNB. V zložke ŠtB pôsobil od 1. 4. 1983 ako starší referent 4. oddelenia II. odboru Správy ŠtB S ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja (problematiky sionizmu, židovského nacionalizmu, bývalých maďarských buržoáznych politických strán, nelegálnych organizácií, protištátnych písomností, teroru, nedovoleného ozbrojovania, evidencie a kontroly nepriateľských osôb). Od 1. 4. 1989 pôsobil na 1. oddelení II. odboru Správy ŠtB KS ZNB Košice.

12 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Sekretariát I. námestníka FMV (ďalej A33), inv. č. 115. Informácia, 1979; Záznam z pohovoru s MUDr. Silvestrom Krčmérym na základe jeho sťažnosti, 1979.

13 Identitu dôverníka sa nepodarilo zistiť.

14 Ján Tkáč (1951), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Z oddelenia ŠtB Galanta ho 15. 4. 1977 premiestnili na proticirkevné oddelenie II. odboru Správy ŠtB S ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja, ktoré od 1. 12. 1984 do 15. 1. 1990 viedol.

dove mal zaistiť kľúče od Krčméryho kancelárie a skrine „PREDNOSTA“ a zároveň vytvoriť podmienky pre čo najlepší výkon akcie.

Stanovisko k akcii predložil náčelník VI. odboru XII. správy pplk. Ján Hradiský.¹⁵ Konštatoval zhodu návrhu so zásadami Smerníc A-oper-VI-1 a vykonateľnosť prehliadky za podmienky, že Krčméry, prípadne jeho kolegovia, budú sledovaní počas samotnej prehliadky, aby sa náhodou nevrátili na pracovisko a neprekvapili príslušníkov pri vlámačke. Operatíva XII. odboru tiež mala zabezpečiť konšpiratívny príchod aj odchod z Krčméryho kancelárie. Akciu po pripomienkovaní schválil dlhoročný náčelník Správy ŠtB Bratislava Michal Kasan¹⁶ v zastúpení Štefana Homolu,¹⁷ svojho zástupcu a neskoršieho nasledovníka vo funkcii.

ZÁZNAM PLÁNU ZAISTENIA HLADKÉHO PRIEBEHU TAJNEJ TECHNICKEJ PREHLIADKY

Pred samotným vykonaním TTP v Krčméryho kancelárii mal posledné slovo v schvaľovaní akcie náčel-

ník 5. oddelenia II. odboru npor. JUDr. Jozef Šmičko.¹⁸ Konštatoval, že budú vykonané zvláštne opatrenia pre hladký priebeh akcie, a to sledovanie S. Krčméryho pracovníkmi IV. odboru XII. správy ZNB Bratislava; zabezpečenie kľúčov „PREDNOSTOM“ a jeho priame zapojenie do akcie tým, že sa mal zdržiavať v budove a zabrániť každej cudzej osobe vo vstupe na oddelenie.

Predpokladalo sa, že v čase realizácie akcie okolo 18:00 sa na oddelení nebude nikto zdržiavať, ale pracovník 5. oddelenia II. odboru Dušan Kemény¹⁹ mal strážiť v blízkosti kancelárie a varovať kolegu Tkáčča a prideleného pracovníka 1. oddelenia VI. odboru XII. správy Karola Kríža,²⁰ keby náhodou akcia nevychádzala podľa plánu.

Samotná prehliadka Krčméryho kancelárie sa uskutočnila 28. júla 1982, podľa ŠtB, bez komplikácií. Podľa záznamu o spravodajsko-technickom úkone, ktorý spracoval Karol Kríž, bol jeho výsledok minimálny. Okrem faktických informácií kedy, kde a kto o akciu žiadal, ako

aj údajov o záujmovej osobe, správa konštatovala, že nebola vykonaná obhliadka. Príslušníci sa do kancelárie dostali pomocou cylindrického kľúča, ale jeho kópiu si nezhotovili. V kancelárii sa nemuseli vlámať do žiadneho trezoru alebo skrinky, pretože žiadna z Krčméryho vecí, resp. nábytku v kancelárii, nebola uzamknutá. Oporný bod mali príslušníci ŠtB v kancelárii dôverníka s krycím menom „PREDNOSTA“, kontakt so sledovačkou udržiavali pomocou prenosnej rádiostanice. Z celej akcie napokon nevyhotovili ani jednu fotografiu. Keďže v kolónke *Obtiaže, závary* príslušník Kríž uviedol, že neboli žiadne, fotoaparát nepoužil pravdepodobne z dôvodu nezáujímavosti obsahu Krčméryho kancelárie.²¹

PROBLEMATICKÉ ODPOČÚVANIE V PRÍPADOCH „LEKÁR“ A „REKTOR“

Prehliadka kancelárie nebola jediným pokusom o tajný technický úkon zameraný na osobu Silvestra Krčméryho, proticirkevné oddelenie

- 15 Ján Hradiský (1928), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Začínal ako strážnik Správy MV Jáchymov, od roku 1956 pôsobil na Krajskej správe MV v Košiciach. V období od 1. 10. 1968 do 31. 3. 1969 pôsobil v Komisii pre zisťovanie a posudzovanie nezákonného postupu príslušníkov ZNB a ZNV na Správe ŠtB KS ZNB Košice. K 1. 4. 1969 ho premiestnili na odbor vnútorného spravodajstva Hlavnej správy ŠtB SSR v Bratislave. Od 1. 7. 1974 viedol 3. oddelenie II. odboru Správy kontrarozvedky v Bratislave (problematika mládež, školstvo, šport, sionizmus, slovenský separatizmus a ochrana organizácií národného frontu a obrodných politických strán), od 1. 2. 1975 viedol 2. oddelenie II. odboru Správy kontrarozvedky v Bratislave (problematika kultúra, veda, hromadné oznamovacie prostriedky). Od júla 1976 viedol ako náčelník odboru spravodajskej techniky XII. správy ZNB. Koncom apríla 1987 odišiel v hodnosti podplukovníka do starobného dôchodku. Pozri: SIVOŠ, J. (ed.): *XII. správa ZNB*, s. 68.
- 16 Michal Kasan (1924), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Do zboru nastúpil 1. 12. 1948, v zložke ŠtB pôsobil od 1. 11. 1950. V roku 1957 absolvoval ročnú operatívnu školu KGB v ZSSR a stal sa zástupcom náčelníka Krajskej správy MV v Bratislave. Od 1. 5. 1963 viedol okresné oddelenie Bratislava-vidiek. Od 1. 3. 1969 bol náčelníkom Správy ŠtB KS ZNB Bratislava. Do dôchodku odišiel 30. 6. 1983 v hodnosti plukovníka.
- 17 Štefan Homola (1937 – 2011), dôstojník ZNB, od roku 1958 príslušník VB, od roku 1963 príslušník ŠtB. Pôsobil na oddeleniach ŠtB v Prievidzi a v Považskej Bystrici (od 15. 7. 1974 ako náčelník oddelenia). V období od 1. 7. 1981 do 30. 6. 1983 pôsobil ako zástupca náčelníka a od 1. 7. 1983 ako náčelník Správy ŠtB S ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja. Od 1. 8. 1986 do 9. 2. 1990 riadil Správu kontrarozvedky v Bratislave. Pozri: PYTLÍK, P.: Kariéry v službách ŠtB. Štefan Homola. *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 2, s. 77 – 78; ŽAČEK, P.: Causa Štefan Homola. *Reflex*, 1992, č. 41, s. 66 – 69.
- 18 Jozef Šmičko (1953), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Na proticirkevnom oddelení II. odboru KS ZNB Bratislava pôsobil od 1. 10. 1975 ako referent, od 1. 10. 1981 ako náčelník oddelenia. Od 1. 1. 1985 riadil Oddelenie ŠtB OS ZNB v Senici a od 1. 10. 1988 do 31. 12. 1989 viedol Odbor ŠtB OS ZNB v Trnave.
- 19 Dušan Kemény (1957), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Na proticirkevnom oddelení II. odboru S ŠtB KS ZNB Bratislava pôsobil od 1. 9. 1979 do 15. 1. 1990.
- 20 Karol Kríž (1946), dôstojník ZNB zložky ŠtB. Na 1. oddelení odboru spravodajskej techniky XII. správy ZNB pôsobil od 1. 7. 1974. Do dôchodku odišiel 30. 9. 1988 ako starší referent špecialista v hodnosti kapitána.
- 21 ABS, f. nespracovaný materiál. Akcia „LEKÁR“, č. j. KR-AN-003465/82.

II. odboru v pláne práce na rok 1985 počítalo so sledovaním a s využitím spravodajsko-technického úkonu telefónneho odpočúvania.

Medzi ďalšími úlohami bolo prehodnotenie dovtedajšieho rozpracovania vo svetle nových poznatkov Krčméryho spolupráce s rádom jezuitov. Prioritou sa stala jeho kompromitácia v prostredí laického apoštolátu a katolíckej cirkvi a intenzívnejšie využívanie bližšie nezisteného tajného spolupracovníka s krycím menom „JOZEF“, o ktorom sa ŠtB domnievala, že sa mu podarilo infiltrovať do radov tajnej cirkvi. Naďalej sa mali plniť úlohy dokumentácie Krčméryho účasti na vydávaní a distribúcii náboženských samizdatov, či organizácii duchovných cvičení v rámci celoštátnej akcie „SATURN“.²² Tento plán bol po roku spolu s akciou „REKTOR“, v ktorej ŠtB sledovala tajného biskupa Jána Korca, vyhodnotený ako neúspešný v smere rozpracovania oboch sledovaných a získania agentúrnej siete v prostredí, v ktorom sa pohybovali. Ciele presunuli viac smerom ku kompromitácii Krčméryho a Korca v ich záujmovom prostredí pomocou využitia spravodajských a technických prostriedkov.

Ďalší zachovaný plán k osobnému zväzku „LEKÁR“ z roku 1988 hovorí o pokračovaní sledovania Krčméryho prostredníctvom spolupracovníka „JOZEFA“ a „SANITÁRA“,²³ nutnosti lepšej spolupráce s Krajskou správou ŠtB v Banskej Bystrici, Ostrave a Ústím nad Labem, potrebe vytipovať ďalšie osoby na spravodajské využitie proti S. Krčmérymu, zaviesť odpočúvanie do jeho bytu a sú-

Npor. Jozef Šmičko, náčelník proticirkevného oddelenia ŠtB v Bratislave (Zdroj: A ÚPN)

stavne preverovať jeho známych, na ktorých ŠtB upozornili jej tajní spolupracovníci, ale aj príslušníci sledovačky zo IV. odboru XII. správy ZNB. V tom čase bol Silvester Krčméry stíhaný za poburovanie, v súvislosti s prípravou a následne uskutočnením Sviečkovej manifestácie 25. marca 1988 za dodržiavanie občianskych a náboženských slobôd, ktorej bol spoluorganizátorom spolu s Františkom Mikloškom, Jánom Čarnogurským, Vladimírom Juklom a Rudolfom Fibym na základe myšlienky podpredsedu Svetového kongresu Slovákov Mariána Štastného.

Je pozoruhodné, ako Štátna bezpečnosť často nedokázala sledovať aktivity laického apoštolátu dôslednejšie. Problém s nasadením odpočúvania bytu či telefónu nebol badaateľný len u Silvestra Krčméryho, ale

aj u už spomínaného Jána Korca. ŠtB sa uňho v roku 1984 pokúšala oživiť technický úkon dlhodobého odpočúvania. Nebola úspešná, pretože technici nedokázali nájsť vhodné miesto pre odpočúvanie v blízkosti Korcovho bytu. Korec sám však počítal s tým, že v jeho byte je odpočúvanie inštalované a o dôležitých veciach sa s návštevmami rozprával cez plastovú trubku.²⁴

Vo svetle vedomostí o schopnosti predstaviteľov laického apoštolátu a tajnej cirkvi zachovávať pravidlá konšpirácie a utajovať svoju komunikáciu, či naopak neschopnosti ŠtB zabezpečiť odpočúvanie ich hlavných predstaviteľov, sa môžeme domnievať, že pokus o hľadanie kompromitujúcich materiálov proti Silvestrovi Krčmérymu v jeho kancelárii mohol byť prejavom miernej beznádeje Štátnej bezpečnosti. Fakt, že ŠtB naplánovala a vykonala komplikovanú prehliadku bez očakávaného výsledku však ešte neznamená, že tak dopadli všetky prehliadky, odpočúvania, či iné tajné technické úkony, nehovoriac o profylaktických opatreniach a práci s agentúrnou sieťou. V prípade vysokej priority bola ŠtB schopná vymyslieť pre dosiahnutie svojho cieľa naozaj sofistikované akcie. Napríklad sledovanie ambasády Spojených štátov Amerických v akcii „OCEÁN“, v rámci ktorej ilegálne vnikli do priestorov bývalého konzulátu USA príslušníci ŠtB. Napríklad 19. – 24. mája 1973 nainštalovali sedem mikrofónov; 5. júla 1974 nainštalovali dva sklenené zvukovody a 1. – 2. marca 1985 do piatich miestností inštalovali päť mikrofónov a sklenených zvukovo-

22 V objektovom zväzku s krycím názvom „SATURN“ rozpracovávala ŠtB v období od 13. 7. 1960 do 22. 3. 1989 predstaviteľov rehole Saleziánov.

23 V signálnom zväzku s krycím menom „SANITÁR“ rozpracovávala ŠtB ošetrovateľa Fakultnej nemocnice ÚNZ v Bratislave Jozefa Hofka (1952). V hľadáčiku 5. oddelenia II. odboru sa v roku 1979 ocitol ako duchovne založený človek prejavujúci záujem o kňazské povolanie. Pri neúspešnom pokuse o emigráciu cez maďarsko-rakúske hranice v roku 1980 ŠtB zistila, že je tajne vysväteným kňazom. Bol odsúdený na sedem mesiacov odňatia slobody podľa § 109 Tr. zákona. Zväzok 24. 6. 1980 previedli na spis preverovanej osoby, 23. 3. 1981 na spis kandidáta tajnej spolupráce (KTS) a 12. 2. 1982 na agentúrny zväzok. Podľa záznamu v registračnom protokole bol zväzok zničený 7. 12. 1989.

24 Spomienka autora z osobného rozhovoru s disidentom Jánom Čarnogurským o jeho návštevách u J. Korca.

dov: „Uložené boli do strednej nosnej steny v hĺbke minimálne 20 cm, sklenené zvukovody vyúsťovali na úrovni parketovej podlahy.“ Väčšina mikrofónov zostala funkčná až do roku 1992.²⁵

Ak však dôverujeme pravidlu ŠtB, že aplikácia technických úkonov prišla v štandardných prípadoch na rad, až keď ostatné metódy zberu informácií neprinášali predpokladaný výsledok, nemôžeme vylúčiť bezradnosť Štátnej bezpečnosti v týchto dvoch prípadoch sledovania členov tajnej cirkvi. Silvester Krčméry býval celé 80. roky na rovnakej adrese na Košickej ulici. Podľa jezuitu Petra Zahoránskeho nechal byť aj skontrolovať, ale nemal vedomosť, že by kontrola niečo preukázala. Krčméry sa však odpočúvania obával, zaujímal sa o spôsoby priameho aj nepriameho odpočúvania – z bytu susedov, cez vibrácie okien z väčšej

Vniknutie do kancelárie S. Krčméryho zabezpečoval príslušník ŠtB Karol Križ (Zdroj: A ÚPN)

vzdialenosti. Veľmi si dával záležať, aby sa s nikým nerozprával na chodbe bytu, lebo predpokladal, že susedia z vedľajšieho bytu spolupracujú so Štátnou bezpečnosťou.

TAJNÁ TECHNICKÁ PREHLIADKA – ÚSPECH NEZARUČENÝ

Úspech tajnej prehliadky nebola samozrejmosť. A v 80. rokoch ani iných technických úkonov, najmä odpočúvanie, ako bolo dokázané vyššie. Akcia „LEKÁR“ je jednou z vzácnych možností, ako vniknúť do reality metód práce Štátnej bezpečnosti. Záznam potvrdzuje dôsledné dodržiavanie predpisov, pravidiel a stanovených postupov príslušníkmi ŠtB. Ukazuje, že pre vykonanie tajnej technickej prehliadky bola potrebná koordinácia viacerých zložiek, dôsledné plánovanie akcie, vylučujúce dekonšpiráciu príslušníkov bezpečnosti, alebo upútanie nechceného podozrenia záujmovej osoby. Napriek všetkým možným prípravám mohol byť výsledkom aj neúspech, ako v prípade Silvestra Krčméryho.

Vladimír Palko • Decade of Surveillance: the Use of Secret Technical Search in Case “DOCTOR”
Silvester Krčméry (1924-2013), a radiographer, was one of the most significant personalities of the clandestine church and the lay apostolate in Slovakia in the period under the Communist regime. Due to his attitudes and religious belief he became the subject of interest of the State Security already at the end of the 40s and beginning of the 50s of the 20th century. After he was released from prison (in 1964), the State Security Administration, Section for the Fight with the Internal Enemy, the Anti-Church Department with the Regional Administration of National Security Forces Bratislava started to develop a file on Krčméry having a code name “DOCTOR”, with the help of intelligence methods. It was first because of his activities among students at universities, his efforts to provide them with spiritual leadership, to teach theology, organise spiritual exercises, but also to copy and distribute religious literature. A secret technical house search made the intelligence technical work of the State Security easier. The author presents details how the procedure of the search gradually developed from 1951 till 1989, including the powers related to the procedure of filing requests and their approval, and how the then valid legal regulations specified them. The house search carried out in Krčméry’s hospital office on 28 July 1982 provides a comparison of regulations and the actual course of the State Security in practice. There is also an overview of all State Security members participating in filing the request, approving and carrying the house search out, including interconnections with similar actions directed against Communist regime opponents.

Mgr. Vladimír Palko (1981)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, v Sekcii dokumentácie ÚPN sa venuje témam spravodajských zložiek Pohraničnej stráže a Štátnej bezpečnosti a spracováva ich organizačnú a personálnu štruktúru. Je autorom publikácie *Bernard Jaško a spol. Odpor proti komunizmu v Zbore národnej bezpečnosti*.

25 MIKLOVIČ, M.: Kontrašpionážne opatrenia proti diplomatom USA. *Pamäť národa*, roč. 3, 2006, č. 4, s. 43 – 44.

ALEXANDER REIS FRANCISTY – OSUD SKRYTÝ V KUFRÍKU

ŠTEFAN LAZORIŠÁK

*Chápe, že moje záznamy
sa nemôžu publikovať
v okupovanej krajine,
ktorá deň za dňom stráca
svoj demokratický charakter.*

ALEXANDER REIS FRANCISTY

TAKMER ZABUDNUTÝ

Občas sa na verejnosti vynorí autor, ktorý bol po mnohé roky nepovšimnutý, či akoby celkom vymizol z pamäti. Nielen z literárnych dôvodov, ale aj politických a spoločenských. Práve tie často spôsobujú vynútené zámlky. Takýto stratený autor, niekedy osudu bližší, inokedy vzdialenejší, je slovenský dramatik židovského pôvodu Alexander Reis Francisty.

Jeho životný príbeh je zvláštny. Začal sa odvíjať ešte za čias prvej Československej republiky, keď sa narodil nedlho pred jej zánikom, roku 1937. Vyrastal v období Slovenského štátu, v čase holokaustu a arizácií, o čom ako chlapec mohol iba máločo tušiť. Potom prišlo Povstanie, koniec vojny a rok 1948 s nástupom komunistov. Po tvrdých 50. rokoch nasledovalo zlaté obdobie 60. rokov, uzavretých sovietskou okupáciou a následnou normalizáciou. Gorbačovovská perestrojka prišla ako nádej, až napokon roku 1985 prišla...smrť. Francisty v lete toho roku zomrel vo veku 48 rokov. Bol pochovaný na jednom z košických cintorínov, miesto jeho spo-

činitia nie je dnes známe. No ostala po ňom literárna pozostalosť.

V poslednom období svojho života pôsobil v Košiciach. Usadil sa tu po mnohých životných peripetiách, zmenách pobytov či pôsobení v rôznych redakciách a v rozhlase. Keď Francistyho životné a tvorivé postoj sa vo vzťahu k režimu socialistického Československa stali neudržateľnými, vzbudil záujem Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB). Prozaické, no predovšetkým dramatické texty a eseje zabavila tajná polícia, keď mu v polovici 80. rokov urobila bytovú prehliadku. Jeho celá literárna pozostalosť bola náhodne objavená po novembrovom prevrate roku 1989 v jednom z archívov košickej expozitúry ŠtB. Aj z dnešného pohľadu predstavuje pozoruhodné dielo. Dielo svojrázneho človeka a autora, ktorý sa po celý svoj neľahký život bránil zaškatuľkovaniu a vnučeným ideologickým normám.

NARODIL SA DO NESLOBODY

Alexander Reis Francisty sa narodil 13. júna 1937 v Banskej Bystrici (vo Zvolene, kde jeho rodičia žili, pôrodnica v tom čase nebola) v ro-

dine židovského obchodníka s koloniálnym tovarom. Matka o tri roky zomrela. Otec Imrich sa po druhýkrát oženil so Štefániou Kutnou. „Niektoré fakty z prvých rokov života preberám od svojej nevlastnej matky Štefánie Kutnej, ktorá sa vydala za môjho otca ako árijka, aby chránila židovskú rodinu v komplikovaných časoch Slovenského štátu. Štefánia mi hovorila, že môj otec bol mimoriadne kultivovaný človek, ovládal vraj sedem cudzích jazykov. V ruštine sa konverzáciami v rodine Nataši Tánскеj (u jej matky) zdokonaľoval počas pobytu v Trenčíne, kde Štefánia viedla lahôdkarstvo Sladký kút. Dokonca zabezpečila akési výnimky podpísané samotným Jozefom Tisom pre môjho otca a pre mňa.“¹

Ako Francisty napísal vo svojich pamätiach, výlučnosť rodinného prostredia, v ktorom vyrastal, ako aj prenasledovanie za jeho židovský pôvod, živorenie na základe Tisových výnimiek mu natrvalo poznačili život.² Jeho otec bol výnimčná osobnosť, istý čas pôsobil aj ako divadelný klakér³ v Paríži, bol účastníkom Slovenského národného povstania (ďalej SNP) a po jeho

1 REIS FRANCISTY, A.: *Stručný životopis*. Košice 1984. Rukopis.

2 Tamže.

3 Klakér, platený roztlieskavač, pozn. aut.

Alexander Reis Francisty v Šači roku 1978 (Foto: Kamil Varga)

potlačení ho zastrelili v roku 1944 v Kremničke. To Francisty pocítoval aj v dospelosti, keď mu bol pripomínaný jeho židovský pôvod. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo tvoril pod rôznymi pseudonymami, najprv ako Alexander Radek, neskôr, od roku 1975 ako Francisty, podľa rodné-

ho mena svojej tretej manželky Kornélie Francistoyovej.⁴

Vplyvom nepriaznivých životných okolností nadobudol trvalý pocit nezaradenosti, večného hľadania seba samého. Z toho pramenil nepokoj v súkromnom živote, potreba či nutnosť neustálych zmien zamest-

naní. K istému psychickému dyskomfortu zrejme prispela aj autokratická výchova jeho nevlastnej matky, ktorá po smrti Alexandrovho otca, svojho manžela Imricha, vzala celú výchovu a opateru o malého Alexandra do svojich rúk. Žil síce v podmienkach hmotného zabezpečenia, avšak s permanentným pocitom vyladenosti. Pridružilo sa k nemu mačošské zaobchádzanie, ktoré neraz malo charakter brachiálnych útokov so sprievodnými prejavmi verbálneho ponižovania a explicitnými narážkami na jeho židovský pôvod. To vyvolalo u malého, ale aj dospelavajúceho Francistého pretrvávajúci strach z násillia a neustále pobádanie k útekom z domova.⁵

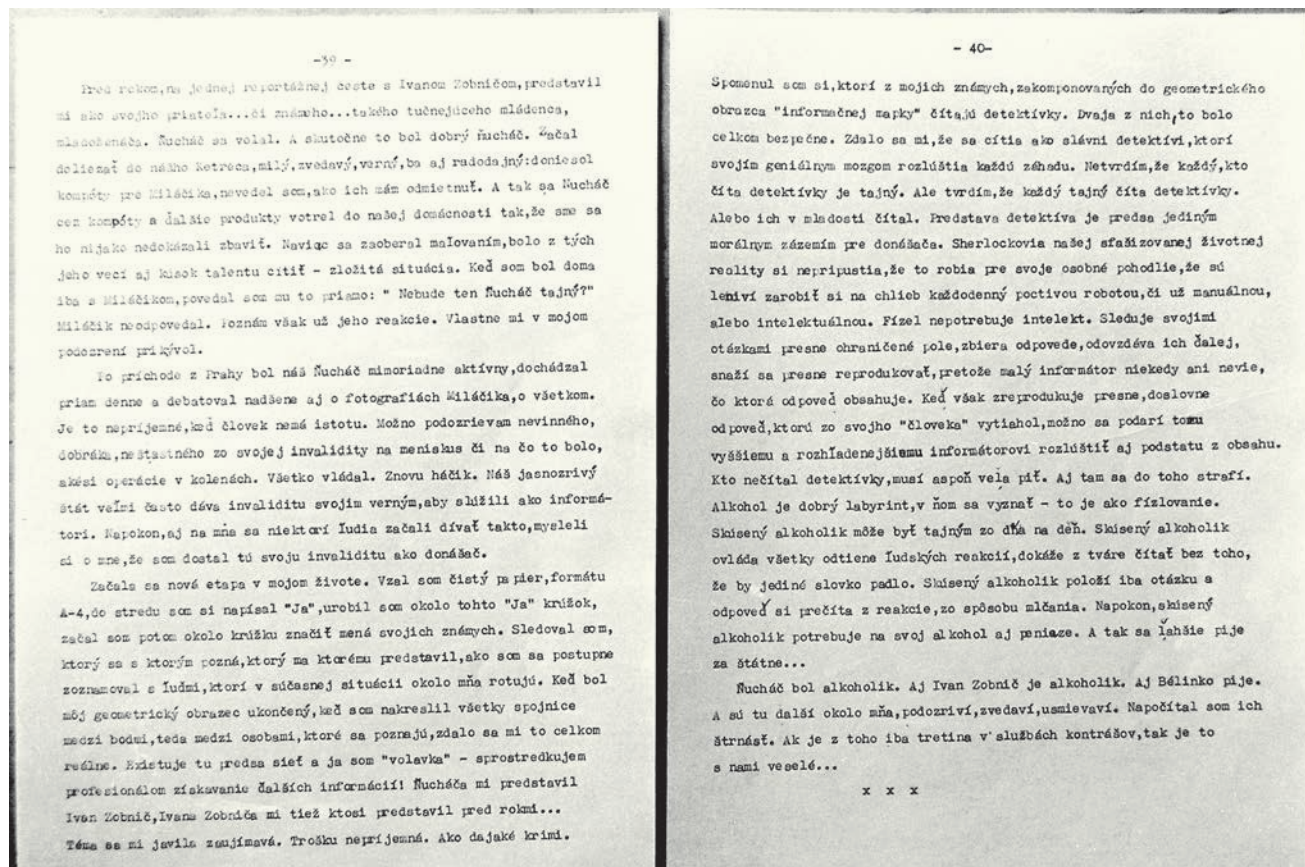
Kompenzačným mechanizmom mu boli úniky do snových, fantazijných svetov. Neprajnosti svojho života sublimoval v období dospelovania do literárnych tvorivých procesov, najviac sa zhmotnili v dramatickej tvorbe. Hlavnou témou jeho hier sa stala problematika straty identity, nezaradenosti ľudského individua, násillie v akejkolvek podobe, najčastejšie v partnerských vzťahoch.

ŽIVOT V DRUHEJ NESLOBODE

Alexander Reis Francisty začínal svoje umelecké predstavy realizovať najprv ako herec, ale až po tom, ako sa na sklonku 50. rokov neúspešne pokúšal dostať na dramaturgiu bratislavskej Vysoké školy múzických umení (ďalej VŠMU). „Prihlásil som sa na dramaturgiu a do dnešného dňa počujem hlas Rudolfa Mrliana, ktorý zdeľoval, že súdruha Reisa ne-

4 K prijatiu mena Francisty sa vyjadril vo svojom životopise, keď napísal: „Považujem za potrebné vyjadriť sa nakoniec aj k rozhodnutiu zmeny priezviska z Reis na Francisty. Pred svadbou r. 1974 mi tento návrh dala manželka. V minulosti som sa občas stretol s averziou niektorých jednotlivcov voči môjmu pôvodu. Preto som s návrhom manželky, prijať jej meno, súhlasil.“ Vo všetkých dokumentoch a literárnych dielach však používal celé meno Alexander Reis Francisty, z čoho vyvodzujeme záver, že Francisty sa stalo jeho prímenním aj umeleckým pseudonymom, čo používal kvôli kultúrnej asimilácii v meniacich sa spoločenských podmienkach normalizácie v 70. rokoch, zvlášť po rozpade manželstva s Kornéliou Francistovou, v poradí ako tretieho. REIS FRANCISTY, A.: *Zmena mena*. Košice 1978, rukopis, s. 2.

5 „Zrejme Štefánia bola naozaj dokázateľne chorá, keď som po celé roky od smrti otcovej mal poručníka, hoci som žil u nej. Môj útek sa uskutočnil na Vianoce 1953, bežal som na stanicu Pustý hrad, aby ma náhodou nenašli na hlavnej stanici a v domácnosti poručníka som ukázal chrbát. Boli na ňom stopy po korbáči. Štefa ma ešte aj v tomto veku sadisticky bičovala. Píšem o tom preto, aby bolo pochopiteľné, že som vo svojich literárnych pokusoch alergický na každé násillie, najmä však násillie, ktoré pácha žena.“ In: REIS FRANCISTY, A.: *Stručný životopis*, s. 2.

Ukážka zo samizdatových textov A. Francistyho Reisa z diela *Story* (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

prijímame z osobnostných dôvodov. Nie žeby nemal vedomosti, ale keď sa niekto z takého piateho poschodia dívava na divadelníkovu prácu, ako to vyplýva z jeho predložených recenzií, tak taký človek nemá lásku k divadlu a takého človeka my nemôžeme v divadle potrebovať. Vedel som už vtedy, že spomenuté osobnostné dôvody sú vážnym argumentom. Rudolf Mrlian nepotreboval do slovenského divadla ďalšieho Žida, už ich tam bolo dost aj bezo mňa, pripomeňme len Laholu, Karvaša, Juraja Váha. Pre mňa sa však stalo divadlo osudom a rozhodol som sa, že budem celý svoj život dokazovať Rudolfovi Mrlianovi, ako sa pomýlil, keď ma neprijal na dramaturgiu v roku 1955.⁶⁶

Po krátkom, formálnom štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského predsa len zakotvil v divadle, na začínajúcej malej scéne Spišského divadla, pod vedením riaditeľa a divadelného režiséra Milana Bobulu. Ako herec sa cítil byť priemerným, napriek povzbudeniu od Jána Jamnického, s ktorým ho spájalo priateľstvo. „Mal som dobrý prednes, nevedel som však tak dobre zvládnuť javiskový priestor. Jediným, kto mi veril ako hercovi, bol národný umelec Ján Jamnický. Stále ma presviedčal, aby som zostal pri herectve, že som zvláštny typ a že aj takýto typ je potrebný. Uvádzať ako príklad Viliama Záborského, ktorý podľa neho nemal krk a mal neforemnú posta-

vu a vypracoval sa cez prednes. Ďakujem Jamnickému za to, že mi dal vieru vo vlastné schopnosti.“⁶⁷ Jeho tvorivá predstava sa mu dočasne naplnila tým, že dostal príležitosť realizovať sa ako dramaturg. Odtiaľ bol už iba krok k vlastným dramatickým pokusom.

V roku 1964 mu dramaturg košického štúdia Československého rozhlasu Karol Jančošek uviedol prvú rozhlasovú hru pod pseudonymom Alexander Radek. Francisty stále schovával pred verejnosťou svoju identitu, podľa jeho slov: „Nechcel som vtedy poslucháčov a vôbec verejnosť svojím pôvodom dráždiť.“⁶⁸ Začal naplno rozvíjať svoju dramatickú tvorbu (pôsoobil v Krajskom osveto-

6 Tamže, s. 2 – 3.

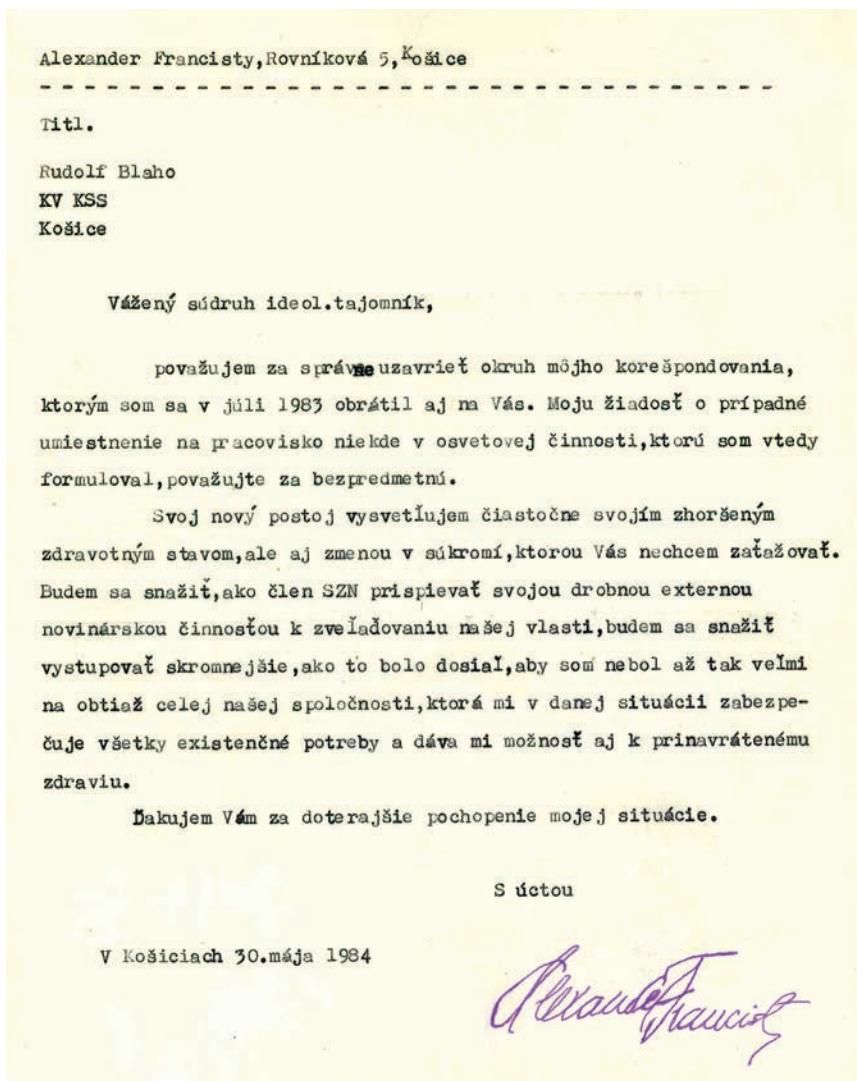
7 Tamže, s. 4.

8 Tamže, s. 3.

vom stredisku v Košiciach), neskôr, od júna 1968, tiež žurnalistickú činnosť ako redaktor kultúrnej rubriky v denníku *Lud*. Zároveň uviedol viacero divadelných adaptácií literárnych diel našich aj svetových autorov a začal uvažovať o tvorbe vlastných divadelných hier.

Bolo to v čase „šťastných“ 60. rokov. Výrazný podiel na tomto Francistyho prajnom tvorivom období mali osobné kontakty s dramatikom Emilom Lehutom, redaktorom denníka *Lud* Šaňom Karšayom, novinárom Ivanom Laputkom a tiež so spomínaným Karolom Jančoňskom, ale aj Jánom Jamnickým.⁹ Avšak Francistyho tvorivé vzopätie malo veľmi krátke trvanie, vlastne iba do sovietskej okupácie. Jeho umelecký rozmach zomleli augustové udalosti 1968. Stal sa jedným z mála slovenských novinárov, ktorí sa ocitli priamo v centre diania. Stihol o tom napísať zopár článkov vo vtedajšej tlači, hlavne pre denník *Lud*.¹⁰

Nástup politickej a spoločenskej normalizácie po roku 1968 bol poznamenaný aj Francistyho osobnou tragédiou, keď nešťastnou náhodou zomrel jeho maloletý syn Róbert.¹¹ To spustilo sériu silných otrasov v jeho osobnom živote. Akoby nastúpila recidíva z mladosti. Začal znovu niekam unikať. Skôr pud než jasné vedomie ho nutkalo k neustálym útekom. Vystriedal viacero redaktorských postov v regionálnych denníkoch, do toho všetkého mu prišiel rozvod, potom ďalší sobáš. Medzitým tvoril a publikoval pôvodné rozhlasové hry. Vzorom sa mu stala šaldovská téza o kritike ako etickom akte, a teda aj akte vzbury, čo začal vnímať ako svoje poslanie.¹²

List A. Francistyho Reisa tajomníkovi Krajského výboru KSS v Košiciach Rudolfovi Blahovi (Zdroj: Archív Š. Lazorišáka)

V TIENI NORMALIZÁCIE

Začiatky 70. rokov boli v živote Francistyho silno poznamenané spolupracou s literárno-dramatickou redakciou banskobystričského štúdia

Československého rozhlasu. Bolo to hádam jeho umelecky najplodnejšie obdobie, navyše podporené aj spolupracou s literárno-dramatickou redakciou košického štúdia. Drama-

9 Tamže, s. 4.

10 Časť nepublikovaných poznámok z tých čias sa nachádza v jednom z textov disidentských esejí, ktoré zhrnul pod titulom *Štvrtá kniha* roku 1984, s. 15.

11 „Dňa 16. júna 1969 došlo však k nešťastnej náhode – nepozornosťou pri podávaní večere sa môj tri a polročný syn Róbert zadusil. Po tejto udalosti som ochladol k manželke a spolužitie sa stalo neúnosné.“ In: REIS FRANCISTY, A.: *Zmena mena*. Košice 1978, rukopis.

12 REIS FRANCISTY, A.: *Stručný životopis*, s. 5.

turg Karol Jančošek sa podujal realizovať jeho rozhlasové hry. Jednu z nich, ktorú dobová recenzistika považovala za Francistyho najlepšiu hru – *Kľúč pre biely pondelok*, odvysielalo aj štúdio rádia Devín. Vo viacerých recenziách uverejnených v týždenníkoch *Nové Slovo*, *Rozhlas*, či v bratislavskom *Večerníku*, ale aj inde, sú osobitne vyzdvihované tiež hry *My dnes, my večer*, *Dom pre jednu veľkú rodinu*, *V sobotu povieš áno*.

V tom čase začal písať divadelné hry, no najmä recenzie k divadelným predstaveniam. Uverejňoval ich v košickom *Večere*, kde sa napokon roku 1979 zamestnal. Niektoré jeho recenzné príspevky vyvolali rušné reakcie... A Francisty začal byť nepohodlný. „...začal som kritizovať všeličo v kultúre a v divadle. Moje články spôsobili šoky a priznám sa, že čiastočne to uspokojovalo aj moju samoľúbosť. Nepociťoval som to však v roku 1979 ako exhibicionizmus, využíval som svoju pozíciu v prospech dobre myslených zámerov. V tejto situácii som 17. februára 1980 dostal infarkt myokardu a tým sa v mojom živote všeličo zmenilo. Novinári mi ponúkli plnú invaliditu. Naznačili mi, že by im to vyhovovalo, pretože sa množili na mňa sťažnosti pre moje 'nevhodné' články. Prijal som túto ponuku s predstavou, že budem písať ako externista, že budem vlastne na akejsi 'tvorivej' dovolenke.“¹³

Na sklonku 70. a začiatkom 80. rokov napísal prvé prozaické diela. Tie na vtedajšie pomery vrcholiacej normalizácie boli pre svoju naliehavú kritickosť nepublikovateľné. Ako autor stále bol spoločensky nezaradený. Žil vo vymedzenom okruhu niekoľkých priateľov, ktorých počet sa nerozširoval. Francistyho bezvýcho-

disková a neutešená situácia sa v tejto fáze života prehlbovala. Rozpadol sa mu rodinný život. Po rozvoďte ostal sám so svojím nevlastným synom. „*Manželka Kornélia Francistová nebola náročná, podliehala však vplyvu svojej matky. Preto som odišiel z jej bytu a v inom meste som zabezpečil vlastný byt. Manželka sa však odmietla ku mne nastahovať. Jej syn Kamil Varga, ktorý sa jej narodil v prvom manželstve, žije však so mnou už desiaty rok, pričom svoju matku navštevuje, aj keď ja som s ňou rozvedený.*“¹⁴

Francisty v špecifických podmienkach normalizácie prvej polovice 80. rokov spoločensky, profesijne aj umelecky rezignoval. Dôvodom nebol iba zhoršujúci sa zdravotný stav (bol uznaný za invalidného dôchodcu), ale aj marginalizovanie jeho osobnosti ako žurnalistu. Postupne bol odsunutý na okraj novinárskeho diania, kde, ako sám napísal vo svojich spomienkach: „*Po roku 1968 sa čoraz ťažšie dala napísať celá pravda. Myslím si o sebe, že som bol jedným z posledných novinárov, ktorí mohli napísať z tejto pravdy pomerne najviac.*“¹⁵ Napokon sa celkom utiahol do ústrania. Ako muž v najlepších rokoch už písal „iba“ kritické texty – ale skôr pre vlastnú potrebu než z ambície verejne na niečo poukázať či niečo zmeniť. Žil z invalidného dôchodku a aj z toho mála, čo mal, nezištne podporoval nevlastného syna Kamila Vargu v štúdiách umeleckej fotografie na pražskej Filmovej a televíznej fakulte Akadémie múzických umení, ktorú absolvoval roku 1989. Toho sa však ako otčim už nedožil.¹⁶

Francisty bol odsúdený živorit' na okraji spoločnosti. Sám pred sebou sa však nevzdal. Morálne sa vzo-

päl a napísal listy prezidentovi Československej socialistickej republiky (ďalej ČSSR) Gustávovi Husákovi, miestnym straníckym funkcionárom, niektoré z nich chcel dostať na slobodu do prostredia západných demokracií. Kriticky v nich poukázal na spoločenské deformácie v štáte, zvlášť na to, ako začal sa objavovať fenomén známy ako „ľudia druhej kategórie“. Jeho korešpondencia však mala jednosmerný charakter. Na svoje apelatívne listy sa odpovedí nedočkal. Zomrel po dlhej nevyliciteľnej chorobe v košickej nemocnici v lete roku 1985.

Napriek tomu, že Reis Francisty už nebol medzi živými, režim konal. Tajná polícia mu urobila koncom leta bytovú prehliadku. Dôvodom boli Francistyho predchádzajúce opakované konšpiratívne pokusy vyniesť za hranice časť textov kritizujúcich politické pomery v socialistickom Československu. Plánovaná akcia bola prezradená agentmi ŠtB v Košiciach, ktorí prípad od začiatku monitorovali. Jeho texty neopustili naše územie, zadržali ich na hraniciach. Vzápätí nato košická správa ŠtB zhabala všetky Francistyho písomnosti, vrátane celého literárneho diela.

DIELO – VÝKRIK DO PRÁZDNA

Francisty napísal dovedna asi 15 pôvodných rozhlasových a divadelných hier. Desiat rozhlasových hier bolo realizovaných a odvysielaných, divadelné dramatické diela neboli doteraz uvedené. Prózy *Milión*, *Herci*, *Téma pre fotografa*, *Rieka*, *Matriarchát*, *Story*, *Extempore* a knihu esejí *Štvrtá kniha* možno považovať na rozdiel od jeho hier skôr za autobiograficko-disidentskú spisbu. V cykle esejí *Štvrtá kniha* z roku 1984 azda najlepšie vystihuje Fran-

13 Tamže, s. 5.

14 Tamže, s. 6.

15 Tamže, s. 5.

16 Umelecký fotograf Kamil Varga patrí k príslušníkom významnej generácie slovenskej novej vlny, ktorá na konci 80. a začiatkom 90. rokov rozhodujúcim spôsobom ovplyvnila fotografickú kultúru v Československu.

cistého zložitý život a povahu úvaha *Relativita* ako jedna z viacerých zachovaných nepublikovaných textov z pozostalosti.

„Ako dieťa uvedomoval som si prevahu dospelých.
Ako dospelý uvedomoval som si prevahu bohatých.
Ako bohatý uvedomoval som si prevahu privilegovaných.
Ako privilegovaný uvedomoval som si prevahu ozbrojených.
Ako ozbrojený uvedomoval som si prevahu najvyšších.
Ako najvyšší uvedomoval som si prevahu väčšej krajiny.
Ako väčšia krajina uvedomoval som si prevahu najväčšej krajiny.
Ako najväčšia krajina uvedomoval som si prevahu vesmíru.
Ako vesmír – konečne som spokojný. V susedstve s Bohom.“¹⁷

Najvýraznejšia z nich je 70-stranová novela *Story* o živote z prostredia nezávislej kultúry v ČSSR. Francisty sa v roku 1983 pokúsil text neúspešne prepašovať na Západ prostredníctvom Veľvyslanectva USA v Prahe. List adresovaný vtedajšiemu prezidentovi USA Ronaldovi Reaganovi sa zachoval vo fotokópii.¹⁸ K pozoruhodným dielam patrí aj román *Matriarchát* ako drsná analýza spoločenských pomerov v štáte, kde sú zvýhodňované ženy na úkor mužov, ktorí slúžia ako budovatelia režimu alebo ako vojaci.

Francistyho literárne dielo bolo akoby zázrakom znovuobjavené po novembrovom prevrate v roku 1989. Našlo sa v jednom z archívov košickej expozitúry ŠtB, kde bolo uložené v škatuliach. Spolu s textami mu svojho času zabavili aj písací stroj značky Remington kvôli identifikácii polemických textov. Francisty bol povahou svojho diela a literárnym spôsobením skôr drama-

13177 (29)

XII. správa ZNB
Bratislava

Č.p.: KR-001499/20-3/85 Bratislava, 6.8.1985

*S. Banda
písat' k vyf. - on
písat' zaslak - on
Spraveno 16.8.85 J.*

PRÍSNE TAJNÉ I

KS ZNB Správa	ŠtB	13. VIII. 85	Výtlačok č. : 1
2. odbor	Č. 00-001499/20-3	16.8.85	Počet listov: 1
Prílohy:	1/50		Prílohy : 2/50

K o š i c e

Vec: Samizdat zaslaný z územia MĽR na kryciu adresu RSE v Mníchove - odstúpenie.

Cestou pracovníka MV na čsl. veľvyslanectve v MĽR bol na našu súčasť zaslaný list, ktorý neznámy pisateľ pod značkou RAKOCZI adresuje na kryciu adresu RSE v Mníchove. V liste sa zmienuje, že veľmi rád počúva vysielanie RSE, najmä reláciu "Udelosti a názory". Nakoľko prevažná väčšina príspevkov je iba z Čiech zasiela pisateľ zreprodukovanú samizdatovú prácu, ktorá v súčasnosti koluje po Košiciach a ktorej autorom je bývalý novinár Alexander FRANCISTI / REIS /. V závere pisateľ v liste uvádza, že pri ďalšej príležitosti opäť niečo pošle.

Nakoľko z obsahu listu vyplýva, že pisateľom je čsl. občan pravdepodobne z Košíc. Vám list a samizdatovú prácu zasielame k operatívne využitiu.

Vybevuje: por. MLEJ Peter
kl. 31-89

Náčelník 2. odboru XII. S-ZNB
Ja pl. Cury
/ mjr. JUDr. NOVÁK Ján /

Správa ŠtB o zachytenej listovej zásielke (Zdroj: A ÚPN)

atik ako prozaik. Autorská inklinácia k dramatickej tvorbe vyplývala z jeho prirodzených, spontánnych divadelných začiatkov v Spišskej Novej Vsi na prelome 50. a 60. rokov.

V jednom zo svojich listov, ktoré adresoval prezidentovi ČSSR Gustávovi Husákovi 23. júla 1983, sa zmienuje o trinástich realizovaných pôvodných rozhlasových hrách a dra-

matizáciách, v inom zasa spomína dvadsať autorských rozhlasových, televíznych dramatisácií a dokumentov. Kompletne dramatické dielo sa kvôli značnej fragmentárnosti textov nedá zdokumentovať. Medzi diela nie sú zarátané početné dramatisácie literárnych diel cudzích autorov, napr. Rolandov *Peter a Lucia*, Bollovo *Údolie duniacich kopýt*

17 REIS FRANCISTY, A.: *Štvrtá kniha*. Košice 1984, nepublikovaný rukopis, s. 82.

18 Fotokópia venovacieho listu prezidentovi Reaganovi z čierneho negatívu, na ktorom je prefotená aj novela *Story*. Text diela sa zachoval v strojopise.

a iné. Ako realizované rozhlasové dramatické diela by sa mohli nachádzať vo zvukovom archíve Rozhlasu a televízie Slovenska.

Písanie rozhlasových a divadelných hier Alexandrovi Reisovi Francistymu vyhovovalo zrejme kvôli žánrovej povahe dramatického diela, pre možnosť dramatického zhusťovania deja do dialógov, kde sa nemusí písať sprievodné slovo. Rozsiahle, niekedy až celostranové dialogické pasáže bez opisného komentára sú tiež v jeho zachovaných strojopisných prozaických textoch. Miestami pôsobia ako literárny experiment, niečo na spôsob nového románu, populárneho koncom 60. a začiatkom 70. rokov. Rozsiahle dialogické pasáže vo forme rozhovoru dvoch postáv, neznámy autor a poslucháč, sú miestami centrom konceptu v jeho disidentských esejach *Štvrtá kniha* z roku 1984, ktoré hovoria o stave spoločnosti.

Okrem odvysielaných rozhlasových hier je niekoľko, ktoré mu dramaturgia Československého rozhlasu napriek prijatiu diela odmietla odvyselať z dobovo všeobecne známych ideových príčin. Spomeňme rozhlasovú hru *Muž, ktorý sa podobá*, ktorá je o kritike spoločenských pomerov vo vtedajšom Československu, či *Ten múrik mi tu nechajte*, ktorú napísal na počesť 40. výročia SNP. Francisty v ňom na svoju dobu dosť nezvyčajne ostro hodnotí niektoré smutné osudy zabudnutých hrdinov Povstania. Táto hra napriek literárnym kvalitám bola vyradená z vysielania košického štúdia Československého rozhlasu pre svoj neprijateľný ideový koncept, ktorý bol v rozpore s vtedajšou oficiálnou kultúrou.¹⁹

Okrem početných odvysielaných pôvodných rozhlasových hier a via-

Součest: KS ZNB Správa Státní bezpečnosti Košice	Výtisk č. 2
Odbor: 2* odd. 1.	Počet listů: 3
Operat. pracovník: oper. Ivan Džupinka	Přílohy: ☒
Získal: * rezident, agent, informátor, důvěrník, kandidát, styk, oper. prac., ** cizinec	Rozdělovník:
Č. svazku: kr. jméno:	výt.č.1. pre OB 13171 "IDG"
Číslo jednací: 01-006114/11-11	výt.č.2. pre OB 13171
(Pouze při odesání mimo odbor)	výt.č.3. pre K.S.-ZNB Praha 4.odbor
	v Košiciach dne 27.8. 1985
	PRISNE TAJNE - TAJNE

ZÁZNAM číslo 1/85

navazuje na záznam č.

Stručné podstatu poznatku:

Serizdat so závadovým obsahom zaslaný z územia MĽR na kryciu adresu "Rádía slobodná Európa" v NSR.

Schůzka konána dne <u>13.8.1985</u>	Popis, událost se stala dne <u>1.7.1985</u>
Místo schůzky: KB, PB, služební místnost, veřejná místnost, terén	Spoluprac. zprávu získal: po úkolování, z vlastní iniciativy, náhodně
Serióznost spolupracovníka: prověřený, je prověřován, neprověř., podezřelý z neserióznosti	Zpráva se vztahuje: k rozprac. v operat. svazku, k problematice, mimo problematiku, k ohlasům
Předmět zprávy: Získal spoluprac. (pracovník)	b) přečtením dokumentu
a) rozhovorem s osobou osobami	c) typ typy vypisované údlosti
- se popř. události zúčastnila	d) popř. události se aktivně účastnil
- se o události došlo	e) náhodně vyslechl

1. Text 2. Operativní význam 3. Dokumentováno 4. Opatření 5. Data osob uvedených v záznamu
6. Názor operativního pracovníka na zjištěný poznatek

1./ Cestou XII. S-ZNB Bratislava bola na našu súčasť odstúpená poštová zásielka odoslaná z územia MĽR obsahujúca list neznámeho pisateľa a odosielateľa adresovaného na kryciu adresu "RSE" (JANOFA Rudolf) do NSR, v ktorom pod značkou RAKOCZI oznamuje, že rád počúva vysielenie "RSE", najmä reláciu "Udelosti a názory". Ďalej oznamuje, že nakoľko väčšina príspevkov uvádzaných vo vysielaní "RSE" je iba z Čiech, zasiela odфотографované samizdatovú prácu, ktorá v súčasnosti koluje v Košiciach a ktorej autorom je bývalý novinár Alexander FRANCISTY (REIS). V závere pisateľ v liste uvádza, že pri najbližšej príležitosti opäť niečo pošle. List je napísaný spontánnym, perličkovým písmom.

Poznámka: Každý poznatek (událost, jev) piš na samostatný záznam
* = podtrhni platný údaj
** = rovněž zatrhní týká-li se vředu uvedená kategorie cizího st. píšl.

MV č. skl. 751 38

Správa ŠtB o korešpondencii A. Francistyho (Zdroj: A ÚPN)

cerých dramatizácií a tiež pomerne rozsiahleho prozaického a disidentského nepublikovaného diela zachovaného v strojopisoch, autorským základom tvorby Alexandra Reisa Francistyho boli divadel-

né hry. Francisty ich napísal dovedna 15.²⁰ Zo zachovaných divadelných hier sú to *Katamaran*, monodráma *Zmluva o Dielo*, fragmentárny text *Uspávanka pre tuláka*. No najmä existenciálna dráma *Za mly-*

19 Viac list Karola Jančoška z marca 1984. In: Literárna pozostalosť A. Reis Francistyho. Korešpondencia s dramaturgom literárno-dramatickej redakcie Československého rozhlasu, štúdia Košice Karolom Jančoškom. Rukopisy týchto textov sú zachované v názovom stave spolu s inými po vyzdvihnutí literárnej pozostalosti z archívu košickej expozitúry ŠtB po novembrovom prevrate 1989 a sú v majetku autora článku.

20 REIS FRANCISTY, A.: *Stručný životopis*, s. 5.

nom, ktorá je o skrachovaných životoch niekoľkých osamelých mužov, dožívajúcich svoj život v zabudnutí v akomsi zvláštnom sanatóriu. Tvorí ho rozpadávajúca sa stará budova bez bližšieho určenia. Celkové prostredie a protagonisti deja z hľadiska širšieho sociálneho statusu vegetujú na okraji spoločenského záujmu. Táto hra bola napísaná v roku 1982. Aj napriek úzkoprseému socialistickému kultúrnemu a umeleckému nazeraniu, jednoznačne odmietajúce prehnany subjektivismus, bola prijatá pomerne priaznivo. Svojho času sa ňou zaoberal ako možným titulom na jeho uvedie aj dramaturg pražského Činoherného klubu V. Prochádzka.²¹

SLOVO NA ZÁVER

Literárne dielo Alexandra Reisa Francistyho – muža, ktorý prestál dve neslobody, fašizmus a socializmus, vydal o nich vlastné svedectvo, no slobody sa nedožil – bolo, ako sme viackrát uviedli, náhodne ob-

javené v jednom z archívov košickej expozitúry ŠtB. Odtiaľ bolo prenesené a uložené do kufríka. Ten bol odložený v ateliéri jeho priateľa, dnes už nebohého košického výtvarníka Antona Ihnáta, ktorý zomrel v polovici 90. rokov. Po vypratani Ihnátovej ateliéru sa na podnet jeho dcéry pozostalosti ujal autor tohto článku, ktorý sa s Francistym osobne poznal. Rozsahom ide o niekoľko desiatok samostatných fasciklov, pozostávajúcich z prezentovaných a neuvedených rozhlasových a divadelných hier, ale aj nepublikovaných próz, esejí, disidentských textov, náčrtov nerealizovaných filmov a televíznych inscenácií, rôznych rukopisných poznámok o zamýšľaných dielach a z rozsiahlej korešpondencie. Francistyho dielo – patriace do slovenskej literatúry, i keď sám, ako o sebe povedal, na Slovensku sa cítil byť iba cudzincom – ešte stále iba čaká na dôkladné zdokumentovanie a teatrologické preskúmanie.

LITERATÚRA A PRAMENE Z LITERÁRNEJ POZOSTALOSTI ALEXANDRA REIS FRANCISTYHO

REIS FRANCISTY, A.: *Zmena mena*. Košice 19. 10. 1978. Rukopis, 3 strojopisné strany.

REIS FRANCISTY, A.: *Za mlynom*. Košice 1982. Divadelná hra. Rukopis, 43 strojopisných strán.

REIS FRANCISTY, A.: *List prezidentovi ČSSR Gustávovi Husákovi*, 23. júl 1983. Druhohpis, 4 strojopisné strany.

REIS FRANCISTY, A.: *Stručný životopis*. Košice 10. 1. 1984. Rukopis, 6 strojopisných strán.

REIS FRANCISTY, A.: *Štvrtá kniha. Cyklus esejí*. Košice 1984. Rukopis, 83 s.

KOREŠPONDENCIA s dramaturgom literárno-dramatickej redakcie Československého rozhlasu, štúdia Košice Karolom Jančoškou.

RECENZIE Francistyho rozhlasovej tvorby v periodickej tlači.

Štefan Lazorišák • Alexander Reis Francisty- Destiny Hidden in a Small Suitcase

Alexander Reis Francisty was a Slovak journalist and playwright of Jewish origin. He was born in 1937 shortly before Czechoslovakia ceased to exist. He grew up in the period of the Slovak State, in the period of the holocaust. He survived because of Tiso's presidential exemption. At the end of the 50s and beginning of the 60s, the time of political easement in Czechoslovakia, he started to work first as an actor in Spišská Nová Ves, later as a journalist in Slovak dailies and as a radio playwright. He wrote also samizdat literature where he criticized the situation in Czechoslovakia under normalisation. He died in Košice at the age of 48 after repeated conflicts with state authorities.

Štefan Lazorišák (1959)

Spisovateľ, publicista. Bol zakladajúcim členom OF-VPN Košice. V rokoch 1991-92 pôsobil v Klube angažovaných nestraníkov ČSFR. Počas dvojročného pôsobenia ako člen republikovej rady zorganizoval v rokoch 1991-92 v Košiciach tri konferencie o zločinoch komunizmu. Začiatkom 90. rokov pracoval ako novinár v košickom tzv. modrom *Večere*, bol spolupracovník pražského rozhlasového štúdia relácie Rádioforum, neskôr publikoval v denníku *Korzár*. Doposiaľ vydal štyri knihy. Publicistickú štúdiu o novembri 1989 *Karneval revolúcie*, román *Veľká hra v meste*, novelu *Koniec služobnej cesty* s rekonštruovanými stratenými básňami *Denník nezvestného* a novelu *Ústav*. Žije a publikuje v Košiciach.

21 Literárna pozostalosť A. Reis Francistyho, Druhohpis listu Gustávovi Husákovi z 23. júla 1983.

MICHAL KASAN, NÁČELNÍK ŠTB V ZÁPADOSLOVENSKOM KRAJI

DANIEL HALČÍN

Michal Kasan sa narodil 14. októbra 1924 v Tekovskej Breznici v chudobnej rodine. Jeho otec pracoval za prvej Československej republiky ako povozník, neskôr ako lesný robotník v Československých štátnych lesoch. Matka pracovala v domácnosti a starala sa o šesť detí, z ktorých tri predčasne umreli. Michal Kasan v rodnej obci navštevoval ľudovú školu a po jej ukončení začal z finančných dôvodov pracovať. Zamestnal sa v poľnohospodárstve u miestnych roľníkov, neskôr ako lesný robotník. Privyrábala si tiež rôznymi príležitostnými prácami v obci a blízkom okolí.

Počas druhej svetovej vojny žil vo svojej rodnej obci, nezúčastnil sa protifašistického odboja ani Slovenského národného povstania. V neskoršom období svoju pasivitu odôvodňoval prianím otca a starého otca, aby ostal doma a staral sa o rodinu.¹ O politiku sa v tom čase prakticky nezaujímal, on ani jeho rodinní príbuzní sa politicky neangažovali. Podľa osobného posudku na Michala

Kasana z roku 1953 sa jeho brat Jozef zúčastnil ako vojak slovenskej armády bojov na východnom fronte, neskôr sa zapojil do Slovenského národného povstania. Po zajatí príslušníkmi nemeckej armády mal až do konca druhej svetovej vojny stráviť v koncentračnom tábore v Nemecku.² Posudok na Jozefa Kasana z roku 1955 už nespomína ani jeho účasť v povstaní, ani zajatie nemeckou armádou. Jozef Kasan sa podľa tohto dokumentu nezúčastnil bojov proti ZSSR a počas služby v armáde nedosiahol nijakú hodnosť.³

V roku 1943 sa Michal Kasan dopustil pytlíctva a krádeže dreva, za čo ho Krajský súd v Banskej Bystrici odsúdil na dva roky odňatia slobody podmienene.⁴

Po skončení druhej svetovej vojny narukoval Kasan na základnú vojenskú službu, ktorú vykonával pri pešom pluku 12 v Leviciach vo funkcii delovoda. Vojenčinu ukončil v roku 1947 v hodnosti desiatnika. V životopise uviedol, že sa v roku 1947 zúčastnil na východnom Slovensku

(pri obci Čabalovce-Sterkovce) akcií proti banderovským skupinám.⁵ Po demobilizácii pracoval v Česku, najskôr ako lesný robotník, neskôr ako robotník vo výrobe známeho leteckého podniku n. p. Ávia v Čakovicih pri Prahe. Pri návštevách rodného kraja sa nijako nevyhýbal rozhovorom o politike, mal však sklony nedávať svoje vlastné názory najavo. Nezúčastnil sa ani udalostí, sprevádzajúcich komunistický februárový prevrat v roku 1948. Podľa vlastných slov bol na pokyn svojho majstra „v pohotovosti“.⁶

Do komunistickej strany vstúpil až po prevrate v roku 1948. Dňa 17. marca 1948 ho prijala za kandidáta základná organizácia KSČ Avia Čakovice.⁷ Ustanovka na Kasana z roku 1955 opisuje jeho politický prerod z nestraníka na angažovaného komunistu takto: „Ako je už spomenuté v bode 1, menovaný až do oslobodenia v roku 1945 nijak politicky verejne nevystupoval a tiež sa ani za vtedajší režim neexponoval, až po oslobodení a po ukončení vojenskej

1 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠTB, personálny spis Michala Kasana (1924). Vlastnoručne písaný životopis Michala Kasana.

2 Tamže. Ustanovka Okresného oddelenia Štátnej bezpečnosti Nová Baňa, 25. 2. 1953. Poznámka: Ustanovka znamenala jednorazové, utajené agentúrno-operatívne opatrenie zamerané na získanie životopisných, charakterizujúcich a iných údajov k osobám štátno-bezpečnostného záujmu, v tomto prípade príbuzného príslušníka ŠTB.

3 Tamže. Ustanovka z roku 1955 k osobe Jozefa Kasana.

4 Tamže. Zvláštny dotazník Ministerstva vnútra.

5 Tamže. Životopis. Príslušníci Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA, tzv. banderovci) po vojne podnikli viacero prienikov na územie severovýchodného Slovenska. Do roku 1947 išlo predovšetkým o úniky pred poľskou alebo sovietskou armádou a o snahu šíriť ich nacionalistickú a protisovietskú propagandu. Snažili sa tiež získať materiálne zásoby a doplniť svoje oddiely o slovenských dobrovoľníkov. V roku 1947 došlo k najväčším prienikom na územie Československa, keď sa niekoľko početnejších oddielov UPA pokúsilo prebiť do amerických okupačných zón v Rakúsku a Nemecku. Proti jednotkám UPA bolo v rokoch 1945 až 1947 nasadených až niekoľko desiatok tisíc vojakov. Pozri: ŠMIGEL, M., SYRNÝ, M.: Banderovci. Dve strany ukrajinského nacionalizmu. *História revue*, roč. 4, 2004, č. 11 – 12, s. 17 – 20.

6 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠTB, personálny spis Michala Kasana (1924). Životopis.

7 Tamže. Zvláštny dotazník Ministerstva vnútra. Po stránickej previerke zo 6. 12. 1950 sa členom KSČ stal o niekoľko dní neskôr, 17. 12. 1950.

základnej službe tento ponaučený s minulosti ako aj prítomnosti a výdobytkov robotníckej triedy, priklonil sa na stranu Ľudovej demokracie u nás, ako i k budovaniu socializmu v našej vlasti a začal prejavovať kladné stanovisko k nášmu ľudovo-demokratickému zriadeniu, i keď nebol za jeho pobytu do roku 1947 politicky nikde organizovaný.⁸

V auguste 1948 si Michal Kasan podal prihlášku do Zboru národnej bezpečnosti. Ako dôvody svojho záujmu v nej uviedol zlú rodinnú finančnú situáciu a svoje presvedčenie, že by sa takejto práci dokázal „dokonale venovať“. Ďalej uviedol, že o zaradenie v ZNB mal už dávnejšie záujem, ale v minulosti sa nemohol prihlásiť, pretože ešte neabsolvoval základnú vojenskú službu. Jeho nedostatočné vzdelanie nevyhovovalo požiadavkám prijatia. Podobne ako väčšina svojich rovesníkov totiž vychodil iba ľudovú školu a neabsolvoval ani meštiansku školu. Preto si zároveň zažiadal aj o udelenie výnimky z predpísaného vzdelania.

Do Zboru národnej bezpečnosti ho prijali 1. decembra 1948. Ako čakateľa ZNB nastúpil do základnej školy ZNB I. stupňa v Spišskej Novej Vsi. Neskôr absolvoval štvormesačný kurz ŠTB v Jeseníkoch.

Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti v Banskej Bystrici zaujalo odmietavé stanovisko k jeho prijatiu do radov tamojšej ŠTB. Kasana aj jeho rodinu totiž bystrická ŠTB považovala síce za spoľahlivých po stránke štátno-bezpečnostnej a politickej, keďže sa nikto z nich počas vojny neangažoval v prospech Slovenského štátu, ale Michal Kasan podľa ich názoru nebol odborne zbehlý, politicky vyspelý a ani dostatočne intelektuálne schopný. Vyčítal sa mu aj oneskorený vstup do radov KSČ – až po februárovom prevrate.⁹

Michal Kasan sa ešte pred nástupom k ZNB zaviazal k odslúženiu štyroch rokov u špeciálnych pohraničných útvarov. Napokon však už 2. apríla 1949 nastúpil v Bratislave ako pomocný referent na odbor Štátnej bezpečnosti Povereníctva vnútra.

V auguste roku 1950, po zrušení slovenskej centrály ŠTB, preradili Kasana na odbor politického spravodajstva Krajského veliteľstva ŠTB v Bratislave.¹⁰ V rovnakom roku sa tiež „vysporiadal s náboženskou otázkou“ a oficiálne vystúpil z rímskokatolíckej cirkvi.

Kasan v tej dobe pracoval na cirkevnom referáte (referáte 50), kde ho postupne povýšili na veliteľa re-

ferátu. Kresťanské cirkvi mali na Slovensku veľký vplyv na veriacich a pre komunistický režim predstavovali významného ideologického protivníka. Komunistická strana taktiež vnímala cirkvi aj ako príležitosť, ako preniknúť cez lojálnych kňazov k veľkému počtu veriacich. Členovia „referátu 50“ preto zberali informácie o členoch slovenských náboženských spoločenstiev a útočili na nich cez rôzne provokácie a tzv. rozkladné opatrenia. Obeťami ich činnosti sa stali napríklad slovenskí biskupi, katolícki aj nekatolícki duchovní, študenti a profesori Bohosloveckej fakulty v Bratislave a členovia spoločenstva Svedkov Jehovových. Pracovníci „referátu 50“ taktiež inštruovali príslušníkov okresných oddelení ŠTB v cirkevných záležitostiach, spravovali spisy o slovenských duchovných a spolupracovali so Štátnym úradom pre veci cirkevné. Medzi významné cirkevné osoby, rozpracované týmto referátom, patrili napríklad biskup rímskokatolíckej cirkvi Ambróz Lazík¹¹ a evanjelický biskup Fedor Fridrich Ruppeldt.¹² Referát rozpracovával aj prívržencov jezuitu Tomislava Kolakoviča, osem z nich v tomto období ŠTB zatkla.¹³

Na cirkevnom referáte boli v roku

8 Tamže, Ustanovka Okresného oddelenia MV, oper. skupina Nová Baňa, 11. 2. 1955.

9 Tamže, List veliteľa Krajského veliteľstva Štátnej Bezpečnosti v Banskej Bystrici npor. Vidiečana Povereníctvu vnútra, odbor BK/1, 10. 7. 1949. Dňa 3. 10. 1949 bolo po telefonickom dohovore s prednostom oddelenia BA-II dohodnuté, že Kasan zostane na tomto oddelení pracovať aj naďalej.

10 SIVOŠ, J.: Elza Krejčírová-Čermáková, žena v operatívne ŠTB. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč. 7, 2013, č. 4, s. 83.

11 Ambróz Lazík (1897, Trstín – 1969, Trnava), rímskokatolícky biskup v Trnave. V rokoch 1950 – 1951 izolovaný orgánmi komunistickej Štátnej bezpečnosti vo svojej rezidencii.

12 Fedor Fridrich Ruppeldt (1886, Liptovský Mikuláš – 1979, Žilina), farár a biskup Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku. Signatár Martinskej deklarácie z 30. 10. 1918 a spoluzakladateľ Svetovej rady cirkví so sídlom v Ženeve. V období Slovenskej republiky najprv v roku 1940 väznený v Ilave pre zostavenie *Prejavu Spolku evanjelických a. v. kňazov na Slovensku* z 21. 11. 1939, v ktorom kritizoval perzekúciu Židov, konanie Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže a vyzdvihovanie Andreja Hlinku na pozíciu „vodcu národa“. Po potlačení SNP bol za podzemnú činnosť deportovaný do koncentračného tábora v Seredi. Po vojne sa angažoval proti poprave prezidenta Slovenskej republiky Jozefa Tisa. Pre odpor k Tisovej poprave bol obvinený z reakčnej činnosti a v roku 1952 bol donútený odísť z postu štvrtého biskupa Západného dištriktu do dôchodku. V roku 1962 bol Krajským súdom v Banskej Bystrici odsúdený na 18 mesiacov za trestný čin podvracania republiky, avšak trest nenastúpil pre vysoký vek. Pozri: RUPPELDOVÁ, S.: *Fedor Ruppeldt: Vždy proti totalite*. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<http://zurnal.pravda.sk/portret/clanok/395956-fedor-ruppeldt-vzdy-proti-totalite/>>.

13 SIVOŠ, J.: Akcia „IGOR“. Provokácia Štátnej bezpečnosti proti Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku v roku 1951. *Paměť národa*, roč. 12, 2016, č. 2, s. 47. Tomislav Kolakovič, chorvátsky kňaz, člen jezuitského rádu, významne sa podieľal na rozvoji katolíckeho disentu. Na Slovensku pôsobil v rokoch 1943 – 1946. Založil tu hnutie kresťanských intelektuálov Rodina. K okruhu jeho priaznivcov pat-

1951 zamestnaní štyria operatívni pracovníci a dve pisárky. Pracovala tu aj manželka zástupcu veliteľa bratislavskej krajskej správy ŠTB Šimona Čermáka¹⁴ Elza Krejčírová-Čermáková.¹⁵ Oboch samotní komunisti zatkli ako buržoázných nacionalistov v bezpečnosti.

Dňa 1. januára 1953 prevzal Kasan funkciu zástupcu náčelníka 1. oddelenia II. odboru, ktoré sa zaoberalo trockistami, nepriateľmi v strane, buržoáznymi nacionalistami a sionistami. Jeho posudok z tej doby uvádza nasledovne: „Dobre sa v tejto funkcii osvedčil. Pri práci dôsledný, iniciatívny a samostatný. Prenáša skúsenosti na podriadených. Je kamarátskej úprimnej povahy, trochu však nervóznym na niektoré veci, ktoré sa vyskytnú na pracovisku má občas mylné názory, avšak po vysvetlení opaku jeho názoru dá sa presvedčiť a svoju chybu snaží odstrániť [...] je priemerne politicky vyspelý, triedne uvedomelý. Na jeho schopnosti a predpoklady politického rastu by mal viac študovať marx-leninskú literatúru a aktívnejšie sa zapájať do politickej práce.“¹⁶

Začiatkom septembra 1953 sa Kasan stal zástupcom náčelníka (II.) odboru politického spravodajstva. V tejto funkcii nahradil Františka Liščíka.¹⁷ Po zlúčení ministerstva národnej bezpečnosti s ministerstvom vnútra v polovici septembra 1953 a následnej reorganizácii z konca roku 1953 dostal odbor politického spravodajstva nové krycie označenie. Kasan preto od začiatku roku 1954 figuruje ako zástupca náčelníka III. odboru, jeho pracovná náplň ani metódy práce sa však nezmenili. Nadriadení z politického hľadiska mimoriadne pozitívne hodnotili jeho správanie sa počas menovej reformy v roku 1953,¹⁸ ktorá znehodnotila úspory obyvateľstva, čo viedlo k nespokojnosti a masovým protestom, predovšetkým medzi robotníkmi.

V tomto období prevelilo vedenie ministerstva vnútra Kasan na päť mesiacov na východné Slovensko. Na Krajskej správe ministerstva vnútra v Prešove pomáhal budovať agentúrnu sieť a školil miestnych príslušníkov.¹⁹

V októbri 1954 bol Kasan navrh-

nutý na funkciu náčelníka III. odboru. Návrh na prerokovaní schválilo Kolégium ministerstva vnútra. Novú funkciu začal vykonávať od 1. novembra 1954.

Za dobré pracovné výsledky v boji proti „triednemu nepriateľovi“ (čiže skupín obyvateľstva, ktoré boli nepohodlné režimu) bolo Kasanovi udelené pochvalné uznanie a finančná odmena.²⁰ V jeho hodnoteniach sa však objavuje aj množstvo kritiky, čo ukazuje na nedostatky v organizácii jeho riadiacej práce. Kasan napríklad presúval svoju administratívnu prácu a riadenie jednotlivých oddelení na svojho zástupcu. Podľa hodnotení bolo na odbore taktiež nutné vykonať zmenu systému a štýlu práce za účelom zlepšenia odbornej stránky práce.²¹

V rokoch 1956 až 1957 navštevoval Kasan v ZSSR jednoročnú „odbornu-politickú“ školu v ZSSR, kde sa naučil ruský jazyk. Po jej absolvovaní ho vedenie ministerstva zaradilo do funkcie I. zástupcu náčelníka Krajskej správy ministerstva vnútra (ďalej KS MV) v Bratislave. Zároveň riadil (II.) kontrarozviedny od-

rili napr. Václav Vaško, Anton Neuwirth, Vladimír Jukl, Silvester Krčméry a mnohí iní. V roku 1946 malo hnutie na Slovensku 110 členov, z toho 42 kňazov a rehoľníkov, 28 predstaviteľov katolíckej inteligencie a 40 študentov. Počas komunizmu boli členovia slovenskej Rodiny prenasledovaní a odsúdení dohromady na 481 rokov, 10 mesiacov a jedno doživotné väzenie, resp. internácie. Pozri: MIKLOŠKO, F.: Kolakovcovci. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL <<https://www.postoj.sk/3859/frantisek-miklosko-kolakovicovci>>.

14 Šimon Čermák (1924 – 2008) V roku 1942 internovaný v tábore pre židov v Novákoch, po vypuknutí SNP sa pridá k partizánom, kde pôsobil vo funkcii rozviedčika. Od augusta 1950 riadil ako zástupca krajského veliteľa ŠTB operatívnu činnosť útvarov ŠTB v Bratislave. 13. apríla 1951 bol spolu s manželkou zatknutý v rámci kampane proti sionistom a buržoáznym nacionalistom. Manželka Elza Krejčírová-Čermáková vo väzení porodila dcéru. Po dvoch rokoch ju prepustili v apríli 1953 z vyšetrovacej väzby a v roku 1956 voči nej trestné stíhanie zastavili. Šimon Čermák bol v decembri 1953 odsúdený v procese Oskar Valášek a spol. na 18 rokov odňatia slobody. Z väzenia bol prepustený v roku 1958 a rehabilitovaný bol v roku 1963. Od roku 1964 žil spolu s rodinou v Izraeli. Pozri: SIVOŠ, J.: Elza Krejčírová-Čermáková, žena v operatívne ŠTB. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč. 7, 2013, č. 4, s. 81 a 85.

15 Tamže, s. 84. Elza Krejčírová-Čermáková pravdepodobne nemala s Kasanom veľmi dobré pracovné vzťahy. Podľa Kasana odmietla post vedúceho skupiny referátu kvôli tomu, aby sa s ním nemusela deliť o zodpovednosť za rozhodnutia, ktoré by skôr či neskôr mohli byť vnímané ako politicky nesprávne a za ktoré by tak Kasan mohol byť trestaný služobne aj stranícky.

16 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠTB, personálny spis Michala Kasana (1924). Veliteľský posudok od náčelníka Krajskej správy ŠTB škpt. Hrbáčka Jaroslava, 6. 8. 1952.

17 František Liščík (1926) slúžil na Krajskom veliteľstve ŠTB Bratislava od 15. 8. 1949. Od 30. 6. 1952 do 31. 8. 1953 vykonával funkciu zástupcu náčelníka II. odboru. Začiatkom septembra 1953 odišiel zo zdravotných dôvodov do dočasnej výslužby.

18 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠTB, personálny spis Michala Kasana (1924). Kádrové vyhodnotenie k návrhu na ustanovenie do funkcie náčelníka III. odboru KS MV Bratislava, 3. 9. 1954.

19 Tamže. Návrh na povýšenie do hodnosti poručíka, 25. 3. 1954.

20 Tamže. Návrh na vyznamenanie „Za službu vlasti“, 9. 3. 1955.

21 Tamže. Služobné hodnotenie za dobu od 1. 1. 1954 do 31. 10. 1955.

bor KS MV, ktorému venoval podstatnú časť svojho času aj pozornosti. Okrem toho riadil a usmerňoval aj činnosť III. odboru (politické spravodajstvo), VII. odboru (sledovanie) a IX. odboru (operatívna technika). Jeho posudok uvádza: „Výsledky dobrej riadiacej činnosti sa prejavujú i v dosiahnutých výsledkoch. Uplynulom roku na III. odbore bolo realizovaných niekoľko štátno-bezpečnost-

ných prípadov, medzi nimi dôležitý prípad „GENERÁL“ a t. č. sú v realizácii II. odboru 2 dôležité špiónážne prípady „VÝCHOD“ a „MEČ“.“²²

V roku 1957 bola Kasanovi udeľená medaila Za zásluhy o obranu vlasti. V roku 1958 si dokončil v Piešťanoch 11-ročnú strednú školu s maturitou, neskôr začal diaľkovo navštevovať Právnickú fakultu UK v Bratislave. Dňa 1. apríla 1960 sa stal zá-

stupcom náčelníka KS MV pre operatívnu.

Začiatkom 60. rokov sa Kasanovi prestala vyplácať jeho prchká povaha a nerešpektovanie nadriadených. Dlhodobu mal zlé vzťahy s náčelníkom KS MV Josefom Houskom²³ a predovšetkým s jeho nástupcom pplk. Ferdinandom Mílkym.²⁴ V roku 1961 mal Josef Houska počas svojej neprítomnosti poveriť vede-

- 22 Tamže. Návrh na povýšenie do hodnosti majora. V akcii „GENERÁL“ viedla ŠTB vyšetrovanie proti významným predstaviteľom armády a hospodárstva z obdobia Slovenského národného povstania. Išlo predovšetkým o bývalého ministra priemyslu, obchodu a živností a prvého guvernéra Slovenskej národnej banky Imricha Karvaša, bývalých generálov Jozefa Marka a Vojtecha Kováča, plukovníka Jána Malára, člena ilegálnej povstaleckej Slovenskej Národnej Rady Petra Zaťka, členov zahraničného odboja Antona Petráka, Zdenka Golda, Václava Čechuru a iné významné osoby. Kauza založila ŠTB na súkromných rozhovoroch obvinených, v ktorých kritizovali režim, diskutovali napr. o rehabilitácii politicky postihnutých dôstojníkov armády a o vývoji krajiny po prípadných slobodných voľbách a podobne. V roku 1959 odsúdil Krajský súd v Bratislave obvinených na tvrdé tresty za velezradu, špiónáž alebo podvracanie republiky – I. Karvaš na 17 rokov, generál J. Marko na 14 rokov, generál Vojtech Kováč na 12 rokov, J. Malár na 9 rokov odňatia slobody. Celkom bolo odsúdených dvanásť osôb. Rozsudky boli amnestované v roku 1960, k súdnej rehabilitácii obvinených došlo v rokoch 1968 – 1969. Pozri: KARVAŠ, A.: *Môj otec Imrich Karvaš: Život a dielo národohospodára, ktorý dosiahol na vrchol i celkom na dno*. Budmerice 2001, s. 87 – 117. Akcia „VÝCHOD I.“ bola zameraná proti spolupracovníkovi americkej rozviedky v Západnom Nemecku Walterovi Domesovi. Domes bol bývalý dôstojník armády vojnového Slovenského štátu a neskôr veliteľ pluku SS vytvoreného z karpatských Nemcov. V rokoch 1951 až 1953 Domes pôsobil v Západnom Nemecku v tzv. Gehlenovej organizácii (GO). GO bola Američanmi podporovaná spravodajská organizácia tvorená bývalými nemeckými dôstojníkmi, ktorá pôsobila proti štátom východného bloku. Domesa GO využívala ako prekladateľa a vyšetrovateľa pre jeho schopnosť plynule rozprávať slovensky a česky. V rokoch 1955 – 1956 Domes pracoval ako spolupracovník rozviedky amerického letectva a neskôr pre spravodajské útvary americkej armády „MIG“ (Military Intelligence Group) 513 a 66. Účelom útvarov „MIG“ bolo zhromažďovať informácie o štátoch východného bloku. Jednou možnosťou zberu informácií boli výsluchy emigrantov z týchto štátov. „MIG 66“ tiež uvažovala o využití Domesa na posudzovanie osôb, ktorá by mohli legálne vycestovať z Rakúska do Československa. Keď ŠTB zistila, že v Bratislave sa majú nachádzať aj ďalší agenti západnej rozviedky, spustila akciu s krycím názvom „VÝCHOD II.“ Pozri: A ÚPN, f. Sekretariát námestníka FMV v Prahe (plk. Ján Záruba), (ďalej A/9), inv. č. 15. Plán práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línii agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959; Odtajnené dokumenty americkej CIA k osobe W. Domesa Special Colletion, Nazi War Crimes Disclosure Act – Domes, Walter. [citované 17. júna 2017]. Dostupné na URL ><https://www.cia.gov/library/readingroom/search/site/walter%20domes>>. Akcia „MEČ“ bola zameraná proti údajnej špiónážnej činnosti československých občanov v prospech rozviedky Francúzska. Osoby rozpracované v akcii mali podľa ŠTB odovzdávať informácie československému emigrantovi v Paríži Františkovi Figurovi (1923, bývalý tajomník „Československých kolónii“, emigroval v roku 1949). Prípad sa skončil uväznením troch československých občanov, osôb obvinených zo špiónáže – Márie Mečiarovej, jej manžela Alojza Mečiara a Antonína Bebra. Mária Mečiarová bola odsúdená na trest jednásť rokov odňatia slobody a obaja muži na trest päť rokov odňatia slobody. Všetci menovaní boli v deväťdesiatych rokoch rehabilitovaní bývalým Krajským súdom v Bratislave. Pozri: A ÚPN, f. A/9, inv. č. 15. Plán práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línii agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959; KS ZNB S-ŠTB Banská Bystrica, skartačné rozhodnutia, Mária Mečiarová; Kol. autorov: Osoby odsúdené z politických dôvodov a rehabilitované. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989, 2. diel*, Prešov 2001, CD príloha.
- 23 Josef Houska (1924), dôstojník ZNB. V Zbore pôsobil na úsekoch boja proti vnútornému nepriateľovi od roku 1948. Od 1. 2. 1954 do 22. 11. 1961 náčelník Krajskej správy MV Bratislava. Neskôr náčelník hlavnej správy rozviedky (I. správa MV), náčelník spravodajského odboru Federálnej správy spravodajskej služby a na náčelníckych pozíciách v VI. správe ZNB (Správa spravodajskej techniky). Pozri: MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixá. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava 2012, s. 176.
- 24 Ferdinand Mílkvy (1920 – 2000), počas druhej svetovej vojny príslušník 1.čs. armádneho zboru v ZSSR. S paradasantnou brigádou sa zúčastnil SNP. Od mája 1945 pôsobil vo vojenskej kontrarozviedke. V auguste 1958 prevzal funkciu zástupcu náčelníka Krajskej Správy MV Bratislava, od roku 1961 sa stal jej náčelníkom. Po reorganizácii regionálnych útvarov sa stal náčelník KS ZNB v Bratislave. Dňa 21. 8. 1968, na žiadosť námestníka ministra vnútra pre ŠTB plk. Viliama Šalgoviča, vydal dvom podriadeným príslušníkom pokyn na internovanie predsedu Českej národnej rady Čestmíra Cisáňa. V novembri 1968 bol Mílkvy zo svojej funkcie odvolaný, neskôr pôsobil ako náčelník a zástupca náčelníka Civilnej obrany. Pozri: MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixá*, s. 178; ŽÁČEK, P.: *Komunisté nezvedajú prst, nýbrž pěst. Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč 2, 2008, č. 2, s. 18 – 37.

ním KS MV pplk. Ferdinanda Mílkveho, čo Kasan zle znášal. Mílkveho ignoroval a v pracovných záležitostiach konal podľa vlastného uváženia. Po odchode Josefa Housku do Prahy bol pplk. Mílkvy menovaný za náčelníka KS MV a Kasan sa stal jedným z jeho dvoch zástupcov. Ich vzájomné zlé vzťahy boli medzi príslušníkmi KS MV všeobecne známe. Situácia dospela až do bodu, keď pplk. Mílkvy požiadal o prevelenie Kasana na iný útvar.²⁵

Pôvodne sa uvažovalo o jeho prevelení do metropoly východného Slovenska, napokon však zostal na západnom Slovensku v nižšej veliteľskej funkcii. Od 1. mája 1963 viedol ako náčelník okresné oddelenie ministerstva vnútra Bratislava-vidiek. V dobovej kádrovej charakteristike sa uvádza: „Dôvodom odvolania podľa služobného hodnotenia bola predovšetkým malá náročnosť a dôslednosť pri riešení niektorých závažných morálnych a pracovných nedostatkov podriadených pracovníkov a nedostatky v riadiacej a výchovnej práci. Ďalej aj niektoré charakterové nedostatky, neúprimnosť, ješitnosť a menšia sebakritičnosť.“²⁶

V prvom služobnom hodnotení po zaradení na novú zložku ŠtB sa vyzdvihujú Kasanove znalosti problematiky a jeho organizačné schopnosti, naopak, kritizujú sa slabé výsledky oddelenia, ako aj Kasanovo správanie sa, ktoré budilo dojem preceňovania vlastných schopností. Jeho následné služobné hodnotenia však už vyznievajú prevažne pozitívne. Útvar mal pod jeho vedením

Michal Kasan ako náčelník OO MV Bratislava-vidiek (Zdroj: A ÚPN)

dosahovať dobré výsledky vo vytipovaní a vysadzovaní agentúry do kapitalistického zahraničia.²⁷

Invázia vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 a následná normalizácia mali za dôsledok aj značné zmeny v personálnom obsadení riadiacich funkcií bezpečnostných štruktúr štátu. Mnohí pracovníci Krajskej správy ŠtB v Bratislave vyjadrili nesúhlas s inváziou a neskôr sa sami stali obeťami personálnych čistiek.

Ako príklad možno uviesť *Vyhlásenie náčelníkov a straníckych organizačných zložiek ŠtB Bratislava*. Dňa 26. augusta 1968, niekoľko dní po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa, sa v kan-

celárii zástupcu náčelníka bratislavskej krajskej správy ŠtB pplk. Ján Sútora²⁸ uskutočnila porada náčelníkov odborov. Jej výsledkom bolo skoncipovanie *Vyhlásenia*, v ktorom podpísaní náčelníci krajskej správy ŠtB odsúdili inváziu ako hanebnú okupáciu a postavili sa za prezidenta republiky Ludvíka Svobodu, 1. tajomníka ÚV KSC Alexandra Dubčeka a predsedu vlády Oldřicha Černíka. Zaviazali sa neposlušnúť príkazy okupačných jednotiek, neprepožičať sa represáliám proti občanom, likvidovať a paralyzovať činnosť zradcov či kolaborantov a poskytnúť odbornú a materiálnu pomoc tzv. Slobodnému vysielacu (improvizované rozhlasové pracoviská vysielajúce informácie proti okupácii).²⁹ Dokument sa následne distribuoval na okresné oddelenia ŠtB so žiadosťou o podpis a s príkazom nespolupracovať s okupačnými jednotkami (napríklad na niektorých okresných oddeleniach ŠtB na južnom Slovensku požadovali maďarské kontrarozviedne orgány informácie o agentúrnej sieti, nepriateľských osobách a pod.).

Michal Kasan, vtedy náčelník oddelenia ŠtB Bratislava-vidiek, *Vyhlásenie* nepodpísal, pretože ho príslušníci krajskej správy ŠtB nezastihli na pracovisku.³⁰

Iniciátorov vyhlásenia neskôr vylúčili z KSC a prepustili zo ZNB. Ďalších podpísaných náčelníkov ŠtB stranícky potrestali a preložili na nižšie funkcie.³¹

Dňa 1. marca 1969 dosiahol Michal Kasan vrchol svojej kariéry

25 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB, personálny spis Michala Kasana (1924). Záznam rozhovoru medzi náčelníkom pplk. Ferdinandom Mílkvým a kpt. Martinom Veselovským, pracovníkom I. odb. SK MV.

26 Tamže. Kádrová charakteristika plk. JUDr. Michala Kasana, náčelníka Správy ŠtB KS ZNB Bratislava.

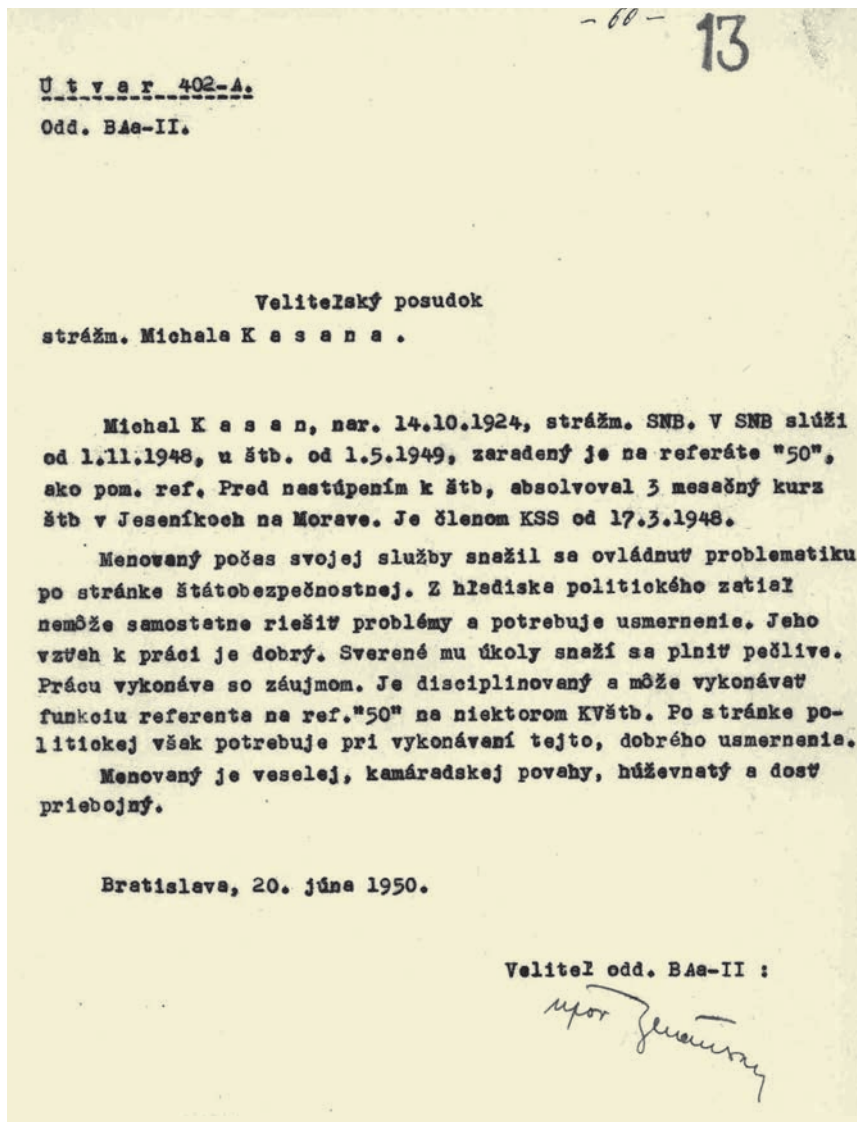
27 Tamže. Mimoriadne služobné hodnotenie k návrhu na povýšenie do hodnosti podplukovníka, mjr. Michal Dudáš, 15. 6. 1966.

28 Pplk. Ján Sutor (1926), v ZNB pôsobil od roku 1955. Od 1. 12. 1957 vo funkcii zástupcu náčelníka 1. oddelenia III. odboru (vnútorné spravodajstvo), 1. 7. 1966 bol menovaný za zástupcu náčelníka Správy ŠtB Bratislava. Pre svoje postoje v období invázie vojsk Varšavskej zmluvy bol 31. 7. 1970 prepustený zo služobného pomeru príslušníka ZNB.

29 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB, personálny spis Jána Sútora (1926). *Vyhlásenie náčelníkov S-ŠtB Bratislava* zo dňa 26. 8. 1969; Vyjadrenie pplk. JUDr. Jána Sútora; Vyjadrenie pplk. JUDr. Valtera.

30 Tamže. Vyjadrenie pplk. JUDr. Valtera.

31 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixá*, s. 115.

Veliteľský posudok na strážm. Michala Kasana z roku 1950 (Zdroj A ÚPN)

v ŠtB. Bol vymenovaný do funkcie náčelníka správy ŠtB Krajskej správy ZNB v Bratislave (od roku 1976 Sprá-

vy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja). V tejto funkcii nahradil Michala Dudáša,³² ktorý

odišiel na novozriadenú slovenskú centrálu ŠtB ako zástupca náčelníka Hlavnej správy ŠtB MV SSR.

Do funkcie nastúpil počas zložitej situácie. Okrem spomenutých personálnych zmien v súvislosti s postojom k invázii musela ŠtB riešiť aj radikálny úbytok tajných spolupracovníkov. Počas Pražskej jari a uvoľnených politických pomerov totiž viacerí spolupracovníci ďalšiu spoluprácu s ŠtB odmietli. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy zase občania odmietali s ŠtB spolupracovať pre odpor, vyvolaný okupáciou.³³

Kasan sa z pozície svojej náčelníckej funkcie aktívne zúčastnil čistiek bezpečnostného aparátu v Západoslovenskom kraji, kde do roku 1972 stranícky bolo potrestaných 62 príslušníkov ŠtB.³⁴

V polovici mája 1969 sa Michal Kasan stal členom štábu náčelníka Hlavnej správy ŠtB (HS ŠtB) Ministerstva vnútra SSR Ondreja Dovinu,³⁵ poradného orgánu pre zásadné otázky riadenia HS ŠtB a podriadených súčastí. V roku 1970 nahradil Michala Kasana v tejto funkcii náčelník Správy ŠtB v Banskej Bystrici Emil Blaho.³⁶

V tej dobe oceňovali nadriadení náčelníci dobré výsledky správy ŠtB na úseku ochrany socialistickej ekonomiky a pri zvyšovaní a skvalitňovaní agentúrnej siete v hlavných problematikách štátnobezpečnostného charakteru. Kasan sa osobne podieľal na riešení rôznych problémov na oddeleniach pasov a víz na jednej z obvodných správ ŠtB v Bratislave. Na druhej strane sa mu ne-

32 Dudáš od júla 1952 riadil 1. oddelenie II. odboru, neskôr sa stal náčelníkom III. odboru Krajskej správy ŠtB v Bratislave. Pozri: SIVOŠ, J.: 34 rokov v ŠtB. Portrét Michala Dudáša. *Pamäť národa*, roč. 8, 2012, č. 2, s. 79 – 87.

33 Správa ŠtB v Bratislave získala v roku 1968 iba 9 a v roku 1969 iba 11 tajných spolupracovníkov. Na porovnanie v roku 1967 získala Správa 101 tajných spolupracovníkov. V roku 1968 na tomto útvare ukončili spoluprácu so 696 spolupracovníkmi (počas roku 1967 ukončili utajenú spoluprácu len so 150 spolupracovníkmi). Pozri: Archív bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. Statisticko-evidenční odbor, II. díl (A 31/2), inv. č. 155. Štatistické údaje k činnosti Správ ŠtB za obdobie 1960 – 1972.

34 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixá*, s. 115.

35 K osobe Ondreja Dovinu pozri: PYTLÍK, P.: Kariéry v službách ŠtB. Ondrej Dovina a Ivan Jozefko. *Pamäť národa*, roč. 5, 2008, č. 3, s. 88 – 89.

36 SIVOŠ, J.: Centrála ŠtB na Slovensku: vznik, vývoj a zánik Hlavnej správy Štátnej bezpečnosti Slovenskej socialistickej republiky (1969 – 1974). *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, roč. 9, 2011, s. 271 – 322. K osobe Emila Blahu pozri: HALČÍN, D.: Emil Blaho – náčelník normalizačnej štátnej bezpečnosti v Stredoslovenskom kraji. *Pamäť národa*, roč. 12, 2016, č. 1, s. 73 – 83.

ustále vyčítala jeho konfliktná povaha.³⁷

V roku 1976 dostal Kasan za úlohu vytipovať príslušníkov ŠtB vhodných pre prácu na konzuláte v Maďarsku. Pri rozhovore s náčelníkom správy ZNB plk. Jánom Pobehom³⁸ iniciatívne vyjadril záujem, že by on sám mohol takúto prácu vykonávať. Na ponuku reagoval námestník FMV Ján Hanuliak,³⁹ ktorý mu v novembri 1976 predostrel možnosť práce konzula na Veľvyslanectve ČSSR v Maďarsku. Kasan v januári roka 1977, po oboznámení sa s predpokladmi na túto funkciu (napr. úspešná skúška II. stupňa z maďarského jazyka, zručnosť písania na stroji, plynulé čítanie dennej tlače v maďarskom jazyku, samostatnosť v riadení motorového vozidla), túto ponuku odmietol, čo zdôvodnil svojím zlým zdravotným stavom a nespĺňaním stanovených podmienok na funkciu.⁴⁰

Kasanov zhoršený zdravotný stav, ale aj jeho zlé pracovné vzťahy s niektorými príslušníkmi ZNB a straníckymi funkcionármi sa stávali na KS MV problémom vyžadujúcim riešenie „zhora“. Aspoň takto možno interpretovať list náčelníka Správy ZNB hlavného mesta Bratislavy a Zsl. kraja plk. Jána Pobehu federálnemu ministrovi vnútra Jaromírovi Obzinovi z 9. februára 1977. V liste navrhol Kasanovo preradenie z jeho doterajšej funkcie do funkcie predstaviteľa FMV do niektorého zo socialistických štátov, o čo Kasan už v minulosti prejavil záujem, alebo do inej zdravotne menej náročnej a pracovne menej význam-

- 3 -

Doplnujúci údaje k rubrikám č. 1.-35.

mf. 33:

Medaille „30 let SNB“ FMV 299/75 ✓

Medaille SNB - FMV 18/79 ✓

Medaille „za službu“ SNB FMV č. 348 /1983 ✓

foto 4x4

Z roku 19 64
Z roku 19

Od kedy den, mes., rok	Do kedy den, mes., rok	36. Práběh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
		Popis činnosti - funkce a další údaje	Název součástí	
1.12.1948	1.4.1949	Pr i j a t ý do služieb MV Poslucháč zákł.školy MV Spiš.N.Ves	KV-NB Košice	V 530/49 BK/1
2.4.1949	31.10.1950	Výkonná služba Pov.vnútra,odb.BA	PV Bratislava	
1.11.1950	31.12.1952	Referent na III.odbore	KV-štb Bratislava	
1.1.1953	31.8.1953	Zástupca náčelníka 1.odd. 2.odboru	KV-štb Bratislava	KRNKVštb 1/52
1.9.1953	31.3.1954	Zástupca náčelníka III.odboru	KS-MV Bratislava	KRMV 969/53
1.4.1954	24.8.1956	Náčelník III.odboru KS-MV	KS-MV Bratislava	KRNKSMV 47/54
25.8.1956	28.7.1957	Poslucháč 1 roč.oper.školy v SSSR	KS-MV Bratislava	KRNKSMV 41/56
29.7.1957	31.3.1960	Dočasne zástupca náč. KS-MV	KS-MV Bratislava	KRMV 1340/57
1.4.1960	30.4.1963	Zástupca náčelníka KS-MV pre operativu	KS-MV Bratislava	KRNKSMV 8/60
1.5.1963		Náčelník OO-MV Bratislava vidiek	KS-MV Bratislava	KRNKSMV 10/63
1.8.1966		Náčelník odd. Štb Bratislava- skola správy Štb	KS SNB Blava	KS 56/66
1.3.1969		Náčelník správy Štb	SPRÁVA ŠTB	1.NMV 7/69
1.8.1973	14.8.1973	Povolán do inter.studia zdokonal.kursu ruského jazyka pro prísl.SNB navrhene na studium ve škole KGB při RM SSSR odvolán - dôvod služebný		FMV MSVŠ 124/73 - 131/73
1.9.1973	14.8.1973/ 29.11.1973	Vyslán k inter.studiu 3 mes.kursu při VŠ FED při RM SSSR v Moskve 1/1973/1974/18/19/20/21/22/23/24/25/26/27/28/29/30/31/32/33/34/35/36/37/38/39/40/41/42/43/44/45/46/47/48/49/50/51/52/53/54/55/56/57/58/59/60/61/62/63/64/65/66/67/68/69/70/71/72/73/74/75/76/77/78/79/80/81/82/83/84/85/86/87/88/89/90/91/92/93/94/95/96/97/98/99/100/101/102/103/104/105/106/107/108/109/110/111/112/113/114/115/116/117/118/119/120/121/122/123/124/125/126/127/128/129/130/131/132/133/134/135/136/137/138/139/140/141/142/143/144/145/146/147/148/149/150/151/152/153/154/155/156/157/158/159/160/161/162/163/164/165/166/167/168/169/170/171/172/173/174/175/176/177/178/179/180/181/182/183/184/185/186/187/188/189/190/191/192/193/194/195/196/197/198/199/200/201/202/203/204/205/206/207/208/209/210/211/212/213/214/215/216/217/218/219/220/221/222/223/224/225/226/227/228/229/230/231/232/233/234/235/236/237/238/239/240/241/242/243/244/245/246/247/248/249/250/251/252/253/254/255/256/257/258/259/260/261/262/263/264/265/266/267/268/269/270/271/272/273/274/275/276/277/278/279/280/281/282/283/284/285/286/287/288/289/290/291/292/293/294/295/296/297/298/299/300/301/302/303/304/305/306/307/308/309/310/311/312/313/314/315/316/317/318/319/320/321/322/323/324/325/326/327/328/329/330/331/332/333/334/335/336/337/338/339/340/341/342/343/344/345/346/347/348/349/350/351/352/353/354/355/356/357/358/359/360/361/362/363/364/365/366/367/368/369/370/371/372/373/374/375/376/377/378/379/380/381/382/383/384/385/386/387/388/389/390/391/392/393/394/395/396/397/398/399/400/401/402/403/404/405/406/407/408/409/410/411/412/413/414/415/416/417/418/419/420/421/422/423/424/425/426/427/428/429/430/431/432/433/434/435/436/437/438/439/440/441/442/443/444/445/446/447/448/449/450/451/452/453/454/455/456/457/458/459/460/461/462/463/464/465/466/467/468/469/470/471/472/473/474/475/476/477/478/479/480/481/482/483/484/485/486/487/488/489/490/491/492/493/494/495/496/497/498/499/500/501/502/503/504/505/506/507/508/509/510/511/512/513/514/515/516/517/518/519/520/521/522/523/524/525/526/527/528/529/530/531/532/533/534/535/536/537/538/539/540/541/542/543/544/545/546/547/548/549/550/551/552/553/554/555/556/557/558/559/560/561/562/563/564/565/566/567/568/569/570/571/572/573/574/575/576/577/578/579/580/581/582/583/584/585/586/587/588/589/590/591/592/593/594/595/596/597/598/599/600/601/602/603/604/605/606/607/608/609/610/611/612/613/614/615/616/617/618/619/620/621/622/623/624/625/626/627/628/629/630/631/632/633/634/635/636/637/638/639/640/641/642/643/644/645/646/647/648/649/650/651/652/653/654/655/656/657/658/659/660/661/662/663/664/665/666/667/668/669/670/671/672/673/674/675/676/677/678/679/680/681/682/683/684/685/686/687/688/689/690/691/692/693/694/695/696/697/698/699/700/701/702/703/704/705/706/707/708/709/710/711/712/713/714/715/716/717/718/719/720/721/722/723/724/725/726/727/728/729/730/731/732/733/734/735/736/737/738/739/740/741/742/743/744/745/746/747/748/749/750/751/752/753/754/755/756/757/758/759/760/761/762/763/764/765/766/767/768/769/770/771/772/773/774/775/776/777/778/779/780/781/782/783/784/785/786/787/788/789/790/791/792/793/794/795/796/797/798/799/800/801/802/803/804/805/806/807/808/809/810/811/812/813/814/815/816/817/818/819/820/821/822/823/824/825/826/827/828/829/830/831/832/833/834/835/836/837/838/839/840/841/842/843/844/845/846/847/848/849/850/851/852/853/854/855/856/857/858/859/860/861/862/863/864/865/866/867/868/869/870/871/872/873/874/875/876/877/878/879/880/881/882/883/884/885/886/887/888/889/890/891/892/893/894/895/896/897/898/899/900/901/902/903/904/905/906/907/908/909/910/911/912/913/914/915/916/917/918/919/920/921/922/923/924/925/926/927/928/929/930/931/932/933/934/935/936/937/938/939/940/941/942/943/944/945/946/947/948/949/950/951/952/953/954/955/956/957/958/959/960/961/962/963/964/965/966/967/968/969/970/971/972/973/974/975/976/977/978/979/980/981/982/983/984/985/986/987/988/989/990/991/992/993/994/995/996/997/998/999/1000	MVČSSR 395/73 MSVŠ 124/73 - 131/73 MSVŠ 124/73 - 131/73	
1.7.1983		zařazen do zálohy pro věkové st.přisl. a ustanoven do funkce náčelníka SŠTB přidělen do kádrové péče SSNB hl.m. Bratislavy a Zsl.kraje důvod: § 18 zák.č. 100/70 Sb. a čl.41 odst.1 písm.a) NMV ČSSR 20/75		FMV 184/83

Kariérny postup zachytený v osobnej evidenčnej karte (Zdroj: A ÚPN)

37 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB, personálny spis Michala Kasana (1924). Návrh na schválenie do funkcie náčelníka správy ŠtB Bratislava. V návrhu sa uvádza: „Za dobu výkonu funkcie náčelníka Správy ŠtB sa jeho negatívne osobné vlastnosti viackrát prejavili vi vzťahoch k jednotlivým funkcionárom HS ŠtB, ako prejavy podceňovania a slovných odporov proti rozhodnutiam. Pôsobí dojmom, že sa nerád podriada rozhodnutiam vyšších služobných orgánov.“

38 Ján Pobeha (1922 – 2006), príslušník ZNB. V rokoch 1944 – 1945 člen partizánskej jednotky Signál. Od roku 1950 príslušník ZNB zložky ŠtB. Od augusta 1974 do apríla 1981 náčelník Krajskej správy ZNB v Bratislave. Pozri: MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixu*, s. 179.

39 K osobe Jána Hanuliaka pozri: SIVOŠ, J.: Kariéry v službách ŠtB. Ján Hanuliak. *Pamäť národa*, roč. 6, 2009, č. 4, s. 73 – 79.

40 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB, personálny spis Michala Kasana (1924). List náčelníka Správy ŠtB Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja plk. JUDr. Kasana Michala ministrovi vnútra Jaromírovi Obzinovi z 2. 2. 1977.

nej funkcie. Ako dôvod pre túto žiadosť Pobeha uviedol Kasanov zhoršený zdravotný stav, ale aj jeho psychický stav a nevhodné spôsoby komunikácie, ktoré vyvolávali napätie vo vzťahoch s funkcionármi správy ZNB a podriadenými príslušníkmi. Pobeha sa v liste vyjadril nasledovne: „Tento stav má v neposlednom rade určitý vplyv taktiež na riadiacu činnosť, potrebnú aktivitu zastávanej funkcie náčelníka Správy ŠtB, najmä pokiaľ ide o hľadanie nových foriem štátno-bezpečnostnej práce. Zmena vo vedení Správy Štátnej bezpečnosti prospeje nielen pracovným vzťahom vo vedení Správy ZNB hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja, ale taktiež osobne súdruhuvi plk. JUDr. Kasanovi.“⁴¹

Pobeha tiež v liste navrhol niekoľko možných kandidátov na Kasanovo miesto. Ohľadom Kasanovej budúcnosti sa spomínala možnosť jeho práce v školstve, napr. vo funkcii zástupcu náčelníka denného štúdia pre príslušníkov ŠtB v Bratislave. Napokon však Kasan vo svojej funkcii ostal až do 30. júna 1983, keď ho zaradili do zálohy pre vekovo starších príslušníkov a na poste náčelníka Správy ŠtB ho nahradil pplk. Štefan Homola.⁴²

Kariéru Michala Kasana určovali dva veľmi negatívne momenty československej histórie, udalosti rokov 1948 a 1968. Prvý rok priniesol zmenu charakteru štátu na totalitný, deklaráčny vytvorenie vládnucej vrstvy ľudí s robotníckym a roľníckym pôvodom. Režim zároveň potreboval k svojej existencii početné represívne útvary, ktoré oponentov zastrešovali a zabráňovali ich vplyvu na spoločnosť. Michal Kasan po svojom vstupe do ŠtB dostal príležitosť na kariéru, ktorá po materiálnej stránke a aj po stránke postupu na spoločenskom rebríčku vysoko pre-

2 K-02436/30-83F - 10 -
SBERAČ pol. č. 30

Správa Zboru národnej bezpečnosti
hl. mesta Bratislavy a Zs. kraja
PSC 832 23
KR-0339/K-1983
(razítko útvaru SNB alebo vojsk MV podávajúcej návrh na vyznamenání)

Po vyplnení tajné!

NÁVRH NA VYZNAMENÁNÍ

Čestné uznanie "MEDAILA ZA SLUŽBU V ZNB"
(názov navrhovaného vyznamenání)

Hodnosť, meno a priezvisko Plk. JUDr. K A S A N Michal	Datum a miesto narodenia 14.10.1924 Tekovská Breznica
Funkcie Náčelník Správy ŠtB Bratislava t.č. v zálohe pre vekovo starších prísl.	V KSC od: 17.3.1948 V SNB od: 1.12.1948
Dĺžka služobného pomeru príslušníka SNB, vojáka z povolání vojsk MV alebo ČSLA, príslušníka SNV po 5. 5. 1945, včetně služby v odbojových jednotkách činí celkom ke dni propitčeni vyznamenání: 35 rokov	
Dosud propitčená vyznamenání RAD ČERVENÉJ HVIEZDY - 1970 Medaile "ZA SLUŽBU VLASTI" - 1955 Medaile "ZA ZÁSLUHY O OBRANU VLASTI"	

Medaile k 50.výr.vzniku KSČ
Medaile "25.výročí Vítězného februára" - 1973

Odůvodnění uvedeného návrhu na vyznamenání:
Plk. JUDr. Michal K A S A N je na dobrej politickej úrovni. Po celú dobu služby sa vždy prejavoval ako uvedomelý a aktívny člen strany. Zastával radu významných stranických funkcií od člena výboru ZO KSS až po člena Pléna KV KSS. Vo všetkých zastávaných funkciách sa osvedčil. Za politiku KSČ sa plne angažuje k čomu viedol i svojich podriadených. V krízových rokoch 1968 - 1969 stál pevne na pozíciách marxizmu leninizmu a proletárskeho internacionalizmu. Zodpovedným prístupom k plneniu úloh sa postupne prepracoval do náčelníckych funkcií na stupni okresu a kraja. Získal bohaté skúsenosti na úseku štátobezpečnostnej služby, ktoré využíval pri plnení služobno - politických úloh.

MV č. skl. 55

Návrh na vyznamenanie Michala Kasana – Medaila za službu v ZNB (Zdroj: A ÚPN)

sahovala jeho vzdelanie a predchádzajúce životné možnosti. Komunistickej strane vďačil za svoje spoločenské postavenie a odvdáčil sa jej za to ochranou jej monopolného postavenia a podielom na represiaciach voči jej oponentom.

Zo strany príslušníkov ŠtB dochádzalo voči oponentom režimu k rôznym formám zastrešovania, k provokáciám a k mimosúdnu postihovaniu občanov. Dôsledkom činnosti ŠtB bolo aj množstvo politiky účelových rozsudkov súdov, kto-

41 Tamže. List náčelníka Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja plk. JUDr. Jána Pobeha ministrom vnútra Jaromírovi Obzinovi z 9. 2. 1977.

42 K osobe Štefana Homolu pozri: PYTLÍK, P.: Kariéry v službách ŠtB. Štefana Homola, Michal Karchtuňák. *Pamäť národa*, roč. 6, 2009, č. 2, s. 77 – 78.

ré obvineným vymeriavali dlhoročné rozsudky odňatia slobody v ťažkých väzenských pomeroch. Rodiny postihnutých zase potom čakal osud občanov druhej kategórie, ktorým mohol byť pre zlý kádrový profil napríklad zamedzený prístup k vzdelaniu a ku odborným pracovným pozíciám.

Invázia vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968 predznamovala v štruktúrach ŠtB zásadné personálne zmeny. Kasana, ktorý sa neangažoval v prospech liberálnejších prúdov v bezpečnosti a na rozdiel od väčšiny vtedajšieho náčelnického zboru ŠtB v Západoslovenskom kraji sa po invázii zdržal krokov, ktoré ho mohli politicky kompromitovať, vyniesla na post náčelníka Krajskej správy ŠtB. Z titulu svojej funkcie zodpovedal v období normalizácie za činnosť ŠtB voči odporcom režimu, členom cirkvi a prenasledovaných spoločenských skupinách v Západoslovenskom kraji.

Michal Kasan ako náčelník Štátnej bezpečnosti v Západoslovenskom kraji
(Zdroj: A ÚPN)

DOSIAHNUTÉ HODNOSTI:

- 1. 12. 1948 čakateľ ZNB
- 1. 10. 1949 strážmajster
- 1. 1. 1951 štábný strážmajster
- 1. 1. 1952 vrchný strážmajster
- 1. 9. 1952 podporučík
- 1. 5. 1954 poručík
- 1. 12. 1954 nadporučík
- 1. 2. 1956 kapitán
- 1. 9. 1959 major
- 1. 11. 1966 podplukovník
- 1. 9. 1974 plukovník

OCENENIA/MEDAILY:

- 1955 Za službu vlasti
- 1957 Za zásluhy o obranu vlasti
- 1970 Rad Červenej hviezdy
- 1973 Čestný odznak ZNB
- 1973 čestný odznak Za ochranu hraníc ČSSR
- Za upevňovanie priateľstva v zbrani I. stupňa
- 1975 medaila 30 rokov ZNB
- 1978 medaila ZNB
- 1983 Za službu v ZNB⁴³

Daniel Halčín • Michal Kasan, State Security Head in West Slovakia Region

Michal Kasan served as the State Security Chief in West Slovakia region in the years 1969-1983. He was born into a poor worker's family. In 1949, already as a Communist Party of Slovakia member, he gathered the State Security Section at the Ministry of Interior. In the 50s he worked with the "Department for Religious Issues" of the State Security, the department that used to carry out the surveillance of Christian churches and religious associations representatives. Since 1953 he worked in head positions in different State Security units in West Slovakia region focused against the so-called internal enemy. His commanders evaluated his work positively many times. Due to working conflicts with other State Security officers and Communist Party functionaries he was moved into his new position of Head of the Ministry of Interior District Department Suburb Area to Bratislava in 1960. In 1968, he did not support liberal streams in National Security Forces and he also did not sign the State Security chiefs statement protesting against the military invasion in Czechoslovakia. His carrier culminated on 1 March 1969 when he was appointed the Head of Regional State Security Administration of National Security Forces Bratislava. He retired in 1983 having achieved the rank of colonel.

Mgr. Daniel Halčín (1980)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Pracuje v Sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Zameriava sa na rekonštrukciu organizačnej a personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti v krajoch a okresoch na území Slovenska.

43 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB, personálny spis Michala Kasana (1924). Osobná evidenčná karta Michala Kasana.

ŠEPKAJ, ABY NÁS NENAŠLI

ROZHOVOR S PAVLOM TRAUBNEROM

MARTIN GAREK

Obdobie rokov 1939 – 1945 prinieslo pre Slovensko mnoho zmien. Na jednej strane v marci 1939 vznikol Slovenský štát ako dôsledok emancipačných snáh časti slovenských politických predstaviteľov a medzinárodnej situácie v strednej Európe pod tlakom hitlerovského Nemecka, na druhej strane práve vplyv tohto garanta ochrannej zmluvy viedol k perzekúciám časti obyvateľstva Slovenska. Najväčšmi sa tieto postihy týkali židovskej populácie na Slovensku. Boli výsledkom antisemitských nálad v spoločnosti, pričom tieto neboli špecifické len pre Nemecko alebo Slovensko. Už na jeseň 1938, po Viedenskej arbitráži, prijala slovenská autonómna vláda prvé diskriminačné opatrenia proti Židom na Slovensku. Po vzniku štátu vznikali ďalšie zákonné normy, postihujúce židovské obyvateľstvo. Židovské strany a spolky boli zrušené, ich majetok prevzal štát. Postupne sa zavádzali čoraz prísnejšie opatrenia voči Židom, ktorí prichádzali o svoje občianske a ľudské práva – nesmeli vykonávať určité zamestnania, bývať v určitých mestských častiach, museli povinne nosiť označenie žltou hviezdou a v neposlednom rade aj dve fázy arizácie, ktoré pripravili (de facto okradli) Židov o ich majetok. Proti židovské opatrenia vyvrcholili prijatím tzv. Židovského kódexu (nariadenie č. 198/1941 Slov. z. o právnom postavení Židov) v septembri 1941 a deportáciami Židov v roku 1942 (od marca do októbra bolo vyvezených cca 57 000 Židov) na územia pod nemeckou správou. Drvivá väčšina z nich zahynula vo vyhladzovacích táboroch. Deportácie Židov zo Slovenska boli obnovené v jeseni 1944, keď Slovensko bolo obsadené nemeckými vojskami a správu prevzali nemecké orgány. Z celkovej populácie ostalo po týchto dvoch vlnách deportácií na Slovensku asi 10 000 Židov. Hrôzy holokaustu prežila len malá časť populácie slovenských Židov, medzi nimi aj Pavel Traubner, narodený práve počas existencie Slovenského štátu 1939 – 1945. O svojich spomienkach, v ktorých sa prejavujú aj zážitky jeho blízkych, na toto obdobie, ale aj o nasledujúcej dobe komunistickej totality porozprával pre časopis PAMÄŤ NÁRODA.

▼ **Môžete nám povedať, z akej rodiny pochádzate, z akých rodinných pomerov?**

Narodil som sa v mestečku Ilava 2. mája 1941, verejne známom aj svojou väznicou¹, ktorá bola pôvodne kláštorom. Môj nebohý starý otec tam bol kníhtlačiarom, ktorý založil tlačiareň už v roku 1907, a vždy som sa chválil tým, že už v tomto období – to je rok, v ktorom sa naro-

dila aj moja maminka – môj nebohý starý otec Ignác Eckmann tlačil regionálne noviny v slovenskom jazyku. Bol známy na celom Slovensku a jeho meno sa spomína vo viacerých encyklopédiách. Mal tri deti, moja maminka bola najstaršia dcéra, narodená v roku 1907, a v roku 1932 sa vydala za môjho otecka – Adolfa Traubnera. Otec pochádzal z Vrbíc, neďaleko Ostravy pri Bohumíne. Bol to Moravák, ktorý hovo-

ril excelentne slovenským jazykom a vo Vrútkach a iných častiach Slovenska sa vyučil za stomatológa. Túto prácu potom vykonával v mojom rodnom meste – v Ilave. Myslím, že tam bol od roku 1927. Bol nesmierne obľúbený. Ošetroval zuby širokoďaleko celému rajónu, určitú dobu tam bol jediným stomatológom. Práve kvôli nemu som sa v podstate stal lekárom – inšpiroval ma jeho záujem o pacienta. Spomínam si, že keď

1 Ilavská väznica vznikla v roku 1856 prebudovaním pôvodného gotického hradu a kláštora, ktorý sa nachádzal na tomto území. Počas rokov 1939 – 1945 bol do väznice premiestnený Komenského ústav pre chlapcov (nápravno-výchovné zariadenie pre dospievajúcu mládež) a taktiež tu bol zriadený zaisťovací tábor pre odporcov režimu a pre rasovo prenasledovaných (Židia, Rómovia).

niekto prišiel v noci a búchal na dvere alebo zazvonil, otec bez reptania vyskočil a ošetril trpiaceho človeka. Veľmi som si vážil obidvoch rodičov, najmä matka mi venovala veľmi veľa času, ale i otec, ktorý však bol pracovne mimoriadne vyťažovaný. Žil som teda v meste Ilava a dodnes sa rád do neho vraciam napriek tomu, že som tam prežil najstrašnejších päť rokov života.

▼ V tejto dobe už na Slovensku platili rozličné právne normy proti židovskému obyvateľstvu. Ako zasiahli vašu rodinu?

Mám smutnú spomienku na to, čo mi vravela aj moja maminka, ktorá tým hrozne trpela. Hneď po pôrode prišli k nám slovenskí gardisti², ktorí hľadali u nás rádio a zlato a pichali bajonetmi do postele, na ktorej ležala moja maminka po pôrode. Rodila doma. Ďalší dramatický zážitok pre moju maminku sa odohral, keď išla so mnou na vyšetrenie k lekárovi. Mal som sedem či osem dní – mám dokonca o tom niekde písomné potvrdenie, šéf Hlinkovej gardy v Ilave ju zastavil na ulici a vyzliekol zo mňa fusak – Žid nesmel mať kožušiny, a tým pádom mama s plačom, držiac ma na hrudi, utekala domov. Napriek tomu som dostal zápal pľúc. Ďalší z týchto strašných zážitkov bol ten, že nás presťahovali z domu – nebol to náš dom, boli sme tam v podnájme – do vlhkého pivničného bytu, kde bol hmyz a potkany. Tento byt stál pri synagóge vedľa ilavskej väznice a tu sme strávili niekoľko rokov až do 4. mája 1944, keď istý slušný pán z polície prišiel môjmu otcovi povedať – samozrejme tajne, že sme v zozname ľudí, ktorí majú byť

P. Traubner s rodinnými priateľkami, ktoré zahynuli v Kremničke (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

odtransportovaní do Žiliny a následne do Osvienčimu³. Takže môj otec, ktorý mal veľmi širokú klientelu, zohnal u svojich pacientov rebrinák s konským povozom, ktorým nás odviezli cez Hornú Stredú do Zliechova a odtiaľ sme pokračovali do valašsko-belianskych hôr.

Moje detstvo bolo veľmi smutné, lebo som napríklad nesmel chodiť do parku, kde v Ilave bolo napísané: „*Psom, Židom a Cigánom je vstup zakázaný.*“ Keďže sme bývali hneď vedľa parku, ušiel som z domu a následne ma funkcionár Hlinkovej gardy dovedol domov a povedal, že to sa stalo naposledy, lebo inak ma zastrelia. Nemal som šancu tak ako iné deti chodiť sa hrať, ísť na prechádzku či na výlet, zažívať klasické detstvo. Môj otec bol aj me-

dzi tými Židmi, ktorí boli v novembri 1938 odtransportovaní do Maďarska. Podarilo sa mu však ujsť a vrátil sa späť k svojej manželke a dieťaťu. Ešte pred mojím narodením mali rodičia dcéru, ktorá sa narodila v roku 1938, ale žiaľ, v roku 1940 zomrela na ťažký zápal mozgových blán. Moji rodičia tým veľmi trpeli a napriek tomu, že už bolo vlastne vojnové obdobie, odhodlali sa mať ďalšie dieťa – ktorým som bol ja. Takže narodil som sa v roku 1941 – teda v období, keď nebolo práve výhodné, aby sa narodil Žid. Otec mal napríklad filiálku v päť kilometrov vzdalenej obci Pruské. Zakaždým musel ísť kompou cez Váh a na každú cestu potreboval potvrdenie okresného náčelníka Hlinkovej gardy, že môže ísť z Ilavy do Pruského. Túto jeho legitimáciu s pečiatkami šéfa Hlinkovej gardy, kde mu povoľuje jazdu raz do týždňa do Pruského, mám dodnes vo vlastníctve. Taktiež mám potvrdenie o tom, ako mi odňal fusak, mám doma ako smutnú pamiatku dokument – osemdesiatročnú tabuľu s nápisom: „*Židovský obchod*“, ktorú musel mať môj dedko vo výklade, aby všetci videli, že je to obchod Žida.

▼ Ako ste prežívali v horách po odchode z Ilavy?

Do hôr sme odišli ja, moja maminka, môj otecko, môj starý otec, moja stará mama – ktorí už boli starší – a môj strýko, ktorý bol vtedy ešte slobodný. Žiaľ, v Ilave zostala maminka môjho starého otca Ignáca Eckmana, ktorá mala 98 rokov a podľa informácií ľudí z okolia ju odviekli do Osvienčimu, kde zahynula. Jej manžel zomrel ešte pred vojnou, ale

2 Hlinkova garda vznikla v júli 1938, najskôr ako spolok, následne sa 28. októbra transformovala na jedinú polovojenskú organizáciu na Slovensku. Bola nástupkyňou Rodobrany, ktorá bola zakázaná v roku 1926. Jej úlohou bolo napomáhať a spolupracovať s orgánmi slovenskej vlády, byť nápomocnou pri obrane štátu a pri udržiavaní poriadku, vychovávať vlastencov a pozorovať verejný život. Podieľala sa na organizácii pracovných táborov a spolupracovala so štátnymi orgánmi pri deportáciách židovského obyvateľstva.

3 Osvienčim – nem. Auschwitz-Birkenau, bol koncentračný tábor na území dnešného Poľska, ktorý sa stal najväčším vyhladzovacím táborom. Oslobodený bol sovietskymi jednotkami 27. januára 1945. Predpokladá sa, že smrť v ňom našlo cca 1,1 milióna Židov, zajatcov a odporcov nacistického režimu.

mal zaujímavý vek, dožil sa 105 rokov života. Z tejto strany sú moje korene dobré, lebo moja teta sa dožila 96 rokov, moja maminka 92 rokov a len strýko zomrel mladší, nemal ešte ani 90 rokov. Všetci príbuzní môjho otecka väčšinou pozomierali do 65 rokov okrem jednej sestry. Mal šesť súrodencov, z toho piati zahynuli v koncentračnom tábore. Keď sme odišli do hôr, tak sme sa dostali cez oteckových pacientov do Zliechova, kde boli veľmi slušní ľudia. Prežili sme tam jeden deň. Išli sme do Valašskej Belej, kde sme boli niekoľko hodín na Laze Kršákových – u pani Sýkorovej a u Kršákovcov, ich potomkovia ešte žijú. A ja verím, keďže som už dávnejšie dal návrh na ich ocenenie medailou Jad Vašem⁴, že títo ľudia budú ocenení. Žiaľ, žijú už len potomkovia, napriek tomu jeden z nich nad 80 rokov, Fraňo Sýkora, žije v Liptovskom Mikuláši. Ako šesťnásťročný chlapec sa vtedy tiež zúčastňoval pomoci tejto židovskej rodine, ktorá prišla do Valašskej Belej na tento laz. Prežili sme strašné obdobie. Pomohli nám vykopať jamy, najprv prvú, kde nás neskôr vystopovali, takže sme sa museli dva či trikrát sťahovať. Tá jama bola pomerne plytká a malých rozmerov pre päť dospelých a jedno dieťa – a tým som bol ja. Bolo to v strašných podmienkach, dalo sa tam len ležať na hline. Moja maminka ma chránila vlastným telom. Mal som sveter, ktorý sa ešte dodnes zachoval, pretože maminka ho uchovala a momentálne je v Židovskom komunitnom múzeu na Heydukovej ulici v synagóge. Bol rok 1944 – 1945, bola veľmi tuhá zima s množstvom snehu a opakovane nás hľadali. Dokonca raz nás aj našli, ale už si nepamätám presne, akým spôsobom sme sa zachránili. Viem, že sme boli hnaní a nakoniec sme sa ešte etablovali v ďalšom bunkri, ale cestou sme videli – to ja si už detailne nepamätám, ale je to z úst-

Rodina pred vojnou (bez Pavla Traubnera) (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

neho podania mojich rodičov a starých rodičov – že na stromoch boli obesení Cigáni, teda Rómovia. Takto ich nechali visieť Nemci. Strýka medzitým odviekli, lebo ho náhodou chytili, keď bol zháňať potravu v susednej dedine, a zavreli ho v Ilave vo väznici. A opäť vďaka svojmu dobrému, slušnému spolužiakovi, ktorý ho v noci pustil, ušiel a vrátil sa za nami do hôr. V tom bunkri sme veľmi trpe-

li zimou a nedostatkom potravy. Svedectvom toho je napríklad to, že keď sme našli miesto, kde bolo zakopané zdochnuté prasiatko, tak môj dedo s mojím strýkom ho vykopali a mali sme týždennú potravu, ktorá nebola, samozrejme, kóšer. Treba spomenúť napríklad aj to, že môj dedo bol tuhý fajčiar a fajčil len v noci. Cez deň nesmel fajčiť, pretože dym nás mohol prezradiť, preto sa aj v ma-

4 Jad Vašem, hlavný izraelský pamätník obetí holokaustu v Jeruzaleme. Založený v roku 1953, od roku 1963 udeľuje titul Spravodlivý medzi národmi ľuďom, ktorí pomáhali Židom prežiť počas druhej svetovej vojny.

lej železnej piecke kúrilo len v noci, ktorá trošička to prostredie zohrievala. Napriek tomu nám bola veľká zima a dôkazom toho, ako sme tam strádali, bolo, že po návrate 8. alebo 9. mája 1945 – to už neviem presne, opäť je to z ústneho podania rodičov – som vážil ako štvorročné dieťa iba 10 kíl. Dnes toľko váži zdravý jednoročný jedinec. Takže ja som vážil ako jednoročné dieťa. Je potrebné spomenúť ešte jednu vec – po prvé, mal som ako dieťa na pľúcach nález a druhá vec bola, že po návrate z hôr boli rodičia zúfalí z toho, že som nebol ochotný hovoriť hlasno. Celý čas počas ukrývania sa ma totiž prosili: „Prosím ťa, Pavel, šepkaj, aby nás nenašli,“ a ja som skutočne šepkal. No šepkal som ešte aj rok po návrate.

▼ Ako to bolo po návrate domov, do Ilavy?

Chodili so mnou k lekárom aj kvôli pľúcam, aj kvôli tej reči. Nakoniec sa to po roku začalo lepšiť. Musel som hovoriť najmä vtedy, keď som už išiel do školy a pedagógom vysvetlil, že sa bojím. Keď sme sa vrátili, náš byt bol úplne vykradnutý, neostalo nám nič, nemali sme žiaden majetok. Prichýlili nás veľmi slušní ľudia, ktorí nám pomáhali. Pamätám si, že bezprostredne po návrate sme bývali v zapožičanom, zanedbanom by-

te. Predsa len, mali sme strechu nad hlavou, dokonca bolo na čom aj uvariť, i keď vtedy bol nedostatok potravín. Bola pomoc UNRRA⁵ a lístky. To, že som sa vrátil z hôr, je pre mňa nesmierne dôležitý moment, pretože som nezomrel, takisto moji drahí rodičia a starí rodičia. Keď sme sa vrátili z hôr, postupne som si uvedomil, že vlastne žijem. Mohol som skončiť v plynovej komore alebo zmeniť sa na sadzu rovnako ako milión mojich detských súvercov, ktorých pamätník je v Jeruzaleme v Jad Vašem. Je tam milión mien detí, ktoré zahynuli počas holokaustu. A to mi dávalo silu v živote. Pomohlo mi to prekonávať množstvo prekážok. Po vojne sme začali žiť ako normálni ľudia. Môj otec sa vrátil do práce a život bežal ďalej.

Považujem za vhodné pripomenúť, že sme prežili naozaj len vďaka slušným ľuďom – Sýkorovcom, Kršákovcom či Turzovcom. Stále si spomínam na ľudí, ktorí nás s radosťou privítali a pamätám si aj ľudí, ktorí neboli veľmi nadšení, keď sme prišli späť do Ilavy. Napriek tomu bol môj otec nesmierne obľúbený, a preto aj nemal problémy znovu začať pracovať, znovu sa tešiť životu. Aj keď musím povedať, že v Ilave bol jeden zubár jeho konkurentom už pred vojnou. Tento zubár na môjho otca napísal udanie, ktoré čítali na súd-

nom procese Antonovi Vašekovi⁶. Toto udanie od pána Pútnika spočívalo v tom, aby otca čo najskôr odtransportovali aj s rodinou do koncentráku, pretože už teraz, v roku 1944 na jar, vyberá strom, na ktorom údajne odvisne Jozef Tiso⁷, Alexander Mach⁸ a Vojtech Tuka⁹. Samozrejme, môj otec bol slušný človek. Ani mu nenapadlo, aby sa vystavoval riziku šíriť takéto informácie, ale aj na základe tohto nás plánovali znovu odtransportovať do koncentračného tábora.

▼ Ste v kontakte, resp. boli ste v kontakte s tými ľuďmi, ktorí vám pomohli počas druhej svetovej vojny?

Áno, samozrejme, boli sme. Viem, že Cyril Turza bol jedným z najaktívnejších. Keď bol napríklad na vojenskej službe, moja maminka s ním neustále komunikovala – posielala mu nejaké balíčky a iné drobnôstky na prilepšenie. Ja sám som bol s celou turzovskou rodinou vo veľmi dobrom vzťahu. Keď študoval ich vnuk, snažil som sa, aby sme spolu komunikovali, aby som vyhovoval všetkým jeho potrebám. Takisto som sa staral o rodinu ako lekár, bola to rodina Cibíková, rodina Turzová. Staral som sa o všetkých a moji rodičia takisto, pretože to boli ľudia, ktorí

5 UNRRA – Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu, medzinárodná organizácia založená v roku 1943 s cieľom plánovať, koordinovať, spravovať alebo zaisťovať pomoc obetiam druhej svetovej vojny vo všetkých oblastiach pod kontrolou OSN prostredníctvom poskytovania potravín, paliva, oblečenia, prístrešia a iných nevyhnutných potrieb.

6 Anton Vašek (1905 – 1946), slovenský publicista, novinár a politik; od apríla 1942 do jesene 1944 bol vedúcim 14. oddelenia Ministerstva vnútra SR, ktoré malo na starosti židovskú otázku na Slovensku a deportácie Židov. Po vojne bol odsúdený na trest smrti.

7 Jozef Tiso (1887 – 1947), rímskokatolícky kňaz, politik, predseda HSĽS; od 14. marca 1939 predseda slovenskej vlády, 26. októbra 1939 sa stal prezidentom 1. Slovenskej republiky, pričom v tejto funkcii zotrval až do zániku štátu; v júni 1945 bol zadržaný americkými jednotkami, ktoré ho nakoniec v 27. októbra 1945 vydali československým orgánom. Bol súdený v rámci retribučného súdnicstva a odsúdený na trest smrti 15. apríla 1947. Rozsudok bol vykonaný 18. apríla 1947.

8 Alexander Mach (1902 – 1980), slovenský novinár, funkcionár HSĽS, hlavný veliteľ HG a minister vnútra 1. Slovenskej republiky; bol súdený v procese s Jozefom Tisom a Ferdinandom Ďurčanským, napriek tomu nebol odsúdený na trest smrti, ale na 30 rokov väzenia; v roku 1968 bol amnestovaný.

9 Vojtech Tuka (1880 – 1946), slovenský právnik, politik, predstaviteľ pronacistického krídla HSĽS; v roku 1929 odsúdený za vlastizradu a špionáž v prospech Maďarska na 15 rokov; v roku 1938 sa vrátil na Slovensko, po vzniku Slovenského štátu sa stal zástupcom predsedu vlády, 26. októbra 1939 predseda vlády SR; po Salzburgských rokovaníach prevzal aj funkciu ministra zahraničných vecí; 5. septembra 1944 podal demisiu svojej vlády a nezúčastňoval sa ďalej politického života; v roku 1946 odsúdený Národným súdom v Bratislave na trest smrti a napriek vážnemu zdravotnému stavu 20. augusta 1946 popravený.

naozaj riskovali život, aby zachránili jednu obyčajnú židovskú rodinu. Takže tých si treba veľmi vážiť. Preto som dal návrh do Jad Vašem, teda organizácie, ktorá udeľuje vyznamenanie *Spravodlivý medzi národmi*, a bol by som veľmi rád, keby tieto dve či tri rodiny dostali aj toto ocenenie, pretože si to zaslúžia.

▼ **Predpokladám, že vaša rodina sa s týmito rodinami poznala už pred vojnou, pred týmto ťažkým obdobím.**

Myslím si, že ani veľmi nie. Otec síce bol známy stomatológ, ale na druhej strane keď sme tam prišli, nemali sme žiadne odporúčenie, žiaden sprievod. Boli to jednoducho slušní, čestní, morálne a nábožensky založení ľudia, ktorí vedeli, že pomoc blížnemu je plnenie jedného božieho prikázania.

▼ **Aké bolo postavenie židovskej komunity v Ilave pred vojnou?**

Myslím, že Židia boli v Ilave veľmi slušne etablovaní. Samozrejme, neboli vo vedúcich funkciách, ale bolo tam tristo duší, teda pomerne vysoké percento – asi 60 rodín, ktoré boli mnohopočetné. Boli tam lekári, advokáti, ale aj robotníci – ľudia pracujúci v tehelni. Môj dedo bol veľmi aktívny, tlačil okresné ilavské noviny, vydával knihy – napríklad vydal knihu aj o histórii židovskej obce. Dokonca po vojne bol aj predsedom alebo podpredsedom židovskej obce, ktorá však už reálne neexistovala, lebo sa tam vrátilo možno desať z tých tristo ľudí. V Ilave je významný cintorín, kde sú pochovaní historicky významní židovskí rabíni. Tento cintorín bol hrozne zdevastovaný a snažili sa ho aj za mojej spolupráce opraviť. Mám tam pochovanú sestru, prastarých rodičov, teda babičku a starého otca, dedka – spo-

S rodičmi pred odchodom do hôr (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

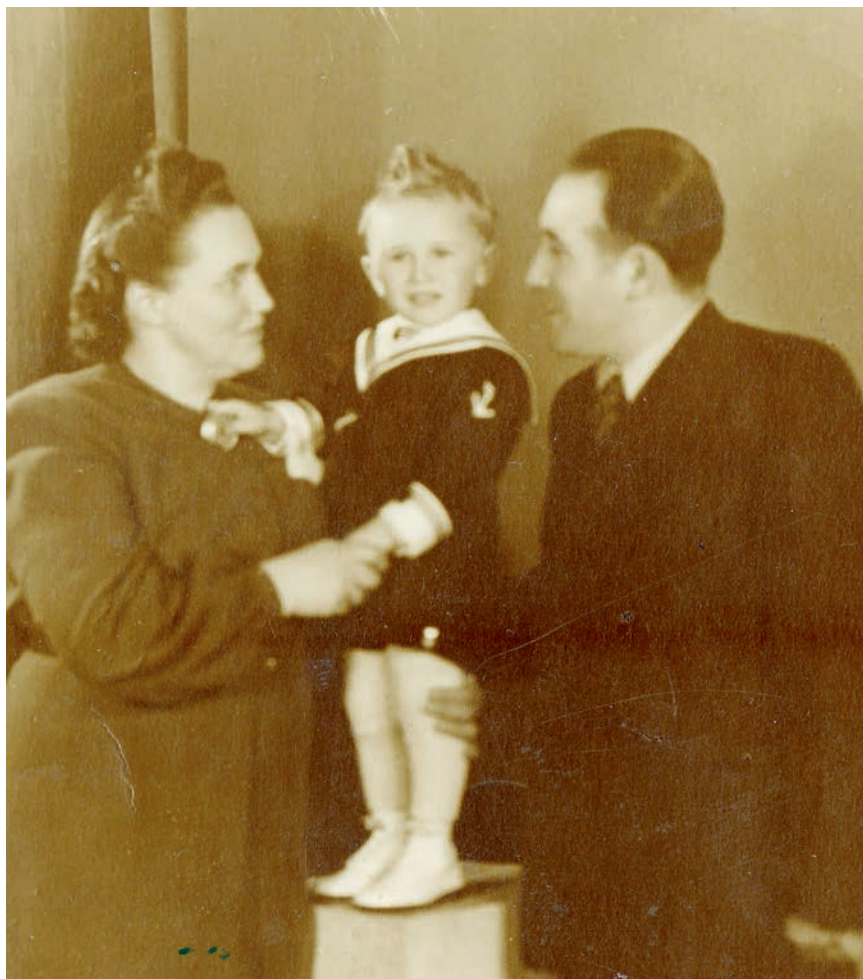

S rodičmi po vojne (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

mínaného kníhtlačiara. Strýka, tetu a mojich rodičov mám pochovaných už v Bratislave. Komunita v Ilave pred obdobím holokaustu žila pomerne intenzívne a aktívne. Neboli tam veľké prejavy antisemitizmu. Viem síce, že bol nejaký pogrom, ale ten pogrom bol hneď po prvej svetovej vojne¹⁰. Môj starý otec bol uzná-

vaný ako intelektuál a často spomínaný ako hrával karty s okresným sudcom, notárom a najčastejšie s pánom farárom, ktorý bol jeho priateľom. Takže on sa tam etabloval a bol obľúbený. Jeho syn Alojz s ním žil tiež a budovali tlačiareň, ktorá tlačila pre široké okolie, napríklad pre trenciansko-teplické koncerty, kde

10 Obdobie tesne po ukončení prvej svetovej vojny sa spája s mnohými protižidovskými pogromami, keď sa vracali slovenskí vojaci domov. Bližšie MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský prevrat I. – IV.* Trnava 1931.

Pavel Traubner s rodičmi (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

bývalo hudobné leto, môj dedko tlačil aj plagáty či programy. Naša rodina bola v tomto mestečku pomerne rešpektovaná. Musím povedať, že napriek tomu, že som tam prežil najstrašnejšie roky a odišiel som odtiaľ definitívne ako sedemnásťročný po maturite – keď som išiel študovať do Bratislavy – tak mám na Ilavu dobré spomienky a mám ju rád. Moji rodičia sa presťahovali do Bratislavy až v roku 1965 alebo 1966. Moja maminka dokonca nechcela z Ilavy ani odísť.

▼ Spomínali ste, že ste bývali pri

synagóge, kam vás teda presunuli, predpokladám, z nejakej významnej ulice. Synagóga sa v Ilave zachovala?

Synagóga sa zachovala, ale podobne ako v Bratislave po vojne bola zvalená, pretože nemala v podstate komu slúžiť. Môj starý otec, keď sme sa vrátili do Ilavy, zobral z demolovanej synagógy tri lavice a dve Tóry, teda tie najvzácnejšie zvitky, ktoré z neznámych dôvodov nikto neukradol. Vo svojom byte v zadnej časti obetoval jednu miestnosť a umiestnil tam tieto zachránené veci, čím

vytvoril takú malú modlitebňu, kde sme sa na veľké sviatky, Jom Kipur¹¹ alebo na Nový rok, stretávali celá rodina. Musím povedať, že môj dedko sa modlil dennodenne. Naučil ma v horách tri hebrejské modlitby, nerozumel som síce textu, ale vedel som ich povedať a každé ráno a večer som sa modlil, aby sme prežili. Môj dedko bol nábožensky založený a dodržiaval napríklad aj svätenie soboty, sabat. Takže bývali sme vedľa tej synagógy vo vlhkom, pivničnom byte, kam nás vystaňovali myslím v roku 1942 až do toho roku 1944, keď sme ušli. Otec tam trpel reumatickými ťažkosťami, maminka bola stále chorá. Spolu s nami tam bývali ďalšie dve rodiny.

▼ Keď vznikol Slovenský štát, akým spôsobom to ovplyvnilo život židovskej komunity v Ilave, začali sa vo väčšej miere prejavovať antisemitské prejavy?

Židovskú komunitu to ovplyvnilo veľmi významným spôsobom, viem to z ústneho podania mojich rodičov a starých rodičov. Ľudia, ktorí boli kamaráti a navštevovali našu rodinu, sa náhle zmenili na gardistov. Nebolo ich veľa. V Ilave nebola veľmi silná gardistická skupina. Ako som spomínal, nachádzalo sa tu asi 60 relatívne dobre situovaných židovských rodín. Boli aj chudobní Židia, ale väčšinou boli na tom dobre. Tak sa vyskytla šanca arizovať, likvidovať, resp. získať majetok. Život sa diametrálne zmenil – nastali obmedzovania, nemohli sme ísť do parku, vlastniť rádio, kožušiny, ani mať normálny život, či chodiť autom, boli to obmedzenia, ktoré moji rodičia a starí rodičia veľmi ťažko znášali. Postupne odvážali jednotlivcov do koncentračných táborov. Blízka priateľka mojej maminky, pani Deuchtová, neskôr Kohnová, v hro-

11 Jom Kipur – židovský Deň zmiernenia, najväčší židovský sviatok, 10. deň mesiaca tišri (september alebo október); pripomienka zmluvy medzi Bohom a Abrahámom.

Pavel Traubner s vnúčatami v apríli 2017 počas spomienky na deti odviečené do koncentračných táborov na Železničnej stanici v Bratislave (Foto: Andrea Púčiková, ÚPN)

madnom hrobe v Kremničke po vojne identifikovala svojho manžela a dve krásne deti. Tieto nevinné deti zahynuli v Kremničke len preto, že mali židovský pôvod. Treba povedať, že tragédia Židov sa ešte vystupňovala po príchode Nemcov¹². Ale nemôžem odpustiť to, že časť Slovákov, ktorí neboli bezprostredne pod tlakom Nemcov, sa chovali asociálne, agresívne, antisemitsky, likvidačne a nakladali svojich susedov, či pria-

teľov do dobytčích vagónov s tým, že návrat je nežiaduci. Aj Slovenský štát platil za každého odtransportovaného Žida na tzv. práce 500 ríšskych mariek.

▼ **V Ilave existovalo aj pracovné stredisko pre Židov. Mala vaša rodina nejakú skúsenosť s týmto strediskom?**

V Ilave naozaj bolo pracovné sú-

stredovacie stredisko. Môj otec, vzhľadom na to, že mal výnimku ako stomatológ, mal dokonca prístup do tohto pracovného strediska. Viem, že tu mnohokrát ilegálnym spôsobom pomáhal mnohým neznámym ľuďom. Pomáhal im finančne, ale aj potravinami. Chvalabohu, on sám sa umiestneniu v tábore vyhol. Aj keď to bol pracovný, nie koncentračný tábor, mali tam zlé podmienky, nedostatok jedla a podobne.

▼ **V máji 1945 teda nastal koniec Slovenskeho štátu 1939 – 1945. Ako ste prežívali oslobodenie Červenou armádou? Ako ste vnímali nastupujúci komunizmus v Československu?**

Nepochybne to, že sme prežili bez šiat, bez jedla, bez všetkého, bol zázrak. Bol som nesmierne vďačný Sovietskemu zväzu a Stalinovi¹³ za to, že nás oslobodili. Do Ilavy sme sa vrátili za veľmi zlých podmienok, ale žili sme, a to bolo najdôležitejšie. V Ilave sme dostali prázdne priestory na ubytovanie. Žili sme veľmi skromne, ale radovali sme sa, lebo na Slovensku bola po vojne pomerne dobrá politická atmosféra. Samozrejme, v roku 1948 došlo k významným zmenám, nastúpil komunizmus, môjho deda zbavili tlačiarne – zoštátnili mu ju. Ostal tam pracovať, myslím, že robil potom dokonca aj vedúceho až do konca života. Môj otec pracoval tiež, najskôr súkromne, potom išiel robiť do štátnych služieb. Ja som bol vnútorne vďačný Stalinovi ako takému, nevediac samozrejme, o istých okolnostiach, o jeho vzťahu k ostatným menšinám, národnostiam, ľuďom. Keď v roku 1953 zomrel najskôr Stalin, potom Kle-

12 29. augusta 1944 začali na Slovensko prichádzať nemecké jednotky, aby zabezpečili územie pred útokmi partizánov, vzápätí vypuklo Slovenské národné povstanie. Nemci na Slovensku prevzali správu do svojich rúk, čo viedlo k drastickjším opatreniam aj v židovskej otázke. Vytvorili jeden koncentračný tábor pre Židov v Seredi a obnovili deportácie Židov do vyhladzovacích táborov.

13 Josif Vissarionovič Stalin (1878 – 1953), sovietsky politik gruzínskeho pôvodu, generalissimus ZSSR; zastával viaceré funkcie po Októbrovej revolúcii 1917 v sovietskom Rusku, v 1922 zvolený za generálneho tajomníka Ústredného výboru strany; po smrti Lenina postupne sústredil do svojich rúk všetku moc; zriadil kult osobnosti, jeho vláda sa vyznačovala početnými čistkami jeho skutočných či domnelých odporcov; 5. marca 1953 zomrel.

Rodina starého otca (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

ment Gottwald¹⁴, tak som stál čestnú stráž na námestí v lejaku a z lásky k Stalinovi som nebol ochotný sa dať vymeniť tak ako ostatní moji spolužiaci. Stál som tam šesť hodín, pretože som si myslel, že Stalin si moju úctu zaslúži. Postupne, keď som sa dozvedal isté veci, ako bola likvidácia židovských lekárov, odstraňovanie kultúrnych činiteľov, samozrejme otázka kultu osobností, tak som vo vzťahu k Sovietskemu zväzu ochla-

dol. Môj vzťah, samozrejme, je teraz ochladnutý, napriek tomu nemôžem zabudnúť, že ma oslobodili sovietski vojaci.

▼ **Po oslobodení ste nastúpili do školy. Akým spôsobom vás vnímala komunita, akým spôsobom spolužiaci reagovali na vás?**

V roku 1947 som nastúpil do prvej

triedy. Na začiatku sme sa ešte modlili, mali sme aj náboženstvo, pán farár bol veľmi slušný pán, hovoril aj o období holokaustu. Tento pán farár rešpektoval, že som sa nemodlil, že som nechodil na náboženstvo, ale už ďalší rok sme na začiatku vyučovania spievali pieseň práce. Zvykol som si i na toto. S deťmi v škole som mal dobrý vzťah, až na jednu skupinu detí, ktoré pochádzali z takých jednoduchších rodín, robotníkov z tehelne, ktoré nemali rady Židov. Dokonca jeden mladík ma na ulici chytil, zbil ma a kameňom mi vytĺkol prvý stály zub. Môj otecko mi ten zub dorobil, od šiestich rokov života som mal umelý zub. Občas sa vyskytlo, že mi deti nadávali do Židákov, ale naozaj vo väčšine prípadov boli ku mne slušní aj učitelia, aj tieto deti. Boli to ojedinelé deti, dokonca kňaz v kostole v rámci omše povedal, že je to neslušnosť správať sa takto k ich spolužiakovi, ktorý prežil ťažké chvíle života.

▼ **Boli ste zástancom komunizmu? Myšlienky samotného komunizmu?**

Môj otec bol od roku 1927 komunist. Keď som bol na vysokej škole, tak ma presvedčali, aby som vstúpil do komunistickej strany. Nikdy som nevstúpil, odmietol som aj vďaka tomu, že môj otec mi povedal: „Paľo, neopováž sa. Pretože ja som vstúpil preto, že som videl ideály, videl som korektný vzťah medzi národnosťami, dobrý vzťah k židovskej komunite som očakával, ale vidím, že je to úplne inak. Preto, prosím ťa, nikdy nevstupuj.“ Naozaj som sa za rôznych okolností bránil, aj som si vymýšľal, pretože sa silou-mocou snažili, aby som sa stal členom komunistickej strany. Asi tam potrebovali aj Žida a v škole vedeli, že som Žid. Tým som sa nikdy netajil, ani v komunizme, ani teraz. Hoci viem, že veľa mojich ka-

14 Klement Gottwald (1896 – 1953), československý politik, od roku 1929 poslanec Národného zhromaždenia, v rokoch 1946 – 1948 predseda vlády, prvý komunistický prezident Československa (1948 – 1953).

Prabahka Pavla Traubnera (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

marátov, o ktorých som vedel, že sú židovského pôvodu, nevedelo, že sú židovského pôvodu, lebo im to rodičia zatajili a taktiež veľa ľudí o tom nehovorilo, aj keď o tom vedeli. Mali strach to povedať, lebo videli, ako to dopadlo so Židmi počas rokov 1939 až 1945. Takže židovskí občania Slovenska boli hlboko v undergrounde

schovaní až do roku 1989, keď sme sa vzájomne začali stretať. Ja sám som organizoval tzv. fórum. Na začiatku prišlo desať ľudí, na druhýkrát tridsať, na šiestykrát tam bolo už tristo ľudí židovského pôvodu, ktorí zrazu zistili, že sú Židia. Nehanbili sa, prestali sa báť, vyšli z undergroundu.

▼ **Päťdesiate roky boli charakteristické politickými procesmi, aj teda napríklad Rudolf Slánsky a spol.¹⁵ Ako ste to vnímali? Boli tam nejaké obavy z komunizmu?**

Mal som vtedy dvanásť rokov, ale zrejme sa ma to už dotýkalo. Neboli ešte televízne prenosy, no boli rádiá a noviny. Môj nebohý otec odoberal *Pravdu*¹⁶ odvtedy, čo vznikla a tam sa o tom písalo, samozrejme, nenávisťne a pritom zdôrazňovali židovský pôvod týchto ľudí. Priznám sa, že z detského pohľadu som to chápal tak, že treba mať strach, lebo aj ja som Žid. Že sa treba báť, čo keď prídu a zoberú otecka, zoberú tohto, tamtoho. Moji rodičia to považovali za veľmi nebezpečnú atmosféru a viem, že sa o tom doma hovorilo. Že treba byť veľmi opatrný a netreba tajiť, že sme Židia, lebo to všetci vedeli. Avšak nemáme s tým veľmi vystupovať na verejnosť, pretože byť Židom nebolo práve pozitívne.

▼ **Komunizmus v Československu celkovo mal k Židom negatívny postoj alebo viac-menej ambivalentný?**

Pri zakladaní komunistickej strany v Rusku bolo nepochybne mnoho židovských ľudí, vrátane Trockého¹⁷ a ďalších. Dnes to antisemiti využívajú na to, aby tvrdili, že za komunizmus sú zodpovední Židia. Nie je to pravdou. Vieme, že aj v Rusku bolo množstvo Židov zlikvidovaných práve vďaka Stalinovej politike. Ešte stále si spomínam na prípad deviatich židovských lekárov, ktorých nechali zlikvidovať na pokyn Be-

15 Proces Rudolf Slánsky a spol. – tzv. proces so sionistami; v 1951 obvinila komunistická moc štrnástich svojich popredných politikov z organizácie protištátneho sprisahania a vo vykonštruovanom procese ich odsúdili, bolo popravených jedenásť obžalovaných a traja odsúdení na doživotie. V roku 1963 boli všetci odsúdení rehabilitovaní.

16 *Pravda* – tlačový orgán Československej sociálnodemokratickej strany na Slovensku, neskôr Komunistickej strany Slovenska, vychádzala od roku 1920, od októbra 1925 ako denník.

17 Lev Davidovič Trockij, (vlastným menom Lev Davidovič Bronštejn, 1879 – 1940), významný bolševický revolucionár a politik, s Leninom hlavný predstaviteľ októbrovej revolúcie v roku 1917; po Leninovej smrti súperil o moc so Stalinom a bol vypovedaný zo ZSSR; v roku 1940 na pokyn Stalina zavraždený v Mexiku.

Promócia v roku 1964 (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

riju¹⁸ a myslím si, že i komunizmus na Slovensku, aj keď navonok deklaroval rovnosť náboženstiev, tak náboženské cítenie bolo tvrdo potláčané. Myslím si, že latentný antisemitizmus a potláčanie náboženských cítení sa tu jasne prejavovalo. Netvrdím, že tu bol tvrdý, otvorený antisemitizmus, ale nepochybne driemajúci antisemitizmus tu bol.

▼ **Vyštudovali ste medicínu, potom nasledovala vojenská služba. Ako ste prežívali túto vojenskú službu?**

Nesnažil som sa vyhýbať vojenskej službe, hoci sme mali známych a mohol som mať lekárske potvrdenie, že som invalid. Bol som aj na liečení s rodičmi v Tatrách, pretože som mal pľúcny nález. Napriek tomu som počas vysokej školy robil vojenskú prípravu a potom som bol na

dvojmesačnom sústreďení. Následne som dostal umiestenku. Moji rodičia sa snažili mi vybaviť, aby som mohol byť niekde na Slovensku, no nakoniec som sa dozvedel, že nastupujem na vojenskú službu do Terezína¹⁹. To bolo naozaj pre Žida šokujúce. Bol som tam však veľmi spokojný. Býval som v bývalej konskej maštali, ktorá bola upravená na ošetrovňu. Robil som v civilnej lekárskej službe, v rozľahlom okrese bol veľký nedostatok lekárov, dochádzal som sanitkou k pacientom. Praxoval som vo veľkom Litoměřickom okrese, snažil som sa pomáhať chorým. Pri vojenskom útvere som mal dokonca spolupracovníkov, troch ošetrovateľov – jeden bol cyklista, druhý baník, tretí, myslím, drevorubač. Napriek tragédii, ktorá postihla Židov počas vojny, v Terezíne som sa rozhodol, že sa zaučím za sprievodcu po tomto tragickom komplexe. Skutoč-

ne som chodil povinne do pevnosti a ako vojak som robil sprievodcu po terezínskom väzení, taktiež na stanici v Bohušoviciach, kde vykládali transporty prichádzajúcich Židov. Po skončení vojny mi ponúkli, či by som nechcel ostať pracovať v tamojšej vojenskej nemocnici, ktorá bola na veľmi dobrej úrovni a boli tam sami Slováci. Napriek tomu som sa rozhodol vrátiť na Slovensko, do Bratislavy. Hoci som mal rôzne umiestenky, nastúpil som do ústavu patologickej anatómie, kde som už ako študent posledného ročníka robil pomocného asistenta. Keďže som bol výborný študent, tak ma zobrali za pomocného asistenta a vyučoval som mladších kolegov. Po promócií som zostal tam. Šiel som na vojenskú službu a zase som sa vrátil na patologickú anatómiu. Avšak len na krátku dobu, pretože ako študent som robil študentskú vedeckú činnosť na neurologickej klinike, a to sa mi veľmi zapáčilo.

▼ **Takže vojenská služba v Terezíne. Bol to pre vás prvý koncentračný tábor, ktorý ste navštívili?**

Áno. Ja a aj moji rodičia sme odmietali ísť do Osvienčimu, pretože som mal z toho strach. Nechcel som vidieť, kde zahynula veľká časť mojej rodiny. Videl som z toho obrázky, niektoré filmové skratky, videl som tie hrozné mŕtve telá. Nemal som odvahu tam ísť a ani rodičia nechceli, aby sme tam išli. Terezín bol prvý tábor, kde som bol povinne ako vojak a dnes to hodnotím pozitívne, že som tam bol. Nie preto, že ma možno úmyselne diskriminovali, že Židov treba poslať do Terezí-

18 Lavrentij Pavlovič Berija (1899 – 1953), sovietsky politik gruzínskeho pôvodu, člen politbyra, komisár NKVD, člen politbyra (1946 – 1953), komisár NKVD (1938 – 1946); po smrti Stalina v júni 1953 obvinený zo špionáže a sprisahania, v decembri 1953 odsúdený na trest smrti a zastrelený.

19 Terezín – v júni 1940 bolo v Malej pevnosti zriadené väzenie Gestapa; v novembri 1941 vznikol vo Veľkej pevnosti zberný a tranzitný tábor pre Židov z Protektorátu Čechy a Morava; slúžil predovšetkým ako tranzitný tábor do iných koncentračných táborov, vzorový tábor pre nemeckú propagandu.

na, ale preto, že som tam robil dobrú robotu.

▼ **Viacerí vaši blízki zahynuli v Osvienčime. Navštívili ste tento tábor?**

Navštívil som ho viackrát. Raz, keď sme boli na dovolenke v Tatrách, moja svokra, ktorá tam tiež prišla o príbuzných, povedala, aby sme sa tam išli teda pozrieť. S ťažkým srdcom, ale predsa len som išiel. Bol to pre mňa hrozný zážitok, pretože vidieť tie hromady okuliarov, topánok, protéz, plynové komory – to je pre človeka, ktorý omnoho ľahšie „prežil“ holokaust, strašné. Bol som tam ešte viackrát, napríklad pri otvorení českého a slovenského múzea v Osvienčime. Zobral ma tam môj priateľ, minister kultúry Kňažko²⁰. Povedal: „*Ideš so mnou,*“ a ja som povedal: „*Samozrejme, s úctou k obetiam.*“ Bolo to na veľmi vysokej úrovni a aj slovenské múzeum je veľmi dobre pripravené. V Osvienčime som bol potom viackrát na tých kvázi oslavách „oslobodenia“ koncentračného tábora. Vždy ma to šokovalo napriek tomu, že som si uvedomoval, že som tam ako žijúci človek, ktorý prežil holokaust. Pre mňa bolo jedno stretnutie veľmi významné, bolo to 60. výročie. Bola veľká zima a vedľa mňa sedel Elie Wiesel²¹, nositeľ Nobelovej ceny, jeden z tých, ktorý takisto prežil koncentráky a po vojne veľmi tvrdo kritizoval Američanov i spojencov, že nebombardovali železničné trate, ktoré viedli do Osvienčimu, a tak mohli zachrániť niekoľko tisícok ľudí. S Eliem Wiese-

Pavel Traubner s manželkou a deťmi (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

lom som sa viackrát stretol, bohužiaľ už zomrel, ale bol to skvelý a veľmi múdry človek.

▼ **Kde vás zastihlo obdobie Pražskej jari? Ako ste vnímali socializmus s ľudskou tvárou?**

Bolo to zaujímavé. Obdobie jari ma zastihlo na Slovensku. Došlo k významnému uvoľneniu a mne sa to veľmi páčilo. Mal som pocit, že ľudia majú slobodu slova a nemusia sa až tak báť. Dubčekove²² teórie sa mi zdali ľudské a predstava socializmu s ľudskou tvárou mala svoje pozitíva. Prvýkrát po rokoch som išiel do zahraničia v roku 1968 ako vedúci skupiny medikov do Tübingenu, kde sme mali družbu. Mojich päť študen-

tov, ktorí tam boli so mnou, chodilo praxovať a potom sme relaxovali. Dokonca sme mali naplánované od 23. augusta cirkuláciu po Nemecku, mali sme to už zaplatené. Žiaľ, 21. augusta 1968 došlo k výraznej zmene, z tých piatich študentov, myslím, že dvaja sa vrátili a traja tam zostali. Ja som sa vrátil za zlých podmienok. Na hraniciach s Rakúskom sedelo asi tisíc ľudí na trávnikoch, už na rakúskej strane. Na československej strane ma privítal colník a pýtal sa ma, či som sa zbláznil, že sa vraciam, lebo všetci utekajú. Ja som povedal: „*Ja tu mám rodičov.*“ A okrem toho, keď som videl v televízii dramatické obrázky ako chodia tanky, ako tu niečo horí, tak som bol z toho veľmi smutný a vrátil som sa, aj

20 Milan Kňažko, (1945), slovenský herec a politik, spoluorganizoval a moderoval mítingy v Bratislave v novembri 1989, od júna 1990 do augusta 1991 ministrom medzinárodných vzťahov SR, v rokoch 1992 – 1993 minister zahraničných vecí SR; od marca 1993 do októbra 1998 poslanec Národnej rady SR, v rokoch 1998 – 2002 minister kultúry SR.

21 Elie Wiesel, (1928 – 2016), americký židovský prozaik, dramatik, filozof, nositeľ Nobelovej ceny za mier; narodil sa v Rumunsku, v roku 1944 bol deportovaný do Osvienčima, následne ešte do Buchenwaldu. Svoje zážitky zhrnul vo viacerých knihách, najznámejšie novela Noc; bol prvý kto začal používať pojem holokaust pre vyvražďovanie Židov počas nacistického režimu.

22 Alexander Dubček, (1921 – 1992), slovenský politik, od januára 1968 zastával post prvého tajomníka ÚV KSČ, predstaviteľ socializmu s ľudskou tvárou – reformný proces snažiaci sa o určitú demokratizáciu komunistického režimu; v apríli 1969 ho nahradil Gustáv Husák, Dubček bol postupne odsunutý z politického diania; po roku 1989 sa vrátil do politického života, stal sa predsedom Federálneho zhromaždenia ČSFR; 1. septembra 1992 utrpel vážnu dopravnú nehodu, na následky ktorej 7. novembra 1992 zomrel.

Promócia v roku 1964 (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

keď ma privítali na hranici Rusi s bodákmi. Otecko bol v tom období chorý, žiaľbohu v roku 1969 zomrel, takže som neľutoval, že som sa vrátil. A nakoniec som bol rád. Veď potom som mal možnosť odísť mnohokrát a neodišiel som.

▼ Nastalo obdobie normalizácie. Čo to pre vás znamenalo?

Obdobie normalizácie som prežíval dosť stresovo, nemôžem však povedať, že nejakým mimoriadne zvláštnym spôsobom. Lebo napríklad, keď som nastúpil do práce na neurologickú kliniku v roku 1965, tak som všetkým oznámil, že som židovského pôvodu a ak by im to vadilo, pokojne nech si nadávajú, ale nie v mojej prítomnosti. Táto klinika bola obsadená od pána profesora, pána primára a viacerých kolegov evanjelikmi, ktorí boli veľmi tolerantní. Z katolíkov tam bola myslím len jedna dáma – veľmi distingvovaná – a jedna dáma bola, myslím,

pravoslávna. Samozrejme, latentne sa prejavoval antisemitizmus, nebol som vyznamenávaný, nebol som povyšovaný. Hoci musím povedať, že môj predchádzajúci prednosta všetkých svojich protekčných pacientov dával ku mne na môj úsek, pretože vedel, že som dôsledný a pocitív v práci. Je fakt, že trocha dlhšie trvalo, než som sa stal profesorom, ale to mi nevadilo. Profesorom som sa stal až v roku 1990, hoci pripravený som to mal dlhšie. Bol som rád a šťastný, že som mohol pracovať a otvorene proti mne nekonali. Nebol som nábožensky založený, ale cítil som sa etnickým Židom. Ale na veľké sviatky aj vďaka môjmu otekovi, ktorý bol nábožensky striedom založený, som chodil do synagogy na Heydukovej ulici, kde už ako docent som nemal chodiť, lebo bol prísny zákaz pedagógom chodiť do náboženských centier. Ja som chodil na tri sviatky – na Jom Kipur, teda na najväčší židovský sviatok, na Nový rok a potom som sa išiel pomodliť

tzv. kadiš, keď môj otecko a mamička mali výročie smrti. Vedel som, že oproti vchodu je v okne kamera, preto vždy, keď som vošiel do synagogy, som sa tvárou otočil, zakýval som a povedal som, že pozdravujem pána plukovníka. Bol som odvážny, ľudia to o mne vedia. Hovoria, že som nikdy netajil svoj pôvod, na rozdiel od skutočne mnohých ďalších exponovaných priateľov, ktorí sa báli.

▼ Prišiel rok 1989 a s ním Nežná revolúcia a pád komunizmu. Ako ste to prežívali?

Veľmi som privítal rok 1989. Keby nebol rok 1989, nikdy by som nebol profesorom, prednostom kliniky, dekanom, nebol by som v rôznych významných európskych aj domácich funkciách. To, že prišiel ten rok znamenalo pre mňa najmä slobodu ducha, slobodu slova. Od prvého okamihu som bol opäť človekom, ktorý sa deklaroval ako človek židovského pôvodu, a musím povedať, že za pomoci niekoľko ďalších priateľov som zorganizoval fóra, kde sme sa začali stretávať. Najskôr u mňa sedeli siedmi – Špitzer²³, Franek²⁴, Stern, Alexander a ďalší ľudia, ktorí mali čo hovoriť o židovstve. Dohodli sme ďalšie stretnutia, začali sme sa stretávať a hovoriť o tom, čo sme zažili. Vyzýval som priateľov, aby sme sa prestali báť, lebo predtým hovoriť za Židov sa ľudia báli. V roku 1988 sa tridsať slovenských intelektuálov ospravedlnilo za dianie so Židmi počas holokaustu.²⁵ Ustráchaní predstavitelia židovskej komunity s tým vtedy utekali na ŠtB radiť sa, čo s tým majú robiť...

V roku 1990 som bol s vládou Slovenskej republiky na návšteve v Kanade. Stretol som sa tam s predstaviteľmi židovskej komunity a na zá-

23 Juraj Špitzer, (1919 – 1995), slovenský literárny historik a publicista, bol šéfredaktor Kultúrneho života v rokoch 1956 – 1958 a 1965 – 1967; po roku 1968 mal zakázané publikovať.

24 Jaroslav Franek – (*1946), bol hovorca Ústredného zväzu Židovských náboženských obcí na Slovensku.

25 Táto akcia sa odohrala v októbri 1987 a signatárov nebolo 30, ale 24. Medzi nimi boli mená ako František Mikloško, Ján Čarnogurský, biskup Ján Korec, Milan Rúfus, Eugen Suchoň, Ján Langoš, Vladimír Jukl.

klade ich iniciatívy som zorganizoval stretnutie so signatármi listu. Na slávnostnej večeri v hoteli Kyjev bol prítomný aj iniciátor tohto listu a ten podpísalo množstvo významných ľudí, mal ho Ferko Mikloško²⁶, Čarnogurský²⁷, kardinál Korec²⁸. Od tej doby som na naše fóra pozýval všetkých – od prezidentov, cez významných politikov, hercov, umelcov, ľudí, ktorí mali čo povedať židovskej komunite. Samozrejme, chodili tam aj zahraničné návštevy z Izraela, zo Západu, zo Sovietskeho zväzu. Boli medzi nimi nábožensky založení ľudia, ale aj ľudia, ktorí len cítili potrebu uvedomiť si, že sú Židia. Spočiatku som avizoval, že je našou potrebou vyliezť z undergroundu a ukázať, že sa nebojíme. Že nesmieme byť inou súčasťou ako je celý slovenský národ. Veď my sme tu niečo budovali, my sme tu vychovávali deti. Nielen mlynári a krčmári, ktorí podľa Hurbana Vajanského²⁹ zdierali slovenský národ, ale aj ľudia, ktorí niečo spravili – robotníci, roľníci, ktorí milovali túto republiku. Veď prečo neutekali pred Nemcami? Všetci vedeli, alebo veľká časť vedela, čo ich možno čaká... Ďalej to boli aj skvelí lekári, skvelí advokáti, umelci ako bol Skutecký³⁰, Peter Karvaš³¹, Leopold Lahola³², Martin Gregor³³ a ďal-

Na návšteve v Moskve (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

ší. Nabádal som, aby sa angažovali, aby si uvedomili, že sú Židia a nech dokážu, že sem patríme.

▼ **Je známe, že ste mali blízko ku kňazovi Antonovi Srholcovi³⁴. Aký ste s ním mali vzťah?**

Tonko Srholec bol nesmierne vzácny človek, čestný, slušný. Už počas komunizmu som ho opakovane v zimných obdobiach, keď bol kuričom, hospitalizoval a strážil som ho, aby sa mu nič nestalo, v Podunajských Biskupiciach, kde som chodil ako konziliár na tamojšiu kliniku. Bol to naozaj čestný človek. Napísal som aj nejakú kapitolu do knižky o ňom. Organizoval som jeho túžobný zájazd do Izraela, chcel ísť do Svätej zeme pokloniť sa. Nielen Izraelu, ale najmä vzácnym katolíckym pamiatkam, hrobu Ježiša Krista a iným pozoruhodnostiam. Nikdy som to nehovoril, aby som mu nepokazil meno, ale týždeň pred jeho smrťou, po Vianociach, keď som ho sledoval a chodil za ním, zomrel myslím 7. januára minulého roku, som dostal od neho mail: „Paľko, veľmi sa teším, že som tvoj priateľ. A ešte viac sa teším, že kresťania konečne pochopili, že Panna Mária bola Židovka a aj jej syn.“ Nechcel som to veľmi publikovať ani vo svojej knižke, aby som mu nepoškodil u katolíckej cirkvi.

▼ **Stretli ste sa aj s pápežom Jánom Pavlom II.³⁵?**

Niekoľkokrát som sa s ním stretol, dokonca mi ponúkli ho vyšet-

26 František Mikloško, (*1947), slovenský politik, disident; v roku 1988 jeden z organizátorov Sviečkovej manifestácie, poslanec NR SR do 2010. V rokoch 1990 – 1992 predseda Slovenskej národnej rady.

27 Ján Čarnogurský, (*1944), politik, právnik a disident; v rokoch 1989 – 1990 podpredseda vlády národného porozumenia, 1991 – 1992 predseda vlády SR; minister spravodlivosti SR 1998 – 2002.

28 Ján Chryzostom Korec – (1924 – 2015), kardinál a emeritný diecézny biskup nitrianskej diecézy, počas komunistického režimu väznený v rokoch 1960 – 1968. V 70. 80. rokoch bol ako tajný biskup jednou z kľúčových osobností skrytej cirkvi.

29 Svetozár Hurban Vajanský, (1847 – 1916), slovenský spisovateľ, publicista, politik; člen Slovenskej národnej strany, prívrženec panslavizmu.

30 Dominik Skutecký, (1849 – 1921), slovenský maliar židovského pôvodu, autor žánrovej maľby, krajinomalieb a portrétov.

31 Peter Karvaš, (1920 – 1999), slovenský dramatik, prozaik a divadelný teoretik židovského pôvodu, jeho rodičia boli popravení začiatkom januára 1945 vo väpenke v Nemeckej, bol redaktorom *Kultúrneho života* a tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov, po roku 1968 kvôli odmietavému postoju k okupácii Česko-Slovenska mal zakázané publikovať.

32 Leopold Lahola, (1918 – 1968), vl. menom Leopold Arje Friedman, slovenský dramatik, scenárista a filmový režisér židovského pôvodu, po roku 1949 pôsobil v Izraeli a v Nemeckej spolkovej republike.

33 Martin Gregor, (1906 – 1982), vl. menom Marcel Guttmann, slovenský herec židovského pôvodu. Pôsobil v rozhlase, v divadle aj vo filme.

34 Anton Srholec, (1929 – 2016), slovenský rímskokatolícky kňaz a salezián, spisovateľ; počas komunizmu väznený.

35 Ján Pavol II., (1920 – 2005), vlastným menom Karol Wojtyła; poľský duchovný, filozof, dramatik, teológ; v 1946 vysvätený za kňaza, v 1958 vysvätený za biskupa Krakovskej arcidiecézy; v roku 1967 menovaný za kardinála; v rokoch 1978 – 2005 pápež; zohral významnú úlohu pri 2. vatikánskom koncile, aj pri páde komunizmu vo východnej Európe.

riť. Pomáhal som radami aj pri jeho liečbe Parkinsona. Bola to nesmierne sympatická osobnosť. Bol vždy pri tom i pán kardinál Tomko³⁶. Stretli sme sa pri jeho prvej návšteve na Slovensku. Vtedy mi hovoril, ty môj starší brat, lebo ma predstavili ako predstaviteľa židovskej komunity. Potom som sa s ním stretol vo Vatikáne, kam ma zobral prezident Schuster³⁷ s 5 000 slovenskými delegátmi a ja som sedel v prvom rade. Privítal ma vtedy oficiálne biskup Baláž³⁸ aj kardinál Tomko ako predstaviteľa židovskej komunity na stretnutí so Svätým otcom. Mám obrázok, ako som sa s ním stretol, sedel som s ním asi pätnásť minút, hovoril som s ním aj o jeho zdravotnom stave. Bol to nesmierne vzácny človek, ktorý si zaslúžil byť najvyšším predstaviteľom cirkvi, pretože vedel, ako sa má správať nielen ku katolíckej cirkvi, ale aj ku všetkým ostatným cirkvám. Veľmi som si ho vážil. Potom som mal možnosť opäť sa s ním stretnúť, ale to bol, bohužiaľ, už veľmi chorý.

▼ **Možno podľa vás badať po páde komunizmu v slovenskej, ale aj v európskej spoločnosti negatívne antisemitské prvky?**

Je mi veľmi smutno, že opäť dostáva šancu neofašizmus, neonacizmus, že narastá hnedé nebezpečenstvo a, žiaľbohu, nielen na Slovensku, ale naozaj v celej Európe. Osobne si myslím, že dokonca napríklad Európska únia nemá pozitívny vzťah k Izraelu. Som presvedčený, že naša povinnosť je zdvihnúť prst a upozorňovať, že nám hrozí obrovská hrozba. Je to vina nielen výchovy v rodinách, ale veľká chyba je aj v školách. Skutočnosť, že budú učiť o hodinu viacej dejepisu, nepovedie

S prezidentom Rudolfom Schusterom (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

V USA s prezidentom Michalom Kováčom (Zdroj: rodinný archív P. Traubnera)

k výraznému zlepšeniu vedomostí. Je potrebné, aby deti boli informované. Netvrdím, že musia chodiť do Osvienčimu, i keď je to veľké poučenie, veď prvý transport tisícky židovských dievčat odišiel 25. marca 1942 z Popradu, vrátilo sa z nich niekoľko, ale stačí napr. navštíviť tábor v Seredi. Druhý transport Židov

zo slovenského územia odišiel práve zo Serede do Sobiboru s počtom 1 016 mužov a za tri hodiny po príchode do tábora boli všetci mŕtvi.

Som hlboko presvedčený, že toto hnedé nebezpečenstvo je tu prítomné. Prosím, dbajte na to, aby sa už nikdy neopakovalo obdobie holokaustu.

36 Jozef Tomko, (*1924), rímskokatolícky arcibiskup, kardinál; pôsobil vo Vatikáne vzhľadom na nemožnosť návratu počas komunistického režimu. Emeritný prefekt Kongregácie pre evanjelizáciu národov (1985 – 2001) a emeritný predseda Pápežského komitátu pre medzinárodné eucharistické kongresy (2001 – 2007).

37 Rudolf Schuster, (*1934), slovenský politik, bývalý prezident Slovenskej republiky.

38 Rudolf Baláž, (1940 – 2011), biskup Banskobystrickej diecézy, v rokoch 1994 – 2000 predseda Konferencie biskupov Slovenska.

MICHAL ŠUSTEK (1936)

ORAL HISTORY – SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Motto:

„...dbať na morálnu stránku každého jedného občana. Aby prevládala sociálna stránka a aby si človek vážil človeka. Aby nebol, ako sa hovorí, vlk medzi vlkami, ale človek s človekom súcitili spolu.“¹

Michal Šustek sa narodil 20. augusta 1936 v Levičiach. Po Viedenskej arbitráži a odstúpení mesta Maďarsku musel ako trojročný s rodičmi, ktorí sa odmietali pomáhať, do dvoch dní opustiť Levice. V roku 1939 sa rodina usadila v Hronskom Beňadiku, otcovom rodisku. Ako dieťa aktívne športoval, venoval sa intenzívne i rôznym kultúrnym aktivitám – hrával v saleziánskej dychovke, navštevoval spevácky a divadelný súbor. S láskou spomína na roky strávené v Oratóriu v Hronskom Beňadiku u saleziánov, ktorí sa naplno venovali výchove a aktivitám mládeže v duchu kresťanskej viery. Nábožne založené obyvateľstvo Beňadiku ťažko znášalo odsunutie saleziánov v rámci Akcie K v roku 1950, postupnú násilnú ateizáciu a snahy o vytvorenie JRD. *„Viete, také násilné premeny robiť, zakazovať niečo, to nerobilo dobrú krv. Ono to poznačilo aj tých mladých ľudí, čo sme chodili tam do saleziánskeho ústavu do oratória, kde sme mali, hovorím, možnosti rozvíjať sa. Po tej Akcii K, ktorá prebehla, tam prakticky všetko bolo zlikvidované.“*

Rodina matky Michala Šusteka žila na Morave, ďalší jej súrodenci legálne odišli do Rakúska ešte v roku 1930. Rodiny sa často navštevovali, ako dieťa trávil u tety v Ledniciach každé prázdniny. Tu sa v roku

Michal Šustek (Zdroj: ÚPN)

1948 zoznámil s dievčaťom – Hankou, dcérou výrobného riaditeľa vo Frute v Lednici na Morave. Priateľili sa, stretávali sa počas prázdnin: *„Tak to môžem povedať, že začala prvá taká iskrička detskej študentskej lásky. Hovorím, o študentskej láske sa to ešte ani tak nedá hovoriť, ale voľalo sa už vo mne dialo a snažil som sa to priateľstvo nejako nadviazať.“* Jedného dňa, bolo to 24. februára 1953, stretnutie s Hankou malo nečakané a hrozivé následky. V ten deň sa zdôveril chlapcovi od susedov, s kto-

rým sa kamarátil, o svojej dohodnutej schôdzke s Hankou v parku. Tam pri prechádzke k nemu pristúpil príslušník Štátnej bezpečnosti a zatkol ho z dôvodu, že mu chce prekažiť úmysel zastreliť predsedu Komunistickej strany Slovenska v Hronskom Beňadiku a následne útek za hranice. Bránil sa, že rozhodne takýto úmysel nemá a dokonca ukazoval akceptačný list, ktorý mal u seba – doklad preukazoval, že má 1. marca 1953 nastúpiť do Slovenského ľudového umeleckého kolektívu, a te-

1 Svedectvo pamätníka bolo zaznamenané v roku 2012. Je súčasťou digitálneho archívu Referátu Oral history ÚPN.

da nebol by preňho problém ostať bez rizika v zahraničí, ak by mal taký úmysel. Nepomohlo. Odvieďli ho do Břeclavi na útvar Pohraničnej stráže, 25. februára ho previezli do Znojma a odtiaľ 7. alebo 8. marca si ho prišli prevziať z Banskej Bystrice. „Najhoršie obdobie, ktoré som prežil, to bola práve táto Banská Bystrica, kde začínali výsluchy. Keď prišli po mňa na celu, býval som sám na cele, dali mi buď kožený pás na oči alebo uterák. Dovedli ma do vyšetrovacej miestnosti, kde som sa hlásil ako väzeň číslo štyridsaťdeväť. Že sa dostavil k výsluchu. Tuná začali sa vypytovať také veci, ktoré som v skutočnosti nespáchal a až som otváral oči. Začalo to tým, že som chcel zastreliť predsedu miestneho výboru komunistickej strany v Hronskom Beňadiku. Následne, že som chcel ujsť do zahraničia. Toto nadväzovalo na organizáciu, čo trvali, aby som sa priznal, že som bol členom Bielej légie. A že odtiaľ som dostal tento príkaz. Čo sa absolútne nezakladalo na pravde. Vyšetrojúcemu som povedal, že žiadna organizácia by si medzi seba nezobrala dieťa, ktoré ešte ani plnoleté nie je. Oni toto absolútne neakceptovali.“ Ako šestnásťročný si prešiel fyzickým a psychickým týraním.² Prepustili ho 14. novembra 1953, celý ten čas bol sám v cele, kde si nemohol sadnúť, ľahnúť, iba sa prechádzať, stoličku si smel zložiť len počas podávania stravy. Vyšetrovatelia si rôznymi nátlakovými spôsobmi postupne vynucovali priznanie – stálie v ľadovej vode, pálenie cigarety na tele, vykrúcanie prstov... Okrem surového zaobchádzania po fyzickej stránke, časom sa prichytil, ako sa sám so sebou v cele rozpráva, cítil sa úplne fyzicky a psychicky rozložený. Neskôr sa priznal k veciam, ktoré nespáchal a vôbec sa nečuduje aj druhým, keď takto trpeli, že sa ku obvineniam priznali. Duša chlapca bola veľmi kruto poznačená tým-

to zaobchádzaním, ktoré pramenilo z nezmyselného obvinenia. Chlapec zo susedstva, ktorý konal zo žiarlivosti a vymyslel si obvinenia, vo svojej mladíckej nerozvážnosti si neuvedomil dôsledky svojho konania. O údajných zámeroch povedal svojmu otcovi, ktorý Michala Šusteka išiel oznámiť na bezpečnosť... „No hovorím, nikomu by som to nechcel dopriať, aby takejto mladosti mohol zažiť to, čo som zažil v tom útlom veku ja. Rodičia sa ma potom doma pýtali, či by som mal nejaký taký dojem alebo takú pohnútku stretnúť sa s týmto chlapcom, ktorý zapríčinil práve túto moju strastiplnú cestu. Či by som mu dokázal odpustiť alebo či by som sa chcel s ním stretnúť. Vyhľadávať by som ho nechcel, to stretnutie s ním, lebo je pravda, že po takej dlhej dobe človek, neviem, čo by som mu mohol povedať, možno jedine takú výčitku, že si neuvedomil to, ako skazí život svojím neuváženým konaním mladému chlapcovi. A že si neuvedomil ani to, že celý ten bilag toho všetkého, že sa bude nieť po celý život s ním.“

Po prepustení z krajskej väznice v Banskej Bystrici 14. novembra 1953 dostal predvolanie na súd, ktorý sa konal 25. novembra 1953. Súd prebehol bez svedkov, spomína na strohého a prísneho prokurátora, ktorý okrem detailov o obvinení z členstva v Bielej légii pripomínal závažnosť jeho zločinov v súvislosti s vlastníctvom revolveru, ktorý sa však nenašiel pri domovej prehliadke. Bol uznaný vinným a ako mladistvý dostal polovičný trest tri roky odňatia slobody nepodmienečne. Vzťahovala sa však naňho amnestia Antonína Zápotockého, ktorý sa stal prezidentom republiky v marca 1953 po zosnulom Klementovi Gottwaldovi.

Bezpečnosť sa po jeho prepustení pripomínala a žiadala o prerušenie všetkých stykov s Hankou, čo sa stalo prirodzene, keď sa s rodič-

mi presťahovala do Znojma. Neskôr sa vydala a pracovala ako zdravotná sestra vo Veselí nad Moravou. Roky však zostali v kontakte a vymieňali si korešpondenciu pri príležitosti rôznych sviatkov. Nikdy ani jeden z nich nespomínal rok 1953. Ako chemik sa najskôr v roku 1955 zamestnal vo Výskumnom ústave v Bratislave a neskôr v roku 1958 bližšie pri rodičoch v podniku Sandrik v Dolných Hámroch, kde najprv pôsobil ako vedúci expedície a neskôr ako vedúci referent odbytu. V roku 1961 sa oženil a založil si rodinu, manželka tiež pracovala v podniku Sandrik. Štátna bezpečnosť roky sledovala jeho kroky a z času na čas pocítil, že nemá ten správny kádrový posudok, napríklad keď nemohol pracovať ako odborník na ľudovú tvorbu na okresnom výbore napriek všetkým predpokladom. Pre vážne zdravotné problémy nastúpil v roku 1987 na invalidný dôchodok. Po smrti manželky v roku 2005 žije bližšie pri synovi, v Žarnovici.

Cítil potrebu zachovať svedectvo o „dobe temna“, hoci na tie časy nerád spomína, spomienky sú stále živé. „Čo sa mňa týka, ja som sa vysporiadal so svojou minulosťou, ovšem, podotýkam, nezabúdam na ňu. Na to sa zabudnúť nedá. Ale idem s rozhľadom človeka dopredu tak, že sledujem udalosti, ktoré sa u nás dejú teraz. Porovnávam, čo môže byť dobré, čo je zlé. A prikláňam sa k tomu, že skutočne v dnešnej dobe by sa malo veľmi, veľmi veľa dbať na morálnu stránku každého jedného občana. Aby prevládala sociálna stránka a aby si človek vážil človeka. Aby nebol, ako sa hovorí, vlk medzi vlkami, ale človek s človekom súcitil spolu.“

Príbeh pamätníka spracovala na základe natočeného svedectva Mgr. Alexandra Grúňová, Referát Oral history ÚPN

2 O vyšetrovaní M. Šusteka sa v archíve Ústavu pamäti národa zachoval vyšetrovací spis. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-64.

RUDOLF ČAVOJSKÝ (1930)

ORAL HISTORY – SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Motto:

„Poslanie propagovať medziľudské vzťahy a lásku k blížnemu v najzložitejších životných situáciách, kedy najviac človek človeka potrebuje. Škoda, že toto chýba v rodinách.“¹

Rudolf Čavojský sa narodil 8. augusta 1930 v Bratislave, kde prežil detstvo s ďalšími siedmimi súrodencami. Rodina žila skromne, hoci otec zastával niekoľko verejných funkcií. Od roku 1936 pôsobil ako poslanec pražského parlamentu a v období vojnového slovenského štátu aj ako člen Slovenského snemu. Držal sa však svojej zásady a poberal len jeden plat. Za svoju sociálnu činnosť dostal vyznamenanie od Pia XI. a Rád Svätého Gregora. Počas života bola jeho činnosť ako intelektuála niekoľkokrát pozastavená, s rodinou ich vysťahovali v rámci známej Akcie B do Čachtíc. Otec bol pre Rudolfa Čavojského veľkou inšpiráciou a príkladom v jeho neskoršom živote.

Rudolf Čavojský (Foto: Karol Dubovan)

Jeho štúdium na cirkevnej ľudovej škole na Vazovovej ulici bolo pretrhané rôznymi udalosťami: „V pamäti mi utkvel jeden taký zážitok. Vedľa našej školy bola nemecká ľudová škola. Keď som vychádzal zo školy, títo nemeckí spolužiaci na mňa čakali, a keďže si mysleli, že som Žid, tak ma zmlátili. Samozrejme, že som sa nepriznal rodičom ani v škole. Odvtedy mám rád Židov, pretože som to považoval za taký varovný signál, že čo sa s tými chudákmi robí.“

Po skončení cirkevnej školy pokračoval na jezuitskom gymná-

ziu, kde sa vďaka skvelým pedagógom začal zaujímať o katolícku akciu a apoštolát. Po skončení gymnázia sa dostal do kontaktu s hlavnými predstaviteľmi laického apoštolátu na Slovensku, so Silvom Krčmárom a Vladom Juklom. Patrili tiež do kolakovičovskej skupiny. Dostala názov po profesorovi Kolakovičovi, ktorý sa zdržiaval na území Slovenska počas druhej svetovej vojny a vyučoval mladých ľudí z robotníckych vrstiev k laickému apoštolátu. „A tak sa stalo, že keď prišlo k pogro-

mu na predstaviteľov katolíckej akcie, po prvej etape zatýkania prišlo aj k druhej etape, kde som patrila aj ja.“ Na možné zatýkanie ich vopred upozornili. Kňazi, ktorí viedli ich krúžky, ich systematicky pripravovali na väzbu. „Napríklad nás pripravovali tak, aby sme si hneď vytvorili režim dňa. Učili sme sa Písmo sväté spamäti, formulár omše, takéto praktické veci, nie len sociológiu, kresťanskú filozofiu, ale i takú predprípravu na to, čo tam nakoniec bolo.“ K zatknutiu prišlo 18. júna 1952, pri prechádzke za rodinou, ktorá trávila čas v univerzitnej záhradke.² Okoloidúce auto pri ňom nečakane zastavilo a „vyskočili z neho traja páni, hodili mi na hlavu nejakú handru, vtiahli ma do tatraplánu a odviezli do záchytného opatrovateľského väzenia pre zatknutých.“ Vďaka tréningu, ktorý dostal od vedúcich krúžkov, bol na zatknutie dostatočne psychicky i duchovne pripravený. V cele U dvoch levov strávil tri týždne. „Stravovanie bolo také, že teda raz denne polievka. V tej pivnici bolo aj zima, tak som si potom vypýtal deku. Nechcem sa sťažovať, keď mne sa to všetko zdá byť také primerané tomu obdobiu.“ Potom ho previezli do Justičného paláca, kde ho vyšetrovali. Výsluchy tam podľa jeho slov neboli také strašné. Možno práve preto, že ich v skupine zatkli spolu veľmi veľa. Keď výsluchy skončili, čakali, čo sa bude diať. Takto strávili vo vyšetrovacej

1 Svedectvo pamätníka bolo zaznamenané v roku 2008. Je súčasťou digitálneho archívu Referátu Oral history ÚPN.

2 O zatknutí a vyšetrovaní R. Čavojského sa v archíve Ústavu pamäti národa zachoval vyšetrovací spis. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-158.

väzbe dva roky. Na svojich spoluväzňov spomína v dobrom „Dostal sa ku mne aj jeden Žid, ktorý mi bol vzácny, a to tým, že sa každé ráno pri budičku postavil, išiel do rohu cely a tam sa modlil a bol ticho... Druhým takým bol Francúz, ktorého chytili na hraniciach akože špióna. Cenil som si na ňom to, že každé ráno si zastal k oknu a spieval Marseillaisu.“ Vo väzení sedel i s Ernestom Macákom, ktorý bol ako kňaz zaistený počas Barbarskej noci a odsúdený za svoju kresťanskú vieru. Psychicky to však v cele s Macákom dlho nevydržal a po niekoľkých dňoch požiadal o preloženie.

Rozsudok súdu v Bratislave mu udelil trest odňatia slobody na 4 a pol roka nepodmienečne a stratu čestných práv občianskych na obdobie piatich rokov. Proti rozsudku sa odvolal a jeho proces i s ostatnými pokračoval na Najvyššom súde v Prahe na Pankráci. „Tá spomienka na Pankrác je pre mňa zaujímavá. Bol som zvyknutý sa modliť na kolenách. Nikde to nikomu nevadilo, až na Pankráci. Bachari ma napomenuli, a keď som neposlúchol, odňali mi možnosť prikúpiť si nejaké jedlo a nakoniec ma potrestali za neuposlušnosť rozkazu.“ Najvyšší súd len potvrdil rozsudky, kňazom pridal pol roka či rok navyše. Na sviatok Panny Márie v decembri 1954 boli eskortovaní do lágru Mariánska v Jáchymove. Príchod bol prekvapivo pozitívny. Spoluväzni ich už čakali, a keďže bola zima, zaobstarali im teplú bielizeň. V lágri sa všetci o všetkých starali, nie len z radov cirkevníkov, ale i bielej légie. Pobyt v Jáchymove vnímal ako raj pre apoštolát. „Vyučovalo sa náboženstvo, krstilo sa, pokiaľ tam boli tajní kňazi, premieňalo sa. Denne som dvadsať hostí rozniesol po spolumukloch. To som ani pred rodinou nemohol povedať, ale boli to pre mňa osobne, vnútorné najkrajšie časy, ktoré sa už nezopakovali ani na slobode.“

Rudolf bol zaradený do práce na povrch, robil tzv. obiehača. Tlačil vozíky s rudou i prázdne. Sám bol však slabý i na túto prácu. „A to je zase nádherná skúsenosť, že ako vie člo-

Rudolf Čavojský po zatknutí ŠtB v júni 1952
(Zdroj: A ÚPN)

vek človeku pomôcť v týchto najrozličnejších situáciách.“ S prácou mu pomáhal väzeň odsúdený za krádež, ktorý bez slova, automaticky za neho odpracoval a nechcel za to nič, ani cigarety. „Videl som na ňom, že nás niektorých vnímal, ako že sme trochu iní.“

Pobyt v lágri však nebol idylický. Keď nejakí spoluväzni utiekli, nechali všetkých zvyšných nastúpiť v mraze na appel. Museli tam stáť i 24 hodín, kým neboli utečenci nájdení a zastrelení.

Kvôli svojmu židovskému výzoru mal i v Jáchymove rôzne zážitky „Holili nás oficiálne, spoločne naraz. Všetko bolo v poriadku, až na to, že nás holili nemeckí retribuční, ktorí si mysleli, že som Žid. To mi dali britvou primerane najavo a vždy som po holení odišiel dokrvavený. Spoluväzni mi potom obstarali holiaci prístroj, žiletky, a tak som sa sám holil.“

Po smrti Stalina i Gottwalda bol jeho trest znížený a nakoniec bol prepustený na slobodu. Počas zaistenia bola rodina vystahovaná v rámci Akcie B do Čachtíc, otcovho rodiska. Z dôvodu nutnosti hlásiť sa príslušným bezpečnostným zložkám odišiel do Čachtíc. Zažil vrúčne privítanie zo strany rodičov. Súrodenci si však neboli istí, či je dobrý alebo

zlý, či im ublížil alebo nie, preto od nich zaregistroval rozpačité reakcie. Po niekoľkých dňoch doma si rýchlo uvedomil, že jeho miesto je po pobyte v baniach inde. Odišiel preto do Bratislavy, za svojimi sestrami. Vtedajšie spoločenské konvencie nedovoľovali ubytovať mládenca u žien doma, preto občas prespal i na lavičke v Petržalke. Prácu si ako bývalý mukl hľadal ťažko. Nakoniec sa mu podarilo zamestnať sa ako náhradný skladník, platovo bol však silne diskriminovaný. Počas dvadsiatich rokov mohol pri zamestnaní študovať večerne na nábytkárskej priemyslovke. Tu si dokončil maturitu a pokračoval v štúdiu na Právnickej fakulte, kde skončil a promoval ako doktor práv.

V roku 1959 sa oženil s Marcelou a majú spolu štyri deti: Stanislava, Katarínu, Barboru a Zuzanu. V snahe ochrániť svoju rodinu sa po prepustení už v laickom apoštoláte neaktivizoval. Odmietal stretnutia so skupinami, no naďalej sa stretával s jednotlivcami. Jedným z takých bol páter Ďermek, ktorý bol saleziánsky provinciál a neskôr prednášal i na vysokej škole teologickej. Pomáhal mu s finančným zabezpečením omši a on chodil do ich rodiny slúžiť svätú omšu, rozhrášovať a podobne.

Svoje posielanie v živote vnímal ako „poslanie propagovať medziľudské vzťahy a lásku k blížnemu v najzložitejších životných situáciách, kedy najviac človek človeka potrebuje.“ Paradoxom pre Rudolfa zostáva, že najľahšie sa mu žilo počas tých najťažších rokov. No po prepustení, keď prišiel skutočný život, prišla veľká dilema ako zostať sám sebou. Človek sa skúšal uplatniť, pracovať, získať si prostredie, aby mohol žiť medzi ľuďmi ako človek.

Rudolf Čavojský zomrel 4. decembra 2013 a je pochovaný na Martinškom cintoríne v Bratislave.

Príbeh pamätníka spracovala na základe natočeného svedectva Mgr. Juliana Gubišová, Referát Oral history ÚPN

VILÍMEK, TOMÁŠ:

„Všichni komunisté do urn!“

Volby v Československu v letech 1971 – 1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén.

Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, v. v. i. 2016, 356 s.

Je piatok popoludní. Keď si občan vystojí dlhý rad, konečne vojde do volebnej miestnosti, preberie si volebné lístky a vhodí ich do urny. Na plentu slúžiacu na ich úpravu, ktorá sa nachádza zvyčajne v rohu miestnosti, sa radšej ani nepozrie a spokojne odchádza na chalupu – víkendový únik zo sídliskovej reality. Má „to“ za sebou, no vie, že prohibícia v krčmách bude trvať až do zajtrajšieho poludnia... Asi takto prebehol raz za päť rokov akt „manifestačnej voľby“ v podobe formálneho aklamačného potvrdzovania kandidátov do všetkých zastupiteľských zborov (od miestnych národných výborov až po federálny parlament), ktorých naoktrojovala vládnuca komunistická strana. Titulky novín na druhý deň obsahovali údaje o účasti i hlasovaní, pričom v oboch prípadoch bolo číslo rovnaké – 99 percent plus nejaké tie desatiny navyše. Pre niekoho možno ponížujúci akt, pre väčšinu však povinná daň za pokojný súkromný život, do ktorého sa väčšina občanov snažila Stranu a štát vpúšťať čo najmenej.

Práca Tomáša Vilímka je prvým monografickým spracovaním fenoménu komunistických volieb v československých podmienkach. Výstižne ich charakterizoval v úvode riaditeľ vydavateľskej inštitúcie – Ústavu soudobých dějiny, Oldřich Tůma: „Účast na volbách za komunistického režimu byla bezpochyby velmi potupnou zkušeností. Někteří to tak možná opravdu nebrali, jiní by to ani dnes nepřiznali. Nicméně účast na volbách byla jedním z nejnepříjem-

nějších projevů poslušnosti vůči režimu, do jaké se občan počas života dostával.“

Ako uvádza autor monografie T. Vilímek: na rozdiel od verejných manifestácií, kde v dave spolu s ostatnými občan zdieľal spoločný pocit „nevyhnutnosti“, účasť na voľbách bola výsostne osobným aktom konkrétneho voliča, ktorý pod svojím menom prevzal kandidátne listiny a verejne ich vhodil do urny.

Vzhľadom na fakt, že posudzovanie (či vyhodnocovanie) škrtania mien voličmi bolo závislé od voluntarizmu volebnej komisie, autor jednoznačne konštatuje, že nespochybniteľným prejavom nesúhlasu bola len neúčasť na voľbách. Podľa môjho názoru si však väčšiu dávku odvahy vyžadovala práve úprava volebného lístka za plentou.

Po roku 1948 sa tieto komunistické pseudovoľby konali sedemkrát, pričom autor sa vo svojej monografii zameral na posledné štyri z nich v normalizačnom období – v rokoch 1971, 1976, 1981 a 1986. Vilímek upozorňuje na zaužívaný päťročný politický cyklus, t. j. že sa vždy konali krátko po zjazde štátostrany. Už v prvých normalizačných voľbách 1971 vznikol pritom akýsi univerzálny manuál politicko-ideologických a štátnobezpečnostných opatrení, ktorý potom režim opakovane aplikoval.

Tento potvrdzovací volebný akt bol len jedným z variantov – „voľby bez výberu“ (elections without choice), ako sú v západnej odbornej literatúre nazývané voľby v komunistickom bloku.

Monografia T. Vilímka má veľmi premyslene zvolenú štruktúru. Úvodnú kapitolu predstavuje teoretické vymedzenie problematiky i pramennej základne. Druhú kapitolu tvorí politologicko-historická analýza volieb v komunistických štátoch, v ktorej autor reflektuje aj doterajšiu odbornú literatúru snažiacu sa tento fenomén metodologicky uchopiť a teoreticky popísať.

Tretia kapitola sa pokúša odpove-

dať na otázku, prečo komunistický režim investoval toľko energie i finančných prostriedkov do procedúry, ktorú všetci zúčastnení považovali za frašku. Okrem samotnej organizácie „volieb“ totiž bola zorganizovaná nákladná propagačná kampaň, vrátane verejných zhromaždení vo všetkých obciach a mestách. Podľa autora teda ich cieľom bolo aj preverovať angažovanosť jednotlivých voličov, odhaľovať ohniská potenciálneho vzdoru, propagovať v kampani „socialistické vymoženosti“, a tiež upevniť v spoločnosti dojem, že akýkoľvek odpor voči existujúcim pomerom nemá veľký zmysel. Ako následok malo pôsobiť aj roztáčanie akejsi „špecifickej špirály ticha“ posilňujúcej v občanoch pocit, že akékoľvek aktivity proti voľbám nemajú žiaden význam, čo malo prispievať k akceptácii tohto „rituálu podmanenia“ a v potenciálnych odporcoch vyvolávalo „pocit bezmocnej minority“. Zároveň však tento periodicky opakovaný akt mal predstavovať pre vládnucci režim aj „vítanou príležitosť k interakcii vládnoucích s ovládanými...“

Štvrtá kapitola monografie sa zaoberá špecifikami každých so štyroch normalizačných volieb. Najproblematickejšími pritom boli prvé z nich – v roku 1971. Boli dokonca dvakrát odložené, keďže normali-

začnú vládnucu garnitúra si netrúfala ich zorganizovať krátko po invázii vojsk štátov Varšavskej zmluvy. Aj keď boli voľby v ČSSR výsostne formálnym aktom, bolo dvojnásobné predĺženie si mandátu zo strany celoštátneho parlamentu aj vážnym ústavnoprávnym problémom. Tradične vysoká účasť sa zopakovala aj tentoraz, pričom podľa Vilímka bola znakom „adaptácie“ českej a slovenskej spoločnosti na nové pomery. Komunistická propaganda ju prezentovala ako prejav súhlasu s aktuálnymi politickými pomermi a legítimizáciu normalizačnej moci. Hoci sa voľby aj na začiatku sedemdesiatych rokov napokon konali v „tradičnom formáte“, autor v monografii reflektoval aj predchádzajúce pokusy reformných komunistov prebudovať československý volebný systém z konca šesťdesiatych rokov. Široké spektrum návrhov siahalo od mechanizmu zaručujúceho zachovanie mocenského monopolu komunistickej strany až po voľnú politickú súťaž. V takom prípade bol reálny zisk KSČ „pro domo“ odhadovaný na cca 30%. Ešte aj pred voľbami v roku 1971 sa uvažovalo nad možnosťou výberu z viacerých kandidátov (ich výber by však mal režim pod kontrolou) a zákazom tzv. manifestačnej voľby. Volebná účasť okolo 85% pritom bola v odporúčaniach pre stranické vedenie označená za propagandisticky plne postačujúcu.

Druhé normalizačné voľby v roku 1976 nazýva Vilímek bilancujúcimi. Konali sa, ako mimochodom upozorňuje, po jedinej reálne splnenej komunistickej päťročnici. Boli už obrazom vysokej miery politickej i personálnej kontinuity po radikálnej obmene poslaneckých zborov na všetkých úrovniach (vyše 70%) v predchádzajúcich voľbách, ktorá odzrkadľovala rozsiahle stranické čistky po radikálnej zmene politického kurzu.

„Vše je v pořádku, až na to zdražování“ – týmto citátom zo spravodajskej zvodky zasa autor charakterizoval voľby v roku 1981. Normalizačný

režim už považoval situáciu za úplne stabilizovanú, a tak v organizácii i obligátnej predvolebnej propagandistickej kampani postačilo už len aplikovať osvedčené šablóny, či manuály z predchádzajúcich rokov.

„Podle starých šablon“ sa konali aj posledné normalizačné voľby v roku 1986. Zvolení poslanci akiste netušili, že na konci volebného obdobia sa stanú priamymi aktérmi transformácie politického režimu z totalitného na demokratický. Autor spomína aj technickú zaujímavosť – prvé použitie výpočtovej techniky na spracovanie voličských zoznamov a evidencie voličov vo väčších mestách. Tieto voľby tiež boli spojené s tragickým prípadom Pavla Wonku, ktorý sa pokúsil o nezávislú kandidatúru do Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia. Autor oboznamuje čitateľa s genézou tohto pokusu i represívnu reakciu režimu. Následnú perzekúciu P. Wonku ukončila až jeho smrť vo väzení v apríli 1988.

Krátko pred pádom komunistického režimu, t.j. v čase, keď komunistické strany v okolitých krajinách sa už postupne vzdávali mocenského monopolu, pristúpilo normalizačné stranické vedenie veľmi neochotne k príprave volebnej reformy. Akýmsi „pilotným projektom“ bol experiment s výberom z viacerých kandidátov v doplnovacích voľbách v apríli 1989. Vilímek dal tento pokus do súvisu s obdobnou snahou „najsypriaznenejšieho“ režimu v NDR, ktoré sa skončilo fiaskom v podobe odhalenia falšovania výsledkov.

Piata kapitola popisuje širokú paletu aktivít proti „bezproblémovému“ priebehu volieb. Bolo to často odvážne konanie menej než jedného percenta voličov, čo však vždy predstavovalo niekoľko desiatok tisíc občanov ČSSR. Tí voľby buď bojkotovali, alebo sa pokúšali škrtat kandidátov Národného frontu, či dokonca rozhadzovali protirežimné letáky.

Monografia je výsledkom rozsiahleho archívneho výskumu predovšetkým vo fondoch Národného ar-

chívu v Prahe a Archívu bezpečnostných zložiek Českej republiky. Autor vychádzal aj z interných stranických údajov určených len pre najvyšších predstaviteľov štátu i KSČ. Aj z vlastnej skúsenosti môžem potvrdiť, že špeciálne pri výskume normalizačného obdobia sa bádateľ v snahe objaviť relevantné informácie musí „prekopat“ množstvom „hlušiny“ v podobe tisícok strán materiálov plných formálnych ideologických fráz a formálnych hlásení, ktorých informačná hodnota je, samozrejme, minimálna. Bohatým zdrojom informácií o organizačnom, bezpečnostnom i propagandistickom zabezpečení volieb sú aj fondy Predsedníctva ÚV KSČ. Autorovi boli sprístupnené aj nespracované fondy sekretariátu generálneho tajomníka ÚV KSČ Gustáva Husáka a Ústredného výboru Národného frontu ČSSR. O záujme najsilnejšieho muža štátu o prípravu a priebeh volieb svedčia podľa autora monografie aj Husákov rukopisné poznámky, ktoré sa v materiáloch zachovali.

Grafické spracovanie publikácie je minimalistické a konzervatívne, podobne ako u ďalších kvalitných vedeckých monografií, ktoré v takejto úspornej brožovanej forme vydáva Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky.

Monografia T. Vilímka je veľmi vydarenou historickou analýzou komunistických pseudovolieb v podmienkach Československa. Autor prepojil rozsiahly archívny výskum s modernými metodologickými prístupmi obsiahnutými vo vedeckých štúdiách nemeckej i anglosaskej proveniencie, ktoré reflektoval v rámci širokého heuristického záberu. Vilímkova monografia je aj priekopníckou prácou, keďže v takejto miere komplexnosti nebola problematika komunistických volieb v Československu doposiaľ spracovaná. Keďže zahŕňa len normalizačnú etapu, môže byť dôležitým krokom k celkovému spracovaniu tohto fenoménu v povojnovom období.

ONDREJ PODOLEC

EDUARD NIŽŇANSKÝ

**Politika antisemitizmu
a holokaustu na Slovensku
v rokoch 1938 – 1945.**

Banská Bystrica: Múzeum SNP,
2016, 495 s.

Problém holokaustu a antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 sa stal už viackrát predmetom odborného spracovania historickou spisbou. Možno povedať, že práve táto problematika je najčastejšie pertraktovaná z celej šírky histórie prvej Slovenskej republiky. Do roku 1989 sa pritom tejto problematike nebolo možné venovať, vzhľadom na neochotu komunistického režimu. Práce, ktoré vznikli k danej téme vychádzali buď v zahraničí, alebo ostávali v rukopisoch. Až novembrové udalosti roku 1989 a pád komunizmu umožnili historikom sa v plnej miere zamerať aj na túto problematiku. Prvým, kto vydal súborné dielo, bol Ivan Kamenec – *Po stopách tragédie*, v roku 1991. Pomerne rýchlo sa konštituovala silná generácia historikov zaoberajúcich sa osudmi židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Medzi najvýznamnejších z nich, a možno povedať jedného zo zakladateľov historického výskumu danej problematiky na Slovensku, určite zaraďujeme autora recenzovanej knihy Eduarda Nižňanského. Tento do dnešnej doby publikoval množstvo štúdií k tejto téme, ktoré sú mnohokrát prvotinou v slovenskej historiografii. Za ešte významnejšie možno pokladať jeho autorstvo, resp. spoluautorstvo na vydávaní vedeckej edície prameňov pod názvom *Holokaust na Slovensku*, ktorá mapuje rozličné aspekty prenasledovania židovskej menšiny na Slovensku. Autor teda preukázal náležitú erudíciu a vedomosti, ktoré mu umožnili pristúpiť k napísaniu komplexnej práce

zameranej na obdobie holokaustu v dejinách Slovenska v rokoch 1938 – 1945.

Práca je rozdelená na viacero častí, pričom samotný text je ďalej rozdelený na štyri kapitoly s náležitými podkapitolami – **Problém holokaustu v slovenskej historiografii, Arizácie, Deportácie a Židia a holokaust na Slovensku**. Cieľom autora sa stalo rekonštruovať inštrumenty (teda antisemitskú legislatívu), postup pri ich prijímaní (vzťahy medzi vládou, snemom, prípadne prezidentom) a ich dopad na politiku antisemitizmu. Na druhej strane sa snaží popísať množstvo špeciálnych, ale aj „normálnych“ inštitúcií, ktoré zohrali pri realizácii tejto politiky svoju úlohu. Autor bol obmedzený rozsahom práce, preto sa snažil stručne a výstižne podať prehľad a jednotlivé príklady antisemitského konania na Slovensku. Na začiatku prvej kapitoly predstavil celý súbor publikácií, ktoré sa do dnešných dní venovali problematike antisemitizmu a holokaustu v slovenských dejinách. Nevenoval sa iba slovenskej historiografii, ktorá sa v tomto smere začala rozvíjať po roku 1989 a ktorú reprezentujú mená ako Kamenec, Hlavinka, Hradská, Závacká, Fiamová, resp. samotný autor, ale aj tzv. slovenským revizionistom, ktorí popierajú, alebo zľahčujú úlohu slovenskej vlády a úradov v tejto problematike – Vnuk, Ďurica. V nasledujúcich podkapitolách predstavuje slovenský antisemitizmus, ktorý tu existoval už pred rokom 1938, pričom jeho základy vidí jednak v antijudaizme, v politickej rovine, v národnej rovine a predovšetkým v hospodárskom rozmere. Možno povedať, že tieto roviny charakterizoval správne, keď najmä hospodárska rovina viedla už na konci prvej svetovej vojny k rozličným pogromom voči Židom a ich majetku. Tvrdenie autora, že ani samotní Slováci neboli proslovenskí (s. 27), „čo

vyčítali Židom“, je ale značne problematické, keďže od začiatku 30. rokov narastalo slovenské povedomie v spoločnosti a toto sa jasne vymedzovalo voči pražskému centralizmu a idey čechoslovakizmu (nielen samotný autonomizmus, ale aj regionalizmus napr.). Samotnú politiku antisemitizmu na Slovensku autor logicky rozdeľuje na päť etáp, pričom prvá etapa začína vyhlásením autonómie na Slovensku a piata končí záverom vojny. Autor sa nevyhýba ani chúlостivej otázke Jozefa Tisa a jeho zodpovednosti za holokaust, pričom podľa neho stál na pozíciách antijudaizmu a hospodárskeho antisemitizmu. Značnú pozornosť venuje vzťahu Tisa so Svätou stolicou, ktorá sa prostredníctvom svojho zástupcu chargé d'affaires Giuseppa Burzia snažila upozorniť Tisa na nesprávne konanie jeho osoby voči Židom, nezlučiteľné s jeho kňazským stavom. Pozornosť venuje aj špecifickému orgánu v politickom systéme prvej Slovenskej republiky – Štátnej rade. Táto mala vykonávať viacero funkcií, medzi inými mala byť kontrolným orgánom či prezident a vláda vykonávajú svoje funkcie a či sú spôsobilí zotrvať na svojich pozíciách. V rámci zasadaní Štátnej rady sa samozrejme prerokovávala aj otázka Židov. Nižňanský tieto zasadania približuje, pričom plastickým spôsobom podáva informácie o názoroch jednotlivých členov rady k prerokovávaným témam, či už išlo o deportácie, alebo ich vylúčenie z hospodárskeho života krajiny. Nižňanský ale nespomína napr. pri kľúčovom rokovaní z dňa 26. 3. 1942 niektoré skutočnosti. Správne poukazuje na referát Jána Balka proti deportáciám, ale nepoukazuje už na skutočnosť, že v tomto postoji, podľa svedectva samotného Jána Balka¹, ho po búrlivej diskusii podporili aj predstavitelia katolíckej cirkvi na Slovensku, teda Ján Vojašák, Andrej Marsina a Ján Pöstényi.

¹ Balko, J.: *Desať rokov v slovenskej politike*. Prešov 2005, s. 158-159.

Tento ich postoj ale nezmenil nič na začatí deportácií židovského obyvateľstva na Slovensku.

Druhá kapitola textovej časti pod názvom Arizácie sa venuje príprave legislatívy na pauperizáciu židovskej menšiny na Slovensku a samotným arizáciám. Približuje aj pôsobenie špecifických orgánov, ktoré mali arizácie na starosti – Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády a Ústredný hospodársky úrad, na ktorý vláda delegovala veľkú časť svojich právomocí na riešenie židovskej otázky. Neobišiel ani Štátny pozemkový úrad a Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov. Z tejto časti textu jasne vyplýva, že na Slovensku nešlo o rasový, ale hospodársky antisemitizmus. Cieľom vlády bolo vytvoriť novú, slovenskú strednú vrstvu na úkor židovskej, čo viedlo k hospodárskej diskriminácii židovskej menšiny. Stručne sa autor venoval aj osobám arizátorov, keď išlo predovšetkým o členov HSLS, resp. HG, a ich rodinných príslušníkov, ktorí sa na tomto obohacovali.

Tretia kapitola je označená ako Deportácie. Autor sa snaží zmapovať nemecko-slovenské rokovania na túto tému, pričom hľadá odpoveď či deportácie boli slovenskou iniciatívou alebo na nemecký popud. Na túto otázku nedáva jednoznačnú odpoveď, ale konštatuje, že slovenským politikom nič nehrozilo keby odmietli deportácie (s. 98). Toto tvrdenie je z kategórií – čo by sa stalo keby..., pričom nemožno predvídať nemecký postup v prípade odmietnutia deportácií, minimálne to mohlo viesť k ďalším personálnym zmenám vo vládných úradoch. Samozrejme, autor venuje pozornosť aj samotnému schváleniu zákona 68/1942 Sl. z., ktorý sa týkal deportácií, resp. aj poplatku 500 ríšskych mariek za každého vysídleného Žida zo Slovenska. Táto časť textu je najrozsiahlejšia, keďže Nižňanský sa nevyhol ani predstaveniu fungovania koncentračných stredísk na Slovensku, samotnému systému deportácií, antisemitskej propagande v ča-

se deportácií, postojovi cirkvi k tejto otázke, tlaku Vatikánu proti deportáciám. Podľa autora deportácie v roku 1942 skončili predovšetkým kvôli tomu, že sa problém pauperizovaných Židov vyriešil. S týmto možno polemizovať, keďže slovenská vláda odmietla v konečnom dôsledku napriek snahe Nemecka obnoviť deportácie v roku 1943 a vyžadovala vyslanie komisie, ktorá by navštívila vysídlených Židov zo Slovenska. Venuje sa aj obnoveniu deportácií už pod nemeckou správou po vypuknutí Slovenského národného povstania. Zachytáva tu aj činnosť jednotlivých Sonderkommand a Einsatzkommand, ich zločiny a činnosť obnoveného tábora v Seredi, ktorý slúžil na koncentráciu Židov zo Slovenska a následne na ich deportovanie do iných koncentračných táborov mimo Slovensko. Pozornosť stručne venoval aj vytvoreniu pracovných stredísk a táborov pre Židov na Slovensku, pričom bližšie priblížil každý jeden tábor – Vyhne, Nováky, Sered'. Na záver tejto kapitoly sa venoval VI. práporu, v ktorom sa koncentrovali Židia a Rómovia slúžiaci v slovenskej armáde.

Posledná kapitola sa snaží priblížiť samotné židovské inštitúcie, ktoré vznikli na ochranu Židov pred perzekúciami. Ide o Ústredňu Židov a tzv. Pracovnú skupinu. Podáva obraz o rozličných apeloch a rokovaniach so slovenskou vládou, ministrami a pod. V závere stručne približuje niektoré individuálne činy Slovákov, snažiacich sa zachrániť Židov.

Súčasťou práce je samozrejme zoznam použitých prameňov a literatúry, súpis najdôležitejších antisemitských legislatívnych noriem prijatých v sledovanom období, príklady antisemitskej propagandy v obrazoch a rozsiahla obrazová príloha obsahujúca rozličné fotografie zachytávajúce jednak významných židovských predstaviteľov, slovenských politických reprezentantov a úradníkov, a jednak konkrétne obrazy zachytávajúce zaobchádzanie so židovským obyvateľstvom, či už

pri arizáciách, deportáciách alebo počas pôsobenie Nemcov na Slovensku v závere vojny a ich represívne konanie proti židovskému obyvateľstvu. Neoddeliteľnou časťou práce sú Dokumenty. Je tu zachytených 81 dokumentov, ktoré majú ukázať celú šírku zásahov voči Židom. Dokumenty sú slovenskej a nemeckej proveniencie, pričom všetky sú preložené do slovenského jazyka. V prevažnej väčšine sú publikované v plnom rozsahu, len niektoré sú skrátené. Nachádzame medzi nimi rozličné prejavy štátnikov, zákonné normy proti Židom, články z novín (predovšetkým z tlačových orgánov strany – Slovák a Hlinkovej gardy – Gardista), samotné pokyny Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy, nariadenia ministerstiev, správy nemeckého vyslanca Ludina do Berlína.

Predstavovaná monografia si nedáva za úlohu vyriešiť definitívne všetky otázky ohľadne holokaustu a antisemitizmu na Slovensku, ale nastoľuje množstvo podnetov, ktoré by si zaslúžili samostatné monografie. Prináša množstvo viac, či menej známych informácií. Samozrejme, v publikácii takéhoto rozsahu nebolo možné zachytiť všetky aspekty spoločného vzťahu Slovákov a Židov v sledovanom období. Napriek rozsahu predstavuje monografia sympatický pokus o načrtnutie komplikovaných vzťahov Židov a Slovákov. Aj keď samozrejme kniha nepredstavuje úplnú históriu holokaustu a antisemitizmu na Slovensku v období 1938 – 1945, vytvára rámcový pohľad na inštitucionalizáciu, legislatívu a zákroky proti židovskej menšine. Autor sa v knihe sústredil predovšetkým na legislatívny proces, ktorý viedol k diskriminačným opatreniam voči židovskej menšine. Pomerne jasne a stručne popísal priebeh prijímania týchto opatrení. Kniha je predovšetkým prehľadom doterajšieho skúmania problematiky holokaustu a antisemitizmu počas obdobia prvej Slovenskej republiky na našom území.

MARTIN GAREK

ANKETOVÁ OTÁZKA:

Po druhej svetovej vojne niesli predstavitelia nacistických a fašistických režimov trestnú zodpovednosť a za svoje konanie vo vojnovom období boli súdení. Hlásiť sa k ich odkazom a verejne používať symboly spojené s nacizmom a fašizmom je v súčasnosti protizákonné. Vo vzťahu ku komunizmu sa však v Československu, respektíve v Českej a Slovenskej republike až na malé výnimky nič podobné neuskutočnilo – vysokí predstavitelia režimu neniesli zodpovednosť za hrubé potláčanie ľudských práv, za nariadenia vedúce k stratám mnohých životov na hraniciach či za prenasledovanie odporcov zriadenia. Komunistická strana v Česku aj na Slovensku stále existuje a ľudia sa môžu k tejto ideológii hlásiť aj používaním symbolov, napríklad päťcípej červenej hviezdy či vlajky s kosákom a kladivom. Myslíte si, že verejné používanie a prezentovanie komunistických symbolov by malo byť zakázané, podobne ako tých nacistických a fašistických?

(Zdroj: Nadácia Antona Tunegu)

FEDOR BLAŠČÁK

zakladateľ iniciatívy Memory Kontrol, filozof a kritik, kurátor, editor, aktivista

Prvá vlna odstraňovania komunistických symbolov prebehla sčasti živelne, sčasti oficiálne hneď po zmene režimu. Ničili sa sochy, odstraňovali kosáky a kladivá, zmenili sa názvy ulíc. Legitimitu komunistických symbolov,

ktoré tu potom ostali, dnes spochybňuje Zákon o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému, prijatý v roku 1996 v súčinnosti s novelou Trestného zákona z roku 2005, ktorá postihuje podporu strán a hnutí smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd.

Prečo potom prijatie týchto zákonov nevedlo k ďalšej redukcii obrovského počtu kosákov a kla-

dív, ktoré sú stále prítomné prakticky v každej obci na Slovensku? Zrejme to hovorí o tom, že komunistické symboly stratili váhu a aj preto už dnes v tejto otázke neznesú porovnanie so symbolmi fašizmu a nacizmu. Proti legislatívne- mu zákazu symbolov komunizmu tak na jednej strane stojí skúsenosť s neproduktívnosťou už existujúcich zákonov, na druhej strane tiež triviálny fakt, že ich je všade prí-

liš veľa a s tým je spojená hrozba praktickej nevykonateľnosti.

Keď podobný zákaz schválil v roku 2015 ukrajinský parlament, narazil na neočakávaný odpor mladej generácie výtvarných umelcov a aktivistov, ktorí protestovali proti tomu, aby sa kvôli komunistickým symbolom demolovali celé monumentálne výtvarné realizácie – či už pamätníky, sochy alebo mozaiky v kyjevskom metre.

Podobné okolnosti sprevádzali iniciatívu za odstránenie sochy Antonína Zápotockého. V obci Zakolany pri Kladne mu ako svojmu rodákovi ešte v 80. rokoch postavili sochu v nadživotnej veľkosti a aj napriek opakovaným snahám miestnych komunálnych politikov tam socha komunistického prezidenta ČSR stojí dodnes. Zaujímavé na tejto iniciatíve je, že socha fyzicky patrí súkromnej firme, no stojí na pozemku obce, pričom obaja v tejto otázke našli zhodu. Obec vyvolala diskusiu o jej odstránení, aj firma tvrdí, že s jej odstránením by nemala žiaden problém, akurát, že „by jej vznikli náklady spojené s jej demontážou a uskladnením“. Ale. V roku 2015 sa na základe ankety medzi obyvateľmi zistilo, že väčšina sochu odstrániť nechce, no požadujú pritom, aby sa k nej pridala tabuľka s vysvetľujúcim textom. Problém „uctievania“ ľudia navrhli vyriešiť prípadne tiež tak, že sa odstráni iba piedestál, ktorý ju zvýznamňuje a socha sa postaví na zem.

O neexistujúcom konsenze v tejto otázke na Slovensku svedčí viacero verejne diskutovaných prípadov. Či už sú to niektoré aktivity výtvarníka Petra Kalmusa, ktorými dosiahol posun diskusie do právnej roviny. Alebo – príklad z druhej strany – keď Slovenská národná galéria dočasne vystavila sochu Stalina vo verejnom priestore vo funkcii pútača na jednu zo svojich výstav.

Je zrejmé, že komunistické sym-

boly dnes už iba okrajovo plnia svoju pôvodnú propagandistickú funkciu. Ich symbolický význam sa postupne vyprázdňuje. Kosáky a kladivá dnes už iba v malej miere pripomínajú, čo a aký ten režim bol alebo chcel byť. Čoraz viac nám pripomínajú už iba to, že bol. Navyše, symboly sa fyzicky nachádzajú v diametrálne rôznych kontextoch (pamätne tabule, pamätníky, súsošia, mozaiky, ploty, ale tiež hroby, vojenské cintoríny a iné pietne miesta). A preto sa nám tu vnucuje skôr opačná perspektíva. Podľa vzoru lokálnej diskusie z českej obce Zakolany, širšej verejnej diskusie o akciách Petra Kalmusa, alebo tiež tej o soche Stalina pred SNG mi to vychádza tak, že lepšie než plošne zakazovať komunistické symboly je diskutovať o nich jednotlivo, a práve v diskusiách hľadať zhodu o ich odstraňovaní.

prof. PhDr. VÍT HLOUŠEK, Ph.D.,
vedúci Medzinárodného
politologického ústavu, Fakulta
sociálnych štúdií, Masarykova
univerzita

Jsem přesvědčen, že veřejné užívání či dokonce propagace komunistických symbolů by měla být posuzována úplně stejně, jako je tomu se symboly nacistickými. Pokud jsou tedy stíhány projevy sympatií s nacismem a fašismem, měly by být podobně důsledně stíhány i projevy sympatií s komunismem. V normativní i historické rovině je totiž nutno vnímat jak nacismus, tak komunismus jako dvě moderní totalitní ideologie, které se sice verbálně velmi intenzivně vymezovaly vůči sobě navzájem, avšak v praxi ztotožnění člověka násilnými prostředky si v ničem nezadaly. Navzdory křiku levicových intelektuálů poukazujících na domněle humanistický ideál komunismu je potřeba jasně říci, že jak komunistická vize beztrždní společnosti ovládané stranickou avantgar-

dou tak nacistická představa rasově čisté pospolitosti jsou stejně neliberální a nelidské. Nemělo by tedy být tak obtížné nečinit rozdílu ani ve stíhání projevu sympatií k těmto totalitním ideologiím. Ostatně, v Česku máme k dispozici dokonce i jakousi rukověť v podobě zákona 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, kde byla KSČ vymezena jako organizace zločinná a zavrženíhodná „obdobně jako další organizace založené na její ideologii, které ve své činnosti směřovaly k potlačování lidských práv a demokratického systému.“

Policejní a soudní praxe má však ještě jednu rovinu a to je rovina, v níž veřejnost i orgány činné v trestním řízení posuzují relativní společenskou nebezpečnost těchto jevů. A tady bohužel platí, že chybné rozhodnutí z jara 1990 nezakázat Komunistickou stranu Československa ale naopak ji plně legalizovat prostřednictvím zákona o politických stranách a hnutích, v podstatě adekvátní postih propagace komunismu neumožňuje. Společensky je rudá hvězda akceptovatelná, hákový kříž nikoliv. Čím jsme v čase dále od pádu komunistického režimu, tím navíc ustupuje potřeba tyto otázky řešit či vůbec diskutovat. Nelíbí se mi to, ale nemyslím, že se v případě propagace zločinné ideologie komunismu někdy dočkám stejně důsledného postupu, jako v případě nacismu.

Mgr. MARÍNA ZAVACKÁ, Ph.D.,
Historický ústav SAV

Rozdielny vzťah k symbolom nacizmu a komunizmu je do istej miery, pri plnom uznaní zločinnosti oboch, spôsobený rozdielnym historickým kontextom. Nacizmus ako ideológia „nedostal príležitosť“ vyvinúť sa do fázy „s ľudskou tvárou“, nepoužívajúcej otvorené násilie. Jeho vojenská porážka vo

vrcholnej fáze agresivity otvorila možnosť tvrdému vysporiadaniu sa s jeho dedičstvom.

Tiež, nacisti vtedy využívali symboly, ktoré v Európe neboli spájané so žiadnou pozitívnou tradíciou. Komunizmus však niektoré zo svojich symbolov „ukradol“ sociálnej demokracii, ktorú svojho času vyhlasoval za horšieho nepriateľa než fašizmus práve pre jej demokratickosť. V znaku demokratického republikánskeho Rakúska je dodnes orlica, nesúca kosák a kladivo. Päťcípá hviezda v nefarebnom rozlíšení zasa splýva napr. s americkou. Definovanie jednoznačných symbolov komunizmu preto vždy bolo problematickejšie.

V ére nových médií do hry navyše vstupuje aj rýchlosť, s akou možno generovať úplne nové symboly, a to i pre staré ideológie. Na to, aby si neonacisti či neokomunisti celosvetovo osvojili nejaký variantný „znak na dnešný deň“, stačí pár minút.

Preto si myslím, že by bolo účelnejšie akceptovať „nevyvážený postoj“ k symbolom v zákone, spôsobený historickým vývojom, a energiu presmerovať k postihovaniu vyzývania k násiliu a podporovania a propagácie protidemokratických ideológií, kam komunizmus spadá jednoznačne. Proti aktuálnemu používaniu komunistických symbolov by mal stačiť jednoduchý, ale dôkladne uplatňovaný občiansky ostrakizmus. Napríklad: niekto, kto zahlasuje za osadenie pamätnej tabule V. Biľakovi, tak ako F. Ďurčanskému, jednoducho nemôže ostať členom alebo mať podporu strany alebo združenia, ktoré sa hlásia k demokracii, k hodnotám humanity.

Mgr. RUDOLF PAŽÍK učiteľ dejepisu

Používanie nacistických symbolov bolo zrušené na Postupimskej konferencii na prelome júla a augusta v roku 1945 v Postupime. Na prezentovanie nacistických symbolov bol v Nemeckej spolkovej republike prijatý prísny zákon, ktorý zakazuje ich používanie, čo osobne považujem z morálneho, etického a historického hľadiska za správne. Hitler a jeho pomáhači v druhej svetovej vojne zabili obrovské množstvo nevinných ľudí, hlavne Židov vo vyhladzovacích táborech. Je bohužiaľ smutné, že v dnešnom Nemecku sa objavujú tendencie bagatelizovať výsledky druhej svetovej vojny, o čom svedčí príklad vojakov Bundeswehru, ktorí v ubytovacích priestoroch svojej jednotky propagovali symboly nacizmu. Domnievam sa, že aj dnes je veľmi ťažké pre nemecký a rakúsky národ pochopiť to, čo sa udialo v druhej svetovej vojne. Mňa osobne by zaujímalo, ako sa tieto udalosti interpretujú v nemeckých a rakúskych učebniciach dejepisu.

Po oslobodení strednej Európy Červenou armádou sa v Československu zdvihla vlna eufórie z toho, že naším osloboditeľom bol Sovietsky zväz. Málokto z Čechov a Slovákov poznal podmienky a pomery v krajine na východ od nás. Vyšetrovacie zariadenia NKVD, gulagy, vyhnanstvo. A predsa mnohí ľudia v ČSR volili komunizmus. Lebo si mysleli... Ale všetko nakoniec dopadlo ináč. Začalo sa politické prenasledovanie, kolektivizácia, zoštatňovanie. Mnohí na vlastnej koži začali trpko chápať komunizmus, keď prišli o svoje rokmi nadobudnuté majetky a budovate-

lia svetlých zajtrajškov im pobrali nehnuteľnosti a úspory.

Na dôvažok skončili vo väzeniach a pracovných táborech. A to všetko sa dialo pod symbolmi komunizmu v mene najpokrokovejšieho a najhumánnejšieho zriadenia.

Určite nemožno zabudnúť, že sa budovali nové školy, domy, bolo bezplatné zdravotníctvo, mlieko bolo za dve koruny a chlieb za šesť, ale ľudia si nemohli povedať svoj názor a na štátnych hraniciach s kapitalistickými krajinami sa na narušiteľov púšťali psi.

Používanie komunistických symbolov by sa malo v legislatívnej podobe určite zakázať, lebo je osobne pre slovenský národ späté s tou najhoršou etapou v jeho najnovších dejinách.

JUDr. DANIEL MILO analytik Globsec Policy Institute

Používanie akýchkoľvek symbolov, ktoré sa viažu k hnutiam a ideológiám podnecujúcich na obmedzovanie práv iných a majúcim na svedomí množstvo životov, by malo byť trestno-právne postihované. Pretrvávajúci stav, kedy je verejné používanie komunistických symbolov de facto beztrestné považujem za anomáliu a znak, že sa Slovensko nevyrovnalo so svojou totalitnou minulosťou.

Na druhej strane, tak ako pri všetkých iných symboloch je na ich trestno-právny postih potrebné preukázať, že daným symbolom sú prejavované verejné sympatie k ideológii alebo hnutiu smerujúcemu k potláčaniu práv a slobôd a že daná osoba mala vedomosť a úmysel prejavovať takéto sympatie.

NÁSILIE V 20. STOROČÍ EURÓPSKEJ HISTÓRIE – PRIPOMÍNANIE, DOKUMENTOVANIE, OSVETA (SYMPOZIUM ENRS)

V Bruseli sa v dňoch 6. až 8. júna konalo už šieste sympóziu organizované Európskou sieťou pamäť a solidarita (ENRS), tentokrát venované – žiaľ, aj dnes stále aktuálnej – téme násilia. Vystúpilo na ňom mnoho erudovaných odborníkov, ktorí z rôznych strán rozoberali korene a príčiny tohto javu, ktorý ako čierny tieň sprevádza prakticky celú históriu ľudstva. Diskusie spontánne zabiehali do súčasnosti, kedy sme v mnohých európskych metropolách svedkami rôznych prejavov terorizmu a násilia. Viackrát zaznelo, že aby bolo zmierenie možné, musí byť zlo pomenované, nemôže zostať bezmenné. A nakoľko je to možné, je potrebné zasadiť sa o odškodnenie obetí, teda o spravodlivosť. Rastie počet vládnych aj mimovládnych inštitúcií, ktoré sa zaoberajú minulosťou. Je to znak rastúceho spolucitenia mnohých ľudí s obeťami totalitných režimov.

Účastníci pozitívne ocenili aj vystúpenie Jána Figeľa, ktorý v súčasnosti pôsobí ako Osobitný vyslanec EÚ pre náboženské slobody vo svete. Zdôraznil, že násilie vo svete veľmi súvisí s nedostatkom náboženskej slobody vo svete a ideológiami nadradenosti. Spojencami týchto ideológií sú ľahostajnosť, neznalosť a strach. Demokratické inštitúcie majú za úlohu vychovávať práve proti týmto neudhom a rozvíjať zodpovednosť, odvahu a zmysel pre súdržnosť. V minulom storočí svet zlyhal v nedostatočnom uskutočňovaní troch P: Prevent, Protect a Punish – teda: zabrániť genocídám, chrániť obeť a potrestať páchatelov (presadzovať spravodlivosť).

Účastní sympózia ENRS navštívili Fort Breendonk, kde sa počas druhej svetovej vojny nachádzal nacistický väzenský tábor pre politických nepriateľov režimu, a vzdali česť pamiatke obeť nacizmu (Foto: Marcin Oliva Soto / ENRS)

Rokovanie počas sympózia Európskej siete pamäť a solidarita (Foto: Marcin Oliva Soto / ENRS)

Na okraj sympózia sa konalo aj pracovné rokovanie Riadiaceho výboru ENRS so zástupcami ministerstiev kultúry členských krajín ENRS. Vedenie ENRS ocenilo konštruktívny príspevok zástupkyne Ministerstva kultúry SR pani Eleny Gyurcsovej, ako i predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka, ktorý v Riadiacom výbore zastupuje ministra kultúry Mareka Maďariča. Príklad Slovenska, ktoré má dobre nastavené a dohodnuté vzájomné vzťahy s ENRS, bol prezentovaný ako pozitívny príklad. Prebehla živá diskusia o spôsoboch plánovania a rozhodovania v orgánoch ENRS. Do budúcnosti najmä poradné grémiá (Akademický výbor a Poradný výbor) požadujú časovo lepšie skoorinované jednotlivé pracovné stretnutia, aby bolo možné efektívnejšie posúdiť plánované projekty a aktivity.

PRACOVNÍCI ÚPN NAVŠTÍVILI MÚZEUM V KONCENTRAČNOM TÁBORE AUSCHWITZ

Takmer tridsať pracovníkov Ústavu pamäti národa absolvovalo 12. a 13. júna pracovno-poznávaciu cestu, ktorej hlavným cieľom bola návšteva múzea v bývalom koncentračnom tábore Auschwitz-Birkenau.

Koncentračný tábor Auschwitz, ktorý vybudoval nemecký nacistický režim na anektovanom poľskom území pri meste Osvienčim (Oświęcim), sa stal symbolom nacistického teroru, genocídy a holokaustu. Prvými väzňami boli Poliaci privezení z väzenia v Tarnówe v júni 1940. Postupne však Auschwitz neplnil len funkciu koncentračného, ale aj vyhladzovacieho tábora. K väzeniu, ktoré pôvodne vzniklo v niekdajších poľských kasárňach, pribudla neskôr druhá časť, takzvaný tábor Birkenau alebo Auschwitz II. Práve Birkenau bola najrozsiahlejšou časťou komplexu, ktorá v roku 1944 pojala až 90-tisíc väzňov.

Na výstave obrazov Mariana Kołodzieja, ktorý prežil Auschwitz
(Foto: Lukáš Obšitník, ÚPN)

Počas prehliadky koncentračného tábora so slovenským výkladom spoznali zamestnanci ÚPN detailnejšie systém zavedený v tábore, ktorý zahŕňal povinné nástupy väzňov, nútené práce či selekcie deportovaných. Súčasťou múzea v Auschwitzu je expozícia zachovaných topánok, hrncov a iných predmetov dennej potreby, ktoré si so sebou obeť prinášali v domnienke, že odchádzajú za prácou a budú ich potrebovať. Ako memento sú vystavené fotografie väzňov s dátumom príchodu do tábora a dátumom smrti aj vlasy, ktoré ostrihali väzenkyňami po príchode do tábora a boli predávané ako materiál na kilogramy.

Pracovníci Ústavu pamäti národa videli aj tie najpíetnejšie miesta – takzvaný blok smrti, kde boli väzni ne-

Pohľad zo strážnice, popod ktorú prichádzali transporty s väzňami, na strážny systém a baraky v koncentračnom tábore Birkenau
(Foto: Andrea Púčiková, ÚPN)

ľudským spôsobom trestaní a popravovaní, a plynovú komoru s krematóriom.

Prehliadka pokračovala v tábore Birkenau a jeho zachovaných barakoch. Pracovníci ÚPN mali tiež príležitosť vidieť tábor Birkenau zhora, presnejšie zo strážnice, cez ktorú prichádzali transporty s deportovanými ľuďmi.

Niekoľkí zamestnanci navštívili namiesto koncentračného tábora, ktorý už poznali, výstavu diel Mariana Kołodzieja. Autor kresieb, ktoré zobrazujú kruté podmienky v Auschwitzu, bol ako poľský odbojár sám roky väzňom koncentračných táborov. Jeho sugestívne diela sú vystavené pod kostolom v Centre svätého Maximiliána Kolbeho vo františkánskom kláštore v meste Harmeže blízko Osvienčimu.

Súčasťou cesty bola tiež návšteva Sanktuária Božieho Milosrdenstva a Sanktuária svätého Jána Pavla II. v Krakowe-Lagiewnikoch a mesta Krakow. Niekoľkí z účastníkov cesty využili čas v Krakowe na návštevu múzea vo fabrike Oskara Schindlera, ktorý vo svojej fabrike pomohol zachrániť viac ako tisíc Židov. Múzeum zároveň mapuje celé obdobie druhej svetovej vojny v Poľsku.

ODHALENIE PAMÄTNEJ TABULE V SMOLNÍKU

Konfederácia politických väzňov Slovenska a obec Smolník 18. júna slávnostne odhalili pamätnú tabuľu občanom Smolníka, ktorí boli v dobe komunistického režimu odvečení do gulagov, nespravodlivo odsúdení, väznení, povolaní do pomocných technických práporov a táborov nútených prác. Podujatie sa konalo v rámci XVII. ročníka spomienkového stretnutia Spiš Františka Javorského.

Odhaleniu tabule predchádzala svätá omša v Kostole svätej Kataríny Alexandrijskej, ktorú celebroidal správca farnosti Smolník Martin Kerul. Členovia Konfederácie politických väzňov Slovenska sa do priebehu omše aktívne zapojili čítaním prosieb.

Po svätej omši odzneli dve prednášky. Prvá, ktorú pripravila kurátorka Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave Lenka Lubušská, bola na tému „gulagy“. Prítomní sa dozvedeli, kedy, ako a prečo vznikli gulagy, ale aj viac o neľahkom živote ľudí internovaných v týchto táborech. Bolo ťaživé počuť, čo všetko museli podstúpiť odvečení obyvatelia Smolníka.

Druhá prednáška poslucháčom priblížila perzekúcie v Československu začiatkom 50. rokov. Predniesol ju syn politického väzňa František Hamrák.

Súčasťou prednášok boli menné zoznamy postihnutých obyvateľov Smolníka. Pomohli ich vytvoriť pracovníci Ústavu pamäti národa v Bratislave pod vedením historika Františka Neupauera.

Po prednáškach sa prítomní presunuli pred obecný

úrad, na stene ktorého bola osadená pamätná tabuľa. Tabuľu spoločne odhalili starosta Smolníka Radoslav Dluhoš a politický väzeň Michal Kyseľ. Po odhalení ju správca farnosti Martin Keruľ posvätil.

Kyticu za KPVS položil syn politického väzňa Metod Krajňák. Zaznela báseň Súdna správa v podaní predsedu trnavskej oblastnej organizácie Konfederácie politických väzňov Ladislava Mikuša.

Za Ústav pamäti národa sa prítomným prihovril riaditeľ sekcie vedeckého výskumu František Neupauer. „Pelikán sa dokáže obetovať, vyliat vlastnú krv, aby nasýtil svoje mláďatá. Občania našej vlasti v časoch neslobody zažili opačný prístup od svojej otčiny, ktorá ich naopak zbavovala práv, slobôd a životov. Je vecou vďačnosti a spravodlivosti, aby sme ich mená zaznamenali, poznali, uctili tak, ako sa o to usilujeme aj v našej inštitúcii,“ povedal.

Za Konfederáciu politických väzňov oslovila zúčastnených Eva Javorská. Ako poďakovanie KPVS za spoluprácu starostovi Radoslavovi Dluhošovi a kňazovi Martinovi Keruľovi odovzdala knihu Mária Legutká, ktorá je vnučka politického väzňa. Slávnosť bola ukončená piesňou Kto za pravdu horí.

Účastníci pietneho podujatia v Smolníku (Foto: Eva Javorská)

NÁJDENÉ HROBY OBETÍ ŽELEZNEJ OPONY

Na základe podnetu Platformy európskej pamäti a svedomia zahájili tento rok vo februári štátni zástupcovia z Hlavnej komisie pre stíhanie zločinov proti poľskému národu, ktorá spadá pod Inštitút národnej pamäti, trestné konanie vo veci zabíjania poľských občanov na československej Železnej opone v rokoch 1961 až 1965, kedy bol ministrom vnútra Lubomír Štrougal (*1924).

Bádateľský tím Platformy európskej pamäti a svedomia identifikoval celkom trinásť poľských obetí, kto-

PŘÍLOHA k tiskové zprávě z 27.7.2017:

Seďm ze 13 identifikovaných poľských občanů, kteří zahynuli na československé elektrifikované železné oponě v letech 1961-1965, kdy byl ministrem vnitra Lubomír Štrougal.
Foto: ABS a Archiv ÚPN.

Jan Romanczyk
(1939-1961)

Jan Pietka
(1935-1961)

Tadeusz Bernard
(1933-1962)

Bolesław Lipski
(1933-1963)

Jozef Holota
(1931-1964)

Franciszek Majcherek
(1926-1964)

Edvard Bil
(1924-1964)

Poznámka:
Fotografie jsme se rozhodli zveřejnit z několika důvodů: 1) podle našich vědomostí nebyly příběhy těchto obětí železné opony dosud zveřejněny a tito muži by byli pravděpodobně zcela zapomenuti; 2) bohužel až na pána Holotu nemáme k dispozici podobanky těchto mužů z doby, kdy byli naživu; 3) v minulosti jsme se již jednou rozhodli použít obdobné posmrtné zobrazení jiné oběti železné opony, 18-letého východoněmeckého uprchlíka Hartmuta Tautze, kterého zabila československá pohraniční stráž v roce 1986. Výsledkem mezinárodního zveřejnění jeho příběhu bylo, že mu byl do dvou let odhalen pomník a že soud rozhodl o jeho plné rehabilitaci a odškodnění rodiny.
Věříme, že zveřejnění podobanek těchto obětí bude přispívat na cestě k nalezení pozemské spravedlivosti za jejich smrt.

www.memoryandconscience.eu

Poľské obete Železnej opony (Zdroj: PEMC)

ré zahynuli zásahom elektriny pod vysokým napätím v drôtených zátarasách na hranici Československa s Rakúskom v dobe, kedy bol Lubomír Štrougal ministrom. Ďalšie práce s cieľom dohľadať osud tiel zabitých viedli k nájdeniu zatiaľ šiestich neoznačených hrobov, v ktorých pozostatky dodnes s najväčšou pravdepodobnosťou spočívajú.

Podľa vtedajších komunistických predpisov mali byť telá tých, ktorí boli zabití na Železnej opone, pochované v neoznačených hroboch a tie mali byť zarovnané s terénom. Nikto z rodiny či blízkych nemal byť o pochovaní informovaný.

Platforma odovzdáva zistené informácie poľským štátnym zástupcom, ktorí majú záujem pozostatky exhumovať.

Poznámka: Platforma európskej pamäti a svedomia sa rozhodla zveřejniť fotografie obětí z niekoľkých dôvodov: 1. Podľa vedomostí Platformy neboli príbehy týchto obětí Železnej opony doteraz zveřejnené a tito muži boli pravdepodobne úplne zabudnutí. 2. Bohužiaľ, až na pána Holotu, nemá Platforma k dispozícii portréty týchto mužov z doby, keď boli naživu. 3. V minulosti sa už Platforma raz rozhodla použiť obdobné posmrtné zobrazenie inej obete Železnej opony, 18-ročného východoněmeckého utečenca

Hartmuta Tautza, ktorého zabila československá pohraničná stráž v roku 1986. Výsledkom medzinárodného zverejnenia jeho príbehu bolo, že mu bol do dvoch rokov odhalený pomník a súd rozhodol o jeho úplnej rehabilitácii a odškodnení rodiny. Veríme, že zverejnenie podôb týchto obetí bude príspevkom na ceste k nájdeniu pozemskej spravodlivosti za ich smrť.

Tlačovú správu vydala Platforma európskej pamäti a svedomia. Ústav pamäti národa je jej členom.

FRANTIŠKÁNSKY KLÁŠTOR V KREMNICI – tragické Miesto PAMÄTI

Dňa 12. augusta 2017 sa v zdevastovanom kláštore františkánov v Kremnici konal Deň otvorených dverí. Podujatie organizačne zastrešili Farnosť Kremnica a spoločenstvo Oprav, František, môj dom. Partnerom podujatia bol aj Ústav pamäti národa. Historik a riaditeľ sekcie vedeckého výskumu František Neupauer predniesol na podujatí prednášku o zatváraní kláštorov, tajnej akcii Štátnej bezpečnosti Akcia K a osobnostiach, ktoré vzdorovali komunistickému režimu.

Súčasťou podujatia bolo aj premietanie filmu *Tiene barbarskej noci* z produkcie Ústavu pamäti národa.

SPOMIENKA NA HARTMUTA TAUTZA

Ústav pamäti národa vzdal symbolickým položením kvetov úctu Hartmutovi Tautzovi, ktorý prišiel o život ako osemnásťročný na úteku za slobodou v noci z 8. na 9. augusta 1986.

Hartmut Tautz, ktorý pochádzal z východonemecké-

Pamätník Hartmutovi Tautzovi pri ceste v slovensko-rakúskom pohraničí (Foto: Andrea Púčiková, ÚPN)

ho Magdeburgu, prišiel v lete po maturite do Bratislavy a Železnú oponu chcel prekonať v Petržalke. 8. augusta 1986, teda pred 31 rokmi, prestrihal hraničné drôty, no skrat na signálnej stene zalarmoval pohraničnú stráž a tá začala pátrať po „narušiteľovi“ aj so služobnými psami cvičenými na „útok na voľno“.

Psy Hartmuta Tautza dobehli a zaútočili na neho, pohraničníci ho našli doráňaného približne dvadsať metrov od rakúskeho územia. Najskôr obhliadli miesto a zisťovali, či nemal Hartmut Tautz spoločníka, až potom ho odviezli na rotu pohraničnej stráže. Privolaný lekár ho dal previezť do nemocnice, kde necelé tri hodiny po útoku zomrel. Podľa súdnych znalcov sa to nemuselo stať, ak by bol včas dostal kvalifikovanú lekársku pomoc, keďže zranenia samé osebe neboli nezlučiteľné so životom.

Hartmutovi Tautzovi, mladému talentovanému hudobníkovi, ktorý riskoval život v snahe žiť slobodne, bol vlni – tridsať rokov po jeho smrti – odhalený pamätník v slovensko-rakúskom pohraničí, blízko miesta tragickej udalosti. Umelecké dielo, ktoré pripomína jeden zbytočne stratený život, vytvoril František Guldan a jeho osadenie podporili Bratislavský samosprávny kraj, Ústav pamäti národa a Platforma európskej pamäti a svedomia.

POĎAKOVANIE ZAHRANIČNÝM SLOVÁKOM ZA POMOC V OBDOBÍ SOCIALIZMU

Ilustrovaná Biblia pre mladých, kniha v červenej väzbe s vybranými časťami Starého a Nového zákona a mnohými maľbami, prichádzala na prelome 70. a 80. rokov do Československa poštou z Juhoslávie. Bibliu v slovenčine, ktorú zostavil kňaz zo slovenskej obce v srbskej Vojvodine, rozposielali pod kryciami menami a z rôznych adries mladí farníci.

Prenasledovaní veriaci v Československu, kde bola náboženská literatúra zakázaná, mohli napísať list do Juhoslávie a zadarmo im poštou prišla Biblia. Jej rozposielanie vyvolalo rozruch a na poštách vo Vojvodine aj inde zaznievali otázky, kto financuje knihu, ktorá sa denne posielala na Slovensko. Mladí ju posielali z adries rodičov a príbuzných, niekedy aj z pôšt v susedných dedinách, aby nevysvitlo, že jediným jej zdrojom je farský úrad v obci Selenča. Sväté Písmo sa tak vďaka Selenčanom stalo pre ľudí v Československu dostupnejšie.

Ekumenické dielo vzniklo v roku 1977 a úvodné slovo slovenského evanjelického biskupa a. v. v Juhoslávii Juraja Struhárika a katolíckeho biskupa zo Subotice Matiju Zvekanovića je datované na Sviatok svätých Cyrila a Metoda, teda 5. júla toho roku.

Pri príležitosti štyridsiateho výročia vydania Ilustro-

Ocenený salezián Štefan Turanský s Ilustrovanou Bibliou pre mladých (Foto: Juraj Berédi)

vanej Biblie pre mladých poďakoval Ústav pamäti národa obyvateľom slovenskej obce Selenča v Srbsku za pomoc veriacim vo vtedajšom Československu. Zároveň udelil pamätné medaily Ústavu pamäti národa a ďakovné listy predsedu Správnej rady ÚPN dvom osobnostiam, ktoré k tomuto dielu prispeli.

Prvou ocenenou osobnosťou „in memoriam“ za cezhraničnú spoluprácu pri šírení, distribúcii a rozmnožovaní náboženskej literatúry a za mimoriadne zásluhy v zápase za ľudské práva, občiansku a náboženskú slobodu v Československu je kňaz Míchal Zolárek, ktorý Ilustrovanú Bibliu pre mladých zostavil. Genu prevzal jeho synovec Ján Zolárek.

Ďakovný list a pamätnú medailu si prevzal aj salezián Štefan Turanský, ktorý sa v rokoch 1978 až 1980 aktívne podieľal na šírení náboženskej literatúry a má veľký podiel na balení a rozosielení Ilustrovanej Biblie zo Selenče na Slovensko, kde bola zo strany veriacich veľmi žiadaná. Pôsobil na Slovenskom gymnáziu pri Slovenskom ústave svätých Cyrila a Metoda v Ríme a bol v kontakte so slovenskou Cirkvou. Ústav pamäti národa mu ocenením poďakoval za cezhraničnú spoluprácu, za občiansku statočnosť a angažovanosť pri šírení a rozmnožovaní náboženskej literatúry a za zásluhy v zápase za zachovanie ľudských a náboženských hodnôt v Československu.

Záštitu nad odovzdávaním pamätných medailí Ústavu pamäti národa a ďakovných listov predsedu Správnej rady ÚPN prevzala predsedníčka rady miestneho spoločenstva Selenča Katarína Vrabčeniaková. Podujatie sa konalo na pôde katolíckej farnosti (v stane, ktorý dočasne nahrádza priestory v súčasnosti rekonštruovaného chrámu) a zúčastnili sa ho aj členovia evanjelickej

komunity, takže si zachovalo ekumenický ráz Ilustrovanej Biblie.

PIETNA SPOMIENKA NA NESPRAVODLIVO VÄZNENÝCH

V sobotu 19. augusta sa pred bránou väznice v Leopoldove konala pietna spomienka na nespravodlivo a protiprávne väznených komunistickým režimom, ktorú spoločne pravidelne organizujú Konfederácia politických väzňov Slovenska a Generálne riaditeľstvo Zboru väzenskej a justičnej stráže SR.

Predseda KPVS Peter Sandtner ocenil, že aj keď samotných politických väzňov je z roka na rok medzi nami menej, túto štafetu preberajú ich rodinní príslušníci a angažovaní občania.

Na spomienke prehovorila aj podpredsedníčka vlády a ministerka spravodlivosti Lucia Žitňanská. Pripomenula, že v rokoch 1948 – 1989 bolo v bývalom Československu asi 450-tisíc politických väzňov a vo väzniciach zomrelo asi 4 500 väzňov. Vyslovila želanie, aby už nikdy na Slovensku nebola doba, počas ktorej by boli vo väzniciach väzni svedomia.

Zhromaždených oslovil o.i. aj Michal Radošinský, synovec Titusa Zemana, ktorý strávil časť svojej väzby v leopoldovskej väznici, ďalej podpredseda Konfederácie politických väzňov ČR Leo Žídek, zástupkyňa spolku Dcery 50. let Marie Janalíková a Dávid Vargaesťok z Ústredia ekumenickej pastoračnej služby ozbrojených síl a zborov. Vinula sa v nich myšlienka aktualizácie prežitých krívd na súčasnú dobu, keďže spoločnosť stále vníma, že ani zďaleka nezavládla všeobecná spravodlivosť, ale naopak, krívd a zneužívania moci je stále veľmi veľa. Súčasne rečníci pripomínali transcendentný rozmer života, vďaka ktorému žiadne utrpenie nie je nezmyselné a viera v nadčasovú spravodlivosť dáva človeku nádej.

Na pietnej spomienke sa zúčastnila aj ministerka spravodlivosti Lucia Žitňanská (Foto: Eva Javorská)

To však neznamená, že nie je našou úlohou maximálne sa angažovať za spravodlivosť a autentické ľudské práva pre všetkých. Veď ide nielen o život nás, ale aj našich detí a vnúčat.

Silným momentom bola aj svätá omša, ktorú v miestnom farskom kostole celebroid Štefan Herényi, farár v Bratislave – Dlhých Dieloch a syn politického väzňa. Prítomných vyzval k vernosti Bohu a svojmu svedomiu.

Účastníci spomienky položili tiež kvety k pamätníku piatich príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže, ktorí boli zavraždení počas úteku väzňov 23. novembra 1991.

Po krátkej prehliadke Expozície histórie väznenstva na Slovensku nasledovala pietna spomienka na bývalom väzenskom cintoríne. Prítomní sa spoločne pomodlili pri pamätníku Pavla Gojdiča, Metoda Trčku a ostatných väzňov, ktorí v leopoldovskej väznici zomreli. Pri hrobe neznámeho politického väzňa sa konala gréckokatolícka panychída.

Na záver oficiálneho programu vypovedala svedectvo o Jánovi Šefčíkovi jeho vnučka Elena Vrabčecová. Ján Šefčík bol roľník, ktorému režim zobral nielen majetok, ale i slobodu, a ktorý zomrel v leopoldovskej väznici 5. augusta 1962. Bol pochovaný bez obradov, bez rodiny a až po dvoch rokoch, po peripetiách, ho rodina mohla dôstojne pochovať v jeho rodisku.

Súčasná situácia v spoločnosti ukazuje, že pripomínanie týchto krutostí má osobitne pre mladú generáciu mimoriadne aktuálny a silný význam.

VOJSKÁ VARŠAVSKEJ ZMLUVY ZAČALI PRED 49 ROKMI OKUPÁCIU ČESKOSLOVENSKA

Viac ako pol milióna vojakov štátov Varšavskej zmluvy prekročilo v noci z 20. na 21. augusta 1968 hranice Československa, čím začala viac ako dvadsať rokov trvajúca okupácia. 49. výročie tragických udalostí, ktoré si vyžiadali aj životy protestujúcich československých občanov, si pred Univerzitou Komenského pripomenuli zástupcovia armády, samospráv a verejných inštitúcií aj zahraniční diplomati.

Invázia vojsk Varšavskej zmluvy bola reakciou na takzvanú Pražskú jar, teda snahu o reformu a demokratizáciu komunistického režimu v Československu: Uvoľnila sa cenzúra, čo ovplyvnilo slobodu slova a prejavu, otvorili sa možnosti cestovať na Západ, zlepšilo sa postavenie cirkví a politickí väzni z 50. rokov mali byť rehabilitovaní. Na vedúcej úlohe komunistickej strany v spoločnosti, či na spojení so Sovietskym zväzom sa však nič nemenilo.

Krajiny socialistického bloku najskôr československých politikov vyzývali, aby zakročili proti „antisocia-

Zástupcovia Ústavu pamäti národa na pietnej spomienke na obeť okupácie pred budovou Univerzity Komenského (Foto: Andrea Púčíková, ÚPN)

listickým a imperialistickým silám“ a začiatkom augusta priletel do Bratislavy generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho Zväzu Leonid Iljič Brežnev. Od československých oponentov reforiem, teda od Aloisa Indru, Drahomíra Koldera, Oldřicha Švestku, Antonína Kapka a Vasiľa Biřaka prevzal takzvaný pozývaci list, v ktorom píše, ako sa Ústrednému Výboru KSČ vymkla situácia spod kontroly a v prípade potreby ho žiadajú o všestrannú pomoc.

V Bratislave bola prijatá aj Brežnevova doktrína, podľa ktorej je ochrana socializmu vecou všetkých komunistických štátov. Krátko na to, 20. augusta 1968 pred polnocou, cudzie vojská prekročili československé hranice a postupne vstúpilo na územie Československa 27 divízií a viac ako pol milióna vojakov Varšavskej zmluvy.

Už v prvých hodinách vyšli do ulíc tisíce rozhorčených demonštrantov: Odstraňovali názvy ulíc, otáčali smerové tabule, stavali barikády alebo hádzali do tankov kamene. Reakcia a postup okupantov zabili podľa najnovších zistení českých historikov z Vojenského historického ústavu v Prahe až 137 ľudí (hoci sa dlho hovorilo o 108 obetiach) a päťsto ťažko zranili.

„Sovietske vojská zostali na našom území ďalších dvadsať rokov. Ich úloha bola preventívna: Vyvolať u miestnych obyvateľov strach a rešpekt,“ pripomenul v príhovore počas pietnej spomienky predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák. Tento postup mal byť výstrahou, ktorá mala zabezpečiť, aby sa podobná revolúcia už nikde inde nezopakovala. „Krátko po okupácii bol zvolený nový prezident, Gustáv Husák, normalizátor. Opäť sa potvrdilo sa, že komunistická strana je nereformovateľná. Nasledovali legislatívne opatrenia a previerky. Týkali sa predovšetkým občanov, ktorí sa s takzvanou „bratskou pomocou“ nestotožnili.“

Pre obdobie, ktoré nasledovalo po potlačení reformných snáh, bolo charakteristické vydieranie, zastráňovanie a čistky na vedúcich miestach v úradoch a v závo-

doch. Opäť bola zavedená cenzúra a kontrola štátu nad cirkvami a ukončené boli aj rehabilitácie obetí režimu z 50. rokov. Mnohí obyvatelia Československa emigrovali a vrátili sa až po Nežnej revolúcii a páde komunizmu.

SPOMIENKA NA 23. AUGUST, EURÓPSKY DEŇ SPOMIENKY NA OBETE TOTALITNÝCH REŽIMOV

Je príjemné augustové popoludnie. Starší pán, pozorujúc v parku zabávanie sa svojho pravnuka, spomína na leto roku 1939... Tak sa začína 30-sekundový vzdelávací film, pripravený Európskou sieťou Pamäť a Solidarita pri príležitosti Európskeho dňa spomienky na obete totalitných režimov. Spot mal premiéru 23. augusta, teda na výročie podpísania paktu Ribbentrop-Molotov.

23. augusta v roku 1939 ministri zahraničných vecí Tretej ríše i Sovietskeho zväzu, Joachim von Ribbentrop a Vjačeslav Molotov, podpísali v Moskve dohodu o neútočení, všeobecne známu ako pakt Ribbentrop-Molotov alebo Hitler-Stalin. Najdôležitejšou časťou dohody bol dodatočný, tajný protokol, ktorý stanovil rozdelenie strednej a východnej Európy na nemeckú a sovietskú sféru vplyvu. Tieto dojednania nakoniec viedli k vypuknutiu druhej svetovej vojny a predznamenovali totalitné násilie, masové deportácie a vraždy, vykonávané v mene nacizmu a komunizmu.

So zámerom priblížiť a vysvetliť širšej verejnosti význam týchto udalostí, Európska sieť Pamäť a Solidarita pripravila vzdelávací spot v šiestich jazykových verziách. Prvý raz si verejnosť mohla pozrieť práve 23. augusta na stránke Sieť: www.enrs.eu.

Prezentácia spotu bola plánovaná aj počas medzinárodnej konferencie The Heritage in 21st Century Europe

Mapa zobrazujúca rozdelenie Európy podľa Paktu Ribbentrop-Molotov (Zdroj: ENRS)

of the Crimes of the Crimes Committed by Communist Regimes v Talline. Konferencia je súčasťou každoročného stretnutia ministrov spravodlivosti štátov strednej a východnej Európy pri príležitosti 23. augusta.

Sieť taktiež vyzvala, aby si ľudia 23. augusta pripli odznak s čiernou stužkou – symbol tohto dňa. „Chceli by sme, aby sa toto gesto stalo výrazom spomienky na milióny obetí totalitných režimov; väzňov koncentračných a vyhladzovacích táborov, sovietskych gulagov a stalinových väzení,“ vysvetlil Rafał Roguński, riaditeľ Sieť.

Každý, kto by chcel získať spomínaný odznak, môže si ho objednať na e-mailovej adrese: office@enrs.eu. Elektronická verzia je prístupná na internetovej stránke: www.enrs.eu/august-23-join-us (stránka je v anglickom jazyku). Organizátori vyzývajú pripojiť sa k dlhodobej kampani, ktorá si za cieľ kladie upevnenie vedomia Európanov o 23. auguste ako o symbole spomienky na obete totalitných režimov v 20. storočí.

Európska sieť Pamäť a Solidarita je medzinárodným predsavzatím, ktoré si za svoj cieľ stanovilo výskum, dokumentovanie a rozširovanie vedomostí k tematike dejín Európy v 20. storočí a spôsobov jej pripomínania s osobitným prihliadnutím na obdobie diktatúr, vojen i spoločenského odporu voči neslobode. Členmi Sieť sú Nemecko, Poľsko, Slovensko, Maďarsko a Rumunsko. Štatút pozorovateľa majú Rakúsko, Lotyšsko, Česko a Albánsko.

PRÁCA ÔSMICH ČLENSKÝCH KRAJÍN...

Tallinn/Praha. Pri príležitosti Európskeho dňa spomienky na obete totalitných režimov, ktorý bol pripomínaný na úrovni Európskej únie v estónskom Tallinne, potvrdili ministri spravodlivosti ôsmich členských krajín EÚ spoluprácu smerujúcu k ustanoveniu Rady pre vyšetrenie zločinov komunistických režimov (CICROC). Platforma európskej pamäti a svedomia víta prístup týchto vlád. Iniciatíva je odpoveďou na volanie Platformy po medzinárodnej spravodlivosti za nepremlčateľné zločiny komunizmu.

Na stretnutí, ktoré organizovalo estónske predsedníctvo v Rade Európskej únie v Tallinne 23. augusta 2017, prezentoval prezident Platformy európskej pamäti a svedomia Göran Lindblad výsledky prebiehajúceho projektu JUSTICE 2.0. Od roku 2017 výskumníci a právnici Platformy identifikovali niekoľko typov zločinov proti ľudskosti spáchaných počas komunizmu v Európe, ako aj viac než dvesto potenciálne žijúcich zodpovedných osôb, vrátane niekdajších členov politbyra komunistických strán, z najmenej štyroch štátov, ktoré sú dnes členmi EÚ. V máji 2015 Platforma vyzvala na vytvorenie no-

vej nadnárodnej inštitúcie pre spravodlivosť, ktorá by súdila tieto zločiny a ich páchatelov.

Od Tallinnskej deklarácie z 23. augusta 2015 prevzalo Estónsko iniciatívu. Zástupcovia Chorvátska, Českej republiky, Maďarska, Lotyšska, Litvy, Poľska a Slovenska teraz potvrdili spoluprácu s Estónskom smerujúcu k ustanoveniu Rady pre vyšetrovanie zločinov komunistických režimov.

„Systematická práca Platformy, ktorá vynáša na svetlo nepotrepané medzinárodné zločiny spáchané počas komunizmu, ich žijúcich páchatelov a obeť a žiada medzinárodnú komunitu o obžalobu, je naším najlepším argumentom voči tým, čo sa dnes snažia popierať, že komunizmus bol zločinecká totalitná diktatúra,“ povedala výkonná riaditeľka Platformy Neela Winkelmannová.

Tlačovú správu vydala Platforma európskej pamäti a svedomia. Ústav pamäti národa je jej členom.

PUBLIKÁCIA O BARTOLOMEJOVI URBANCOVI

Zápas o vyučovanie náboženstva na školách v 50. rokoch, práca s mladými ľuďmi, zákaz vykonávať kňazské povolanie a práca traktoristu a kuriča, sledovanie Štátnou bezpečnosťou – tým všetkým si musel počas komunistického režimu prejsť kňaz Bartolomej Urbanec. Pri príležitosti jeho 80. narodenín sa v Košiciach konalo stretnutie s týmto vzácnym odporcom totality a súčasťou bolo okrem gratulácií aj predstavenie publikácie o jeho činnosti, ktorú sledovala a zaznamenávala Štátna bezpečnosť.

Medzi gratulantmi boli aj takí, ktorí Bartolomejovi Urbanecovi ďakovali za jeho pôsobenie medzi študentmi. Mladí ľudia ho nadšene počúvali. Svoje spomienky na

Bartolomej Urbanec žehná (vľavo) na stretnutí pri príležitosti jeho životného jubilea (Foto: Róbert Moško)

toto obdobie zozbierali do knihy *Krásny život a mladosť*, ktorá vyšla v roku 2005. Myšlienky, ktoré ich oslovovali, sa zachovali a v roku 2008 boli vydané ako zbierka kázni z rokov 1968 až 1970 pod názvom *Pri prameni*.

Súčasťou programu bola prednáška o období neslobody v čase normalizácie. František Neupauer z Ústavu pamäti národa poukázal na mylný pohľad na obdobie normalizácie. Predstavil novú publikáciu *Bartolomej Urbanec – Dvadsať rokov pod dohľadom ŠtB* a priblížil prácu Štátnej bezpečnosti a záznamy viažuce sa k sledovaniu, vypočúvaniu či otváraní listov Bartolomeja Urbanca. Stovky strán záznamov ŠtB vedených v spisoch „CELEBRAT“, „LIPO“ a „URBAN“ na otca Urbanca od roku 1969 do roku 1989 hovoria o práci tajných agentov.

„Obálka je čierna, pretože kniha zachytáva to, čo sa okolo otca Urbanca dialo v rokoch 1969 až 1989 – v dobe totality, ktorá bola poznačená smutnými udalosťami. Čiernu farbu však pretína výrazný biely kríž. Otec Urbanec sa aj v zložitých časoch držal kríža. Do neho vkladal všetku svoju nádej,“ povedal o publikácii ďalší z jej zostavovateľov a iniciátor stretnutia Pavol Hric. Kniha vyšla vo vydavateľstve Michala Vaška v spolupráci s Ústavom pamäti národa.

Slávnostné stretnutie uzavrela ďakovná svätá omša v košickom Kostole Kráľovnej pokoja. Otec Bartolomej Urbanec citoval Jána Pavla II., ktorý hovoril o dôležitosti pamäti tak pre jednotlivcov, ako aj pre národ. V homílii ďakoval za roky života: „Najväčšie zlo je to, ktoré nás chce odtiahnuť od Boha. No je tu záchrana, ktorú nám ponúka Boh, a to i cez Máriu. A my sme boli svedkami veľkých zázrakov, ako padol Berlínsky múr, padla železná opona.“

Na záver slávnosti s úsmevom dodal: „Mám vás rád! Modlite sa za mňa!“

Bartolomej Urbanec sa narodil 17. augusta 1937 v Lipovci pri Prešove. Keď v roku 1957 začal štúdium teológie, nevedel, či bude vôbec vysvätený za kňaza. Práve v tom čase sa však v jeho srdci rodilo celoživotné krédo: „Keď sa podarí dospieť k vysviacke, čo bolo vždy ohrozené, tak mojou prioritou bude pomôcť ľuďom terajšej doby, aby porozumeli, kde je pravda.“ V roku 2006 na konferencii Ústavu pamäti národa s názvom *Skrytá cirkev* spomínal, že toto krédo nosil vo svojom srdci. Zakladateľ ÚPN Ján Langoš v tom čase vítal otca Urbanca ako jednu z osobností, ktoré v boli čase temna svetlom.

OSOBNOSŤ SALEZIÁNA TITUSA ZEMANA

Na začiatku školského roku a pri príležitosti blížiaceho sa blahorečenia dona Titusa Zemana (30. september 2017) ponúkol Ústav pamäti národa školám sériu prednášok reflektujúcich obdobie neslobody. Touto činnosťou

Salezián Titus Zeman na archívnej fotografii (Zdroj: Archív ÚPN)

ťou sa spolupodieľa na priblížení éry neslobody cez životný príbeh jednej z jej obetí.

„Cieľom prednášok je osvetliť študentom kontext doby. Titus Zeman nie je len mučeníkom komunistického režimu, ale za svoju činnosť si zaslúži aj ocenenie Spravodlivý medzi národmi. Na jeho príklade dokážeme plasticky vykresliť statočnosť a odvahu mnohých, ktorí sa nebáli byť verní svojmu presvedčeniu a pravde,“ uviedol predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák.

Za spoluprácu, účasť na diskusiách i za prípravu podkladov o osobnosti Titusa Zemana poďakoval ÚPN aj koordinátor príprav slávnosti blahorečenia salezián Rastislav Hamráček: „Sme vďační Ústavu pamäti národa za dlhodobú spoluprácu pri rozširovaní poznania o našom spolubratovi donovi Titusovi Zemanovi i na základe materiálov, ktorými táto inštitúcia disponuje. Zároveň chceme pozvať všetkých ľudí dobrej vôle, aby sa viac zo-

známili s jeho životným príbehom a zúčastnili sa predovšetkým slávnosti blahorečenia 30. septembra v Bratislave.“

Viac informácií o Titusovi Zemanovi ako i svedectvá a dokumenty sa nachádzajú aj na stránke www.tituszeman.sk.

ÚPN HĽADÁ PAMÄTNÍKOV HISTORICKÝCH UDALOSTÍ

Ústav pamäti národa pripravuje v priebehu budúceho „osmičkového“ roka sériu podujatí venovaných výročiam udalostí, ktoré sú spojené s vládou nedemokratických režimov a významne ovplyvnili dejiny Slovenska v 20. storočí.

Rok 1938 priniesol ovládnutie stredoeurópskeho priestoru Hitlerovským Nemeckom spojené s územnou agresiou (Mníchovská dohoda a Viedenská arbitráž) i následnou likvidáciou demokratického režimu. Rok 1948 znamenal dovŕšenie uchopenia moci komunistickou stranou a nastolenie totalitného komunistického režimu. Rok 1968 poznamenal pokus o demokratizáciu vládnuceho režimu (socializmus s ľudskou tvárou), ktorý bol násilne potlačeným augustovou inváziou vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy. A napokon rok 1988, úzko spojený so zápasom o občianske práva, ktorého významným míľnikom bola Sviečková manifestácia v Bratislave – predzvesť pádu komunistického režimu na nasledujúcu jeseň.

Pri príležitosti budúcoročných významných výročí preto Ústav pamäti národa hľadá ľudí, ktorí by mali záujem podeliť sa o svoje autentické príbehy viažuce sa k týmto prelomovým udalostiam. Zároveň chceme požiadať vlastníkov textových, foto-dokumentačných alebo audiovizuálnych materiálov súvisiacich s uvedenými výročiami o ich zapožičanie, prípadne poskytnutie na študijné a dokumentačné účely.

Ak Vás výzva Ústavu pamäti národa oslovila, môžete nás kontaktovať poštou na adrese Miletičova 19, 820 18 Bratislava 218, elektronicky na adresách peter.jasek@upn.gov.sk alebo info@upn.gov.sk a telefonicky na telefóne číslom 02 593 00 311.

Ďakujeme.

Nastolenie komunistického režimu v Československu vo februári 1948 a jeho dopad na spoločnosť

Vedecká konferencia

Termín: Február 2018

Miesto konania: Bratislava

Organizátori: Ústav pamäti národa; Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky

Vo februári 2018 si pripomenieme 70. výročie februárového prevratu z roku 1948, ktorým sa zavřil proces nastolenia komunistického režimu v Československu. Bol súčasťou nástupu nedemokratických režimov sovietskeho typu v krajinách spadajúcich do záujmovej sféry Sovietskeho zväzu, ktorý bol produktom rozdelenia Európy po druhej svetovej vojne a vyše štyri desiatky rokov zásadne ovplyvňoval život obyvateľov Československa.

Pri tejto príležitosti organizuje Ústav pamäti národa v spolupráci s Ústavom soudobých dějin AV ČR vedeckú konferenciu, ktorej cieľom je reflektovať najnovšie výsledky historického výskumu tejto problematiky. Konferencia bude pokusom o analytický pohľad na vývoj v Československu s dôrazom na komparáciu vývoja v českej a slovenskej časti štátu, ako i v krajinách formujúceho sa sovietskeho bloku v strednej a východnej Európe po nastolení mocenského monopolu komunistickej strany. Podujatie chce reflektovať širší kontext celospoločenských zmien, ktoré priniesol nástup totalitného režimu. Jednotlivé príspevky sa zamerajú na vnútropolitické príčiny a celospoločenské dôsledky februárových udalostí, ako i navývoj bezprostredne po nastolení nových mocenských pomerov. Pozornosť chceme zamerať aj na reflexiu týchto udalostí v spoločenskej pamäti (pred Novembrom 1989 i po ňom) ako aj na interdisciplinárny rozmer problematiky. Konferencia sa bude zaoberať aj zahraničnopolitickými súvislosťami komunistického prevratu. Osobitný panel bude venovaný úlohe a aktivitám bezpečnostného aparátu štátu v období Februára 1948.

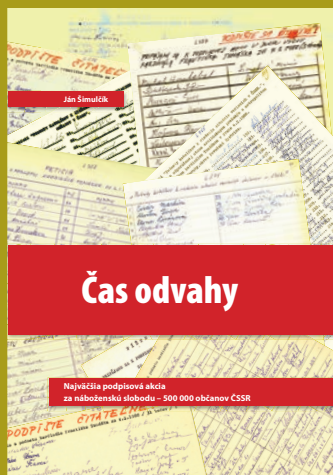
Podujatie čiastočne nadväzuje na vedeckú konferenciu Február 1948 a Slovensko, ktorá sa konala pred desiatimi rokmi v Bratislave.

TEMATICKÉ OKRUHY VEDECKEJ KONFERENCIE:

1. Medzinárodnopolitické a medzinárodnoprávne predpoklady vývoja povojnovej strednej a východnej Európy, vznik sovietskeho bloku a formovanie bipolárneho rozdelenia sveta na prahu studenej vojny.
2. Charakter komunistického režimu v Česku, na Slovensku i v krajinách strednej a východnej Európy. Politické a trestnoprávne represie ako dôsledok nastolenia komunistického režimu, prejavy odporu obyvateľstva a odboja voči komunistickému režimu.
3. Spoločenská odozva a dôsledky zmeny politického režimu na vývoj občianskej spoločnosti v jednotlivých krajinách – komparatívne pohľady, spoločné črty i špecifiká. Prenikanie komunistických ideí do všetkých sfér života, ateizácia, formovanie nových spoločenských elít, vlna emigrácie, zmeny vo vlastníckom a majetkovom rozvrstvení spoločnosti. Dopad politických zmien na právo, kultúru, ekonomiku, školstvo, cirkvi, kultúru, šport...
4. Február 1948 a činnosť bezpečnostného aparátu štátu.

Publikačným výstupom vedeckej konferencie bude publikácia, ktorú vydá Ústav pamäti národa v spolupráci so spoluorganizátormi. Organizátor podujatia bude hradiť náklady spojené s ubytovaním a stravovaním počas konferencie.

Kontakt: Ondrej Podolec, PhD., Sekcia vedeckého výskumu ÚPN (ondrej.podolec@upn.gov.sk)

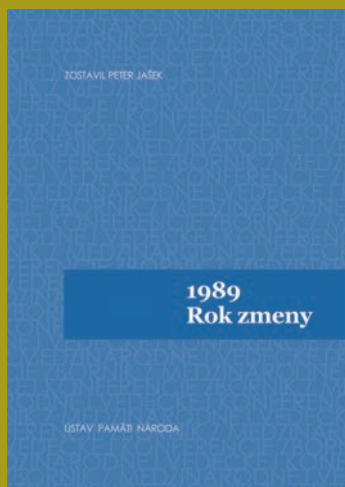
ČAS ODVAHY

Najväčšia podpisová akcia za náboženskú slobodu – 500 000 občanov ČSSR

JÁN ŠIMULČÍK

Ústav pamäti národa
Bratislava 2017
ISBN 978-80-89335-81-7

Publikácia Jána Šimulčíka sa snaží vyplniť biele miesto v podrobnejšom historickom výskume udalosti, ktorá bola najmasovejšou petičnou akciou počas celého obdobia normalizácie. Čitateľ nájde v prvej časti knihy historický kontext podpisovej akcie. Druhá časť dáva priestor osobným svedectvám aktivistov tajnej cirkvi, ktorí zbierali podpisy, a tretia časť obsahuje najdôležitejšie dokumenty súvisiace s podpisovou akciou. Aj keď sa podpisová akcia uskutočnila v celej ČSSR, v knihe je viac zvýraznená účasť Slovenska na tejto akcii, čo ovplyvnili hlavne dobové dokumenty, ktoré autor získal od Ivany Gregorovej, blízkej spolupracovníčky Silvestra Krčméryho. Pri rekonštruovaní priebehu podpisovej akcie mu poslúžila ako neoceniteľná skúsenosť jeho osobná angažovanosť pri zbieraní podpisov pod petíciu v rodnej obci Šintava a v jej okolí, ktorú organizoval spolu s priateľmi. Autentické vnímanie doby i udalosti ostávajú neoddeliteľnou súčasťou identity autora.

1989

ROK ZMENY

PETER JAŠEK (ZOST.)

Ústav pamäti národa
Bratislava 2017
ISBN 978-80-89335-78-7

Zborník je výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej prelomovým udalostiam roku 1989. Obsahuje dvadsaťjeden textov, ktoré sa zameriavajú na príčiny, priebeh a dôsledky pádu komunistického režimu v roku 1989 na Slovensku a v širšom stredoeurópskom kontexte. Súčasťou publikácie sú štúdie prinášajúce analýzu medzinárodnej situácie vo veľmocenskom aj regionálnom kontexte, aktivity slovenských študentov a významných osobností, či vyhodnotenie dôsledkov novembrových udalostí na súčasné fungovanie slovenskej spoločnosti. Zborník má multidisciplinárny charakter a snaží sa pokrývať široké spektrum spoločenských aspektov. Osobitná pozornosť je venovaná reflexii situácie v najväčších slovenských cirkvách a podrobnej analýze ich reakcie na prelomové historické udalosti. Štyri štúdie sa zameriavajú na pôsobenie Štátnej bezpečnosti v priebehu historického roku 1989.